

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού

COUNCIL OF EUROPE

© Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, 2015
Η σύνταξη του παρόντος εγχειριδίου ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο του 2015.

Μελλοντικές ενημερώσεις του εν λόγω εγχειριδίου θα είναι διαθέσιμες μέσω του δικτυακού τόπου του FRA στη διεύθυνση: fra.europa.eu, μέσω του δικτυακού τόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης στη διεύθυνση: www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/children-rights και μέσω του δικτυακού τόπου του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στη διεύθυνση: echr.coe.int στην ενότητα «Case-Law».

Η αναπαραγωγή επιτρέπεται υπό την προϋπόθεση αναφοράς της πηγής.

**Η Άρση Ευρώπη είναι μια υπηρεσία που σας βοηθά να βρείτε
απαντήσεις στα ερωτήματά σας για την Ευρωπαϊκή Ένωση**

**Αριθμός δωρεάν τηλεφωνικής κλήσης (*):
00 800 6 7 8 9 10 11**

(*) Οι πληροφορίες παρέχονται δωρεάν, και οι κλήσεις είναι γενικώς δωρεάν (ενδέχεται όμως κάποιες κλήσεις που πραγματοποιούνται μέσω ορισμένων τηλεπικοινωνιακών φορέων ή από τηλεφωνικούς θαλάμους ή ξενοδοχεία να χρεώνονται).

Δικαιώματα φωτογραφίας (εξώφυλλο & εσωτερικό): © iStockphoto

Περισσότερες πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Ένωση παρέχονται από το διαδίκτυο (<http://europa.eu>).

Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016

ΣΤΕ: 978-92-871-9911-9

FRA - print: ISBN 978-92-9239-905-4 doi:10.2811/59031 TK-04-15-510-EL-C

FRA - web: ISBN 978-92-9239-921-4 doi:10.2811/282931 TK-04-15-510-EL-N

Printed in Belgium

ΤΥΠΩΜΕΝΟ ΣΕ ΑΝΑΚΥΚΛΩΜΕΝΟ ΧΑΡΤΙ ΧΩΡΙΣ ΧΛΩΡΙΟ (PCF)

Το εγχειρίδιο συντάχθηκε στα αγγλικά. Το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) δεν φέρουν καμία ευθύνη για την ποιότητα των μεταφράσεων σε άλλες γλώσσες. Οι απόψεις που εκφράζονται στο παρόν εγχειρίδιο δεν δεσμεύουν το Στε και το ΕΔΔΑ. Το εγχειρίδιο παραπέμπει σε μια σειρά κειμένων σχολιασμού αποφάσεων και εγχειριδίων. Το ΣΤΕ και το ΕΔΔΑ δεν φέρουν καμία ευθύνη για το περιεχόμενό τους, ενώ η συμπερίληψή τους στον εν λόγω κατάλογο δεν συνεπάγεται επ' ουδενί ταύτιση του ΣΤΕ και του ΕΔΔΑ με αυτά. Παραπομπή σε περαιτέρω δημοσιεύσεις γίνεται μέσω των σελίδων της βιβλιοθήκης του ΕΔΔΑ στο διαδίκτυο στη διεύθυνση echr.coe.int. και περαιτέρω υλικό είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση coe.int/children.

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού

Πρόλογος

Το παρόν εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού εκπονήθηκε από κοινού από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) και το Συμβούλιο της Ευρώπης, σε συνεργασία με τη Γραμματεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πρόκειται για το τέταρτο κατά σειρά εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία που εκπονείται από κοινού από τον FRA και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Τα προηγούμενα εγχειρίδια αφορούσαν την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης και την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

Δρομολογήσαμε αυτή τη νέα συνεργασία στο πλαίσιο του εορτασμού της 25^{ης} επετείου της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού – η οποία έχει κυρωθεί από όλα τα ευρωπαϊκά κράτη – προκειμένου να αποσαφηνιστεί ο ρόλος των ευρωπαϊκών νομικών κανόνων στην εξασφάλιση της άσκησης των οικονομικών δικαιωμάτων των παιδιών.

Τα παιδιά είναι πλήρεις κάτοχοι δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου, στόχος του εγχειριδίου είναι η ευαισθητοποίηση και ο εμπλουτισμός των γνώσεων σε θέματα νομικών κανόνων προστασίας και προαγωγής των εν λόγω δικαιωμάτων στην Ευρώπη. Στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) προβλέπεται η υποχρέωση της Ένωσης να προάγει την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), οι κανονισμοί και οι οδηγίες της ΕΕ, καθώς και η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), έχουν συμβάλει στον προαιτέρω προσδιορισμό της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού. Όσον αφορά το Συμβούλιο της Ευρώπης, πολυάριθμες συμβάσεις του εστιάζονται σε συγκεκριμένες πτυχές της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, καλύπτοντας ποικίλα θέματα, από τα δικαιώματα και την ασφάλειά τους στον κυβερνοχώρο έως την υιοθεσία παιδιών. Οι εν λόγω συμβάσεις συμβάλλουν στον εμπλουτισμό της προστασίας που παρέχεται στα παιδιά δυνάμει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, συμπεριλαμβανομένης της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής επιτροπής για τα Κοινωνικά Δικαιώματα (ΕΕΚΔ).

Το παρόν εγχειρίδιο απευθύνεται σε μη εξειδικευμένους νομικούς, δικαστές, εισαγγελείς, αρχές προστασίας του παιδιού, καθώς και σε άλλους επαγγελματίες και οργανισμούς που είναι αρμόδιοι για τη διασφάλιση της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον καθ. Ton Liefwaard, την κ. Simona Florescu, LL.M., την κ. Margaret Fine, J.D., τον καθ. Karl Hanson, την καθ. Ursula Kilkelly, την Δρ. Roberta Ruggiero, την καθ. Helen Stalford και τον καθ. Wouter Vandenhole για τη συμβολή τους στην εκπόνηση αυτού του εγχειριδίου. Ευχαριστούμε, επίσης, όλους όσους παρείχαν πληροφορίες και υποστήριξη καθόλη την προετοιμασία του παρόντος εγχειριδίου.

Snežana Samardžić-Marković

Γενική Διευθύντρια για τη Δημοκρατία,
Συμβούλιο της Ευρώπης

Michael O'Flaherty

Διευθυντής του Οργανισμού Θεμελιωδών
Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ	11
ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ	13
1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ: ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	15
1.1. Βασικές έννοιες	17
Κύριο σημείο	17
1.1.1. Πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού	17
1.1.2. «Παιδί» ως κάτοχος δικαιωμάτων	18
1.2. Γενικό πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού	20
1.2.1. Ευρωπαϊκή Ένωση: εξέλιξη της νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού και τομείς προστασίας που καλύπτονται	21
1.2.2. Συμβούλιο της Ευρώπης: εξέλιξη της νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού και τομείς προστασίας που καλύπτονται	25
1.3. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού και η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού	29
Κύριο σημείο	29
1.4. Ρόλος των ευρωπαϊκών δικαστηρίων στην ερμηνεία και επιβολή των ευρωπαϊκών δικαιωμάτων του παιδιού	32
1.4.1. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	32
1.4.2. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	34
1.5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων	35
2 ΒΑΣΙΚΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ	37
2.1. Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας	39
Κύρια σημεία	39
2.1.1. Το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία θρησκείας	39
2.2. Τα δικαιώματα των γονέων και η ελευθερία θρησκείας των παιδιών τους	41

2.3.	Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης	44
	Κύρια σημεία	44
2.4.	Δικαίωμα ακρόασης	47
	Κύρια σημεία	47
2.5.	Δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιριζέσθαι	51
	Κύρια σημεία	51
3	ΙΣΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ	53
3.1.	Ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων	55
	Κύρια σημεία	55
3.2.	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης	58
	Κύρια σημεία	58
3.3.	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω εθνικότητας και καθεστώτος μετανάστη	61
	Κύρια σημεία	61
3.4.	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας	64
	Κύριο σημείο	64
3.5.	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών	65
	Κύριο σημείο	65
4	ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	69
4.1.	Εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση και δικαίωμα ονόματος	71
	Κύριο σημείο	71
4.2.	Δικαίωμα στην προσωπική ταυτότητα	74
	Κύρια σημεία	74
	4.2.1. Αναγνώριση πατρότητας	75
	4.2.2. Αναγνώριση μητρότητας: ανώνυμες γεννήσεις	78
4.3.	Γνώση της καταγωγής: υιοθεσία	78
4.4.	Κλοπή ταυτότητας	79
	Κύριο σημείο	79
4.5.	Δικαίωμα ιθαγένειας	81
	Κύρια σημεία	81
4.6.	Ταυτότητα των παιδιών που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες	83
	Κύριο σημείο	83

5	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ	85
5.1.	Δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής	87
	Κύρια σημεία	87
5.2.	Δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα	88
	Κύρια σημεία	88
5.3.	Δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς	91
	Κύρια σημεία	91
5.4.	Αθέμιτη διασυνοριακή μετακίνηση παιδιών – απαγωγή παιδιών	101
	Κύρια σημεία	101
6	ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ANTI THΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΥΙΟΘΕΣΙΑ	109
6.1.	Εναλλακτική φροντίδα: γενικές αρχές	111
	Κύρια σημεία	111
6.2.	Τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα	116
	Κύρια σημεία	116
6.3.	Υιοθεσία	122
	Κύρια σημεία	122
7	ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ	131
7.1.	Βία στο σπίτι, το σχολείο ή σε άλλα περιβάλλοντα	134
	Κύρια σημεία	134
	7.1.1. Εμβέλεια της κρατικής ευθύνης	135
	7.1.2. Σωματική τιμωρία	138
	7.1.3. Σεξουαλική κακοποίηση	141
	7.1.4. Ενδοοικογενειακή βία και παιδική παραμέληση	143
7.2.	Παιδική εκμετάλλευση, παιδική πορνογραφία και αθέμιτη προσέγγιση παιδιών μέσω διαδικτύου	146
	Κύριο σημείο	146
	7.2.1. Αναγκαστική εργασία	146
	7.2.2. Εμπορία παιδιών	149
	7.2.3. Παιδική πορνογραφία και αθέμιτη προσέγγιση παιδιών μέσω διαδικτύου	153
7.3.	Ομάδες υψηλού κινδύνου	155
	Κύριο σημείο	155
	7.3.1. Παιδιά που ανήκουν σε μειονότητες	155
	7.3.2. Παιδιά με αναπηρία	156
7.4.	Εξαφανισμένα παιδιά	157

8	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ – ΑΝΕΚΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ	159
8.1.	Προσεγγίσεις των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων	162
	Κύρια σημεία	162
8.2.	Δικαίωμα εκπαίδευσης	164
	Κύρια σημεία	164
	8.2.1. Δικαίωμα εκπαίδευσης των παιδιών μεταναστών	168
8.3.	Δικαίωμα στην υγεία	173
	Κύρια σημεία	173
8.4.	Δικαίωμα στέγασης	179
	Κύρια σημεία	179
8.5.	Δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και δικαίωμα σε κοινωνική ασφάλιση	182
	Κύρια σημεία	182
9	ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟ	187
9.1.	Είσοδος και διαμονή	190
	Κύρια σημεία	190
9.2.	Υπολογισμός της ηλικίας	194
	Κύρια σημεία	194
9.3.	Οικογενειακή επανένωση για χωρισμένα από τις οικογένειές τους παιδιά	196
	Κύρια σημεία	196
9.4.	Κράτηση	200
	Κύρια σημεία	200
9.5.	Απέλαση	203
	Κύρια σημεία	203
9.6.	Πρόσβαση στη δικαιοσύνη	208
	Κύριο σημείο	208
10	ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	211
10.1.	Προστασία των παιδιών ως καταναλωτών	213
	Κύρια σημεία	213
	10.1.1. Δικαιώματα καταναλωτών	213
	10.1.2. Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές σε παιδιά	215

10.1.3. Ασφάλεια των προϊόντων	216
10.1.4. Κλινικές δοκιμές σε παιδιά	217
10.1.5. Τρόφιμα που προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά	218
10.1.6. Ασφάλεια των παιχνιδιών	218
10.1.7. Παιδιά και διαφήμιση	219
10.2. Παιδιά και προστασία των προσωπικών δεδομένων	221
Κύρια σημεία	221
10.2.1. Ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων	221
11 ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ (ΕΞΩΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ) ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ	227
11.1. Εγγυήσεις δίκαιης δίκης	229
Κύρια σημεία	229
11.1.1. Ουσιαστική συμμετοχή	235
11.1.2. Πρόσβαση σε δικηγόρο	237
11.2. Δικαιώματα ανήλικων παραβατών όσον αφορά την κράτηση	239
Κύρια σημεία	239
11.2.1. Μορφές κράτησης (ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις)	240
11.2.2. Συνθήκες κράτησης	244
11.2.3. Προστασία από κακοποίηση και κακομεταχείριση	246
11.3. Προστασία των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων	247
Κύριο σημείο	247
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	257
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	271
ΠΩΣ ΝΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΤΕ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ	281
ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΠΑΡΑΠΕΜΠΕΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ	287
Νομικές πράξεις ΕΕ	287
Νομικές πράξεις ΣΤΕ	287
Νομικές πράξεις ΕΕ	290

Ακρωνύμια

CPT	Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ)
CRC	Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού
CRD	Οδηγία για τα Δικαιώματα των Κκαταναλωτών
CRPD	Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (ΣΔΑμεΑ)
ECOSOC	Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών
ECPT	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας
FCNM	Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (ΣΠΠΕΜ)
FRA	Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης,
GPSD	Οδηγία για τη Γενική Ασφάλεια των Προϊόντων
GRETA	Ομάδα Εμπειρογνομώνων για τη Δράση κατά της Διακίνησης και Εμπορίας Ανθρώπων
ICCPR	Διεθνές Σύμφωνο των Ηνωμένων Εθνών για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα
ICERD	Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων
ICESCR	Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα
TSD	Οδηγία για την Ασφάλεια των Παιχνιδιών
UCPD	Οδηγία σχετικά με τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά
UNHCR	Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (καλούμενο έως τον Δεκέμβριο του 2009 ΔΕΚ, Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων)

ΔΟΕ	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΚΔ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΟΧ	Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (γνωστή ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΣΔΑ)
ΚΣΣΤΕ	Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης
ΟΗΕ ή ΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ή Ηνωμένα Έθνη
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΤΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΥΤΧ	Υπήκοοι τρίτων χωρών

Οδηγίες χρήσης

Το παρόν εγχειρίδιο παρέχει μια επισκόπηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των παιδιών στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ). Το αντικείμενο που πραγματεύεται είναι ευρύ. Αναγνωρίζει ότι τα παιδιά πρέπει να χαίρουν του συνόλου των ανθρωπίνων/θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και να τυγχάνουν ειδικής κανονιστικής μεταχείρισης λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Τα δικαιώματα των παιδιών είναι ένα διατομεακό πεδίο δικαίου. Στο παρόν εγχειρίδιο δίνεται έμφαση σε τομείς του δικαίου που είναι ιδιαίτερης σημασίας για τα παιδιά.

Το εγχειρίδιο είναι ένα βοήθημα σχεδιασμένο για νομικούς οι οποίοι δεν έχουν εξειδίκευση στον τομέα των δικαιωμάτων των παιδιών. Απευθύνεται σε δικηγόρους, δικαστές, εισαγγελείς, κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους συνεργαζόμενους με τις εθνικές αρχές, καθώς και σε μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και άλλους φορείς που ενδέχεται να κληθούν να αντιμετωπίσουν σχετικά νομικά ζητήματα. Αποτελεί ένα πρώτο σημείο αναφοράς για το δίκαιο τόσο της ΕΕ όσο και του ΣΤΕ αναφορικά με τα θέματα αυτά και εξηγεί πώς αντιμετωπίζεται κανονιστικά το κάθε ζήτημα στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, αλλά και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ) και άλλων πράξεων του ΣΤΕ. Στην αρχή κάθε κεφαλαίου παρουσιάζονται με τη μορφή ενιαίου πίνακα οι ισχύουσες διατάξεις των δύο ευρωπαϊκών έννομων τάξεων. Στη συνέχεια παρουσιάζεται κατά σειρά η συναφής νομοθεσία των δύο αυτών ευρωπαϊκών έννομων τάξεων, όπως ισχύει, ανάλογα με το θέμα. Με τον τρόπο αυτόν, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται τα σημεία στα οποία συγκλίνουν οι δύο έννομες τάξεις, αλλά και τις διαφορές τους. Όπου κρίνεται σκόπιμο, γίνονται επίσης παραπομπές στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών (ΗΕ) για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC) και άλλες διεθνείς πράξεις.

Οι νομικοί σε μη κράτη μέλη της ΕΕ τα οποία είναι μέλη του ΣΤΕ και συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ μπορούν να βρουν τις πληροφορίες που αφορούν τη χώρα τους ανατρέχοντας απευθείας στη στήλη για το ΣΤΕ. Οι νομικοί σε κράτη μέλη της ΕΕ χρειάζεται να μελετήσουν και τις δύο στήλες, δεδομένου ότι τα κράτη τους δεσμεύονται από αμφότερες τις έννομες τάξεις. Όσοι επιθυμούν να εμβαθύνουν περισσότερο σε κάποιο θέμα θα βρουν κατάλογο παραπομπών σε πιο εξειδικευμένα κείμενα στο κεφάλαιο «Προτεινόμενη βιβλιογραφία».

Το δίκαιο του ΣΤΕ παρουσιάζεται με σύντομες αναφορές σε επιλεγμένες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) που

σχετίζονται με το υπό εξέταση θέμα του εγχειριδίου. Η επιλογή έγινε ανάμεσα στις υπάρχουσες κρίσεις και αποφάσεις του ΕΔΔΑ για θέματα που αφορούν τα δικαιώματα των παιδιών.

Το δίκαιο της ΕΕ περιέχει τις νομοθετικές πράξεις, τις συναφείς διατάξεις των Συνθηκών και, ειδικότερα, τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως ερμηνεύονται στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ, γνωστού έως τον Δεκέμβριο του 2009 ως ΔΕΚ, Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων).

Οι παρατεθείσες αποφάσεις είναι ενδεικτικές ενός σημαντικού σώματος νομολογίας τόσο του ΕΔΔΑ όσο και του ΔΕΕ. Το εγχειρίδιο καλύπτει, στο μέτρο του δυνατού δεδομένου του περιορισμένου αντικειμένου και του εισαγωγικού του χαρακτήρα, τις νομικές εξελίξεις έως την 1η Ιανουαρίου 2015, αν και έχουν συμπεριληφθεί και μεταγενέστερες εξελίξεις, όπου αυτό έχει καταστεί εφικτό.

Το εγχειρίδιο περιλαμβάνει ένα εισαγωγικό κεφάλαιο, στο οποίο επεξηγείται συνοπτικά ο ρόλος των δύο έννομων τάξεων όπως θεμελιώνεται από το ΣΤΕ και το ενωσιακό δίκαιο, και περιέχει 10 κύρια κεφάλαια που καλύπτουν τα ακόλουθα θέματα:

- ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες,
- ισότητα,
- ζητήματα προσωπικής ταυτότητας,
- οικογενειακή ζωή,
- εναλλακτική φροντίδα και υιοθεσία,
- προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση,
- οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα,
- μετανάστευση και άσυλο,
- προστασία καταναλωτών και δεδομένων,
- δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών διαδικασιών.

Κάθε κεφάλαιο καλύπτει ένα θέμα, ενώ μέσω παραπομπών σε άλλα θέματα και κεφάλαια εξασφαλίζεται η σφαιρικότερη κατανόηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου. Στην εισαγωγή κάθε ενότητας παρουσιάζονται τα κυριότερα σημεία.

1

Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού: γενικό πλαίσιο και βασικές αρχές

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ), Άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο γ)	«Παιδί» ως κάτοχος δικαιωμάτων	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, Άρθρο 4 στοιχείο δ) Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote), Άρθρο 3 στοιχείο α) ΕΔΔΑ, <i>Marckx κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 6833/74, 1979 (ο προσφεύγων ήταν έξι χρονών όταν εκδόθηκε η απόφαση του Δικαστηρίου)
Οδηγία για τους Εργαζόμενους Νέους (94/33/ΕΚ), Άρθρο 3	Προστασία των νέων στην εργασία	ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 7 (δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 14 παράγραφος 2 (δικαίωμα εκπαίδευσης)	Δικαίωμα στη δωρεάν παρακολούθηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης	
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 21 (απαγόρευση διακρίσεων)	Απαγόρευση διάκρισης λόγω ηλικίας	

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 32 (απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία)</p> <p>Οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (2011/36/ΕΕ)</p>	<p>Απαγόρευση της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας</p>	<p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 7 (δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία)</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού)</p> <p>Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, Άρθρο 3 παράγραφος 3</p>	<p>Προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού (γενικά)</p>	
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 7 (σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)</p>	<p>Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)</p> <p>Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους</p> <p>Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)</p> <p>Σύμβαση για τις Προσωπικές Σχέσεις όσον αφορά τα Παιδιά</p> <p>Σύμβαση για την Ασκήση των Δικαιωμάτων των Παιδιών</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Maslon κατά Αυστρίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 1638/03, 2008 (απέλαση του προσφεύγοντος, ο οποίος είχε καταδικαστεί για ποινικά αδικήματα όταν ήταν παιδί)</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>ΔΕΕ, C-413/99, <i>Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department</i>, 2002</p> <p>ΔΕΕ, C-200/02, <i>Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department</i>, 2004</p> <p>ΔΕΕ, C-148/02, <i>Carlos Garcia Avello κατά État belge</i>, 2003</p> <p>ΔΕΕ, C-310/08, <i>London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department</i>, 2010</p> <p>ΔΕΕ, C-480/08, <i>Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department</i>, 2010</p>	<p>Ελεύθερη κυκλοφορία</p>	

Το παρόν εισαγωγικό κεφάλαιο εξηγεί πώς εξελίχθηκε η νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού στο ευρωπαϊκό επίπεδο, ποιες βασικές αρχές διέπουν την εφαρμογή της και ποιες βασικές πτυχές των δικαιωμάτων του παιδιού αντιμετωπίζεται ευρωπαϊκό δίκαιο, θέτοντας το γενικό πλαίσιο για την ανάλυση των επιμέρους θεμάτων στα κεφάλαια που ακολουθούν.

1.1. Βασικές έννοιες

Κύριο σημείο

- Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού εδράζεται σε υφιστάμενα μέτρα στο εθνικό και διεθνές επίπεδο.

1.1.1. Πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού

Ως «ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού» νοούνται κατά κύριο λόγο οι κύριες πηγές δικαίου (συνθήκες, συμβάσεις, δευτερογενές δίκαιο και νομολογία) που έχουν θεσπιστεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ) και

την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Όποτε κρίνεται σκόπιμο, γίνεται αναφορά και σε άλλες ευρωπαϊκές πηγές που επηρεάζουν την εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού όπως, μεταξύ άλλων, βασικά έγγραφα πολιτικών, κατευθυντήριες γραμμές ή άλλα μέσα μη δεσμευτικού/ήπιου δικαίου.

Τα παιδιά είναι κάτοχοι δικαιωμάτων και όχι απλώς αντικείμενα προστασίας. Χαίρουν του συνόλου των ανθρώπινων/θεμελιωδών δικαιωμάτων και τυγχάνουν ειδικής κανονιστικής μεταχείρισης, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Μεγάλο τμήμα της ευρωπαϊκής νομολογίας προκύπτει από υποθέσεις που εισάγονται προς εκδίκαση κατόπιν προσφυγής γονέων ή άλλων νομίμων εκπροσώπων των παιδιών, δεδομένης της περιορισμένης δικαιοπρακτικής ικανότητας των παιδιών. Στο παρόν εγχειρίδιο επιχειρείται, αφενός, να καταδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο η νομοθεσία επιλαμβάνεται των συγκεκριμένων συμφερόντων και των αναγκών των παιδιών και, αφετέρου, να αναδειχθεί η σημασία του ρόλου των γονέων/επιτρόπων ή άλλων προσώπων που έχουν νόμιμα την ευθύνη για τα παιδιά, κάνοντας μνεία, όπου κρίνεται σκόπιμο, στις περιπτώσεις που τα σχετικά δικαιώματα και ευθύνες ανήκουν κατά κύριο λόγο στα πρόσωπα που έχουν τη φροντίδα των παιδιών. Σε αυτές τις περιπτώσεις υιοθετείται η προσέγγιση που ακολουθείται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC)¹, ήτοι ότι οι γονικές ευθύνες πρέπει να ασκούνται λαμβάνοντας πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού και κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του.

1.1.2. «Παιδί» ως κάτοχος δικαιωμάτων

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, στο Άρθρο 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζεται ότι «θεωρείται παιδί κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών». Αυτή είναι η νομική παράμετρος που χρησιμοποιείται επί του παρόντος, μεταξύ άλλων και στην Ευρώπη, για να οριστεί τι θεωρείται παιδί.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, δεν παρατίθεται ενιαίος επίσημος ορισμός του «παιδιού» σε καμία από τις συνθήκες, την παράγωγη από αυτές νομοθεσία ή τη νομολογία. Ο ορισμός του παιδιού μπορεί να διαφοροποιείται σημαντικά στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου ανάλογα με το κανονιστικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, στη νομοθεσία της ΕΕ που διέπει τα δικαιώματα ελεύθερης

¹ ΗΕ, Γενική Συνέλευση (1989), *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*, 20 Νοεμβρίου 1989.

κυκλοφορίας των πολιτών της ΕΕ και των μελών των οικογενειών τους, ως «παιδιά» ορίζονται «οι απευθείας κατιόντες οι οποίοι είναι κάτω της ηλικίας των 21 ετών ή είναι συντηρούμενοι»², προκρίνοντας έτσι τη βιολογική και οικονομική διάσταση έναντι της διάστασης που βασιζείται στη μειονοτική ιδιότητα.

Σε κάποιες νομοθετικές πράξεις της ΕΕ αποδίδονται διαφορετικά δικαιώματα στα παιδιά ανάλογα με την ηλικία τους. Στην οδηγία 94/33/ΕΚ για την προστασία των νέων κατά την εργασία (Οδηγία για τους Εργαζόμενους Νέους)³, για παράδειγμα, η οποία ρυθμίζει την πρόσβαση των παιδιών στην τυπική απασχόληση και τις συνθήκες της τυπικής απασχόλησης στα κράτη μέλη της ΕΕ, γίνεται διάκριση μεταξύ των «νέων» (γενικός όρος για όλα τα πρόσωπα κάτω των 18 ετών), των «εφήβων» (κάθε νέος ηλικίας τουλάχιστον 15 ετών και κάτω των 18 ετών, ο οποίος έχει παύσει να υπόκειται στην υποχρέωση της σχολικής υποχρέωσης πλήρους χρόνου) και των «παιδιών» (κάθε νέος ο οποίος δεν έχει φθάσει το 15ο έτος της ηλικίας – και που στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν επιτρέπεται να αναλαμβάνει τυπική απασχόληση).

Άλλοι τομείς του ενωσιακού δικαίου, ιδίως δε οι τομείς εκείνοι στους οποίους η δράση της ΕΕ είναι συμπληρωματική της δράσης των κρατών μελών (όπως είναι η κοινωνική ασφάλιση, η μετανάστευση και η εκπαίδευση) διαφοροποιούνται σε σχέση με το εθνικό δίκαιο ως προς ποια πρόσωπα θεωρούνται παιδιά. Στις περιπτώσεις αυτές κατά κανόνα υιοθετείται ο ορισμός της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, στις περισσότερες πράξεις που αφορούν τα παιδιά υιοθετείται ο ορισμός του παιδιού όπως διατυπώνεται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Σχετικά παραδείγματα είναι το Άρθρο 4 στοιχείο δ) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων⁴ ή το Άρθρο 3 στοιχείο α) της

2 **Οδηγία 2004/38/ΕΚ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (ΕΕ 2004 L 158, σ. 2), ΕΕ L 158, 30 Απριλίου 2004 και ΕΕ L 158, 29 Απριλίου 2004, Άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο γ).

3 **Οδηγία 94/33/ΕΚ** της 22ας Ιουνίου 1994 για την προστασία των νέων κατά την εργασία, ΕΕ 1994 L 216, Άρθρο 3.

4 Συμβούλιο της Ευρώπης, **Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων**, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS αριθ. 197, 15 Μαΐου 2005.

Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote)⁵.

Στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) δεν παρέχεται ορισμός του παιδιού, αλλά στο Άρθρο 1 ορίζεται ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να αναγνωρίζουν τα δικαιώματα της Σύμβασης σε «όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας τους πρόσωπα». Στο Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ ορίζεται ότι η χρήση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση πρέπει να εξασφαλίζεται «ασχέτως διακρίσεως» για οποιονδήποτε λόγο, και δη λόγω ηλικίας⁶. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει κάνει δεκτές προσφυγές από και για λογαριασμό παιδιών ανεξάρτητα από την ηλικία τους⁷. Στη νομολογία του έχει κάνει δεκτό τον ορισμό του παιδιού που διατυπώνεται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁸, αποδεχόμενο την έννοια του «κάθε ανθρώπινου όντος μικρότερου των δεκαοκτώ ετών».

Το ίδιο ισχύει και για τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ) και την ερμηνεία του από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΚΚΔ)⁹.

1.2. Γενικό πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού

Το μεγαλύτερο μέρος της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού έχει καταρτιστεί έως σήμερα από την ΕΕ και το ΣτΕ. Τα Ηνωμένα Έθνη και άλλοι διεθνείς οργανισμοί, όπως η Συνδιάσκεψη της Χάγης για το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, έχουν θεσπίσει και αυτοί σημαντικές πράξεις που εξακολουθούν να επηρεάζουν την εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Παρά το γεγονός

5 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007.

6 ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, Αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010. Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2010), σ. 102.

7 Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Marckx κατά Βελγίου*, Αριθ. 6833/74, 13 Ιουνίου 1979, όπου ο προσφεύγων ήταν έξι χρονών όταν εκδόθηκε η απόφαση του Δικαστηρίου.

8 ΕΔΔΑ, *Günes κατά Τουρκίας*, Αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009· ΕΔΔΑ, *Çozselan κατά Τουρκίας*, Αριθ. 1413/07, 9 Οκτωβρίου 2012.

9 ΕΚΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 25.

ότι αυτά τα διεθνή πλαίσια λειτουργούν χωριστά το ένα από το άλλο, διαρκώς αναπτύσσονται μεταξύ τους στενότεροι δεσμοί¹⁰. Η διοργανική συνεργασία είναι ιδιαίτερος στενή μεταξύ του ΣΤΕ και της ΕΕ.

1.2.1. Ευρωπαϊκή Ένωση: εξέλιξη της νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού και τομείς προστασίας που καλύπτονται

Κατά το παρελθόν, η νομοθετική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των παιδιών στην ΕΕ είχε αποσπασματικό χαρακτήρα. Ιστορικά, η ευρωπαϊκή νομοθεσία για το παιδί απέβλεπε σε μεγάλο βαθμό στην αντιμετώπιση επιμέρους πτυχών που αφορούσαν τα παιδιά στο πλαίσιο ευρύτερων πρωτοβουλιών με οικονομικά και πολιτικά ελατήρια, όπως για παράδειγμα στον τομέα της προστασίας του καταναλωτή¹¹ και της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων¹². Τελευταία, ωστόσο, τα δικαιώματα των παιδιών αντιμετωπίζονται ως μέρος ενός πιο συntonισμένου θεματολογίου της ΕΕ, που εδράζεται σε τρία σημαντικά ορόσημα:

- τη θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης,
- την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας τον Δεκέμβριο του 2009,
- την έγκριση της Ανακοίνωσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «Μια ξεχωριστή θέση για τα παιδιά στην εξωτερική δράση της ΕΕ» και των κατευθυντήριων γραμμών του Συμβουλίου της ΕΕ σχετικά με την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού.

Το πρώτο ορόσημο ήταν η θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2000¹³. Με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, την 1η Δεκεμβρίου 2009, ο Χάρτης έχει την ίδια νομική υπόσταση με τις συνθήκες της ΕΕ (Άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ)).

10 Βλ., για παράδειγμα, το [Κεφάλαιο 5](#), στο οποίο παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο το οικογενειακό δίκαιο της ΕΕ που διέπει τις διασυνοριακές απαγωγές παιδιών είναι συνυφασμένο με τη Σύμβαση της 25ης Οκτωβρίου 1980 για τα Αστικά Θέματα της Διεθνούς Απαγωγής Παιδιών (Σύμβαση της Χάγης για τις Απαγωγές Παιδιών).

11 Για παράδειγμα, η [Οδηγία 2009/48/ΕΚ](#) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18ης Ιουνίου 2009 σχετικά με την ασφάλεια των παιδιών, ΕΕ 2009 L 170, η οποία επιβάλλει τη λήψη μέτρων ασφαλείας στα παιδικά παιχνίδια.

12 Για παράδειγμα, η [Οδηγία 2004/38/ΕΚ](#).

13 ΕΕ (2012), Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2012 C 326.

Ο Χάρτης υποχρεώνει την ΕΕ και τα κράτη μέλη να προστατεύουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε αυτόν κατά την εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιέχει τις πρώτες λεπτομερείς αναφορές στα δικαιώματα των παιδιών στο ενωσιακό συνταγματικό επίπεδο όπως, μεταξύ άλλων, μέσω της αναγνώρισης του δικαιώματος των παιδιών στη δωρεάν παρακολούθηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Άρθρο 14 παράγραφος 2), της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας (Άρθρο 21), και της απαγόρευσης της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας (Άρθρο 32). Είναι πολύ σημαντικό ότι ο Χάρτης περιέχει ειδικό άρθρο για τα δικαιώματα των παιδιών (Άρθρο 24). Σε αυτό διατυπώνονται τρεις βασικές αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών: το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους (Άρθρο 24 παράγραφος 1), το δικαίωμα σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 24 παράγραφος 2), και το δικαίωμα να διατηρούν τακτικά προσωπικές σχέσεις και απ' ευθείας επαφές με τους δύο γονείς τους (Άρθρο 24 παράγραφος 3).

Το δεύτερο σημαντικό ορόσημο ήταν η Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009¹⁴. Με την πράξη αυτή επήλθαν σημαντικές θεσμικές, δικονομικές και συνταγματικές αλλαγές στην ΕΕ μέσω της τροποποίησης της ΣΕΕ και της πρώην Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (νυν Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ))¹⁵. Οι αλλαγές αυτές αύξησαν τα περιθώρια παρέμβασης της ΕΕ στον τομέα της προαγωγής των δικαιωμάτων των παιδιών, κυρίως μέσω της αναγνώρισης της «προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού» ως γενικού δεδηλωμένου στόχου της ΕΕ (Άρθρο 3 παράγραφος 3 της ΣΕΕ) και ως σημαντικής πτυχής της πολιτικής εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ (Άρθρο 3 παράγραφος 5 της ΣΕΕ). Πιο συγκεκριμένες αναφορές στα παιδιά συμπεριλαμβάνονται και στη ΣΛΕΕ, επιτρέποντας στην ΕΕ να θεσπίζει νομοθετικά μέτρα με στόχο την καταπολέμηση της γενετήσιας εκμετάλλευσης και της εμπορίας ανθρώπων (Άρθρο 79 παράγραφος 2 στοιχείο δ) και Άρθρο 83 παράγραφος 1).

Αποτέλεσμα των ανωτέρω ήταν η θέσπιση της οδηγίας για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών

14 ΕΕ (2007), *Συνθήκη της Λισαβόνας* για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ίδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η οποία υπογράφηκε στη Λισαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου 2007, ΕΕ 2007 C 306, σ. 1-271.

15 Βλ. ενοποιημένες αποδόσεις των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2012), *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ)* και *Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)*, ΕΕ 2012 C 326.

και της παιδικής πορνογραφίας¹⁶, και της οδηγίας για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της¹⁷, οι οποίες επίσης περιέχουν διατάξεις για την κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών των παιδιών-θυμάτων. Ομοίως, πολλές από τις διατάξεις της πιο πρόσφατης οδηγίας με την οποία θεσπίζονται ελάχιστα πρότυπα σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας αφορούν τα παιδιά¹⁸.

Το τρίτο σημαντικό ορόσημο αφορά ένα πιο στρατηγικό επίπεδο πολιτικής, αρχικά στο πλαίσιο του προγράμματος εξωτερικής συνεργασίας της ΕΕ και, πρόσφατα, σε σχέση με εσωτερικά ζητήματα. Ειδικότερα, το Συμβούλιο της Ευρώπης ενέκρινε τις «Κατευθυντήριες γραμμές του Συμβουλίου της ΕΕ σχετικά με την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού»¹⁹ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε την Ανακοίνωση με τίτλο Μια ξεχωριστή θέση για τα παιδιά στην εξωτερική δράση της ΕΕ²⁰ με στόχο την ενσωμάτωση των δικαιωμάτων των παιδιών σε όλες τις κοινές δραστηριότητες της ΕΕ και κρατών μελών εκτός ΕΕ. Ομοίως, το 2011, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θέσπισε το θεματολόγιο της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού, στο οποίο ορίζονται οι βασικές προτεραιότητες για την παραγωγή νομοθεσίας και την κατάστρωση πολιτικής για τα δικαιώματα των παιδιών σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ²¹. Το θεματολόγιο περιλαμβάνει επίσης τη στόχευση του νομοθετικού έργου που σχετίζεται με την προστασία του παιδιού, όπως η προαναφερθείσα έγκριση της οδηγίας για τα δικαιώματα των θυμάτων.

Πιο πρόσφατα, στα παραπάνω ήρθε να προστεθεί η θέσπιση από την Επιτροπή μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής για τη στήριξη των κρατών μελών στην αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω μιας σειράς

16 Οδηγία 2011/93/ΕΕ, ΕΕ 2011 L 335, σ. 1.

17 Οδηγία 2011/36/ΕΕ, ΕΕ 2011 L 101, σ. 1.

18 Οδηγία 2012/29/ΕΕ, ΕΕ 2012 L 315, σ. 57.

19 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2007), *Κατευθυντήριες γραμμές της ΕΕ σχετικά με την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού*, Βρυξέλλες, 10 Δεκεμβρίου 2007.

20 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Μια ξεχωριστή θέση για τα παιδιά στην εξωτερική δράση της ΕΕ: Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών*, COM (2008) 55 τελικό, Βρυξέλλες, 5 Φεβρουαρίου 2008.

21 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Το θεματολόγιο της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού: Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών*, COM (2011) 0060 τελικό, Βρυξέλλες, 15 Φεβρουαρίου 2011.

παρεμβάσεων που απευθύνονται σε μικρές ηλικίες (για παιδιά σε ηλικία προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης)²². Ενώ η συγκεκριμένη πρωτοβουλία, όπως και το θεματολόγιο, δεν έχουν νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, η σημασία αμφότερων είναι μεγάλη στον βαθμό που θέτουν το πλαίσιο αναφοράς για την κανονιστική και μεθοδολογική προσέγγιση της νομοθεσίας για τα παιδιά – ένα πλαίσιο αναφοράς που είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού και εδράζεται στις ηθικές αρχές της προστασίας του παιδιού, της συμμετοχής και της απαγόρευσης των διακρίσεων.

Η ΕΕ μπορεί να νομοθετεί μόνο εάν της απονέμεται σχετική αρμοδιότητα από τις Συνθήκες (Άρθρα 2 έως 4 της ΣΛΕΕ). Δεδομένου ότι τα δικαιώματα των παιδιών αποτελούν διατομεακό πεδίο, η αρμοδιότητα της ΕΕ πρέπει να κρίνεται κατά περίπτωση. Έως σήμερα, η ΕΕ έχει νομοθετήσει εκτεταμένα στους παρακάτω τομείς που άπτονται των δικαιωμάτων του παιδιού:

- προστασία δεδομένων και καταναλωτών,
- άσυλο και μετανάστευση,
- συνεργασία σε ζητήματα αστικού και ποινικού δικαίου.

Στά Άρθρα 6 παράγραφος 1 της ΣΕΕ και 51 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ορίζεται ότι ο Χάρτης δεν διευρύνει τις αρμοδιότητες της ΕΕ και δεν τροποποιεί ούτε θεσπίζει νέες αρμοδιότητες και καθήκοντα για την ΕΕ. Οι διατάξεις του Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά όργανα της ΕΕ και στα κράτη μέλη μόνο όταν αυτά εφαρμόζουν το ενωσιακό δίκαιο. Ενώ οι διατάξεις του Χάρτη είναι σε κάθε περίπτωση δεσμευτικές για την ΕΕ, για τα κράτη μέλη καθίστανται νομικώς δεσμευτικές μόνο όταν αυτά ενεργούν εντός του εφαρμοστικού πεδίου του ενωσιακού δικαίου.

Καθένα από τα κεφάλαια που ακολουθούν περιλαμβάνει σύντομη επισκόπηση της αρμοδιότητας της ΕΕ στους τομείς που πραγματεύεται το εκάστοτε κεφάλαιο.

22 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), *Επένδυση στα παιδιά: Σπάζοντας τον κύκλο της μειονεξίας*, Σύσταση αριθ. 2013/112/ΕΕ, Βρυξέλλες.

1.2.2. Συμβούλιο της Ευρώπης: εξέλιξη της νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού και τομείς προστασίας που καλύπτονται

Σε αντίθεση με την ΕΕ, το ΣΤΕ έχει από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής του σαφή εντολή για την προστασία και την προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η κύρια σύμβασή του για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η οποία έχει κυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη του ΣΤΕ, είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, ή αλλιώς Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία περιέχει συγκεκριμένες αναφορές στα παιδιά. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι εξής: το Άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) προβλέπει τη νόμιμη κράτηση ενός παιδιού όταν η σχετική απόφαση λαμβάνεται για την επιτήρηση της ανατροφής του, το Άρθρο 6 παράγραφος 1 περιορίζει το δικαίωμα της δίκαης και δημόσιας εκδίκασης μιας υπόθεσης όταν τούτο ενδείκνυται βάσει των συμφερόντων των ανηλίκων, το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου αριθ. 1 προβλέπει το δικαίωμα στην εκπαίδευση και υποχρεώνει τα κράτη μέλη να σέβονται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν τη μόρφωση και την εκπαίδευση των παιδιών τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις. Αλλά και όλες οι άλλες γενικές διατάξεις της ΕΣΔΑ ισχύουν για όλους, των παιδιών μη εξαιρουμένων. Κάποιες από αυτές είναι, όπως έχει αποδειχθεί, ιδιαίτερως σημαντικές για τα παιδιά, όπως κυρίως το Άρθρο 8, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, και το Άρθρο 3, το οποίο απαγορεύει τα βασανιστήρια, την απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση και τιμωρία. Χρησιμοποιώντας ερμηνευτικές προσεγγίσεις που επικεντρώνονται στις θετικές υποχρεώσεις που είναι σύμφυτες στις διατάξεις της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει παράγει ογκώδες σώμα νομολογίας που ασχολείται με τα δικαιώματα των παιδιών, στο οποίο γίνονται συχνά αναφορές στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις προσφυγές που εισάγονται ενώπιόν του κατά περίπτωση και επομένως δεν παρέχει ολοκληρωμένη επισκόπηση των δικαιωμάτων των παιδιών στη βάση της ΕΣΔΑ.

Η άλλη κύρια συνθήκη του ΣΤΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ²³ – που αναθεωρήθηκε το 1996²⁴), κατοχυρώνει την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων, προβλέποντας ειδικές πρόνοιες για τα δικαιώματα των παιδιών. Ο ΕΚΧ περιέχει δύο διατάξεις ιδιαίτερης σημασίας για τα δικαιώματα των παιδιών. Στο Άρθρο 7 ορίζεται η υποχρέωση να προστατεύονται τα παιδιά από την οικονομική εκμετάλλευση. Με το Άρθρο 17 τα κράτη υποχρεώνονται να λαμβάνουν όλα τα πρόσφορα και αναγκαία μέτρα που έχουν στόχο να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά λαμβάνουν τη φροντίδα, βοήθεια, εκπαίδευση και κατάρτιση που χρειάζονται (συμπεριλαμβανομένης δωρεάν πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), να προστατεύουν τα παιδιά και τα νεαρά πρόσωπα από την παραμέληση, τη βία ή την εκμετάλλευση και να παρέχουν προστασία στα παιδιά που στερούνται τη στήριξη της οικογένειάς τους. Την εφαρμογή του ΕΚΧ εποπτεύει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ), η οποία αποτελείται από ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες που αποφαινόμενοι επί της συμμόρφωσης της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής με τον ΕΚΧ, είτε μέσω της διαδικασίας εξέτασης συλλογικής προσφυγής είτε μέσω της διαδικασίας υποβολής εθνικών εκθέσεων.

Επίσης, το ΣΤΕ έχει θεσπίσει μια σειρά από συνθήκες πουπραγματεύονται διάφορα ειδικά δικαιώματα των παιδιών. Σε αυτές συγκαταλέγονται οι εξής:

- Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς Γάμο των γονέων τους²⁵.
- Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών, η οποία αναθεωρήθηκε το 2008²⁶.
- Σύμβαση για τις Προσωπικές Σχέσεις όσον αφορά τα Παιδιά²⁷.
- Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών²⁸.

23 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 35, 18 Οκτωβρίου 1961.

24 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος)*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 163, 3 Μαΐου 1996.

25 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς Γάμο των γονέων τους*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 85, 15 Οκτωβρίου 1975.

26 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 202, 27 Νοεμβρίου 2008.

27 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για τις Προσωπικές Σχέσεις όσον αφορά τα Παιδιά*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 192, 15 Μαΐου 2003.

28 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 160, 25 Ιανουαρίου 1996.

- Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote)²⁹.

Σε επίπεδο πολιτικής, τέλος, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το 2006 το ΣΤΕ παρουσίασε το πρόγραμμά του με τίτλο «Οικοδόμηση μιας Ευρώπης για τα παιδιά, με τα παιδιά» – ένα πολυδύναμο σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση των θεμάτων που άπτονται των δικαιωμάτων των παιδιών μέσω, μεταξύ άλλων, της θέσπισης πράξεων που καθιερώνουν πρότυπα σε μια σειρά από τομείς³⁰. Οι τρέχουσες προτεραιότητες επικεντρώνονται σε τέσσερις κύριους τομείς³¹:

- προαγωγή φιλικών προς τα παιδιά υπηρεσιών και συστημάτων·
- εξάλειψη κάθε μορφής βίας κατά των παιδιών·
- κατοχύρωση των δικαιωμάτων των παιδιών που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση·
- προώθηση της συμμετοχής των παιδιών.

Κύριος στόχος του προγράμματος του ΣΤΕ για τα δικαιώματα των παιδιών είναι η ενίσχυση της εφαρμογής διεθνών προτύπων στο πεδίο των δικαιωμάτων των παιδιών από όλα τα κράτη μέλη του ΣΤΕ, και ειδικότερα η προώθηση της εφαρμογής της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αναδεικνύοντας τις βασικές αρχές της: απαγόρευση των διακρίσεων, δικαίωμα στη ζωή και την ανάπτυξη, δικαίωμα να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού από τους φορείς λήψης αποφάσεων και δικαίωμα ακρόασης των παιδιών³².

Υπό την αιγίδα του προγράμματος θεσπίστηκαν αρκετές πράξεις για τα δικαιώματα των παιδιών που παρέχουν πρακτικές κατευθύνσεις λειτουργώντας συμπληρωματικά με δεσμευτικά ευρωπαϊκά νομικά μέτρα, όπως μεταξύ άλλων οι εξής:

29 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 201, 25 Οκτωβρίου 2007.

30 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.coe.int/t/dg3/children/>.

31 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), Στρατηγική του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του παιδιού (2012-2015), CM (2011)171 τελικό, 15 Φεβρουαρίου 2012.

32 Αυτόθι.

- Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη³³.
- Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη³⁴.
- Σύσταση σχετικά με την ανάπτυξη ολοκληρωμένων εθνικών στρατηγικών με γνώμονα την προστασία των παιδιών από τη βία³⁵.
- Σύσταση σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και την παροχή φιλικών προς τα παιδιά και τις οικογένειές τους κοινωνικών υπηρεσιών³⁶.
- Σύσταση σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών³⁷.

Με τον τρόπο αυτό το πρόγραμμα διασφαλίζει ότι η Ευρώπη βρίσκεται στο επίκεντρο της θέσπισης προτύπων στον τομέα των δικαιωμάτων του παιδιού και έχει επίσης πρωτοστατήσει στο να διασφαλιστεί, με διάφορα μέσα, ότι η φωνή των παιδιών παίζει κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Στόχος του προγράμματος είναι επίσης η στήριξη της εφαρμογής της ΕΣΔΑ και του ΕΚΧ και η προαγωγή των άλλων υφιστάμενων νομικών πράξεων του ΣΤΕ σε σχέση με την ηλικία (συμμετοχή, προστασία και δικαιώματα), τη νεολαία και την οικογένεια³⁸.

33 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

34 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη*, 21 Σεπτεμβρίου 2011.

35 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2009), *Σύσταση CM/Rec(2009)10 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη σχετικά με την ανάπτυξη ολοκληρωμένων εθνικών στρατηγικών με γνώμονα την προστασία των παιδιών από τη βία*, 18 Νοεμβρίου 2009.

36 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Σύσταση Rec (2011)12 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και την παροχή φιλικών προς τα παιδιά και τις οικογένειές τους κοινωνικών υπηρεσιών*, 16 Νοεμβρίου 2011.

37 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2012), *Σύσταση Rec(2012)2 σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων ηλικίας κάτω των 18 ετών*, 28 Μαρτίου 2012.

38 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή των Υπουργών (2011), *Στρατηγική του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του παιδιού (2012–2015)*, CM (2011)171 τελικό, 15 Φεβρουαρίου 2012.

1.3. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού και η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Κύριο σημείο

- Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Το γεγονός ότι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και του ΣΤΕ είναι συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού δίνει στη Σύμβαση σημαίνουσα βαρύτητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ουσιαστικά επιβάλλει κοινές νομικές υποχρεώσεις στα ευρωπαϊκά κράτη, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι ευρωπαϊκοί θεσμοί κατοχυρώνουν και εφαρμόζουν τα δικαιώματα των παιδιών.

Με τον τρόπο αυτόν, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει αναδειχθεί σε σημείο αναφοράς για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα δικαιώματα του παιδιού, με αποτέλεσμα να αυξάνεται ολοένα η επιρροή που ασκεί στο ΣΤΕ και την ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, η ενσωμάτωση των αρχών και των διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού σε δεσμευτικές πράξεις και στη νομολογία σε ευρωπαϊκό επίπεδο καθιστά ισχυρότερη τη σύμβαση και ανοίγει πιο αποτελεσματικούς διαύλους επιβολής σε όσους επιδιώκουν την εφαρμογή των δικαιωμάτων των παιδιών στην Ευρώπη. Σε όλη την έκταση του παρόντος εγχειριδίου παρατίθενται παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων.

Η ΕΕ δεν είναι και δεν μπορεί να γίνει συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, καθώς η συγκεκριμένη σύμβαση δεν εμπεριέχει κανέναν νομικό μηχανισμό που να επιτρέπει να προσχωρούν σε αυτή οντότητες που δεν είναι κράτη. Ωστόσο, η ΕΕ βασίζεται σε «γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης» (γραπτές και άγραφες αρχές που απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών), οι οποίες συμπληρώνουν και κατευθύνουν τις ερμηνείες των Συνθηκών της ΕΕ (Άρθρο 6 παράγραφος 3 της ΣΕΕ). Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου της

Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) επιβεβαιώνουν ότι οι υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη συμμετοχή ενός κράτους μέλους στη ΕΕ δεν πρέπει να είναι ασυμβίβαστες με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το εθνικό σύνταγμα του και τις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει σε διεθνές επίπεδο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³⁹. Δεδομένου ότι όλα τα κράτη μέλη έχουν κυρώσει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η ΕΕ δεσμεύεται να τηρεί όλες τις αρχές και τις διατάξεις που κατοχυρώνονται σε αυτή, τουλάχιστον σε σχέση με τα θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο αρμοδιότητων της ΕΕ (όπως ορίζονται στις συνθήκες της ΕΕ).

Η υποχρέωση αυτή κατοχυρώνεται και σε άλλες συνθήκες της ΕΕ και ειδικότερα στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το Άρθρο 24 του Χάρτη εκπορεύεται άμεσα από διατάξεις της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μεταξύ των οποίων και κάποιες που έχουν αναγνωρευθεί σε «αρχές της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού», όπως, κυρίως, η αρχή του [υπέρτατου] συμφέροντος του παιδιού (Άρθρο 3 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού), η αρχή της συμμετοχής του παιδιού (Άρθρο 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού) και το δικαίωμα του παιδιού να ζει με τους γονείς του ή/και να έχει άμεση επαφή με τους γονείς του (Άρθρο 9 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού).

Η σπουδαιότητα του καθοδηγητικού ρόλου που διαδραματίζει η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού στη διάπλαση των δικαιωμάτων των παιδιών στην ΕΕ αποτυπώνεται στο θεματολόγιο της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού που θέσπισε η Επιτροπή, στο οποίο ορίζεται ότι «τα πρότυπα και οι αρχές της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού πρέπει να εξακολουθήσουν να καθοδηγούν τις πολιτικές και τις δράσεις της ΕΕ οι οποίες έχουν συνέπειες για τα δικαιώματα του παιδιού»⁴⁰. Στο πνεύμα αυτό, οι νομοθετικές πράξεις που αφορούν το παιδί συνοδεύονται, σχεδόν ανεξαιρέτως, είτε από ρητές αναφορές στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού είτε από πιο έμμεσες αναφορές σε αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών, όπως το «υπέρτατο συμφέρον», το δικαίωμα του παιδιού να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που το αφορούν, ή το δικαίωμα προστασίας έναντι κάθε μορφής διάκρισης.

39 Για παράδειγμα ΔΕΕ, C-4/73, *J. Nold Kohlen- und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 14 Μαΐου 1974.

40 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Το θεματολόγιο της ΕΕ για τα δικαιώματα του παιδιού*, COM (2011) 0060 τελικό, Βρυξέλλες.

Το ΣΤΕ, όπως και η ΕΕ, δεν δεσμεύεται νομικά ως οργανισμός έναντι της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αν και κάθε κράτος μέλος του ΣΤΕ χωριστά είναι συμβαλλόμενο μέρος της σύμβασης. Εντούτοις, η ΕΣΔΑ δεν πρέπει να ερμηνεύεται εν κενώ αλλά σε πλήρη εναρμόνιση με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι σχετικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου που διέπουν τις σχέσεις των συμβαλλόμενων κρατών με την ΕΣΔΑ, και ειδικότερα οι κανόνες που αφορούν την καθολική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι υποχρεώσεις που επιβάλλει ειδικότερα η ΕΣΔΑ στα συμβαλλόμενα κράτη στο πεδίο των δικαιωμάτων των παιδιών πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁴¹. Ρητή αναφορά στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού γίνεται και στις αποφάσεις τηςΕΕΚΔ⁴². Επιπλέον, οι αρχές και οι διατάξεις της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού επηρεάζουν τις δραστηριότητες θέσπισης προτύπων και σύναψης διεθνών συνθηκών του ΣΤΕ. Για παράδειγμα, οι Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη⁴³ βασίζονται άμεσα σε μια σειρά διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως και οι συνοδευτικές Γενικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁴⁴.

41 ΕΔΔΑ, *Harroutj κατά Γαλλίας*, Αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 42.

42 ΕΕΚΔ, *World Organisation against Torture (OMCT) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή Αριθ. 18/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004, σκέψεις 61-63; ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή Αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009.

43 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

44 Βλ. ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2007), *Γενική Παρατήρηση αριθ. 10 (2007): Τα δικαιώματα των παιδιών στους κόλπους της δικαιοσύνης ανηλίκων*, 25 Απριλίου 2007; ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), *Γενική Παρατήρηση αριθ. 12 (2009): Το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού*, CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009; και ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *Γενική Παρατήρηση αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του (άρθρο 3 παράγραφος 1)*, CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013.

1.4. Ρόλος των ευρωπαϊκών δικαστηρίων στην ερμηνεία και επιβολή των ευρωπαϊκών δικαιωμάτων του παιδιού

1.4.1. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Το ΔΕΕ εκδίδει αποφάσεις επί διάφορων τύπων νομικών προσφυγών. Σε υποθέσεις που αφορούν δικαιώματα των παιδιών, το ΔΕΕ έως τώρα έχει κατά κύριο λόγο επιθεωρήσει αιτήσεις έκδοσης προδικαστικών αποφάσεων (Άρθρο 267 της ΣΛΕΕ)⁴⁵. Πρόκειται για διαδικασίες στο πλαίσιο των οποίων ένα εθνικό δικαστήριο ή μία διοικητική αρχή ζητά από το ΔΕΕ να παράσχει ερμηνεία επί του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου (δηλ. των συνθηκών) ή του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου (δηλ. αποφάσεων και νομοθεσίας) που σχετίζεται με μια εθνική υπόθεση που εκκρεμεί ενώπιον του εν λόγω δικαστηρίου ή της διοικητικής αρχής.

Μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, το ΔΕΕ είχε εκδικάσει πολύ μικρό αριθμό υποθέσεων που αφορούσαν δικαιώματα των παιδιών. Ωστόσο, χάρη στη θέσπιση πιο συγκεκριμένων νομοθετικών μέτρων για τα δικαιώματα των παιδιών και την ανάδειξη της σημασίας των δικαιωμάτων των παιδιών, αναμένεται ότι στο μέλλον τα δικαιώματα των παιδιών θα εμφανίζονται πιο τακτικά στο πινάκιο του ΔΕΕ.

Οι περισσότερες από τις αποφάσεις που έχει εκδώσει το ΔΕΕ σχετικά με δικαιώματα των παιδιών αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία και την ιθαγένεια της ΕΕ – τομείς που εμπíπτουν επί μακρόν στην αρμοδιότητα της ΕΕ. Στους τομείς αυτούς το ΔΕΕ έχει αναγνωρίσει ρητά ότι τα παιδιά απολαμβάνουν τα οφέλη που σχετίζονται με την ιθαγένεια της ΕΕ αυτοτελώς, παρέχοντας έτσι δικαίωμα ανεξάρτητης διαμονής καθώς και κοινωνικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα στα παιδιά, επί τη βάση της κατοχής της ιθαγένειας της ΕΕ⁴⁶.

45 Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η προσφυγή ακύρωσης: ΔΕΕ, C-540/03, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 27 Ιουνίου 2006.

46 Βλ. ΔΕΕ, C-413/99, *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*, 17 Σεπτεμβρίου 2002· ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 19 Οκτωβρίου 2004· ΔΕΕ, C-148/02, *Carlos Garcia Avello κατά État belge*, 2 Οκτωβρίου 2003· ΔΕΕ, C-310/08, *London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 23 Φεβρουαρίου 2010· ΔΕΕ, C-480/08, *Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department*, 23 Φεβρουαρίου 2010. Οι υποθέσεις αυτές επανεξετάζονται στα [Κεφάλαια 8 και 9](#).

Το ΔΕΕ έχει βασιστεί απευθείας στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού προκειμένου να αποφανθεί ως προς την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου σε σχέση με τα παιδιά μόνο σε μία περίπτωση, ήτοι στην υπόθεση *Dynamic Medien GmbH κατά Avides Media AG*. Η υπόθεση αυτή αφορά τη νομιμότητα επιβολής περιορισμών από τη Γερμανία όσον αφορά την επισήμανση εισαγόμενων DVD και βίντεο, τα οποία είχαν υποβληθεί ήδη σε παρόμοιους ελέγχους στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι ο έλεγχος της επισήμανσης στη Γερμανία αποτελεί νόμιμο περιορισμό επί των διατάξεων της ΕΕ για την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων (οι οποίες σε διαφορετική περίπτωση απαγορεύουν τις διπλές κανονιστικές διαδικασίες αυτού του είδους) δεδομένου ότι αποσκοπεί στην προστασία της ευημερίας των παιδιών. Στοιχειοθετώντας αυτή του την απόφαση το ΔΕΕ παρέπεμψε στο Άρθρο 17 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο καλεί τα συμβαλλόμενα κράτη να ευνοούν την επεξεργασία κατάλληλων κατευθυντήριων γραμμών για την προστασία των παιδιών από την ενημέρωση και το υλικό των μέσων μαζικής ενημέρωσης που βλάπτει την ευημερία τους⁴⁷. Ωστόσο, ισχύουν προϋποθέσεις αναλογικότητας ως προς τις διαδικασίες ελέγχου που θεσπίζονται για την προστασία των παιδιών, οι οποίες πρέπει να είναι εύκολα προσιτές και όχι υπέρμετρα χρονοβόρες⁴⁸.

Σε άλλες υποθέσεις, το ΔΕΕ καταφεύγει σε γενικές αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών που επίσης εμπεριέχονται σε διατάξεις της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (όπως το συμφέρον του παιδιού και το δικαίωμα ακρόασης) για τη διαμόρφωση των αποφάσεών του, ιδίως στο πλαίσιο υποθέσεων διασυνοριακών απαγωγών παιδιών⁴⁹.

Πέρα από τα παραπάνω, η ΕΕ είναι κατά παράδοση επιφυλακτική στο να προσδώσει αποφασιστική ισχύ στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ιδίως σε τομείς που είναι πιο ευαίσθητοι από πολιτικής άποψης όπως ο έλεγχος της μετανάστευσης⁵⁰, στάση που ωστόσο φαίνεται να μεταβάλλεται στην πρόσφατη νομολογία, όπως αναλύεται στα κεφάλαια που ακολουθούν. Μετά τη θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

47 ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 14 Φεβρουαρίου 2008, σκέψεις 42 και 52.

48 Αυτόθι, σκέψεις 49 και 50.

49 ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010. Βλ. περαιτέρω Κεφάλαιο 5.

50 ΔΕΕ, C-540/03, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 27 Ιουνίου 2006.

της ΕΕ, οι αναφορές που γίνονται από το ΔΕΕ στα άρθρα του Χάρτη σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών συχνά συμπίπτουν με αναφορές στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δεδομένης της ομοιότητας μεταξύ διατάξεων.

1.4.2. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Το ΕΔΔΑ αποφαινεται κυρίως επί ατομικών προσφυγών που υποβάλλονται σύμφωνα με τα Άρθρα 34 και 35 της ΕΣΔΑ. Η δικαιοδοσία του ΕΔΔΑ εκτείνεται σε όλα τα θέματα που αφορούν την ερμηνεία και την εφαρμογή της ΕΣΔΑ και των Πρωτοκόλλων της (Άρθρο 32 της ΕΣΔΑ).

Σε αντίθεση με το ΔΕΕ, η νομολογία του ΕΔΔΑ που αφορά τα δικαιώματα των παιδιών είναι ογκωδέστατη. Αν και πολλές υποθέσεις που εμπίπτουν στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ που αφορά το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής εξετάζονται από τη σκοπιά των γονέων και όχι των δικαιωμάτων των παιδιών, οι υποθέσεις που εμπίπτουν σε άλλες ουσιαστικές διατάξεις δεν αφορούν κατ' ανάγκη τους γονείς και επικεντρώνονται με πιο ξεκάθαρο τρόπο στα δικαιώματα των ενδιαφερόμενων παιδιών, όπως το δικαίωμα στην προστασία από απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση (Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ) ή το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης (Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ).

Το ΕΔΔΑ, μολονότι επικαλείται συχνά τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατά την εξέταση αξιώσεων που εγείρουν παιδιά ή εγείρονται για λογαριασμό τους, δεν προσδίδει συστηματικά αποφασιστική βαρύτητα σε αυτήν. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι αρχές των δικαιωμάτων των παιδιών όπως διατυπώνονται στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού είχαν καταλυτική επίδραση στο σκεπτικό του ΕΔΔΑ, κυρίως ως προς την ερμηνεία που δόθηκε από το δικαστήριο στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) σε σχέση με τη μεταχείριση παιδιών που έρχονται σε σύγκρουση με τον νόμο (βλ. [Κεφάλαιο 11](#)). Σε άλλους τομείς, η προσέγγιση του ΕΔΔΑ διαφοροποιείται ελαφρώς σε σχέση με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, για παράδειγμα όσον αφορά τη δικαστική ακρόαση των παιδιών (βλ. [Κεφάλαιο 2](#)). Σε κάποιες πάλι περιπτώσεις, το ΕΔΔΑ έχει βασιστεί ρητά στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Maslov κατά Αυστρίας*⁵¹ αφορά την απέλαση του προσφεύγοντος, ο οποίος είχε καταδικαστεί για σειρά ποινικών αδικημάτων ως ανήλικος. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στην περίπτωση επιβολής μέτρων απέλασης κατά ανήλικου, η υποχρέωση να λαμβάνεται υπόψη το συμφέρον του παιδιού περιλαμβάνει την υποχρέωση να διευκολυνθεί η επανένταξη του παιδιού, σύμφωνα με το Άρθρο 40 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Κατά την άποψη του ΕΔΔΑ, η επανένταξη δεν θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί με την αποκοπή των οικογενειακών ή κοινωνικών δεσμών του παιδιού που θα απέφερε η απέλαση⁵². Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού είναι επομένως ένας από τους λόγους στους οποίους βασίστηκε το ΕΔΔΑ για να αποφανθεί ότι η απέλαση αποτελούσε δυσανάλογη παρέμβαση σε σχέση με τα δικαιώματα του προσφεύγοντος που απορρέουν από το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (σεβασμός της οικογενειακής ζωής).

1.5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Η ΕΕΚΔ αποτελείται από 15 ανεξάρτητους και αμερόληπτους εμπειρογνώμονες που αποφαινόμενοι επί της συμμόρφωσης της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής με τον ΕΚΧ, είτε μέσω της διαδικασίας εξέτασης συλλογικής προσφυγής είτε μέσω της διαδικασίας υποβολής εθνικών εκθέσεων⁵³. Ειδικά ορισμένοι εθνικοί και διεθνείς οργανισμοί μπορούν να υποβάλλουν συλλογικές προσφυγές κατά κρατών που είναι συμβαλλόμενα μέρη του ΕΚΧ και έχουν αποδεχθεί τη διαδικασία προσφυγών. Αντικείμενο των έως τώρα προσφυγών είναι η ενδεχόμενη παραβίαση των δικαιωμάτων των παιδιών που απορρέουν από τον ΕΚΧ σε θέματα που περιλαμβάνουν την οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών⁵⁴, τη

51 ΕΔΔΑ, *Maslov κατά Αυστρίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 1638/03, 23 Ιουνίου 2008.

52 Αυτόθι, σκέψη 83.

53 Για περισσότερες πληροφορίες ανατρέξτε στον δικτυακό τόπο της ΕΕΚΔ: www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/ECSR/ECSRdefault_en.asp.

54 ΕΕΚΔ, *International Commission of Jurists (ICJ) κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή Αριθ. 1/1998, 9 Σεπτεμβρίου 1999.

σωματική ακεραιότητα των παιδιών⁵⁵, το δικαίωμα των παιδιών μεταναστών στην υγεία⁵⁶ και την πρόσβαση των παιδιών με αναπηρίες στην εκπαίδευση⁵⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *International Commission of Jurists (ICJ) κατά Πορτογαλίας*⁵⁸, διατυπώθηκε ο ισχυρισμός ότι αν και στην πορτογαλική νομοθεσία ορίζεται το 15ο έτος ως κατώτατο όριο εισόδου στην απασχόληση όπως προβλέπεται στο Άρθρο 7 παράγραφος 1 του ΕΚΧ, η επιβολή της νομοθεσίας είναι πλημμελής. Η ΕΕΚΔ απεφάνθη ότι σκοπός και στόχος του ΕΚΧ είναι η προστασία των δικαιωμάτων όχι μόνο στη θεωρία αλλά και στην πράξη, και ως εκ τούτου η νομοθεσία πρέπει να εφαρμόζεται αποτελεσματικά. Επισημαίνοντας ότι μεγάλος αριθμός παιδιών απασχολείται παράνομα στην Πορτογαλία, έκρινε ότι η κατάσταση αυτή παραβιάζει το Άρθρο 7 παράγραφος 1 του ΕΚΧ.

55 ΕΕΚΔ, *World Organisation against Torture (OMCT) κατά Ελλάδας*, προσφυγή Αριθ. 17/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004.

56 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή Αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012.

57 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή Αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 35.

58 ΕΕΚΔ, *International Commission of Jurists (ICJ) κατά Πορτογαλίας*, προσφυγή Αριθ. 1/1998, 9 Σεπτεμβρίου 1999.

2

Βασικά ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρα 10 (ελευθερία θρησκείας) και 14 (δικαίωμα εκπαίδευσης)	Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας	ΕΣΔΑ, Άρθρα 9 (ελευθερία θρησκείας) και 14 (απαγόρευση διακρίσεων)· Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 (δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν τη μόρφωση των παιδιών τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους) ΕΔΔΑ, <i>Dogru κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 27058/05, 2008 (περιβολή με ισλαμική μαντίλα σε δημόσιο σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) ΕΔΔΑ, <i>Kervanci κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 31645/04, 2008 (χρήση ισλαμικής μαντίλας σε δημόσιο σχολείο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) ΕΔΔΑ, <i>Grzelak κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 7710/02, 2010 (εναλλακτικές επιλογές έναντι της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) ΕΔΔΑ, <i>Lautsi κ.λπ. κατά Ιταλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30814/06, 2011 (παρουσία του εσταυρωμένου σε δημόσια σχολεία)

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 11 (ελευθερία έκφρασης)	Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης	ΕΣΔΑ, Άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης) ΕΔΔΑ, <i>Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 5493/72, 1976 (απαγόρευση παιδικού βιβλίου) ΕΔΔΑ, <i>Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 10454/83, 1989 (πρόσβαση σε αρχεία που τηρούνταν κατά την παιδική ηλικία)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού) ΔΕΕ, C-491/10 PPU, <i>Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz</i> , 2010 (δικαίωμα ακρόασης, διεθνής απαγωγή παιδιού)	Δικαίωμα ακρόασης	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών, Άρθρα 3, 4, 6 και 7 ΕΔΔΑ, <i>Sahin κατά Γερμανίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30943/96, 2003 (δικαστική ακρόαση παιδιού στο πλαίσιο διαδικασίας για τα δικαιώματα επικοινωνίας)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 12 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιριζέσθαι)	Δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιριζέσθαι	ΕΣΔΑ, Άρθρο 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και του συνεταιριζέσθαι) ΕΔΔΑ, <i>Christian Democratic People's Party κατά Μολδοβίας</i> , Αριθ. 28793/02, 2006 (συμμετοχή σε συγκεντρώσεις σε δημόσιο χώρο)

Όλα τα πρόσωπα έχουν τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες που κατοχυρώνονται σε διάφορες πράξεις, κυρίως δε στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όπως αυτά ερμηνεύονται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Πέραν του Χάρτη, καμία νομική πράξη της ΕΕ δεν πραγματεύεται ειδικά τα ατομικά δικαιώματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο. Σε επίπεδο ΣΤΕ, ωστόσο, η εμβέλεια και η ερμηνεία αυτών των ατομικών δικαιωμάτων έχει εξελιχθεί σημαντικά με την πάροδο των ετών, ιδίως μέσω της νομολογίας του ΕΔΔΑ.

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια επισκόπηση των ελευθεριών που παρατίθενται στον τίτλο II του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, στον βαθμό που έχουν αντίκτυπο στα δικαιώματα των παιδιών. Εξετάζεται αναλυτικά το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (Ενότητα 2.1), στην ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης (Ενότητα 2.3), το δικαίωμα του παιδιού στην ακρόαση (Ενότητα 2.4), και το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιριζέσθαι (Ενότητα 2.5).

2.1. Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Κύρια σημεία

- Η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, όπως κατοχυρώνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και στην ΕΣΔΑ, συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκειύματος ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειύματος ή των πεποιθήσεων, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.
- Οι γονείς έχουν δικαίωμα να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους.
- Οι γονείς έχουν δικαίωμα και καθήκον να καθοδηγούν το παιδί στην άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του.

2.1.1. Το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία θρησκείας

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 10 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει για κάθε πρόσωπο το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία μεταβολής θρησκειύματος ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειύματος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές. Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή του (Άρθρο 10 παράγραφος 2 του Χάρτη).

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το Άρθρο 9 της ΕΣΔΑ προβλέπει το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτουν τρεις διαστάσεις του δικαιώματος στην ελευθερία θρησκείας: η εσωτερική διάσταση, η ελευθερία μεταβολής θρησκειύματος ή πεποιθήσεων, και η ελευθερία εκδήλωσης θρησκειύματος ή πεποιθήσεων. Οι πρώτες δύο διαστάσεις έχουν απόλυτο χαρακτήρα και τα κράτη δεν μπορούν να τις

περιορίσουν σε καμία περίπτωση⁵⁹. Επί της ελευθερίας εκδήλωσης θρησκευόμενος ή πεποιθήσεων μπορεί να επιβληθούν περιορισμοί, εάν οι περιορισμοί αυτοί προβλέπονται από τον νόμο, εξυπηρετούν νόμιμους σκοπούς και αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία (Άρθρο 9 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ).

Στη νομολογία του, το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί με την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κυρίως σε σχέση με το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το δημόσιο σχολικό σύστημα. Ένα θέμα που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τον δημόσιο διάλογο στις ευρωπαϊκές χώρες είναι η θρησκεία στα σχολεία.

Παράδειγμα: Οι υποθέσεις *Dogru κατά Γαλλίας και Kervanci κατά Γαλλίας*⁶⁰ αφορούν την αποβολή από την πρώτη τάξη ενός γαλλικού δημόσιου σχολείου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δύο κοριτσιών, ηλικίας 11 και 12 ετών, λόγω της άρνησής τους να βγάλουν τη μαντίλα στο μάθημα της γυμναστικής. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι σκοπός του περιορισμού επί του δικαιώματος των προσφευγουσών να εκδηλώνουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους ήταν η τήρηση των επιταγών της αρχής της εκκοσμίκευσης στα δημόσια σχολεία. Σύμφωνα με τις εθνικές αρχές, η περιβολή με πέπλο, όπως η ισλαμική μαντίλα, δεν είναι συμβατή με τα μαθήματα γυμναστικής για λόγους ασφάλειας και υγιεινής. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αυτό ήταν λογικό, δεδομένου ότι το σχολείο στάθμισε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των προσφευγουσών έναντι των επιταγών της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων και της δημόσιας τάξης. Βάσει των ανωτέρω, έκρινε ότι η παρέμβαση σε σχέση με την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας των μαθητριών ήταν δικαιολογημένη και ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Ως εκ τούτου δεν διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 9 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Grzelak κατά Πολωνίας*⁶¹ αφορά τη μη εξασφάλιση σε μαθητή της δυνατότητας παρακολούθησης του μαθήματος της ηθικής και τη μη απόδοση σχετικής βαθμολογίας. Σε όλη τη διάρκεια της φοίτησής του σε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στις ηλικίες μεταξύ 7 και 18 ετών), ο προσφεύγων δεν έλαβε θρησκευτική

59 ΕΔΔΑ, *Darby κατά Σουηδίας*, Αριθ. 11581/85, 23 Οκτωβρίου 1990.

60 ΕΔΔΑ, *Dogru κατά Γαλλίας*, Αριθ. 27058/05, 4 Δεκεμβρίου 2008· ΕΔΔΑ, *Kervanci κατά Γαλλίας*, Αριθ. 31645/04, 4 Δεκεμβρίου 2008 (διατίθεται στα γαλλικά).

61 ΕΔΔΑ, *Grzelak κατά Πολωνίας*, Αριθ. 7710/02, 15 Ιουνίου 2010.

εκπαίδευση, σύμφωνα με τις επιθυμίες των γονέων του που ήταν δεδηλωμένοι αγνωστικιστές. Δεδομένου ότι ελάχιστοι μαθητές εκδήλωσαν σχετικό ενδιαφέρον, το μάθημα της ηθικής δεν διοργανώθηκε ποτέ και ο προσφεύγων λάμβανε ελέγχους επίδοσης και πιστοποιητικά παρακολούθησης στα οποία υπήρχε παύλα αντί βαθμού στο μάθημα «θρησκευτικά/ηθική». Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η απουσία βαθμού στο μάθημα «θρησκευτικά/ηθική» στους ελέγχους επίδοσης του αγοριού ενέπιπτε στο πλαίσιο της αρνητικής πτυχής της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, καθώς από τους ελέγχους μπορούσε να προκύψει ότι δεν είχε θρησκευτικές πεποιθήσεις, γεγονός που συνιστούσε αδικαιολόγητο στιγματισμό. Επομένως, δεν υπήρχε αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία για τη διαφορετική μεταχείριση των άθρησκων ατόμων που επιθυμούσαν να παρακολουθήσουν το μάθημα της ηθικής και των μαθητών που παρακολουθούσαν το μάθημα των θρησκευτικών, ούτε εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των χρησιμοποιούμενων μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού. Στο θέμα αυτό υπήρξε υπέρβαση του εθνικού περιθωρίου εκτίμησης, καθώς παραβιάστηκε η ίδια η ουσία του δικαιώματος του προσφεύγοντος να μην εκδηλώνει τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις του, κατά παράβαση του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το Άρθρο 9 της ΕΣΔΑ.

2.2. Τα δικαιώματα των γονέων και η ελευθερία θρησκείας των παιδιών τους

Τα δικαιώματα των γονέων στο πλαίσιο της ελευθερίας θρησκείας των παιδιών τους αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο από το ευρωπαϊκό δίκαιο και τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Σύμφωνα με το **δίκαιο της ΕΕ**, πρέπει να γίνεται απόλυτα σεβαστό το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους, ιδίως στο πλαίσιο της ελευθερίας ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (Άρθρο 14 παράγραφος 3 του Χάρτη).

Σύμφωνα με το **δίκαιο του ΣΤΕ**, και ιδίως το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, τα κράτη, κατά την άσκηση των καθηκόντων που αναλαμβάνουν στο πεδίο της μόρφωσης και της εκπαίδευσης, πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις

(θρησκευτικές) πεποιθήσεις των γονέων. Κατά το ΕΔΔΑ, το καθήκον αυτό είναι ευρύ, καθώς δεν αφορά μόνο το περιεχόμενο και την εφαρμογή του σχολικού προγράμματος, αλλά και την άσκηση όλων των καθηκόντων που αναλαμβάνει ένα κράτος⁶². Περιλαμβάνει την οργάνωση και τη χρηματοδότηση της δημόσιας εκπαίδευσης, τη διαμόρφωση και τον προγραμματισμό του σχολικού προγράμματος, τη μετάδοση πληροφοριών ή γνώσεων που περιλαμβάνονται στο σχολικό πρόγραμμα κατά τρόπο αντικειμενικό, κριτικό και πλουραλιστικό (απαγορεύοντας έτσι στο κράτος να επιδιώκει στόχο κατήχησης ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν σέβεται τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων), καθώς και την οργάνωση του σχολικού περιβάλλοντος, περιλαμβανομένης της παρουσίας του εσταυρωμένου στις αίθουσες διδασκαλίας δημόσιων σχολείων.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Lautsi κ.λπ. κατά Ιταλίας*⁶³ αφορά την παρουσία του εσταυρωμένου στις αίθουσες διδασκαλίας δημόσιων σχολείων. Μια γονέας κατήγγειλε ότι η παρουσία του εσταυρωμένου στις αίθουσες διδασκαλίας του δημόσιου σχολείου στο οποίο φοιτούσαν τα παιδιά της παραβίαζε την αρχή της εκκοσμίκευσης στην οποία επιθυμούσε να βασίζεται η μόρφωση των παιδιών της. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση κατά πόσον θα πρέπει να υπάρχει ο εσταυρωμένος σε αίθουσες διδασκαλίας δημόσιων σχολείων αποτελεί μέρος των καθηκόντων που αναλαμβάνει το κράτος σε σχέση με την εκπαίδευση και τη διδασκαλία και, συνεπώς, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της δεύτερης πρότασης του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι η απόφαση αυτή είναι, κατ' αρχήν, ένα θέμα που εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης του εναγόμενου κράτους και ότι δεν υπάρχει ευρωπαϊκή συναίνεση σχετικά με το ζήτημα της παρουσίας θρησκευτικών συμβόλων στα δημόσια σχολεία. Είναι αληθές ότι η παρουσία του εσταυρωμένου σε αίθουσες διδασκαλίας δημόσιων σχολείων – ένα σύμβολο το οποίο αναμφίβολα αναφέρεται στον Χριστιανισμό – παραχωρεί στην πλειοψηφούσα θρησκεία της χώρας κυρίαρχη προβολή στο

62 Βλ. τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ: ΕΔΔΑ, *Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen κατά Δανίας*, Αριθ. 5095/71, 5920/72 και 5926/72, 7 Δεκεμβρίου 1976· ΕΔΔΑ, *Βαλσαμής κατά Ελλάδα*, Αριθ. 21787/93, 18 Δεκεμβρίου 1996· ΕΔΔΑ, *Folgerø κ.λπ. κατά Νορβηγίας* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 15472/02, 29 Ιουνίου 2007· ΕΔΔΑ, *Hasan και Eylem Zengin κατά Τουρκίας*, Αριθ. 1448/04, 9 Οκτωβρίου 2007· ΕΔΔΑ, *Lautsi κ.λπ. κατά Ιταλίας* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30814/06, 18 Μαρτίου 2011.

63 ΕΔΔΑ, *Lautsi κ.λπ. κατά Ιταλίας* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30814/06, 18 Μαρτίου 2011.

σχολικό περιβάλλον. Αυτό δεν αρκεί από μόνο του, ωστόσο, προκειμένου να υποδηλώσει μια διαδικασία κατήχησης εκ μέρους του εναγόμενου κράτους. Κατά την άποψη του ΕΔΔΑ, ο εσταυρωμένος σε έναν τοίχο είναι, ουσιαστικά, ένα παθητικό σύμβολο που δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει κάποια επίδραση στους μαθητές, συγκρίσιμη με εκείνη του διδακτικού λόγου ή της συμμετοχής σε θρησκευτικές δραστηριότητες. Βάσει των ανωτέρω, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης έκρινε ότι, αποφασίζοντας να διατηρήσουν τον εσταυρωμένο στις αίθουσες διδασκαλίας του δημόσιου σχολείου στο οποίο φοιτούσαν τα παιδιά της προσφεύγουσας, οι αρχές ενήργησαν, αφενός, εντός των ορίων του περιθωρίου εκτίμησης που τους παραχωρείται και, αφετέρου, με σεβασμό στο δικαίωμα των γονέων να διασφαλίζουν τη μόρφωση και την εκπαίδευση σύμφωνα με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με το Άρθρο 14 παράγραφος 2 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού τα κράτη μέλη οφείλουν να σέβονται το δικαίωμα και το καθήκον των γονέων να καθοδηγούν το παιδί στην άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του. Επομένως, σε αντίθεση με το Άρθρο 14 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού εστιάζει στην άσκηση της ελευθερίας του ίδιου του παιδιού. Σύμφωνα με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι γονείς έχουν το δικαίωμα να παρέχουν προσανατολισμό και συμβουλές όχι σύμφωνα με τις δικές τους πεποιθήσεις, αλλά σύμφωνα με τις πεποιθήσεις των παιδιών. Η διατύπωση του Άρθρου 14 παράγραφος 2 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού συνάδει με τη γενική έννοια των γονικών ευθυνών της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού: ότι οι γονικές ευθύνες πρέπει να ασκούνται σύμφωνα με την ανάπτυξη των ικανοτήτων του παιδιού (Άρθρο 5 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού) και με βάση το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 18 παράγραφος 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού).

2.3. Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης

Κύρια σημεία

- Τόσο ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ όσο και η ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης, το οποίο περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών.
- Το δικαίωμα στην ελευθερία πληροφόρησης δεν περιλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης σε αρχεία υπηρεσιών παιδικής προστασίας.
- Η δυνατότητα να εξαρτάται η πρόσβαση σε αρχεία υπηρεσιών παιδικής προστασίας από τη συγκατάθεση του προσώπου που παρέχει τις καταγραφείσες στα αρχεία πληροφορίες μπορεί να είναι συμβατή με το Άρθρο 8 (το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) της ΕΣΔΑ υπό την προϋπόθεση ότι ο τελικός λόγος κατά τη λήψη της απόφασης περί έγκρισης της πρόσβασης ανήκει σε ανεξάρτητη αρχή.

Σύμφωνα με το **δικαίωμα της ΕΕ**, το δικαίωμα ελευθερίας έκφρασης περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων (Άρθρο 11 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ).

Σύμφωνα με το **δικαίωμα του ΣΤΕ**, η ελευθερία έκφρασης κατοχυρώνεται από το Άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και περιορισμοί επί αυτής μπορεί να επιβληθούν μόνο εάν οι περιορισμοί αυτοί προβλέπονται από τον νόμο, εξυπηρετούν έναν από τους νόμιμους σκοπούς που παρατίθενται στο Άρθρο 10 παράγραφος 2 και αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Στη νομολογία του, το ΕΔΔΑ επισημαίνει ότι «η ελευθερία εκφράσεως συνιστά ένα από τα βασικά θεμέλια μιας [δημοκρατικής] κοινωνίας και μία από τις πρωταρχικές προϋποθέσεις προόδου της ίδιας και τελειώσεως κάθε ατόμου. Τυγχάνει εφαρμογής όχι μόνον επί των «πληροφοριών» ή «ιδεών» που γίνονται ευμενώς δεκτές ή θεωρούνται αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και επί όλων εκείνων που θίγουν, σκανδαλίζουν ή ενοχλούν το Κράτος ή τμήμα του πληθυσμού»⁶⁴.

64 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 5493/72, 7 Δεκεμβρίου 1976, σκέψη 49.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁶⁵, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απαγόρευση που επιβλήθηκε από τις αρχές σε ένα βιβλίο με τίτλο *Little Red School Book* συνάδει με την εξαίρεση που προβλέπεται στο Άρθρο 10 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ σχετικά με την προστασία της ηθικής. Η υπόθεση ασχολείται με το δικαίωμα λήψης πληροφοριών που είναι κατάλληλες για την ηλικία και την ωριμότητα ενός παιδιού – μια πτυχή του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης με ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά. Το βιβλίο, το οποίο μεταφράστηκε από τα δανικά, απευθυνόταν σε παιδιά σχολικής ηλικίας και έθετε υπό αμφισβήτηση τους κοινωνικούς κανόνες σε μια σειρά θεμάτων όπως η σεξουαλικότητα και τα ναρκωτικά. Οι νέοι θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν κάποια χωρία του βιβλίου σε ένα κρίσιμο στάδιο της ανάπτυξής τους ως προτροπή για να ενδώσουν σε ορισμένες προχωρημένες για την ηλικία τους δραστηριότητες που να είναι βλαπτικές για αυτά ή ακόμη και να διαπράξουν συγκεκριμένα ποινικά αδικήματα. Επομένως, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, οι επιληφθέντες άγγλοι δικαστές «είχαν δικαίωμα, κατά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειάς τους, να θεωρήσουν τη δεδομένη χρονική στιγμή ότι το βιβλίο θα είχε επιζήμιες συνέπειες για την ηθική πολλών από τα παιδιά και τους εφήβους που θα το διάβαζαν»⁶⁶.

Άλλες υποθέσεις παιδιών στις οποίες γίνεται αναφορά στο Άρθρο 10 της ΕΣΔΑ αφορούν το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφόρηση των παιδιών που τοποθετούνται σε ιδρύματα ή σε αναδοχή.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁶⁷ αφορά ένα άτομο που πέρασε το μεγαλύτερο τμήμα της παιδικής του ηλικίας σε ιδρύματα και ανάδοχες οικογένειες, περίοδο κατά την οποία οι τοπικές αρχές τηρούσαν εμπιστευτικά αρχεία για το πρόσωπό του. Τα αρχεία αυτά περιλάμβαναν διάφορες εκθέσεις γιατρών, εκπαιδευτικών, αστυνομικών και επιμελητών κοινωνικής αρωγής, κοινωνικών λειτουργών, επισκεπτριών και επισκεπτών αδελφών, ανάδοχων γονέων και μελών του σχολικού προσωπικού. Όταν ο προσφεύγων αιτήθηκε πρόσβαση στα αρχεία αυτά προκειμένου να προσφύγει κατά των τοπικών αρχών για βλάβη της προσωπικότητάς του, το αίτημά του απορρίφθηκε. Η εμπιστευτικότητα των αρχείων αυτών επιβάλλεται από λόγους δημόσιου

65 *Αυτόθι*.

66 *Αυτόθι*, σκέψη 52.

67 ΕΔΔΑ, *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 10454/83, 7 Ιουλίου 1989.

συμφέροντος για τη χρηστή λειτουργία των υπηρεσιών παιδικής προστασίας, η οποία θα διακυβευόταν αν όσοι καταχωρούσαν στοιχεία στα αρχεία δίσταζαν να είναι ειλικρινείς στις εκθέσεις που θα συνέτασσαν μελλοντικά. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι τα πρόσωπα που ως παιδιά έχουν ζητήσει σε δημόσια ιδρύματα πρόνοιας έχουν ζωτικό συμφέρον να «λαμβάνουν τις πληροφορίες που είναι αναγκαίες για να έχουν γνώση και αντίληψη της παιδικής τους ηλικίας και των πρώτων χρόνων της ανάπτυξής τους»⁶⁸. Μολονότι η εμπιστευτικότητα των δημόσιων αρχείων πρέπει να είναι κατοχυρωμένη, συστήματα όπως το βρετανικό, που εξαρτούν την πρόσβαση στα αρχεία από τη συγκατάθεση του προσώπου που παρέχει τις καταγραφείσες στα αρχεία πληροφορίες, μπορεί κατ' αρχήν να είναι συμβατά με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ εφόσον τα συμφέροντα του ατόμου που ζητεί πρόσβαση στα αρχεία διασφαλίζονται στις περιπτώσεις που το πρόσωπο που παρείχε τις καταγραφείσες στα αρχεία πληροφορίες δεν είναι δυνατό να βρεθεί ή αρνηθεί καταχρηστικά να δώσει τη συγκατάθεσή του. Σε αυτές τις περιπτώσεις μια ανεξάρτητη αρχή πρέπει να λαμβάνει την τελική απόφαση επί της έγκρισης της πρόσβασης. Στην υπό εξέταση περίπτωση δεν προβλεπόταν τέτοια διαδικασία για τον προσφεύγοντα και το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, δεν διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, επαναλαμβάνοντας ότι βάσει του δικαιώματος λήψης πληροφοριών απαγορεύεται η δημόσια διοίκηση να μην επιτρέπει σε ένα πρόσωπο να λαμβάνει πληροφορίες τις οποίες άλλα πρόσωπα επιθυμούν ή είναι πρόθυμα να μεταδώσουν αλλά δεν υποχρεώνεται το κράτος να μεταδίδει τις εν λόγω πληροφορίες στο ενδιαφερόμενο άτομο.

68 *Αυτόθι*, σκέψη 49.

2.4. Δικαίωμα ακρόασης

Κύρια σημεία

- Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Η γνώμη των παιδιών σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους.
- Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ δεν προβλέπεται ρητή υποχρέωση να γίνεται ακρόαση ενός παιδιού στο δικαστήριο. Το ενδεχόμενο δικαστικής ακρόασης πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα των ιδιαίτερων περιστάσεων κάθε υπόθεσης και εξαρτάται από την ηλικία και την ωριμότητα κάθε παιδιού.
- Σύμφωνα με το δίκαιο των Ηνωμένων Εθνών, το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν τη γνώμη τους ελεύθερα σε όλα τα ζητήματα που τα αφορούν αναγνωρίζεται ως μία από τις γενικές αρχές της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 24 παράγραφος 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους και ότι η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους. Η διάταξη αυτή τυγχάνει γενικής εφαρμογής και δεν περιορίζεται μόνο σε συγκεκριμένες δικαστικές διαδικασίες. Το ΔΕΕ ερμήνευσε το μήνυμα αυτής της διάταξης σε συνδυασμό με τον Κανονισμό Βρυξέλλες ΙΙα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*⁶⁹ αφορά τη μετακίνηση ενός ανήλικου παιδιού από την Ισπανία στη Γερμανία κατά παράβαση αποφάσεων περί επιμέλειας. Το ΔΕΕ ερωτήθη εάν το γερμανικό δικαστήριο (ήτοι το δικαστήριο της χώρας στην οποία μετακινήθηκε το παιδί) μπορούσε να αντιταχθεί στην εκτέλεση απόφασης του δικαστηρίου της Ισπανίας (της χώρας προέλευσης) λόγω μη ακρόασης του παιδιού, κατά παράβαση του Άρθρου 42 παράγραφος 2) στοιχείο α) του Κανονισμού Αριθ. 2201/2003 (Βρυξέλλες ΙΙα) και του Άρθρου 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το παιδί είχε αντιταχθεί στην επιστροφή του όταν εξέφρασε τη γνώμη του στο

⁶⁹ ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010· βλ. επίσης **Ενότητα 5.4**, όπου εξετάζεται πιο αναλυτικά η απόφαση αυτή και η λειτουργία του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα.

πλαίσιο της διαδικασίας ενώπιον του γερμανικού δικαστηρίου. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η ακρόαση ενός παιδιού δεν αποτελεί απόλυτο δικαίωμα, αλλά εφόσον το δικαστήριο το κρίνει αναγκαίο, οφείλει να παρέχει στο παιδί, στην πράξη και κατ' ουσίαν, τη δυνατότητα να εκφράσει τη γνώμη του. Υποστήριξε επίσης ότι το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού, κατά τα οριζόμενα στον Χάρτη και τον Κανονισμό Βρυξέλλες ΙΙα, επιβάλλει, αφενός, να τίθενται στη διάθεση του παιδιού οι διαδικασίες και οι νόμιμες προϋποθέσεις που θα του παράσχουν τη δυνατότητα να εκφράσει ελεύθερα τη γνώμη του και, αφετέρου, να γίνεται δεκτή η γνώμη αυτή από το δικαστήριο. Το δικαστήριο οφείλει επίσης να λάβει, με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού και ανάλογα με τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως, όλα τα πρόσφορα ενόψει της ακρόασεως μέτρα. Σύμφωνα ωστόσο με την απόφαση του ΔΕΕ, οι αρχές της χώρας στην οποία μετακινήθηκε το παιδί (Γερμανία) δεν μπορούσαν να αντιταχθούν στην επιστροφή του παιδιού επί τη βάση της παραβίασης του δικαιώματος ακρόασης του παιδιού στη χώρα προέλευσης (Ισπανία).

Σύμφωνα με το **δικαίωμα του ΣΤΕ**, η ερμηνεία που δίνει το ΕΔΔΑ στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ) είναι ότι δεν επιβάλλει κατ' ανάγκη τη δικαστική ακρόαση του παιδιού. Κατά γενικό κανόνα, εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να αξιολογούν τα στοιχεία που τίθενται υπόψη τους, συμπεριλαμβανομένων των μέσων που χρησιμοποιούν για την εξακρίβωση των σχετικών πραγματικών περιστατικών. Στο ζήτημα της προσωπικής επικοινωνίας με έναν γονέα που δεν έχει δικαιώματα επιμέλειας, τα εθνικά δικαστήρια δεν υποχρεούνται σε κάθε περίπτωση να προβαίνουν σε δικαστική ακρόαση του παιδιού. Το ζήτημα πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα των ειδικών περιστάσεων κάθε υπόθεσης, λαμβάνοντας δεόντως υπόψη την ηλικία και την ωριμότητα του ενδιαφερόμενου παιδιού. Επίσης, το ΕΔΔΑ συχνά διασφαλίζει, βάσει του δικονομικού σκέλους του άρθρου 8, ότι οι αρχές έχουν λάβει κατάλληλα μέτρα ώστε οι αποφάσεις τους να συνοδεύονται από τις αναγκαίες εγγυήσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sahin κατά Γερμανίας*⁷⁰, η μητέρα απαγόρευσε κάθε επικοινωνία μεταξύ του προσφεύγοντος και της τετράχρονης

70 ΕΔΔΑ, *Sahin κατά Γερμανίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30943/96, 8 Ιουλίου 2003, σκέψη 73. Επί του επιμέρους ζητήματος της υποχρέωσης των εθνικών δικαστηρίων να αξιολογούν τα στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει, καθώς και της συνέφειας των στοιχείων που επιθυμούν να προσκομίσουν οι προσφεύγοντες, βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Vidal κατά Βελγίου*, Αριθ. 12351/86, 22 Απριλίου 1992, σκέψη 33.

κόρης του. Το γερμανικό πρωτοδικείο αποφάσισε ότι εάν επιτρεπόταν η επικοινωνία με τον πατέρα θα ήταν επιζήμιο για το παιδί λόγω των εξαιρετικά τεταμένων σχέσεων μεταξύ των γονέων. Η απόφαση αυτή ελήφθη χωρίς να ερωτηθεί το παιδί εάν επιθυμεί να συνεχίσει να βλέπει τον πατέρα του. Επί του ζητήματος της δικαστικής ακρόασης του παιδιού, το ΕΔΔΑ ανέτρεξε στη γνωμάτευση του πραγματογνώμονα ενώπιον του γερμανικού πρωτοδικείου. Μετά από σειρά συναντήσεων με το παιδί, τη μητέρα του και τον προσφεύγοντα, ο πραγματογνώμονας έκρινε ότι η διαδικασία εξέτασης του παιδιού θα εγκυμονούσε για εκείνο κινδύνους τους οποίους δεν θα μπορούσε να αποτρέψει η πρόβλεψη ειδικών ρυθμίσεων από το δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, υπό τις συνθήκες αυτές, οι δικονομικές προϋποθέσεις που συνάγονται από το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ για τη δικαστική ακρόαση των παιδιών δεν ισοδυναμούσαν με την απευθείας εξέταση του παιδιού σχετικά με τη σχέση του με τον πατέρα του.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sommerfeld κατά Γερμανίας*⁷¹, η 13χρονη κόρη του προσφεύγοντος εξέφρασε ξεκάθαρα την επιθυμία να μην βλέπει τον προσφεύγοντα όπως και έπραξε επί σειρά ετών. Τα εθνικά δικαστήρια θεώρησαν ότι εάν υποχρεωνόταν να δει τον προσφεύγοντα, αυτό θα διατάρασσε σοβαρά τη συναισθηματική και ψυχική της ισορροπία. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων εξασφαλιζόνταν επαρκώς τα συμφέροντα του προσφεύγοντος⁷².

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών πραγματεύεται το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν τη γνώμη τους ελεύθερα⁷³. Η συγκεκριμένη σύμβαση αποβλέπει στην προαγωγή των δικαιωμάτων των παιδιών, αναγνωρίζοντάς τους ειδικά δικονομικά δικαιώματα ενώπιον μιας δικαστικής αρχής, ιδίως δε στο πλαίσιο διαδικασιών του οικογενειακού δικαίου που αφορούν την άσκηση γονικών ευθυνών, όπως η κατοικία και η προσωπική επικοινωνία με τα παιδιά. Το Άρθρο 3 της σύμβασης αναγνωρίζει ως δικονομικό δικαίωμα το δικαίωμα πληροφόρησης και διατύπωσης της γνώμης των παιδιών στο πλαίσιο δικαστικών διαδικασιών. Στο Άρθρο 4 αναγνωρίζεται το δικαίωμα κάθε παιδιού να αιτείται τον ορισμό ειδικού εκπροσώπου στο πλαί-

71 ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003.

72 *Αυτόθι*, σκέψεις 72 και 88.

73 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 160, 1996.

σιο διαδικασιών που το αφορούν ενώπιον δικαστικών αρχών. Σύμφωνα με το Άρθρο 6, οι αρχές οφείλουν να διασφαλίζουν ότι το παιδί λαμβάνει όλες τις σχετικές πληροφορίες, ότι συνομιλούν αυτοπροσώπως μαζί του και ότι, εάν κρίνεται σκόπιμο, επιτρέπουν στο παιδί να εκφράσει τη γνώμη του.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, στο Άρθρο 12 παράγραφος 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζεται ότι το παιδί που έχει ικανότητα διάκρισης έχει το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του σχετικά με οποιοδήποτε θέμα που το αφορά. Οι απόψεις του παιδιού πρέπει να σταθμίζονται ανάλογα με την ηλικία του και με το βαθμό ωριμότητάς του. Στο Άρθρο 12 παράγραφος 2 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζεται περαιτέρω ότι θα πρέπει να δίνεται στο παιδί η δυνατότητα να ακούγεται σε οποιαδήποτε διοικητική ή δικαστική διαδικασία που το αφορά, είτε άμεσα είτε μέσω ενός εκπροσώπου ή ενός αρμόδιου οργανισμού, κατά τρόπο συμβατό με τους διαδικαστικούς κανόνες της εθνικής νομοθεσίας.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού επεσήμανε ότι τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν είτε να κατοχυρώνουν απευθείας το δικαίωμα αυτό είτε να θεσπίζουν νέα νομοθεσία ή να αναθεωρούν την υπάρχουσα, ώστε το παιδί να μπορεί να απολαμβάνει πλήρως αυτό το δικαίωμα⁷⁴. Περαιτέρω, οφείλουν να διασφαλίζουν ότι το παιδί λαμβάνει όλες τις αναγκαίες πληροφορίες και συμβουλές ώστε η απόφαση που λαμβάνει να είναι προς το συμφέρον του. Η επιτροπή επισημαίνει επίσης ότι ένα παιδί έχει δικαίωμα να μην ασκήσει αυτό το δικαίωμα – η έκφραση γνώμης είναι επιλογή, όχι υποχρέωση.

74 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Γενική Παρατήρηση αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του (άρθρο 3 παράγραφος 1), CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013.

2.5. Δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Κύρια σημεία

- Τόσο ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ όσο και η ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν την ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και του συνεταιρίζεσθαι.
- Το δικαίωμα αυτό εξασφαλίζει στα άτομα τη δυνατότητα και την προστασία που χρειάζονται για να επιδιώξουν τους σκοπούς τους μαζί με άλλους.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 12 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι σε όλα τα επίπεδα, ιδίως στον πολιτικό και τον συνδικαλιστικό τομέα καθώς και στους τομείς που αναφέρονται στον πολίτη, πράγμα που συνεπάγεται το δικαίωμα κάθε προσώπου να ιδρύει με άλλους συνδικαλιστικές ενώσεις και να προσχωρεί σε αυτές για την υπεράσπιση των συμφερόντων του.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το Άρθρο 11 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι υπό τους περιορισμούς του Αρθρου 11 παράγραφος 2.

Το ΕΔΔΑ έχει επιβεβαιώσει ρητά το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν σε συγκεντρώσεις σε δημόσιους χώρους. Όπως επισήμανε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Christian Democratic People's Party κατά Μολδαβίας*, θα αντίκειτο στην ελευθερία του συνέρχεσθαι των γονέων και των παιδιών να τους απαγορευτεί να συμμετάσχουν σε εκδηλώσεις, ιδίως δε προκειμένου να διαμαρτυρηθούν κατά της κυβερνητικής πολιτικής σε θέματα σχολικής εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, τα παιδιά σε ατομικό επίπεδο αλλά και οι οργανώσεις για παιδιά μπορούν να βασίζονται στην προστασία που παρέχει το Άρθρο 15 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού το οποίο αναγνωρίζει τα δικαιώματα του παιδιού στην ελευθερία του να συνεταιρίζεται και του να συνέρχεται ειρηνικά. Με βάση αυτή τη διάταξη έχει εξασφαλιστεί διεθνής προστασία σε μεγάλη ποικιλία μορφών ενώσεων στις οποίες συμμετέχουν παιδιά.

3

Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Τίτλος III (Ισότητα), συμπεριλαμβανομένων των Άρθρων 20 (ισότητα έναντι του νόμου), 21 (απαγόρευση διακρίσεων) και 23 (ισότητα γυναικών και ανδρών)	Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων	ΕΣΔΑ, Άρθρο 14· Πρωτόκολλο Αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, Άρθρο 1 (απαγόρευση διακρίσεων) ΕΚΧ (αναθεωρημένος), άρθρο Ε (απαγόρευση διακρίσεων)
Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα (2000/43/ΕΚ)	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης	ΕΔΔΑ, <i>D.H. κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> [τμήμα μεϊζονος συνθέσεως], Αριθ. 57325/00, 2007 (τοποθέτηση παιδιών Ρομά σε ειδικά σχολεία) ΕΔΔΑ, <i>Orzuć κ.λπ. κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 15766/03, 2010 (τάξεις με μαθητές αποκλειστικά παιδιά Ρομά σε σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (FCNM), Άρθρα 4 και 12

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 45 (ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής) ΔΕΕ, C-200/02, <i>Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department</i> , 2004 (δικαίωμα διαμονής γονέων που είναι υπήκοοι τρίτου κράτους)	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω εθνικότητας και καθεστώτος μετανάστη	ΕΔΔΑ, <i>Ropotargoni κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 5335/05, 2011 (σχολικά δίδακτρα για προσωρινούς κατοίκους) FCNM, Άρθρο 4 και Άρθρο 12 παράγραφος 3
Οδηγία για την Ισότητα στην Απασχόληση (2000/78/ΕΚ)	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας	ΕΣΔΑ, Άρθρο 14- Πρωτόκολλο αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, Άρθρο 1 (απαγόρευση διακρίσεων)
ΔΕΕ, C-303/06, <i>S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law</i> [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2008	Απαγόρευση διακρίσεων λόγω άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών	ΕΔΔΑ, <i>Fabris κατά Γαλλίας</i> [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 16574/08, 2013 (κληρονομικά δικαιώματα παιδιών που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους)

Η ελευθερία έκφρασης αποτελεί μία από τις βασικές αρχές μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Τόσο η ΕΕ όσο και το ΣτΕ έχουν παίξει κεντρικό ρόλο στην ερμηνεία αυτής της αρχής. Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ έχουν θεσπίσει σειρά οδηγιών που είναι ιδιαίτερα σημαντικές για ζητήματα που αφορούν τα παιδιά. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει παράγει πλούσιο σώμα νομολογίας σχετικά με την ελευθερία από διακρίσεις που κατοχυρώνει το Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση των διακρίσεων), σε συνδυασμό με άλλα άρθρα της Σύμβασης.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) θεωρεί ότι το Άρθρο Ε του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ) για την απαγόρευση των διακρίσεων λειτουργεί με τρόπο ανάλογο με το Άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ): δεν διαθέτει αυτοτελή υπόσταση και πρέπει να συνδυάζεται με μία από τις ουσιαστικές διατάξεις του ΕΚΧ⁷⁵.

Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται τις αρχές της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων, με ιδιαίτερη έμφαση στα χαρακτηριστικά για τα οποία έχει παραχθεί ειδική νομολογία για τα παιδιά. Πρώτα παρέχονται γενικές πληροφορίες για την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων (Ενότητα 3.1)

75 ΕΕΚΔ, *Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 26/2004, 15 Ιουνίου 2005, σκέψη 34.

και εν συνεχεία παρουσιάζεται το ζήτημα της ισότητας και των διακρίσεων σε βάρος παιδιών λόγω εθνοτικής καταγωγής (Ενότητα 3.2), εθνικότητας και καθεστώτος μετανάστη (Ενότητα 3.3), ηλικίας (Ενότητα 3.4), και άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών όπως, μεταξύ άλλων, το φύλο, η γλώσσα και η προσωπική ταυτότητα (Ενότητα 3.5).

3.1. Ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων

Κύρια σημεία

- Τα δίκαια της ΕΕ και του ΣτΕ απαγορεύουν τις διακρίσεις λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, παρουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού⁷⁶.
- Όταν το ΕΔΔΑ διαπιστώνει ότι υπάρχει διαφορετική μεταχείριση ατόμων που βρίσκονται σε σχετικά όμοιες καταστάσεις, διερευνά εάν υπάρχει αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία. Εάν όχι, αποφαινεται ότι η μεταχείριση είναι διακριτική, κατά παράβαση του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ για την απαγόρευση των διακρίσεων.

Σύμφωνα με το **δίκαιο της ΕΕ**, η απαγόρευση των διακρίσεων στο Άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ είναι αυτοτελής αρχή που εφαρμόζεται επίσης και σε καταστάσεις που δεν καλύπτονται από καμία άλλη διάταξη του Χάρτη. Στα χαρακτηριστικά βάσει των οποίων απαγορεύεται ρητά κάθε διάκριση στο συγκεκριμένο άρθρο περιλαμβάνονται το φύλο, η φυλή, το χρώμα, η εθνοτική καταγωγή ή η κοινωνική προέλευση, τα γενετικά χαρακτηριστικά, η γλώσσα, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις, τα πολιτικά φρονήματα ή κάθε άλλη γνώμη, η ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας, η παρουσία, η γέννηση, η αναπηρία, η ηλικία και ο γενετήσιος προσανατολισμός. Αντίθετα, το Άρθρο 19 της ΣΛΕΕ καλύπτει μόνο τα χαρακτηριστικά του φύλου, της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, της θρησκείας ή των πεποιθήσεων, της αναπηρίας, της ηλικίας και του γενετήσιου προσανατολισμού.

⁷⁶ Για μια επισκόπηση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά των διακρίσεων, η οποία περιλαμβάνει τις οδηγίες της ΕΕ κατά των διακρίσεων και το Άρθρο 14 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, βλέπε: FRA και ΕΔΔΑ (2011), και την επικαιροποίηση της νομολογίας του, Ιούλιος 2010–Δεκέμβριος 2011.

Αρκετές άλλες οδηγίες της ΕΕ απαγορεύουν τις διακρίσεις στους τομείς της απασχόλησης, του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και των αγαθών και των υπηρεσιών, που στο σύνολό τους μπορεί να είναι σημαντικές για τα παιδιά. Η Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου για τη διαμόρφωση ενός γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (Οδηγία για την Ισότητα στην Απασχόληση)⁷⁷ απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού. Η Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα), απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης όχι μόνο στο πλαίσιο της απασχόλησης και της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, αλλά και σε σχέση με το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας (συμπεριλαμβανόμενης της κοινωνικής προστασίας, της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης) και την εκπαίδευση⁷⁸. Άλλες οδηγίες εφαρμόζουν την αρχή της ίσης μεταχείρισης αντρών και γυναικών σε θέματα απασχόλησης και εργασίας (Οδηγία για την Ισότητα των Φύλων)⁷⁹ και στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (Οδηγία για την Ισότητα των Φύλων στον τομέα των Αγαθών και Υπηρεσιών)⁸⁰.

Σύμφωνα με το **δίκαιο του ΣτΕ**, η απαγόρευση των διακρίσεων καλύπτει την άσκηση κάθε ουσιαστικού δικαιώματος και ελευθερίας που αναγνωρίζεται στην ΕΣΔΑ (Άρθρο 14) καθώς και την άσκηση κάθε δικαιώματος που κατοχυρώνεται βάσει εθνικής νομοθεσίας ή οποιασδήποτε πράξης δημόσιας αρχής (Άρθρο 1 Πρωτοκόλλου Αριθ. 12 της ΕΣΔΑ). Ωστόσο, το Πρωτόκολλο Αριθ. 12 έχει περιορισμένη εφαρμοσιμότητα, δεδομένου ότι έχει κυρωθεί από μικρό αριθμό χωρών και δεν έχει εκδοθεί ακόμα απόφαση βάσει του συγκεκριμένου πρωτοκόλλου επί υπόθεσης που αφορά παιδιά. Οι διατάξεις που ορίζονται και στις δύο πράξεις περιλαμβάνουν έναν ενδεικτικό κατάλογο χαρακτηριστικών βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση: φύλο, φυλή, χρώμα, γλώσσα, θρησκεία, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εθνική ή κοινωνική προέλευση, συμμετοχή σε εθνική μειονότητα, περιουσία, γέννηση ή άλλη κατάσταση. Στις

77 [Οδηγία 2000/78/ΕΚ](#), ΕΕ 2000 L 303. Όλες οι νομικές πράξεις της ΕΕ είναι διαθέσιμες στη διαδικτυακή πύλη eur-lex μέσω της οποίας παρέχεται πρόσβαση στο δίκαιο της ΕΕ: <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

78 [Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου](#) της 29ης Ιουνίου 2000 περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, ΕΕ 2000 L 180, 29 Ιουνίου 2000.

79 [Οδηγία 2006/54/ΕΚ \(αναδιτύπωση\)](#), ΕΕ 2006 L 204.

80 [Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου](#), ΕΕ 2004 L 373, σ. 37.

περιπτώσεις που το ΕΔΔΑ κρίνει ότι υπάρχει διαφορετική μεταχείριση ατόμων που βρίσκονται σε σχετικά όμοιες καταστάσεις, διερευνά εάν υπάρχει αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία για αυτό⁸¹.

Το άρθρο Ε του ΕΚΧ περιλαμβάνει επίσης ενδεικτικό κατάλογο χαρακτηριστικών βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση: φυλή, χρώμα, γενετήσιος προσανατολισμός, γλώσσα, θρησκεία, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εθνική καταγωγή ή κοινωνική προέλευση, υγεία, συμμετοχή σε εθνική μειονότητα ή γέννηση. Στο παράρτημα αυτού του άρθρου διευκρινίζεται ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την προϋπόθεση συμπλήρωσης συγκεκριμένης ηλικίας ή κατοχής συγκεκριμένων δεξιοτήτων για την πρόσβαση σε κάποιες μορφές εκπαίδευσης⁸² – και ως εκ τούτου η εν λόγω μεταχείριση δεν είναι διακριτική.

Δυνάμει του Άρθρου 4 της Σύμβασης-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων⁸³ (FCNM), τα συμβαλλόμενα κράτη εγγυώνται σε κάθε πρόσωπο που ανήκει σε εθνική μειονότητα το δικαίωμα ισότητας ενώπιον του νόμου και ίσης προστασίας από το νόμο και απαγορεύουν οποιαδήποτε διάκριση που βασίζεται στη συμμετοχή σε εθνική μειονότητα. Επίσης δεσμεύονται, εφόσον συντρέχει λόγος, να υιοθετήσουν κατάλληλα μέτρα για την προαγωγή πλήρους και πραγματικής ισότητας, σε όλους τους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής, μεταξύ των προσώπων που ανήκουν σε εθνική μειονότητα και αυτών που ανήκουν στην πλειονότητα.

Στις ενότητες που ακολουθούν αναλύονται συγκεκριμένοι λόγοι διακρίσεων που αποδεδειγμένα παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά.

81 Για μια επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, βλ. FRA και ΕΔΔΑ (2011) και την επικαιροποίηση της νομολογίας του, Ιούλιος 2010–Δεκέμβριος 2011.

82 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος) (1996), *Αιτιολογική έκθεση*, σκέψη 136.

83 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση-πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων* (FCNM), Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 157, 1995.

3.2. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης

Κύρια σημεία

- Η φυλή και η εθνοτική προέλευση αποτελούν χαρακτηριστικά βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση.
- Τόσο η ΕΕ όσο και το ΣΤΕ έχουν ασχοληθεί με θέματα διακρίσεων σε βάρος των Ρομά στους τομείς της εκπαίδευσης, της απασχόλησης, της υγειονομικής περίθαλψης και της στέγασης.
- Αντικειμενική αιτιολογία για την υπερεκπροσώπηση ή τον διαχωρισμό παιδιών που ανήκουν σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα σε ειδικά σχολεία ή τάξεις υπάρχει μόνο εάν εξασφαλίζονται κατάλληλες εγγυήσεις για την παραπομπή των παιδιών στα εν λόγω σχολεία ή τάξεις.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης όχι μόνο στο πλαίσιο της απασχόλησης και της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες, αλλά και σε σχέση με την πρόσβαση στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, στην εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση. Οι Ρομά, ως ιδιαίτερα ευμεγέθους και ευάλωτη εθνοτική ομάδα, εμπίπτουν σαφέστατα στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Καίριο στοιχείο της προσπάθειας για την καταπολέμηση των διακρίσεων κατά των Ρομά σε επίπεδο ΕΕ στάθηκε η έγκριση του Πλαισίου της ΕΕ για Εθνικές Στρατηγικές Ένταξης των Ρομά έως το 2020⁸⁴. Ακολούθησε η ετήσια παρακολούθηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των εθνικών στρατηγικών που καταρτίστηκαν από τα κράτη μέλη. Η Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα καλύπτει τουλάχιστον τέσσερις από τους βασικούς τομείς που είναι σημαντικοί για τα παιδιά Ρομά: εκπαίδευση, απασχόληση, υγειονομική περίθαλψη και στέγαση. Η επίτευξη πλήρους ισότητας στην πράξη ενδέχεται σε ορισμένες περιπτώσεις να προϋποθέτει θετική

84 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), **Πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020: Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών**, COM(2011) 173 τελικό, Βρυξέλλες, 5 Απριλίου 2011.

δράση συγκεκριμένα υπέρ των Ρομά, ειδικότερα στους ανωτέρω τέσσερις κίριους τομείς⁸⁵.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το ΕΔΔΑ έχει εκδικάσει αρκετές σημαντικές υποθέσεις για τη διαφορετική μεταχείριση των παιδιών Ρομά στο εκπαιδευτικό σύστημα. Οι υποθέσεις αυτές εξετάστηκαν στη βάση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι αντικειμενική αιτιολογία για την υπερεκπροσώπηση ή τον διαχωρισμό παιδιών που ανήκουν σε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα σε ειδικά σχολεία ή τάξεις μπορεί να υπάρξει μόνο εάν εξασφαλίζονται κατάλληλες εγγυήσεις για την παραπομπή των παιδιών στα εν λόγω σχολεία ή τάξεις, όπως τεστ που έχουν σχεδιαστεί ειδικά για παιδιά Ρομά και λαμβάνουν υπόψη με ευαισθησία τις ανάγκες τους κατάλληλη αξιολόγηση και παρακολούθηση της προόδου ώστε η ένταξη σε κανονικές τάξεις να γίνεται ευθύς μόλις αποκατασταθούν οι μαθησιακές δυσκολίες και θετικά μέτρα για την αντιμετώπιση των μαθησιακών δυσκολιών. Ως εκ τούτου, ελλείψει αποτελεσματικών μέτρων κατά του διαχωρισμού, η παράταση του διαχωρισμού των παιδιών Ρομά με την ένταξή τους σε κανονικό σχολείο με κανονικό πρόγραμμα σπουδών δεν είναι δικαιολογημένη⁸⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *D.H. κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*⁸⁷, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι δυσανάλογος αριθμός παιδιών Ρομά είχε τοποθετηθεί σε ειδικά σχολεία για παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες χωρίς αιτιολόγηση. Το ΕΔΔΑ εξέφρασε προβληματισμό για το γεγονός ότι το πρόγραμμα σπουδών στα σχολεία αυτά ήταν πιο στοιχειώδες, καθώς και για τον διαχωρισμό που επέφερε το σύστημα. Έτσι, η μόρφωση που λάμβαναν τα παιδιά Ρομά επιδείνωνε τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν και έθετε σε κίνδυνο τη μετέπειτα προσωπική τους ανάπτυξη αντί να τα βοηθά να ενταχθούν στο κυρίως εκπαιδευτικό σύστημα και να αναπτύξουν τις δεξιότητες που θα καθιστούσαν ευκολότερη τη συμβίωσή τους

85 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014), *Κοινή έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής («οδηγία για τη φυλετική ισότητα»)* και της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, COM(2014) 2 τελικό, Βρυξέλλες, 17 Ιανουαρίου 2014.

86 ΕΔΔΑ, *Λαβίδας κ.λπ. κατά Ελλάδας*, Αριθ. 7973/10, 30 Μαΐου 2013.

87 ΕΔΔΑ, *D.H. κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007, σκέψεις 206-210.

με την πλειονότητα του πληθυσμού. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Oršuš κ.λπ. κατά Κροατίας*⁸⁸, το ΕΔΔΑ εξέτασε την ύπαρξη τάξεων με μαθητές αποκλειστικώς παιδιά Ρομά σε κανονικά σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κατ' αρχήν, η προσωρινή τοποθέτηση παιδιών σε χωριστή τάξη λόγω ανεπαρκούς γνώσης της γλώσσας διδασκαλίας δεν εισάγει διακρίσεις από μόνη της, καθώς μπορεί να θεωρηθεί ως προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις ειδικές ανάγκες παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες. Ωστόσο, από τη στιγμή που η τοποθέτηση αυτή επηρεάζει με δυσανάλογο τρόπο ή κατ' αποκλειστικότητα μέλη συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας, πρέπει να προβλέπονται εγγυήσεις. Όσον αφορά την αρχική τοποθέτηση σε χωριστές τάξεις, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η τοποθέτηση δεν εντασσόταν στο πλαίσιο μιας γενικής πρακτικής για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των παιδιών με ανεπαρκή γνώση της γλώσσας και ότι δεν είχαν διενεργηθεί ειδικά τεστ για την αξιολόγηση των γλωσσικών γνώσεων των παιδιών. Σε ό,τι αφορά το παρεχόμενο πρόγραμμα σπουδών, σε κάποια παιδιά δεν παρεχόταν κανένα ειδικό πρόγραμμα (δηλαδή ειδικά μαθήματα για την εκμάθηση της γλώσσας) ώστε να αποκτήσουν τις απαιτούμενες γλωσσικές δεξιότητες το ταχύτερο δυνατό που τους παρεχόταν. Δεν υπήρχε ούτε διαδικασία μεταπήδησης ούτε διαδικασία παρακολούθησης ώστε να διασφαλίζεται η άμεση και αυτόματη μεταπήδηση των παιδιών Ρομά στις μικτές τάξεις μόλις αποκτούσαν ικανοποιητική γλωσσική επάρκεια. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι συνέτρεχε παραβίαση του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1.

Η ΕΕΚΔ επισημαίνει ότι, μολονότι οι εκπαιδευτικές πολιτικές για τα παιδιά Ρομά μπορεί, αφενός, να συνοδεύονται από ευέλικτες δομές που ανταποκρίνονται στον πολυμορφικό χαρακτήρα της ομάδας και, αφετέρου, να λαμβάνουν υπόψη το γεγονός ότι κάποιες ομάδες ζουν νομαδικά ή ημινομαδικά, δεν πρέπει να υπάρχουν χωριστά σχολεία για τα παιδιά Ρομά⁸⁹.

88 ΕΔΔΑ, *Oršuš κ.λπ. κατά Κροατίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010, σκέψη 157.

89 ΕΕΚΔ, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος) – Συμπεράσματα 2003 (Βουλγαρία), Άρθρο 17 παράγραφος 2, σ. 53.

Σύμφωνα με το Άρθρο 4 παράγραφος 2 και 3 της Σύμβασης-πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (FCNM), τα ειδικά μέτρα που λαμβάνονται για την προαγωγή της πραγματικής ισότητας προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες δεν πρέπει να θεωρείται ότι εισάγουν διακρίσεις. Σύμφωνα με το Άρθρο 12 παράγραφος 3 της FCNM, τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν επίσης ρητά την υποχρέωση να προάγουν την ισότητα των ευκαιριών όσον αφορά την πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για όσους ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Η Συμβουλευτική Επιτροπή για την FCNM εξετάζει τακτικά την ισότιμη πρόσβαση των παιδιών Ρομά στην εκπαίδευση σύμφωνα με τη διάταξη αυτή⁹⁰.

3.3. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω εθνικότητας και καθεστώτος μετανάστη

Κύρια σημεία

- Η προστασία κατά των διακρίσεων λόγω εθνικότητας έχει πιο περιορισμένο πεδίο εφαρμογής στο δίκαιο της ΕΕ συγκριτικά με το δίκαιο του ΣΤΕ.
- Σύμφωνα με το δίκαιο της ΕΕ, προστασία κατά των διακρίσεων λόγω εθνικότητας παρέχεται μόνο σε πολίτες των κρατών μελών της ΕΕ, όπως ορίζεται στο Άρθρο 45 (ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής) του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.
- Στην ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται για όλα τα πρόσωπα εντός της δικαιοδοσίας ενός κράτους μέλους η απόλαυση των δικαιωμάτων τους.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η προστασία κατά των διακρίσεων λόγω εθνικότητας αποτελεί ιδιαίτερα προβεβλημένο ζήτημα στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών (ήτοι τα πρόσωπα που είναι πολίτες ενός κράτους που δεν είναι μέλος της ΕΕ) απολαμβάνουν δικαίωμα ίσης μεταχείρισης στους ίδιους σε γενικές γραμμές τομείς που καλύπτονται από τις

90 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για την FCNM, *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων) (2006), ACFC/25DOC(2006)002.

οδηγίες κατά των διακρίσεων, όταν εμπίπτουν στον ορισμό του «επί μακρόν διαμένοντος». Βάσει της Οδηγίας για τους Υπηκόους Τρίτων Χωρών, για να εμπίπτουν στον ορισμό αυτό πρέπει, μεταξύ άλλων προϋποθέσεων, να έχουν συμπληρώσει 5 χρόνια νόμιμης διαμονής⁹¹. Επίσης η Οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (Οδηγία για την Οικογενειακή Επανένωση)⁹² επιτρέπει την επανένωση των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν μόνιμα σε ένα κράτος με μέλη των οικογενειών τους, υπό ορισμένες προϋποθέσεις (βλ. επίσης [Ενότητα 9.5](#)).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Chen*⁹³ εξετάζεται εάν η κόρη μιας υπηκόου τρίτης χώρας είχε δικαίωμα διαμονής σε ένα κράτος μέλος, ενώ είχε γεννηθεί σε άλλο κράτος μέλος και είχε την ιθαγένεια του κράτους αυτού. Η μητέρα της, από την οποία ήταν εξαρτώμενη, ήταν υπήκοος τρίτης χώρας. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι όταν ένα κράτος μέλος θέτει προϋποθέσεις σε πρόσωπα που αιτούνται ιθαγένεια και οι προϋποθέσεις αυτές πληρούνται, δεν επιτρέπεται σε άλλο κράτος μέλος να αμφισβητήσει το δικαίωμα αυτό όταν μητέρα και τέκνο υποβάλλουν αίτημα διαμονής. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να αρνηθεί το δικαίωμα διαμονής σε γονέα που έχει πράγματι την επιμέλεια τέκνου πολίτη της Ένωσης, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα στερούσε το δικαίωμα διαμονής του τέκνου από κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, στην ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται για όλα τα πρόσωπα που ζουν εντός της δικαιοδοσίας ενός κράτους μέλους η απόλαυση των δικαιωμάτων τους, είτε είναι πολίτες του είτε όχι, συμπεριλαμβανομένων όσων ζουν εκτός της εθνικής επικράτειας, σε περιοχές που τελούν υπό τον ουσιαστικό έλεγχο του κράτους μέλους. Όσον αφορά την εκπαίδευση, το ΕΔΔΑ θεωρεί βάσει των ανωτέρω ότι η διαφορετική μεταχείριση λόγω εθνικότητας και καθεστώτος μετανάστη ενδέχεται να συνιστά διάκριση.

91 Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, ΕΕ 2004 L 16, σ. 44.

92 Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 3ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, ΕΕ 2003 L 251, σ. 12.

93 ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 19 Οκτωβρίου 2004.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ronotargoni κατά Βουλγαρίας*⁹⁴ αφορά το ζήτημα της επιβολής υποχρέωσης σε αλλοδαπούς υπηκόους χωρίς μόνιμη άδεια διαμονής να καταβάλλουν σχολικά δίδακτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους. Κατ' αρχήν, το ευρύ κατά κανόνα περιθώριο εκτίμησης που ισχύει στις υποθέσεις που αφορούν γενικά μέτρα οικονομικής ή κοινωνικής στρατηγικής, στον τομέα της εκπαίδευσης έπρεπε να περιοριστεί για δύο λόγους:

- το δικαίωμα στην εκπαίδευση απολαύει άμεσης προστασίας στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ·
- η εκπαίδευση είναι μια πολύ ιδιαίτερη μορφή δημόσιας υπηρεσίας, η οποία επιτελεί ευρύτερες κοινωνικές λειτουργίες.

Κατά το ΕΔΔΑ, το περιθώριο εκτίμησης αυξάνεται σε συνάρτηση με την εκπαιδευτική βαθμίδα, κατά τρόπο αντιστρόφως ανάλογο προς τη σπουδαιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης για τους ενδιαφερόμενους και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Επομένως, μπορεί μεν η επιβολή σε αλλοδαπούς (υψηλότερων) διδασκτρών για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση να μην δικαιολογείται, στο επίπεδο όμως της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης μπορεί να κρίνεται απόλυτα δικαιολογημένη. Δεδομένης της σπουδαιότητας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την προσωπική ανάπτυξη και την κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση, στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική βαθμίδα αρμόζει αυστηρότερος έλεγχος της αναλογικότητας της διαφορετικής μεταχείρισης. Το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι δεν διατύπωσε άποψη στο ερώτημα εάν ένα κράτος έχει δικαίωμα να στερεί από όλους τους παράνομους μετανάστες τις εκπαιδευτικές παροχές που προσφέρει στους υπηκόους του και σε κάποιες περιορισμένες κατηγορίες αλλοδαπών. Στο πλαίσιο της εξέτασης των ιδιαίτερων περιστάσεων της υπόθεσης, έκρινε ότι δεν είχαν καμία εφαρμογή «ζητήματα σχετικά με την ανάγκη να ανακοπεί ή να αντιστραφεί η ροή μεταναστών χωρίς έγγραφα». Οι προσφεύγοντες δεν επιχειρήσαν να καταχραστούν το βουλγαρικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεδομένου ότι είχαν έρθει να ζήσουν στη Βουλγαρία σε πολύ νεαρή ηλικία μετά τον γάμο της μητέρας τους με έναν Βούλγαρο, οπότε δεν είχαν άλλη επιλογή από το να πάνε σχολείο στο Βουλγαρία. Υπήρξε επομένως παραβίαση του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ.

94 ΕΔΔΑ, *Ronotargoni κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011, σκέψη 60.

3.4. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας

Κύριο σημείο

- Τόσο στο δίκαιο της ΕΕ όσο και στην ΕΣΔΑ οι διακρίσεις λόγω ηλικίας απαγορεύονται.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, στο Άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η «ηλικία» αναφέρεται ρητά ως χαρακτηριστικό βάσει του οποίου απαγορεύεται κάθε διάκριση. Το Άρθρο 24 συγκαταλέγει τα δικαιώματα του παιδιού στα προστατευόμενα θεμελιώδη δικαιώματα. Βάσει της ισχύουσας νομοθεσίας της ΕΕ περί απαγόρευσης των διακρίσεων, η προστασία από διακρίσεις λόγω ηλικίας είναι πιο περιορισμένη από την προστασία λόγω φυλής ή εθνοτικής προέλευσης ή λόγω φύλου. Η ηλικία επί του παρόντος προστατεύεται μόνο στο πλαίσιο της πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Το ίδιο ισχύει για τον γενετήσιο προσανατολισμό, την αναπηρία, τη θρησκεία και τις πεποιθήσεις.

Η Οδηγία για την Ισότητα στην Απασχόληση έχει εφαρμογή στα παιδιά που έχουν εκ του νόμου δικαίωμα να εργάζονται. Ενώ στην κυρωθείσα από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ Σύμβαση «περί του κατώτατου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν» της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας⁹⁵ ορίζεται το 15ο έτος ως κατώτατο όριο ηλικίας, διαφορές μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ ως προς το εν λόγω κατώτατο όριο ηλικίας εξακολουθούν να υπάρχουν⁹⁶. Σύμφωνα με το Άρθρο 6 της Οδηγίας για την Ισότητα στην Απασχόληση, τα κράτη μέλη δύνανται να προβλέπουν δικαιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας. Η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση εφόσον δικαιολογείται αντικειμενικά και λογικά από θεμιτό σκοπό και εφόσον τα μέσα επίτευξης του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία. Όσον αφορά τα παιδιά και τους νέους, αυτή η διαφορετική μεταχείριση μπορεί, για παράδειγμα, να περιλαμβάνει την καθιέρωση ειδικών συνθηκών για την πρόσβαση στην

95 Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ) (1973), Σύμβαση «περί του κατώτατου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν», Αριθ. 138.

96 Ευρωπαϊκό Δίκτυο Νομικών Εμπειρογνομητόνων στον τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων, O'Dempsey, D. και Beale, A. (2011), *Age and employment* (Ηλικία και απασχόληση), Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης. Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση, για την απασχόληση και την εργασία, προκειμένου να ευνοείται η επαγγελματική τους ένταξη ή να εξασφαλίζεται η προστασία τους.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, στο Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 12 της ΕΣΔΑ η «ηλικία» δεν μνημονεύεται ρητά στον κατάλογο των χαρακτηριστικών βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, έχει εξετάσει ζητήματα διακρίσεων λόγω ηλικίας σε σχέση με διάφορα δικαιώματα που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, λογίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εμμέσως την ηλικία ως «άλλη κατάσταση». Στις υποθέσεις *D.G. κατά Ιρλανδίας*⁹⁷ και *Bouamar κατά Βελγίου*⁹⁸, για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρχε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ενηλίκων και παιδιών στα συστήματα απονομής δικαιοσύνης των αντίστοιχων χωρών όσον αφορά την κράτηση και σε σχέση με την εφαρμογή της ΕΣΔΑ. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση ήταν απόρροια του τιμωρητικού σκοπού της κράτησης στην περίπτωση των ενηλίκων και του προληπτικού της σκοπού στην περίπτωση των παιδιών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκανε δεκτό ότι η «ηλικία» μπορεί να αποτελεί λόγο διάκρισης.

3.5. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω άλλων προστατευόμενων χαρακτηριστικών

Κύριο σημείο

- Περαιτέρω λόγοι διακρίσεων, όπως η αναπηρία ή η γέννηση, έχουν αποτελέσει αντικείμενο της ευρωπαϊκής νομολογίας που άπτεται των παιδιών.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω άλλων χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά, όπως το φύλο, τα γενετικά χαρακτηριστικά, η γλώσσα, η αναπηρία ή ο γενετήσιος προσανατολισμός. Τουλάχιστον όσον αφορά την αναπηρία, το ΔΕΕ έχει δεχτεί ότι το

97 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002 (βλ. επίσης [Ενότητα 11.2.2](#)).

98 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, Αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988 (βλ. επίσης [Ενότητα 11.2.2](#)).

ενωσιακό δίκαιο παρέχει προστασία και έναντι των λεγόμενων «διακρίσεων λόγω σχέσης», δηλαδή των διακρίσεων σε βάρος προσώπου που έχει σχέση με άλλο πρόσωπο που φέρει το προστατευόμενο χαρακτηριστικό (όπως η μητέρα ενός παιδιού με ειδικές ανάγκες).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law*⁹⁹, το ΔΕΕ επισήμανε ότι η Οδηγία για την Ισότητα στην Απασχόληση περιλαμβάνει διατάξεις με σκοπό να ληφθούν συγκεκριμένα υπόψη οι ανάγκες των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η θεσπιζόμενη στην οδηγία αρχή της ίσης μεταχείρισης πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικώς, δηλαδή ότι απαγορεύει μόνον τις άμεσες διακρίσεις λόγω ειδικών αναγκών και αφορά αποκλειστικώς τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η οδηγία δεν έχει εφαρμογή μόνο σε συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων, αλλά στην ίδια τη φύση των διακρίσεων. Μια ερμηνεία περιορίζουσα την εφαρμογή της μόνο σε πρόσωπα που είναι άτομα με ειδικές ανάγκες θα στερούσε από την οδηγία αυτή ένα σημαντικό μέρος της πρακτικής αποτελεσματικότητας της και θα μείωνε την προστασία που αποσκοπεί να προσφέρει. Το ΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η οδηγία πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η απαγόρευση των άμεσων διακρίσεων που θεσπίζεται βάσει των διατάξεών της δεν περιορίζεται μόνο στα άτομα με ειδικές ανάγκες. Κατά συνέπεια, όταν ο εργοδότης μεταχειρίζεται έναν εργαζόμενο που δεν έχει αναπηρία λιγότερο ευνοϊκά απ' ό,τι κάποιον άλλο εργαζόμενο σε ανάλογη κατάσταση λόγω του γεγονότος ότι ο εργαζόμενος έχει παιδί με ειδικές ανάγκες το οποίο φροντίζει, η μεταχείριση αυτή προσκρούει στην απαγόρευση των άμεσων διακρίσεων που θεσπίζει η οδηγία.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί με τις διακρίσεις σε βάρος παιδιών σε ποικίλες άλλες περιστάσεις πέραν των προαναφερομένων, όπως οι διακρίσεις λόγω γλώσσας¹⁰⁰ ή πεποιθήσεων¹⁰¹.

99 ΔΕΕ, C-303/06, *S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 17 Ιουλίου 2008.

100 ΕΔΔΑ, *Υπόθεση «Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» κατά Βελγίου*, Αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968.

101 ΕΔΔΑ, *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Fabris κατά Γαλλίας*¹⁰², ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι δεν του επετράπη να υπαχθεί στις ευεργετικές διατάξεις νόμου με τον οποίο αναγνωρίζονται στα «εξώγαμα τέκνα» ταυτόσημα κληρονομικά δικαιώματα με τα γνήσια τέκνα, ο οποίος θεσπίστηκε το 2001 σε συνέχεια της απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Mazurek κατά Γαλλίας*¹⁰³ το 2000. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο θεμιτός σκοπός της προστασίας των κληρονομικών δικαιωμάτων του ετεροθαλούς αδελφού και της ετεροθαλούς αδελφής του προσφεύγοντος δεν υπερिशχύει του δικαιώματος του προσφεύγοντος να έχει μερίδιο στην περιουσία της μητέρας του. Σε αυτή την περίπτωση η διαφορετική μεταχείριση συνιστούσε διάκριση δεδομένου ότι δεν βασιζόταν σε αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι συνέτρεχε παραβίαση του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ¹⁰⁴.

Όσον αφορά τα παιδιά με αναπηρία, η ΕΕΚΔέχει κρίνει ότι στο πλαίσιο της εφαρμογής του Άρθρου 17 παράγραφος 2 του ΕΚΧ είναι αποδεκτό να γίνεται διάκριση μεταξύ παιδιών με αναπηρία και παιδιών χωρίς αναπηρία. Θα πρέπει, ωστόσο, ο κανόνας να είναι η ένταξη των παιδιών με αναπηρία σε κανονικά σχολεία, στα οποία θα γίνονται κατάλληλες διευθετήσεις ώστε να καλύπτονται οι ειδικές τους ανάγκες, και τα ειδικά σχολεία πρέπει να αποτελούν την εξαίρεση¹⁰⁵. Επίσης, στα παιδιά που πηγαίνουν σε σχολεία ειδικής αγωγής που πληρούν τα οριζόμενα στο Άρθρο 17 παράγραφος 2 του ΕΚΧ πρέπει να παρέχεται επαρκής εκπαίδευση και κατάρτιση ώστε ο αριθμός των μαθητών που αποφοιτούν από ειδικά σχολεία να ισοδυναμεί κατ' αναλογία με τον αριθμό των παιδιών που αποφοιτούν από κανονικά σχολεία¹⁰⁶. Τα δικαιώματα των παιδιών σε σχέση με την εκπαίδευση εξετάζονται αναλυτικότερα στην [Ενότητα 8.2](#).

Στο πλαίσιο του δικαίου των Ηνωμένων Εθνών, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού απαγορεύει τις διακρίσεις σε βάρος παιδιών βάσει μιας σειράς

102 *Αυτόθι*.

103 ΕΔΔΑ, *Mazurek κατά Γαλλίας*, Αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.

104 ΕΔΔΑ, *Fabris κατά Γαλλίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013.

105 ΕΕΚΔ, *International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003.

106 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή Αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008.

ενδεικτικών χαρακτηριστικών, στα οποία συγκαταλέγεται και η «γέννηση». Το Άρθρο 2 ορίζει ότι:

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να σέβονται τα δικαιώματα, που αναφέρονται στην παρούσα Σύμβαση και να τα εγγυώνται σε κάθε παιδί που υπάγεται στη δικαιοδοσία τους, χωρίς καμία διάκριση φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων του παιδιού ή των γονέων του ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή της εθνικής, εθνικιστικής ή κοινωνικής καταγωγής τους, της περιουσιακής τους κατάστασης, της ανικανότητάς τους, της γέννησής τους ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα ώστε να προστατεύεται αποτελεσματικά το παιδί έναντι κάθε μορφής διάκρισης ή κύρωσης, βασισμένης στη νομική κατάσταση, στις δραστηριότητες, στις εκφρασμένες απόψεις ή στις πεποιθήσεις των γονέων του, των νόμιμων εκπροσώπων του ή των μελών της οικογένειάς του.

4

Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
	Εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση και δικαίωμα ονόματος	ΕΔΔΑ, <i>Johansson κατά Φινλανδίας</i> , Αριθ. 10163/02, 2007 (άρνηση ληξιαρχικής εγγραφής ονόματος που έχει δοθεί προγενέστερα σε άλλα πρόσωπα) Σύμβαση-πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, Άρθρο 11 (δικαίωμα χρήσης του επωνύμου στην πρωτότυπη γλώσσα) Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη), Άρθρο 11 παράγραφος 3 (διατήρηση του αρχικού επωνύμου ενός υιοθετημένου παιδιού)
	Δικαίωμα στην προσωπική ταυτότητα	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) και 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, <i>Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 10454/83, 1989 (άρνηση πρόσβασης σε αρχεία υπηρεσίας παιδικής προστασίας) ΕΔΔΑ, <i>Mizzi κατά Μάλτας</i> , Αριθ. 26111/02, 2006 (αδυναμία αμφισβήτησης της πατρότητας) ΕΔΔΑ, <i>Menesson κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 65192/11, 2014 (παρένθετη μητρότητα όπου ο βιολογικός πατέρας είναι ο κατά νόμον πατέρας) ΕΔΔΑ, <i>Godelli κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 33783/09, 2012 (προσωπικές πληροφορίες της βιολογικής μητέρας που δεν προσδιορίζουν την ταυτότητά της) Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη), Άρθρο 22.

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
	Κλοπή ταυτότητας	ΕΔΔΑ, <i>Κ.Υ. κατά Φινλανδίας</i> , Αριθ. 2872/02, 2008 (ανάρτηση διαφήμισης στο διαδίκτυο εν αγνοία του θύματος)
<p>ΔΕΕ, C-200/02, <i>Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department</i>, 2004 (δικαίωμα διαμονής γονέα ο οποίος έχει πράγματι την επιμέλεια παιδιού που είναι πολίτης της Ένωσης)</p> <p>ΔΕΕ, C-34/09, <i>Gerardo Ruiz Zambrano κατά Office national de l'emploi (ONEm)</i>, 2011 (δικαίωμα διαμονής υπηκόου τρίτης χώρας με ανήλικα παιδιά που είναι πολίτες της Ένωσης)</p>	Ιθαγένεια	<p>ΕΔΔΑ, <i>Genovese κατά Μάλτας</i>, Αριθ. 53124/09, 2011 (αυθαίρετη άρνηση χορήγησης ιθαγένειας σε τέκνο χωρίς γάμο των γονέων του)</p> <p>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια</p> <p>Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη της Ανιθαγένειας στις περιπτώσεις Διαδοχής Κρατών</p>
	Ταυτότητα ως μέλος εθνικής μειονότητας	FCNM, Άρθρο 5 παράγραφος 1 (διαφύλαξη των κυριότερων στοιχείων της ταυτότητας)

Σε γενικές γραμμές δεν έχουν εξεταστεί ζητήματα προσωπικής ταυτότητας σε επίπεδο ΕΕ, δεδομένης της περιορισμένης αρμοδιότητας της ΕΕ στο συγκεκριμένο πεδίο. Το ΔΕΕ, ωστόσο, έχει αποφανθεί παρεμπιπτόντως σχετικά με το δικαίωμα ονοματοδοσίας (και ειδικότερα το δικαίωμα να αναγνωρίζεται το όνομα ενός προσώπου που έχει αναγνωριστεί σε ένα κράτος μέλος και από άλλα κράτη μέλη) από τη σκοπιά της αρχής της ελευθερίας κυκλοφορίας. Επίσης έχει εκδικάσει υποθέσεις που αφορούν πτυχές της ιθαγένειας και της διαμονής υπό το πρίσμα του Άρθρου 20 της ΣΛΕΕ. Απεναντίας το ΣΤΕ, ιδίως μέσω της νομολογίας του ΕΔΔΑ, έχει ερμηνεύσει και εξειδικεύσει την εφαρμογή αρκετών θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πεδίο της προσωπικής ταυτότητας. Ως εκ τούτου, με την εξαίρεση κάποιων πεδίων όπου έχουν εξεταστεί ζητήματα προσωπικής ταυτότητας σε επίπεδο ΕΕ, οι ακόλουθες παράγραφοι ασχολούνται αποκλειστικά με το δικαίωμα του ΣΤΕ.

Το κεφάλαιο αυτό δεν αφορά κάποιο συγκεκριμένο θεμελιώδες δικαίωμα. Αντ' αυτού, παρέχει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ζητημάτων που άπτονται των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σχετίζονται με την ταυτότητα, όπως η ληξιαρχική εγγραφή γέννησης και το δικαίωμα επί ονόματος (Ενότητα 4.1), το δικαίωμα στην προσωπική ταυτότητα (Ενότητα 4.2), η κλοπή ταυτότητας (Ενότητα 4.4), το δικαίωμα ιθαγένειας (Ενότητα 4.5) και η ταυτότητα των παιδιών που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες (Ενότητα 4.6). Σε άλλα κεφάλαια εξετάζονται αρκετά συναφή θέματα, ιδίως σχετικά με τη σεξουαλική κακοποίηση (Κεφάλαιο 7.1.3) ή την προστασία προσωπικών δεδομένων (Κεφάλαιο 10). Κάποια από τα δικαιώματα αυτά, όπως το δικαίωμα ονοματοδοσίας, έχουν κυρίως αξιωθεί ως γονικά δικαιώματα, η υιοθετηθείσα προσέγγιση όμως μπορεί εύκολα να μεταφερθεί και στα ίδια τα παιδιά, δεδομένων των επιπτώσεων και στα δικά τους δικαιώματα.

4.1. Εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση και δικαίωμα ονόματος

Κύριο σημείο

- Η άρνηση ληξιαρχικής εγγραφής μικρού ονόματος το οποίο δεν είναι ακατάλληλο για ένα παιδί και έχει ήδη τύχει αποδοχής ενδέχεται να συνιστά παράβαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής).

Σε αντίθεση με τις συνθήκες των Ηνωμένων Εθνών (π.χ. Άρθρο 24 παράγραφος 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), Άρθρο 7 παράγραφος 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και Άρθρο 18 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD)), οι ευρωπαϊκές πράξεις για τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν προβλέπουν ρητά το δικαίωμα εγγραφής στο ληξιαρχείο αμέσως μετά τη γέννηση ή το δικαίωμα ονόματος από τη στιγμή της γέννησης.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το δικαίωμα ονόματος έχει εξεταστεί από την άποψη της ελευθερίας κυκλοφορίας. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι η αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας απαγορεύει σε ένα κράτος μέλος της ΕΕ να αρνηθεί την αναγνώριση του επωνύμου τέκνου, το οποίο δηλώθηκε σε άλλο κράτος μέλος

του οποίου είναι υπήκοος ή στο οποίο γεννήθηκε και είχε κατοικήσει το τέκνο αυτό¹⁰⁷.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, η άρνηση εγγραφής ενός παιδιού στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση ενδέχεται να αντίκειται στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Πρώτον, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το όνομα ως «μέσο αναγνώρισης ενός προσώπου εντός της οικογένειάς του και του κοινωνικού του περιγύρου» εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ¹⁰⁸. Το όνομα¹⁰⁹ και το επώνυμο¹¹⁰ που επιλέγουν να δώσουν οι γονείς στο παιδί τους είναι ένα θέμα που ανήκει στην ιδιωτική τους ζωή. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι η άρνηση των κρατικών ληξιαρχικών αρχών να εγγράψουν το κύριο όνομα που επέλεξαν οι γονείς, λόγω της ενδεχόμενης ζημίας ή βλάβης που θα μπορούσε να προκαλέσει το όνομα στο παιδί, δεν παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ¹¹¹. Ωστόσο, η άρνηση εγγραφής κύριου ονόματος στο ληξιαρχείο το οποίο, αφενός, δεν είναι ακατάλληλο για ένα παιδί και, αφετέρου, έχει ήδη τύχει αποδοχής, ενδέχεται να συνιστά παράβαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Johansson κατά Φινλανδίας*¹¹², οι ληξιαρχικές αρχές αρνήθηκαν να εγγράψουν το κύριο όνομα «Axl Mick», επειδή η γραφή δεν συμμορφωνόταν με τη φινλανδική πρακτική ονοματοδοσίας. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι έπρεπε να ληφθεί δεόντως υπόψη το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού και ότι η διατήρηση της εθνικής πρακτικής ονοματοδοσίας εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον. Ωστόσο, διαπίστωσε ότι το όνομα είχε γίνει δεκτό για εγγραφή στο ληξιαρχείο σε άλλες περιπτώσεις και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να θεωρηθεί ακατάλληλο για ένα παιδί. Δεδομένου ότι το όνομα είχε ήδη τύχει αποδοχής στη Φινλανδία και δεν είχε διατυπωθεί ο ισχυρισμός ότι το εν λόγω όνομα είχε επηρεάσει αρνητικά την πολιτισμική και γλωσσολογική ταυτότητα του κρά-

107 Βλ. ΔΕΕ, C-148/02, *Carlos Garcia Avello κατά État belge*, 2 Οκτωβρίου 2003· ΔΕΕ, C-353/06, *Stefan Grunkin και Dorothee Regina Paul* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 14 Οκτωβρίου 2008.

108 ΕΔΔΑ, *Guillot κατά Γαλλίας*, Αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993, σκέψη 21.

109 ΕΔΔΑ, *Johansson κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 10163/02, 6 Σεπτεμβρίου 2007, σκέψη 28· ΕΔΔΑ, *Guillot κατά Γαλλίας*, Αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993, σκέψη 22.

110 ΕΔΔΑ, *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*, Αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 56.

111 ΕΔΔΑ, *Guillot κατά Γαλλίας*, Αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993, σκέψη 27.

112 ΕΔΔΑ, *Johansson κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 10163/02, 6 Σεπτεμβρίου 2007.

τους, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η παράμετρος του δημόσιου συμφέροντος δεν υπερισχύει του συμφέροντος του παιδιού να εγγραφεί στο ληξιαρχείο με το όνομα που είχε επιλεγεί. Το Δικαστήριο έκρινε κατά συνέπεια ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι αυτή καθαυτή η απόφαση σύμφωνα με την οποία το επώνυμο του συζύγου πρέπει να δίδεται στα νόμιμα παιδιά κατά τη στιγμή της εγγραφής τους στο ληξιαρχείο δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ. Ωστόσο, η στέρηση κάθε δυνατότητας απόκλισης από αυτόν τον γενικό κανόνα κρίθηκε ότι είναι υπερβολικά αυστηρή και ότι εισάγει διακρίσεις για τις γυναίκες, και ως εκ τούτου συνιστά παραβίαση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ¹¹³.

Το Άρθρο 11 της FCNM αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο που ανήκει σε εθνική μειονότητα το δικαίωμα να χρησιμοποιεί το επίθετό του (το πατρώνυμό του) και τα ονόματά του στη μειονοτική γλώσσα, καθώς και το δικαίωμα της επίσημης αναγνώρισής τους, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από το νομικό σύστημα.

Το Άρθρο 11 παράγραφος 3 της αναθεωρημένης Ευρωπαϊκής Σύμβασης περί της Υιοθεσίας Παιδιών προβλέπει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν τη δυνατότητα να διατηρούν το αρχικό επώνυμο του υιοθετημένου παιδιού¹¹⁴, κατ' εξαίρεση του γενικού κανόνα που προβλέπει ότι η νομική σχέση μεταξύ του υιοθετημένου παιδιού και της αρχικής οικογένειάς του διακόπτεται.

113 ΕΔΔΑ, *Cusan και Fazzo κατά Ιταλίας*, ριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 67.

114 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 202, 2008.

4.2. Δικαίωμα στην προσωπική ταυτότητα

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του εμπίπτει στη σφαίρα της ιδιωτικής του ζωής.
- Η αναγνώριση της πατρότητας προϋποθέτει την προσεκτική στάθμιση του δικαιώματος του παιδιού να γνωρίζει την ταυτότητά του έναντι των συμφερόντων του τεκμαιρόμενου ή φερόμενου πατέρα, καθώς και έναντι του γενικού συμφέροντος.
- Οι ανώνυμες γεννήσεις επιτρέπονται βάσει του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) με την προϋπόθεση ότι το παιδί μπορεί τουλάχιστον να αποκτήσει πληροφορίες για τη μητέρα που δεν προσδιορίζουν την ταυτότητά της και ότι προβλέπεται η δυνατότητα να επιδιώξει την παραίτηση της μητέρας από το δικαίωμα της εμπιστευτικότητας.
- Ένα υιοθετημένο παιδί έχει δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες που αφορούν την καταγωγή του. Στους βιολογικούς γονείς μπορεί να αναγνωρίζεται το νομικό δικαίωμα να μην γνωστοποιούν την ταυτότητά τους, χωρίς ωστόσο το δικαίωμα αυτό να ισοδυναμεί με απόλυτο δικαίωμα αρνησικυρίας.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει το δικαίωμα στην ταυτότητα και την προσωπική ανάπτυξη. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τα στοιχεία της ταυτότητας ενός προσώπου και το δικαίωμα του «να αποκτά πρόσβαση σε πληροφορίες που είναι αναγκαίες για να ανακαλύψει την αλήθεια σχετικά με σημαντικές πτυχές της προσωπικής του ταυτότητας, όπως η ταυτότητα των γονέων του»¹¹⁵ έχουν σημασία για την προσωπική ανάπτυξη. Η γέννηση και οι περιστάσεις της γέννησης εμπίπτουν στην ιδιωτική ζωή ενός παιδιού. «Οι πληροφορίες που αφορούν άκρως προσωπικές πτυχές της παιδικής ηλικίας, της ανάπτυξης και της ιστορίας ενός ατόμου αποτελούν βασική πηγή πληροφόρησης για το παρελθόν και την περίοδο διάπλάσής του»¹¹⁶, συνεπώς η έλλειψη πρόσβασης του παιδιού στις πληροφορίες αυτές αντίκειται στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 8 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού προβλέπει υψηλό και αρκετά λεπτομερές

115 ΕΔΔΑ, *Odièvre κατά Γαλλίας* [τμήμα μείζονος σύνθεσης], Αριθ. 42326/98, 13 Φεβρουαρίου 2003, σκέψη 29.

116 ΕΔΔΑ, *Gaskin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 10454/83, 7 Ιουλίου 1989, σκέψη 36.

επίπεδο προστασίας του δικαιώματος του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητάς του. Παρέχει προστασία έναντι της παράνομης παρέμβασης στο δικαίωμα του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητάς του, συμπεριλαμβανομένων της ιθαγένειάς του, του ονόματός του και των οικογενειακών σχέσεών του, όπως αυτά αναγνωρίζονται από το νόμο. Κατοχυρώνει επίσης την παροχή «κατάλληλης υποστήριξης και προστασίας» όταν ένα παιδί στερείται παράνομα ορισμένα ή όλα τα στοιχεία που συνιστούν την ταυτότητά του, ώστε η ταυτότητά του να αποκατασταθεί το συντομότερο δυνατόν.

4.2.1. Αναγνώριση πατρότητας

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, παιδιά έχουν προσφύγει ενώπιον του ΕΔΔΑ σχετικά με τη στέρηση δυνατότητας προσδιορισμού της ταυτότητας του βιολογικού πατέρα τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο καθορισμός της νομικής σχέσης μεταξύ ενός παιδιού και του εικαζόμενου βιολογικού του πατέρα εμπίπτει στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής (Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ). Ο συγγενικός δεσμός αποτελεί θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της ταυτότητας ενός ατόμου¹¹⁷. Το δικαίωμα του παιδιού να αναγνωρίζεται η πατρότητά του πρέπει, ωστόσο, να σταθμίζεται έναντι των συμφερόντων του τεκμαιρόμενου πατέρα, καθώς και έναντι του γενικού συμφέροντος. Πράγματι, το δικαίωμα του παιδιού στην ύπαρξη ασφάλειας δικαίου ως προς τη συγγένεια με τον πατέρα του δεν υπερισχύει του δικαιώματος του πατέρα να ανατρέψει το τεκμήριο πατρότητας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mikulic κατά Κροατίας*¹¹⁸, η προσφεύγουσα γεννήθηκε εκτός γάμου και κίνησε διαδικασία αναγνώρισης πατρότητας κατά του τεκμαιρόμενου πατέρα. Ο εναγόμενος αρνήθηκε επανειλημμένως να προσέλθει βάσει σχετικής δικαστικής εντολής για τη διενέργεια τεστ DNA, με αποτέλεσμα η διαδικασία αναγνώρισης της πατρότητας να καθυστερήσει ασκόπως επί μια πενταετία περίπου. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι εάν βάσει της εκάστοτε εθνικής νομοθεσίας ο φερόμενος πατέρας δεν μπορεί να υποχρεωθεί να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις, τα κράτη οφείλουν να προβλέπουν εναλλακτικά μέσα που να καθιστούν δυνατή την ταχύτατη αναγνώριση του βιολογικού πατέρα από ανεξάρτητη αρχή. Στην περίπτωση της προσφεύγουσας έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

¹¹⁷ ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, Αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014, σκέψη 96.

¹¹⁸ ΕΔΔΑ, *Mikulic κατά Κροατίας*, Αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002, σκέψεις 64-65.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mizzi κατά Μάλτας*¹¹⁹, ο τεκμαιρόμενος πατέρας δεν είχε δικαίωμα να αρνηθεί την πατρότητα ενός παιδιού που γέννησε η γυναίκα του λόγω της παρέλευσης της προβλεπόμενης από τον νόμο εξαμηνιαίας προθεσμίας. Το ΕΔΔΑ εξέτασε την υπόθεσή υπό το πρίσμα τόσο του Άρθρου 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) όσο και του Άρθρου 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) της ΕΣΔΑ. Επισήμανε ότι ο ορισμός προθεσμίας, εντός της οποίας ο τεκμαιρόμενος πατέρας οφείλει να προβεί στην αποκήρυξη ενός τέκνου, αποβλέπει στην εμπέδωση ασφάλειας δικαίου και στην προστασία του δικαιώματος του παιδιού να γνωρίζει την ταυτότητά του. Οι σκοποί αυτοί, ωστόσο, δεν υπερισχύουν του δικαιώματος του πατέρα να έχει τη δυνατότητα να αρνηθεί την πατρότητα. Στη συγκεκριμένη υπόθεση ο τεκμαιρόμενος πατέρας ήταν πρακτικώς αδύνατο να αρνηθεί την πατρότητα από τη στιγμή της γέννησης, γεγονός που τον επιβάρυνε υπέρμετρα, κατά παράβαση του δικαιώματός του για πρόσβαση στη δικαιοσύνη και σε δίκαιη δίκη που κατοχυρώνεται στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Επίσης, υπήρξε δυσανάλογη παρέμβαση σε σχέση με τα δικαιώματά του που απορρέουν από το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ¹²⁰.

Σε ορισμένες περιπτώσεις το συμφέρον του παιδιού που ζητεί την αναγνώριση της πατρότητας συμπίπτει με τα συμφέροντα του βιολογικού πατέρα. Αυτό συνέβη σε μια περίπτωση κατά την οποία ο πατέρας δεν μπορούσε να ζητήσει δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του παιδιού του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων επειδή δεν διέθετε δικαιοπρακτική ικανότητα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το γεγονός ότι ο βιολογικός πατέρας του παιδιού δεν μπορούσε να ζητήσει τη δικαστική αναγνώριση της πατρότητας ήταν αντίθετο προς το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, και ότι με τον τρόπο αυτό η αναγνώριση της πατρότητας του παιδιού εναπόκειτο αποκλειστικά στη διακριτική ευχέρεια των κρατικών αρχών¹²¹.

Οι αρχές μπορεί να έχουν θετική υποχρέωση να παρεμβαίνουν σε δικαστικές διαδικασίες για την αναγνώριση της πατρότητας με γνώμονα την διασφάλιση του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού, όταν ο νόμιμος εκπρόσωπος (εν

119 ΕΔΔΑ, *Mizzi κατά Μάλτας*, Αριθ. 26111/02, 12 Ιανουαρίου 2006.

120 *Αυτόθι*, σκέψεις 112-114.

121 ΕΔΔΑ, *Krušković κατά Κροατίας*, Αριθ. 46185/08, 21 Ιουνίου 2011, σκέψεις 38-41.

προκειμένω η μητέρα) του παιδιού δεν είναι σε θέση να εκπροσωπήσει κατάλληλα το παιδί λόγω, για παράδειγμα, σοβαρής αναπηρίας¹²².

Όσον αφορά τη συγκεκριμένη υπόθεση της αναγνώρισης νομικής συγγένειας μεταξύ κατά νόμον γονέων και παιδιών που γεννιούνται με τη διαδικασία της παρένθετης μητρότητας, το Δικαστήριο αποδέχτηκε κατ' αρχήν ότι τα κράτη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ενιαία στάση σε ευρωπαϊκό επίπεδο ως προς το εάν πρέπει να επιτρέπεται ή να αναγνωρίζεται νομική συγγένεια στο πλαίσιο της διαδικασίας της παρένθετης μητρότητας. Το γεγονός, ωστόσο, ότι η συγγένεια αποτελεί θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της ταυτότητας του παιδιού περιορίζει το εύρος του περιθωρίου εκτίμησης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Mennesson κατά Γαλλίας*¹²³ αφορά την άρνηση των γαλλικών αρχών να εγγράψουν στο γαλλικό ληξιαρχείο παιδιά που γεννήθηκαν με τη διαδικασία της παρένθετης μητρότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες για λόγους δημόσιας τάξεως. Το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής ζωής των προσφευγόντων, κρίνοντας ότι σε καμία περίπτωση δεν στερούνταν τη δυνατότητα να απολαύουν οικογενειακής ζωής στη Γαλλία και ότι τα διοικητικά εμπόδια που ενδεχομένως είχαν αντιμετωπίσει δεν ήταν αξεπέραστα. Όσον αφορά το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των παιδιών, το Δικαστήριο απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στο υπέρτατο συμφέρον τους. Επισήμανε ειδικότερα ότι ο άνδρας που προβλεπόταν κατά νόμον να δηλωθεί στη ληξιαρχική πράξη ως πατέρας των παιδιών ήταν και ο βιολογικός τους πατέρας. Η άρνηση ύπαρξης νομικής συγγένειας μεταξύ παιδιού και πατέρα ενώ έχει ιδρυθεί βιολογική συγγένεια και ο συγκεκριμένος πατέρας ζητεί την πλήρη αναγνώριση της πατρότητας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εξυπηρετεί το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Το Δικαστήριο έκρινε κατά συνέπεια ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ως προς το σκέλος της προσφυγής που αφορούσε την «ιδιωτική ζωή» των παιδιών¹²⁴.

122 ΕΔΔΑ, *A.M.M. κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 2151/10, 14 Φεβρουαρίου 2012, σκέψεις 58–65.

123 ΕΔΔΑ, *Mennesson κατά Γαλλίας*, Αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014.

124 *Αυτόθι*, σκέψη 100· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Labassee κατά Γαλλίας*, Αριθ. 65941/11, 26 Ιουνίου 2014, σκέψη 79.

4.2.2. Αναγνώριση μητρότητας: ανώνυμες γεννήσεις

Βάσει του **δικαίου του ΣΤΕ**, το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του, και ειδικότερα ποια είναι η μητέρα του, πρέπει να σταθμίζεται έναντι άλλων ιδιωτικών και δημόσιων συμφερόντων, όπως τα συμφέροντα της οικογένειας ή των οικογενειών που εμπλέκονται και το δημόσιο συμφέρον που συνίσταται στην πρόληψη των παράνομων εκτρώσεων ή της παιδικής εγκατάλειψης και της προστασίας της υγείας. Όταν η βιολογική μητέρα αποφασίζει να παραμείνει ανώνυμη αλλά το παιδί μπορεί τουλάχιστον να αποκτήσει πρόσβαση σε πληροφορίες για τη μητέρα που δεν προσδιορίζουν την ταυτότητά της και του παρέχεται η δυνατότητα να επιδιώξει την παραίτηση της μητέρας από το δικαίωμα της εμπιστευτικότητας, μπορεί να μην υφίσταται παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ¹²⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Godelli κατά Ιταλίας*¹²⁶, η προσφεύγουσα εγκαταλείφθηκε τη στιγμή της γέννησής της από τη μητέρα της, η οποία δεν έδωσε τη συγκατάθεσή της για να εγγραφεί το όνομά της στη ληξιαρχική πράξη γέννησης. Η προσφεύγουσα δεν μπορούσε να αποκτήσει πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή της που δεν προσδιόριζαν την ταυτότητα της μητέρας της, ούτε να επιτύχει τη γνωστοποίηση της ταυτότητας της μητέρας της. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ επειδή το δημόσιο δεν στάθμισε με ενδεδειγμένο τρόπο τα ανταγωνιστικά συμφέροντα της βιολογικής μητέρας και του παιδιού.

4.3. Γνώση της καταγωγής: υιοθεσία

Το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του έχει αναχθεί σε σημαντικό ζήτημα στο πεδίο της υιοθεσίας. Οι ουσιαστικές εγγυήσεις που σχετίζονται με την υιοθεσία, πέραν του δικαιώματος γνώσης της καταγωγής, εξετάζονται στην **Ενότητα 6.3**.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το Άρθρο 22 παράγραφος 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη) είναι μια αρκετά ισχυρή

125 ΕΔΔΑ, *Odièvre κατά Γαλλίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 42326/98, 13 Φεβρουαρίου 2003, σκέψεις. 48-49.

126 ΕΔΔΑ, *Godelli κατά Ιταλίας*, Αριθ. 33783/09, 25 Σεπτεμβρίου 2012, σκέψη 58.

διάταξη που ρυθμίζει το δικαίωμα πρόσβασης του παιδιού σε πληροφορίες που κατέχουν οι αρχές αναφορικά με την καταγωγή του. Παρέχει στα συμβαλλόμενα κράτη την ευχέρεια να αναγνωρίζουν στους φυσικούς γονείς το νομικό δικαίωμα να μην γνωστοποιούν την ταυτότητά τους, εφ' όσον το δικαίωμα αυτό δεν ισοδυναμεί με απόλυτο δικαίωμα αρνησικυρίας. Η αρμόδια αρχή πρέπει να έχει τη δυνατότητα να κρίνει εάν πρέπει να θέτει σε δεύτερη μοίρα το εν λόγω δικαίωμα των φυσικών γονέων και να γνωστοποιήσει πληροφορίες που προσδιορίζουν την ταυτότητα των γονέων εν όψει των περιστάσεων και των εκατέρωθεν δικαιωμάτων που διακυβεύονται. Στις περιπτώσεις πλήρους υιοθεσίας πρέπει να προβλέπεται τουλάχιστον η δυνατότητα να χορηγείται στο υιοθετημένο παιδί έγγραφο που να βεβαιώνει την ημερομηνία και τον τόπο γέννησης¹²⁷.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η Σύμβαση της Χάγης για τη Διακρατική Υιοθεσία προβλέπει τη δυνατότητα πρόσβασης των υιοθετημένων παιδιών σε πληροφορίες που αφορούν την ταυτότητα των γονέων τους «υπό την κατάλληλη καθοδήγηση», στο μέτρο όμως που αυτό επιτρέπεται από τη νομοθεσία του κάθε κράτους¹²⁸.

4.4. Κλοπή ταυτότητας

Κύριο σημείο

- Πρέπει να διασφαλίζεται πρακτική και αποτελεσματική προστασία κατά της κλοπής της ταυτότητας παιδιών.

Η κλοπή ταυτότητας αφορά περιπτώσεις χρήσης του ονόματος ενός παιδιού εν αγνοία του.

Στο **δικαίο του ΣτΕ**, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει το θέμα της κλοπής ταυτότητας στο πλαίσιο του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ που αφορά το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη οφείλουν να

127 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 202, 2008, Άρθρο 22.

128 Συνδιάσκεψη της Χάγης για το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών και τη Συνεργασία σχετικά με τη Διακρατική Υιοθεσία, 29 Μαΐου 1993, Άρθρο 30 παράγραφος 2.

διασφαλίζουν την πρακτική και αποτελεσματική προστασία κατά της κλοπής της ταυτότητας παιδιών και ότι οφείλουν να λαμβάνουν αποτελεσματικά μέτρα για τον εντοπισμό και τη δίωξη του δράστη¹²⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Κ.Υ. κατά Φινλανδίας*¹³⁰, αναρτήθηκε σε ιστότοπο γνωριμιών μέσω διαδικτύου μια καταχώριση στο όνομα ενός 12χρονου αγοριού, εν αγνοία του. Στην καταχώριση αναφερόταν η ηλικία, ο αριθμός τηλεφώνου και τα χαρακτηριστικά της εξωτερικής του εμφάνισης και υπήρχε σύνδεσμος προς μια ιστοσελίδα που περιείχε τη φωτογραφία του. Η καταχώριση είχε σεξουαλικό περιεχόμενο και άφηνε υπονοούμενα ότι το αγόρι επιθυμούσε να συνάψει σχέσεις με άλλο συνομήλικο ή μεγαλύτερο του αγόρι, βάζοντάς το έτσι στο στόχαστρο παιδόφιλων. Βάσει της κείμενης νομοθεσίας ο πάροχος υπηρεσιών διαδικτύου δεν επιτρεπόταν να γνωστοποιήσει την ταυτότητα του προσώπου που έκανε την καταχώριση. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η θετική υποχρέωση που απορρέει από το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, η οποία δεν περιορίζεται στην ποινικοποίηση των αδικημάτων αλλά καλύπτει και την αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξή τους, προσλαμβάνει ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν απειλείται η σωματική και ηθική ακεραιότητα ενός παιδιού. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι το γεγονός ότι το παιδί κατέστη πιθανός στόχος παιδόφιλων στο διαδίκτυο έθετε σε κίνδυνο τη σωματική και ηθική ακεραιότητά του. Συνεπώς υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Κάποιες πτυχές της κλοπής ταυτότητας σχετίζονται στενά με την παιδική πορνογραφία και την αθέμιτη προσέγγιση παιδιών μέσω διαδικτύου. Οι πτυχές αυτές εξετάζονται στην [Ενότητα 7.2](#).

129 ΕΔΔΑ, *Κ.Υ. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 2872/02, 2 Δεκεμβρίου 2008, σκέψη 49.

130 ΕΔΔΑ, *Κ.Υ. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 2872/02, 2 Δεκεμβρίου 2008.

4.5. Δικαίωμα ιθαγένειας

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα διαμονής εντός της ΕΕ παιδιών που είναι πολίτες της ΕΕ δεν πρέπει να στερείται από κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα μέσω της άρνησης του δικαιώματος διαμονής στον γονέα ή στους γονείς του.
- Μολονότι η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει δικαίωμα ιθαγένειας, η αυθαίρετη άρνηση χορήγησης ιθαγένειας ενδέχεται να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) λόγω των επιπτώσεών της στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, βάσει του Άρθρου 20 παράγραφος 1, πολίτης της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους της ΕΕ. Το ΔΕΕ έχει αποφανθεί σχετικά με την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος διαμονής παιδιών που έχουν την ιθαγένεια της ΕΕ όχι όμως και την υπηκοότητα του κράτους μέλους της ΕΕ στο οποίο διαμένουν. Το επίδικο αντικείμενο αφορούσε την άρνηση του δικαιώματος διαμονής εντός της ΕΕ σε γονέα που είχε πράγματι την επιμέλεια τέκνου πολίτη της Ένωσης. Το ΔΕΕ έκρινε ότι η άρνηση του δικαιώματος διαμονής σε γονέα ο οποίος έχει πράγματι την επιμέλεια ενός τέκνου θα στερούσε το δικαίωμα διαμονής του τελευταίου από κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα. Συνεπώς, ο γονέας που έχει πράγματι την επιμέλειά του παιδιού έχει δικαίωμα να διαμένει μαζί του εντός του κράτους μέλους υποδοχής¹³¹. Οι πτυχές αυτές εξετάζονται πιο αναλυτικά στην **Ενότητα 9.5**.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει δικαίωμα ιθαγένειας¹³². Η αυθαίρετη, ωστόσο, άρνηση χορήγησης ιθαγένειας ενδέχεται να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω των επιπτώσεών της στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου, η οποία εμπερικλείει πτυχές της κοινωνικής ταυτότητας ενός παιδιού¹³³ – που εν προκειμένω αναφέρεται στην ταυτότητα που έχει ένα παιδί στους κόλπους της κοινωνίας.

131 ΔΕΕ, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department*, 19 Οκτωβρίου 2004, σκέψεις 45-46.

132 ΕΔΔΑ, *Slivenko κ.λπ. κατά Λετονίας* [τμήμα μεζονος συνθέσεως], (απόφαση περί παραδεικτού), Αριθ. 48321/99, 23 Ιανουαρίου 2002, σκέψη 77.

133 ΕΔΔΑ, *Genovese κατά Μάλτας*, Αριθ. 53124/09, 11 Οκτωβρίου 2011, σκέψη 33.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Genovese κατά Μάλτας*, δεν χορηγήθηκε μαλτέζικη ιθαγένεια σε παιδί που γεννήθηκε εκτός γάμου, εκτός Μάλτας, από μητέρα που δεν είχε τη μαλτέζικη ιθαγένεια και από Μαλτέζο πατέρα η πατρότητα του οποίου είχε αναγνωριστεί δικαστικά. Αυτή καθ'αυτή η άρνηση χορήγησης ιθαγένειας δεν συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Από την αυθαίρετη άρνηση χορήγησης ιθαγένειας λόγω γέννησης εκτός γάμου, ωστόσο, ανέκυπταν ζητήματα διακρίσεων. Μόνον λόγοι αυξημένης βαρύτητας θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την αυθαίρετη διαφορετική μεταχείριση λόγω του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού. Δεδομένου ότι δεν συντρέχαν τέτοιοι λόγοι, κρίθηκε ότι υπήρχε παραβίαση του Άρθρου 8 σε συνδυασμό με το Άρθρο 14¹³⁴.

Καίριο μέλημα των διατάξεων των συνθηκών που άπτονται του δικαιώματος κτήσης ιθαγένειας είναι η αποφυγή της ανιθαγένειας. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια περιέχει λεπτομερείς διατάξεις σχετικά με τη νόμιμη κτήση ιθαγένειας από τα παιδιά, και περιορίζει τις περιπτώσεις που επιτρέπεται η απώλεια της ιθαγένειας¹³⁵. Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη της Ανιθαγένειας στις περιπτώσεις Διαδοχής Κρατών, περιέχει υποχρέωση αποφυγής της ανιθαγένειας κατά τη γέννηση (Άρθρο 10) και προβλέπει το δικαίωμα στην ιθαγένεια του διάδοχου κράτους σε περίπτωση ανιθαγένειας (Άρθρο 2)¹³⁶. Το μέλημα για την αποφυγή της ανιθαγένειας αποτυπώνεται και στο Άρθρο 12 της αναθεωρημένης Ευρωπαϊκής Σύμβασης περί της Υιοθεσίας Παιδιών. Τα κράτη οφείλουν να διευκολύνουν την κτήση της ιθαγένειάς τους από παιδιά που υιοθετούνται από υπηκόους τους και προϋπόθεση για την απώλεια της ιθαγένειας λόγω υιοθεσίας είναι η κατοχή ή κτήση άλλης ιθαγένειας.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα στην κτήση ιθαγένειας κατοχυρώνεται στο Άρθρο 7 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως και στο Άρθρο 24 παράγραφος 3 του ICCPR.

134 *Αυτόθι*, σκέψεις 43-49.

135 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 166, 1997, άρθρα 6 και 7.

136 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την Πρόληψη της Ανιθαγένειας στις περιπτώσεις των Διαδοχής Κρατών*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 200, 2006.

4.6. Ταυτότητα των παιδιών που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες

Κύριο σημείο

- Ένα παιδί που ανήκει σε εθνική μειονότητα έχει δικαίωμα να απολαμβάνει τη δική του πολιτιστική ζωή, να πρεσβεύει και να ασκεί τη δική του θρησκεία και να χρησιμοποιεί τη δική του γλώσσα¹³⁷.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην ταυτότητα των παιδιών που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες από τη σκοπιά των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επιπλέον, στην ΕΕ δεν υπάρχει κυρίαρχη νομολογία που να προστίθεται στα πρότυπα του ΣτΕ.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το Άρθρο 5 παράγραφος 1 της FCNM αναφέρει ρητά ότι τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονται να διαφυλάξουν τα κυριότερα στοιχεία της ταυτότητας των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, που είναι η θρησκεία, η γλώσσα, οι παραδόσεις και η πολιτιστική τους κληρονομιά. Στην FCNM δεν υπάρχει ειδική διάταξη για τα παιδιά. Το ζήτημα της γλώσσας στην εκπαίδευση εξετάζεται στην [Ενότητα 8.2](#).

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 30 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει ότι ένα παιδί που ανήκει σε εθνική μειονότητα ή ένα παιδί αυτόχθονας «δεν μπορεί να στερηθεί το δικαίωμα να έχει τη δική του πολιτιστική ζωή, να πρεσβεύει και να ασκεί τη δική του θρησκεία ή να χρησιμοποιεί τη δική του γλώσσα από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας του».

¹³⁷ Για άλλες πτυχές των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων βλ. [Κεφάλαιο 8](#).

5

Οικογενειακή ζωή

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 7 (δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής)	Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής	ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού) Κανονισμός για τις Υποχρεώσεις Διατροφής (4/2009)	Δικαίωμα στη γονική μέριμνα των γονέων	ΕΔΔΑ, <i>R.M.S. κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 28775/12, 2013 (στέρξη επικοινωνίας με κόρη)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 24 παράγραφος 3 (δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς) Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα (2201/2003) Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση (2008/52/ΕΚ)	Δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς	Σύμβαση για τις Προσωπικές Σχέσεις όσον αφορά τα Παιδιά

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Οδηγία για την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη (2002/8/ΕΚ) (πρόσβαση στη δικαιοσύνη επί διασυννοριακών διαφορών)</p>	<p>Χωρισμός των γονέων</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Levin κατά Σουηδίας</i>, Αριθ. 35141/06, 2012 (περιορισμός δικαιωμάτων επικοινωνίας)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Schneider κατά Γερμανίας</i>, Αριθ. 17080/07, 2011 (επαφή παιδιού και μη νομίμως αναγνωρισμένου πατέρα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Sommerfeld κατά Γερμανίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 31871/96, 2003 (επαφή πατέρα-κόρης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 4694/03, 2010 (επαφή αδελφών μετά την ανάθεση επιμέλειας)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Vojnity κατά Ουγγαρίας</i>, Αριθ. 29617/07, 2013 (απαγόρευση επικοινωνίας λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων)</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού)</p> <p>Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα (2201/2003)</p> <p>ΔΕΕ, C-211/10 PPU, <i>Doris Rovse κατά Mauro Alpaço</i>, 2010 (πιστοποιητικό εκτελεστού τίτλου)</p>	<p>Απαγωγή παιδιών</p>	<p>Σύμβαση σχετικά με την επικοινωνία με τα τέκνα</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 41615/07, 2010 (απαγωγή παιδιού από τη μητέρα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Χ κατά Λετονίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 27853/09, 2013 (σοβαρός κίνδυνος σε περίπτωση επιστροφής παιδιού βάσει της Σύμβασης της Χάγης)</p>

Το ευρωπαϊκό δίκαιο – τόσο της ΕΕ όσο και του ΣΤΕ – κατοχυρώνει το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής (Άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ). Η αρμοδιότητα της ΕΕ σε θέματα οικογενειακής ζωής καλύπτει τις διασυννοριακές διαφορές, συμπεριλαμβανομένης της αναγνώρισης και της εκτέλεσης αποφάσεων στα κράτη μέλη. Το ΔΕΕ εξετάζει ζητήματα όπως το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού και το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή, όπως ορίζονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και σε σχέση με τον Κανονισμό Βρυξέλλες ΙΙα. Η νομολογία του ΕΔΔΑ που αφορά την οικογενειακή ζωή αναγνωρίζει αλληλένδετα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή και το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του. Αναγνωρίζει επίσης ότι τα δικαιώματα των παιδιών είναι ενίοτε αντικρουόμενα. Το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, για παράδειγμα, μπορεί να περιορίζεται στη

διασφάλιση του υπέρτατου συμφέροντός του. Επιπλέον, το ΣτΕ έχει θεσπίσει διάφορες άλλες πράξεις που ασχολούνται με ζητήματα που αφορούν την επαφή με τους γονείς, την επιμέλεια και την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών.

Το κεφάλαιο εξετάζει το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής και συναφή δικαιώματα, ιδίως δε το περιεχόμενο και την εμβέλεια αυτών των δικαιωμάτων, καθώς και τις σχετικές νομικές υποχρεώσεις και τις αλληλεπιδράσεις τους με άλλα δικαιώματα. Μεταξύ των ειδικότερων πτυχών που εξετάζονται είναι το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής και οι περιορισμοί του (Ενότητα 5.1), το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα (Ενότητα 5.2), το δικαίωμα διατήρησης επαφής και με τους δύο γονείς (Ενότητα 5.3) και η απαγωγή παιδιών (Ενότητα 5.4).

5.1. Δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής

Κύρια σημεία

- Τα κράτη έχουν θετικές υποχρεώσεις με στόχο να διασφαλίζεται η ουσιαστική άσκηση τους δικαιώματος των παιδιών στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής.
- Βάσει του δικαίου τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ, οι δικαστικές και οι διοικητικές αρχές οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού σε κάθε απόφαση που αφορά το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής του ζωής.

Το δικαίωμα του παιδιού στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής περιλαμβάνει μια σειρά από σύνθετα δικαιώματα όπως: το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα (Ενότητα 5.2), το δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς (Ενότητα 5.3), το δικαίωμα μη χωρισμού του παιδιού από τους γονείς του εκτός εάν εξυπηρετεί το υπέρτερο συμφέρον του (Ενότητα 5.4 και Κεφάλαιο 6), και το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης (Κεφάλαιο 9).

Σύμφωνα με το **δίκαιο τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ**, το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής δεν είναι απόλυτο και υπόκειται σε μια σειρά περιορισμών. Οι περιορισμοί αυτοί, όπως διευκρινίζεται στις επεξηγήσεις σχετικά με

τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹³⁸, είναι ίδιοι με αυτούς που ισχύουν για την αντίστοιχη διάταξη της ΕΣΔΑ, ιδίως δε το Άρθρο 8 παράγραφος 2, όπου ορίζονται τα εξής: «Δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων»¹³⁹.

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ενσωματώνει στο δικαίωμα αυτό την υποχρέωση να δίνεται σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 24 παράγραφος 2)¹⁴⁰. Μολονότι η υποχρέωση διαφύλαξης του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού δεν κατοχυρώνεται ρητά στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ ενσωματώνει την υποχρέωση αυτή στη νομολογία του¹⁴¹.

5.2. Δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα

Κύρια σημεία

- Το δικαίο της ΕΕ ρυθμίζει τις δικονομικές πτυχές του δικαιώματος του παιδιού στη γονική μέριμνα.
- Βάσει της ΕΣΔΑ, τα κράτη έχουν αρνητική και θετική υποχρέωση να σέβονται το δικαίωμα των παιδιών και των γονέων στην οικογενειακή ζωή.

Το δικαίωμα των παιδιών να γνωρίζουν την ταυτότητα των γονέων τους και το δικαίωμά τους στη γονική μέριμνα αποτελούν τις δύο κύριες συνιστώσες του

138 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της ΕΕ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2007), “Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων”, 2007/C 303/02, OJ 2007 C 303, 14 Δεκεμβρίου 2007, σ. 17–35, βλ. επεξήγηση σχετικά με το Άρθρο 7.

139 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 5, 1950, Άρθρο 8.

140 ΔΕΕ, C-400/10 PPU, *J. McB. κατά L.E.*, 5 Οκτωβρίου 2010.

141 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Ignaccolo-Zenide κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 31679/96, 25 Ιανουαρίου 2000, σκέψη 94.

δικαιώματος των παιδιών στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής, οι οποίες είναι ως έναν βαθμό αλληλένδετες: το δικαίωμα των παιδιών να γνωρίζουν τους γονείς τους διασφαλίζεται μέσω της γονικής φροντίδας. Ενίοτε, ωστόσο, τα δικαιώματα αυτά είναι διακριτά, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις παιδιών που είναι υιοθετημένα ή η γέννησή τους είναι αποτέλεσμα ιατρικής υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Στις περιπτώσεις αυτές το δικαίωμα συνδέεται πιο στενά με το δικαίωμα του παιδιού στην ταυτότητα, ως γνώση των βιολογικών γονέων του, και ως εκ τούτου εξετάζεται στο [Κεφάλαιο 4](#). Η ενότητα αυτή επικεντρώνεται στο δεύτερο δικαίωμα: το δικαίωμα του παιδιού στη γονική μέριμνα.

Το **δίκαιο της ΕΕ** δεν περιέχει διατάξεις που αφορούν την ουσιαστική εμβέλεια του δικαιώματος γονικής μέριμνας. Ορισμένες πράξεις της ΕΕ επιλαμβάνονται διασυνοριακών πτυχών του θέματος, όπως η αναγνώριση και η εκτέλεση αποφάσεων στα κράτη μέλη. Για παράδειγμα, ο Κανονισμός (ΕΚ) 4/2009 για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής (Κανονισμός για τις Υποχρεώσεις Διατροφής), καλύπτει διασυνοριακές αιτήσεις διατροφής που προκύπτουν στο πλαίσιο των οικογενειακών σχέσεων¹⁴². Θεσπίζονται κοινοί κανόνες για το σύνολο της ΕΕ, με στόχο να διασφαλίζεται η διασυνοριακή εισπραξη των αξιώσεων διατροφής στις περιπτώσεις που ο υπόχρεος ή ο δικαιούχος βρίσκεται σε άλλη χώρα.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει πρωτίστως την υποχρέωση του κράτους να μην παρεμβαίνει στην οικογενειακή ζωή¹⁴³. Ωστόσο, τα κράτη έχουν επίσης τη θετική υποχρέωση να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα τόσο για την υποστήριξη των γονέων και των οικογενειών όσο και για την προστασία των παιδιών από πιθανή κακοποίηση¹⁴⁴. Τα παιδιά δεν πρέπει να χωρίζονται από τους γονείς τους παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Σε αυτές τις περιπτώσεις, πρέπει να διατηρούνται με κάθε τρόπο οι προσωπικές σχέσεις και, όταν κρίνεται σκόπιμο, να «ανασυντίθεται» η οικογένεια. Τα κράτη έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης κατά τη λήψη της αρχικής απόφασης για χωρισμό των παιδιών από τους γονείς τους¹⁴⁵. Ωστόσο,

142 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής, ΕΕ L 7 (Κανονισμός για τις Υποχρεώσεις Διατροφής).

143 ΕΔΔΑ, *R.M.S. κατά Ισπανίας*, Αριθ. 28775/12, 18 Ιουνίου 2013, σκέψη 69.

144 *Αυτόθι*, σκέψη 69 κ.επ.

145 ΕΔΔΑ, *Υ.Κ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 4547/10, 13 Μαρτίου 2012, σκέψη 137.

απαιτείται αυστηρότερος έλεγχος στις περιπτώσεις περαιτέρω περιορισμών, όπως οι περιορισμοί που επιβάλλονται στα γονικά δικαιώματα προσωπικής επικοινωνίας, καθώς και στις περιπτώσεις νομικών εγγυήσεων που αποβλέπουν στη διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας του δικαιώματος γονέων και παιδιών στον σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής. Αυτού του είδους οι περιορισμοί ενέχουν τον κίνδυνο να περιοριστούν σε ουσιαστικό βαθμό οι οικογενειακές σχέσεις μεταξύ ενός μικρού παιδιού και ενός ή και των δύο γονέων του. Ομοίως, όταν εξετάζεται ο χωρισμός μητέρων από νεογέννητα βρέφη οι λόγοι που προβάλλει το κράτος πρέπει να είναι εξαιρετικά επιτακτικοί¹⁴⁶.

Το περιθώριο εκτίμησης μειώνεται σε συνάρτηση με τον χρόνο που τα παιδιά χωρίζονται από τους γονείς τους, και οι κρατικές αρχές πρέπει να προβάλλουν σοβαρούς λόγους για να τεκμηριώσουν την απόφασή τους για παράταση του χωρισμού¹⁴⁷. Το ΕΔΔΑ εξετάζει εάν η διαδικασία λήψης αποφάσεων ήταν αμερόληπτη και εάν σε όλα τα εμπλεκόμενα μέρη δόθηκε η δυνατότητα να αναπτύξουν την επιχειρηματολογία τους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *R.M.S. κατά Ισπανίας*¹⁴⁸, η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι είχε στερηθεί κάθε επικοινωνία με την κόρη της από την ηλικία των τριών ετών και 10 μηνών και έπειτα λόγω της κοινωνικοοικονομικής κατάστασής της. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, υπογράμμισε ότι «οι ισπανικές διοικητικές αρχές έπρεπε να εξετάσουν άλλα, λιγότερο δραστικά μέτρα από την αφαίρεση της επιμέλειας του παιδιού». Το ΕΔΔΑ ανέφερε επίσης τα εξής: «Ο ρόλος των αρχών κοινωνικής πρόνοιας είναι ακριβώς να βοηθούν πρόσωπα που αντιμετωπίζουν δυσκολίες [...], να τους παρέχουν καθοδήγηση και να τους συμβουλευούν σε θέματα όπως τα διάφορα είδη παροχών που είναι διαθέσιμα, η δυνατότητα να ενταχθούν σε πρόγραμμα κοινωνικής στέγασης και άλλα μέσα για να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, όπως αυτά που αναζήτησε αρχικά η προσφεύγουσα.» Βάσει των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι «οι ισπανικές αρχές δεν κατέβαλαν ενδεδειγμένες και επαρκείς προσπάθειες προκειμένου να εξασφαλίσουν το δικαίωμα της προσφεύγουσας να ζει μαζί με το παιδί της»¹⁴⁹.

146 ΕΔΔΑ, *Κ. και Τ. κατά Φινλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 168.

147 ΕΔΔΑ, *Υ.Κ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 4547/10, 13 Μαρτίου 2012, σκέψη 137.

148 ΕΔΔΑ, *R.M.S. κατά Ισπανίας*, Αριθ. 28775/12, 18 Ιουνίου 2013, σκέψεις 86 και 93.

149 *Αυτόθι*, σκέψεις 86 και 93.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 5 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει ότι «τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται την ευθύνη, το δικαίωμα και το καθήκον που έχουν οι γονείς [...] να παράσχουν [στο παιδί], κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του, τον προσανατολισμό και τις κατάλληλες συμβουλές για την άσκηση των δικαιωμάτων που του αναγνωρίζει η παρούσα Σύμβαση». Επίσης, το Άρθρο 9 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει ότι ένα παιδί δεν πρέπει να αποχωρίζεται από τους γονείς του, παρά τη θέλησή του, και ότι όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις διαδικασίες και να γνωστοποιούν τις απόψεις τους. Στις Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών στοιχειοθετούνται περαιτέρω τα δικαιώματα των παιδιών που βρίσκονται σε αυτή την κατάσταση και οι αντίστοιχες υποχρεώσεις των κρατών¹⁵⁰.

5.3. Δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επαφή με τους δύο γονείς ενυπάρχει σε όλες τις μορφές αποχωρισμού από τους γονείς, είτε ο χωρισμός αποτελεί απόφαση που λαμβάνεται στο πλαίσιο της οικογένειας είτε επιβάλλεται από το κράτος.
- Κατά τη διαδικασία της διασφάλισης του δικαιώματος του παιδιού να διατηρεί επαφή με τους γονείς του και της επανένωσης των οικογενειών, πρέπει να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, σταθμίζοντας τις απόψεις του ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά του.

Η εμβέλεια του δικαιώματος διατήρησης επαφής με τους γονείς διαφοροποιείται ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο. Σε περίπτωση απόφασης των γονέων να χωρίσουν, η εμβέλεια είναι ευρύτερη και συνήθως περιορίζεται μόνο από το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Όταν ο χωρισμός επιβάλλεται από το κράτος ως αποτέλεσμα, για παράδειγμα, της απέλασης ή της φυλάκισης

¹⁵⁰ Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (2009), *Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, έγγραφο HE A/HRC/11/L.13, 15 Ιουνίου 2009.

ενός γονέα, οι κρατικές αρχές επεμβαίνουν για την προστασία ενός προστατευόμενου συμφέροντος και οφείλουν να σταθμίζουν σωστά τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών έναντι της υποχρέωσης διασφάλισης του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού. Το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επαφή με τους δύο γονείς τυγχάνει εφαρμογής και στις δύο περιπτώσεις.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 24 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναγνωρίζει ρητά ότι κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί επαφές με τους δύο γονείς του. Η διατύπωση της διάταξης διασαφηνίζει το περιεχόμενο του δικαιώματος και ιδίως την έννοια των επαφών, οι οποίες: πρέπει να είναι *τακτικές*, να επιτρέπουν την ανάπτυξη *προσωπικών σχέσεων* και να έχουν τη μορφή *απ' ευθείας επαφών*. Τίθεται ωστόσο ένας περιορισμός: το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επαφές με τους γονείς του περιορίζεται ρητά από το συμφέρον του. Η διάταξη αυτή, όπως διευκρινίζεται στις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη, βασίζεται ρητά στο Άρθρο 9 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Συμφώνως προς τις αρμοδιότητες της ΕΕ (βλ. [Κεφάλαιο 1](#)), δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη δικαστική συνεργασία (με στόχο τη δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης εντός του οποίου διασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων). Ιδιαίτερα συναφείς ως προς τούτο είναι δύο πράξεις της ΕΕ: ο Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου¹⁵¹ (Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα), και η Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση)¹⁵². Από την άποψη των δικαιωμάτων, ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα είναι ιδιαίτερης σημασίας. Πρώτον, εφαρμόζεται σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τη γονική μέριμνα, ανεξαρτήτως οικογενειακής κατάστασης. Δεύτερον, οι κανόνες που αφορούν την αρμοδιότητα των δικαστηρίων (η οποία προσδιορίζεται ως επί το πλείστον με βάση τη συνθήκη διαμονή του παιδιού) βασίζονται ρητά στο ύψιστο συμφέρον του

151 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας ο οποίος καταργεί τον Κανονισμό (ΕΚ) Αριθ. 1347/2000, ΕΕ 2003 L 338, (Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα).

152 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008), Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2003, για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 2008 L 136, (Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση).

παιδιού και, τρίτον, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη διασφάλιση του σεβασμού των απόψεων των παιδιών¹⁵³.

Η νομολογία του ΔΕΕ σε υποθέσεις παράνομης μετακίνησης του τέκνου κατόπιν μονομερούς απόφασης ενός από τους γονείς του αποβλέπει πρωτίστως στην προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος του παιδιού να διατηρεί τακτικές προσωπικές σχέσεις και άμεσες επαφές με τους δύο γονείς του (Άρθρο 24 παράγραφος 3 του Χάρτη), καθώς το Δικαστήριο διατρανώνει ότι ο σεβασμός του δικαιώματος αυτού «αποτελεί αναμφισβήτητο ύψιστο συμφέρον κάθε παιδιού». Κατά την άποψη του ΔΕΕ, ένα μέτρο που εμποδίζει τη διατήρηση τακτικών προσωπικών σχέσεων και άμεσων επαφών με τους δύο γονείς του τέκνου μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον από την ύπαρξη άλλου συμφέροντος τέτοιας φύσεως ώστε να υπερτερεί του σχετικού με το εν λόγω θεμελιώδες συμφέρον δικαιώματος¹⁵⁴. Βάσει του Άρθρου 20 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται προσωρινά ή ασφαλιστικά μέτρα. Το δικαστήριο απεφάνθη ότι η ισορροπημένη και λογική εκτίμηση όλων των αντικρουόμενων συμφερόντων, η οποία πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικές εκτιμήσεις αφορώσες το τέκνο καθαυτό και το κοινωνικό περιβάλλον του, πρέπει, καταρχήν, να πραγματοποιείται στο πλαίσιο διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου βάσει των διατάξεων του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα¹⁵⁵.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ε. κατά Β.*¹⁵⁶ αφορά την εκδίκαση διαφοράς μεταξύ του Ε. (πατέρα) και της Β. (μητέρα), αντικείμενο της οποίας ήταν κατά πόσο τα δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου είχαν διεθνή δικαιοδοσία για να προσδιορίσουν, μεταξύ άλλων, αφενός τον τόπο της συνήθους διαμονής του Σ., παιδιού των διαδίκων, και αφετέρου το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα με το παιδί. Οι γονείς είχαν υπογράψει συμφωνία ενώπιον ισπανικού δικαστηρίου σχετικά με την επιμέλεια του Σ., η οποία ανατέθηκε στη μητέρα, και με το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας του πατέρα. Σε μεταγενέστερο χρόνο η μητέρα ζήτησε τον περιορισμό του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας που είχε αναγνωριστεί στον πατέρα με τη συμφωνία αυτή. Ο πατέρας υπέβαλε ενώπιον του High Court αίτηση εκτέλεσης

153 Βλ., για παράδειγμα, Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου, προοίμιο (αιτιολογικές σκέψεις 5, 12, 13 και 19) και Άρθρα 8, 41 παράγραφος 2 στοιχείο γ) και 42 παράγραφος 2 στοιχείο α).

154 ΔΕΕ, C-403/09 PPU, *Jasna Detiček κατά Maurizio Sgueglia*, 23 Δεκεμβρίου 2009, σκέψη 59.

155 *Αυτόθι*, σκέψη 60.

156 ΔΕΕ, C-436/13, *Ε. κατά Β.*, 1 Οκτωβρίου 2014 (διασκευή της περίληψης της υπόθεσης όπως είναι δημοσιευμένη στην τοποθεσία <http://cases.iclr.co.uk>)

της απόφασης του ισπανικού δικαστηρίου. Η μητέρα αναγνώρισε ότι είχε συμφωνήσει για την παρέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας του ισπανικού δικαστηρίου και υπέβαλε αίτηση με την οποία ζήτησε να μεταβιβαστεί η παρεκταθείσα δικαιοδοσία στα δικαστήρια της Αγγλίας και της Ουαλίας. Κατόπιν έφεσης του πατέρα, το Court of Appeal υπέβαλε σειρά προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία του Άρθρου 12 παράγραφος 3 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα. Το ΔΕΕ έκρινε ότι όταν ένα δικαστήριο επιλαμβάνεται διαδικασίας σύμφωνα με το Άρθρο 12 παράγραφος 3 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, το υπέρτερο συμφέρον του παιδιού διασφαλίζεται μόνο εφόσον εξετάζεται, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, αν η επιδιωκόμενη παρέκταση δικαιοδοσίας εξυπηρετεί το συμφέρον αυτό. Η παρέκταση δικαιοδοσίας ισχύει μόνο για τη συγκεκριμένη διαδικασία της οποίας επιλαμβάνεται το δικαστήριο του οποίου η δικαιοδοσία παρεκτείνεται. Η δικαιοδοσία αυτή εξαφανίζεται μόλις περατωθεί οριστικά η διαδικασία αυτή, την οποία αφορούσε η παρέκταση, με αποτέλεσμα να αποκτήσει δικαιοδοσία το δικαστήριο που έχει γενική δικαιοδοσία κατ' εφαρμογή του Άρθρου 8 παράγραφος 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα.

Στο θέμα της γονικής μέριμνας, ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα συνυπάρχει με τη Σύμβαση της Χάγης σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών¹⁵⁷. Δυνάμει του Άρθρου 61, ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα υπερισχύει της Σύμβασης της Χάγης: α) εφόσον το παιδί έχει τη συνήθη διαμονή του στο έδαφος κράτους μέλους ή β) όσον αφορά την αναγνώριση και την εκτέλεση απόφασης αρμόδιου δικαστηρίου κράτους μέλους στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, ακόμη και αν το παιδί έχει τη συνήθη διαμονή του στο έδαφος κράτους μη μέλους, συμβαλλόμενου όμως μέρους στη Σύμβαση της Χάγης. Συνεπώς, ο καθορισμός του τόπου συνήθους διαμονής του παιδιού αποτελεί καίριο ζήτημα στο πλαίσιο του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mercredi κατά Chaffe*¹⁵⁸, το Court of Appeal (England & Wales) παρέπεμψε στο ΔΕΕ υπόθεση που αφορούσε τη μετακίνηση ενός βρέφους δύο μηνών από το Ηνωμένο Βασίλειο στη νήσο

157 Παγκόσμιος Οργανισμός για τη Διασυνοριακή Συνεργασία σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις (1996), Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Σύμβαση σχετικά με τη Διεθνή Δικαιοδοσία, το Εφαρμοστέο Δίκαιο, την Αναγνώριση, την Εκτέλεση και τη Συνεργασία σε θέματα Γονικής Μέριμνας και Μέτρων Προστασίας των Παιδιών, 19 Οκτωβρίου 1996.

158 ΔΕΕ, C-497/10 PPU, *Barbara Mercredi κατά Richard Chaffe*, 22 Δεκεμβρίου 2010.

Réunion (Γαλλία). Το ΔΕΕ έκρινε ότι ο όρος «συνήθης διαμονή», κατά την έννοια του Άρθρου 8 παράγραφος 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, αντιστοιχεί στον τόπο στον οποίο το παιδί έχει ενσωματωθεί σε ένα κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον. Οσάκις πρόκειται για βρέφος που μετακινήθηκε νόμιμα από τη μητέρα του προς κράτος μέλος διαφορετικό του κράτους της συνήθους διαμονής του και όπου διέμεινε επί λίγες μόλις ημέρες όταν το δικαστήριο του κράτους αναχωρήσεως επελήφθη της υποθέσεως, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι εξής παράγοντες: αφενός, η διάρκεια, η σταθερότητα, οι όροι και οι λόγοι της διαμονής στο έδαφος αυτού του κράτους μέλους της ΕΕ και της μετοικήσεως της μητέρας στο κράτος αυτό και, αφετέρου, λόγω ιδίως της ηλικίας του παιδιού, οι γεωγραφικές και οικογενειακές ρίζες της μητέρας καθώς και οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις που διατηρεί η μητέρα και το παιδί στο ίδιο κράτος μέλος.

Ιδιαίτερη συνάφεια με την άσκηση του δικαιώματος διατήρησης επαφής με τους δύο γονείς στο πλαίσιο διασυνοριακών διαφορών παρουσιάζουν και οι σχετιζόμενες με τη ρύθμιση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη πράξεις που αποσαφηνίζουν τον τρόπο χειρισμού σύνθετων διαφορών, όπως η Οδηγία 2002/8/ΕΚ (Οδηγία για την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη), αντικείμενο της οποίας είναι η «βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές»¹⁵⁹. Σκοπός της οδηγίας αυτής είναι η βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών, μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας, η διασφάλιση της χορήγησης δικαιώματος πενίας, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, σε πρόσωπα που δεν μπορούν να καλύψουν τα δικαστικά έξοδα λόγω της οικονομικής κατάστασής τους, και η διευκόλυνση της συμβατότητας των εθνικών νομοθεσιών στο θέμα αυτό και η θέσπιση μηχανισμών συνεργασίας μεταξύ των αρχών των κρατών μελών.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το δικαίωμα κάθε παιδιού να διατηρεί επαφή με τους δύο γονείς του αναγνωρίζεται έμμεσα στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι «η συμβίωση του γονέα με το παιδί αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της οικογενειακής

159 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Οδηγία 2003/8/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιανουαρίου 2003, για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές, ΕΕ 2003 L 026 (Οδηγία για την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη).

ζωής»¹⁶⁰ υπογραμμίζοντας, ωστόσο, ότι το δικαίωμα αυτό μπορεί να περιορίζεται από το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού (βλ. [Ενότητα 5.4.](#) και [Κεφάλαιο 6](#)). Το δικαίωμα αυτό βρίσκεται στο επίκεντρο της διαδικασίας λήψης δικαστικών αποφάσεων για την ανάθεση επιμέλειας και τη ρύθμιση της επικοινωνίας γονέων και παιδιών.

Το ΕΔΔΑ έχει αναφερθεί είτε ρητά είτε έμμεσα στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού σε μια σειρά από υποθέσεις που αφορούσαν δικαιώματα επιμέλειας και επικοινωνίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schneider κατά Γερμανίας*¹⁶¹, ο προσφεύγων διατηρούσε σχέση με μια παντρεμένη γυναίκα και ισχυριζόταν ότι είναι ο βιολογικός πατέρας του γιου της, νόμιμα αναγνωρισμένος πατέρας του οποίου ήταν ο σύζυγος της μητέρας. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η απόφαση των εθνικών δικαστηρίων να απορρίψουν το αίτημά του να διατηρεί επαφή με το παιδί και να ενημερώνεται για την ανάπτυξή του, με την αιτιολογία ότι ούτε ήταν ο νόμιμος πατέρας του παιδιού ούτε είχε σχέση με το παιδί, παραβίαζε τα δικαιώματά του βάσει του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση, επικέντρωσε την αιτιολόγηση της απόφασής του στο γεγονός ότι το εθνικό δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη εάν, υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, η επαφή μεταξύ του παιδιού με τον προσφεύγοντα εξυπηρετούσε το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού¹⁶². Όσον αφορά το αίτημα του προσφεύγοντος να ενημερώνεται για την προσωπική ανάπτυξη του παιδιού, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν αιτιολόγησαν την παρέμβασή τους επαρκώς για τους σκοπούς του Άρθρου 8 παράγραφος 2¹⁶³ και ότι, κατά συνέπεια, η παρέμβαση δεν ήταν «αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Levin κατά Σουηδίας*¹⁶⁴ η προσφεύγουσα, μητέρα τριών παιδιών που ζούσαν σε ιδρύματα εναλλακτικής φρο-

160 ΕΔΔΑ, *Κ. και Τ. κατά Φινλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 151.

161 ΕΔΔΑ, *Schneider κατά Γερμανίας*, Αριθ. 17080/07, 15 Σεπτεμβρίου 2011.

162 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Αναγο κατά Γερμανίας*, Αριθ. 20578/07, 21 Δεκεμβρίου 2010, σκέψεις 67 και 71.

163 ΕΔΔΑ, *Schneider κατά Γερμανίας*, Αριθ. 17080/07, 15 Σεπτεμβρίου 2011, σκέψη 104.

164 ΕΔΔΑ, *Levin κατά Σουηδίας*, Αριθ. 35141/06, 15 Μαρτίου 2012, σκέψεις 57 και 69· ΕΔΔΑ, *Κ. και Τ. κατά Φινλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 151.

ντίδας, υποστήριξε ότι ο περιορισμός του δικαιώματος της να διατηρεί επαφή με τα παιδιά της παραβίαζε το δικαίωμά της στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής. Το ΕΔΔΑ επικέντρωσε την προσοχή του στον σκοπό που εξυπηρετούσαν οι περιορισμοί της επικοινωνίας, που ήταν η προστασία του υπέρτατος συμφέροντος του παιδιού. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα παιδιά είχαν παραμεληθεί όταν βρίσκονταν υπό την επιμέλεια της προσφεύγουσας και όταν έρχονταν σε επαφή μαζί της εκδήλωναν πολύ αρνητικές αντιδράσεις. Το Δικαστήριο, αποφαινόμενο ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, έκρινε ότι η παρέμβαση σε σχέση με τα δικαιώματα της προσφεύγουσας ήταν «ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό [το υπέρτατο συμφέρον των παιδιών] και εντός του περιθωρίου εκτίμησης των εθνικών αρχών».

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sommerfeld κατά Γερμανίας*¹⁶⁵ ο προσφεύγων κατήγγειλε τον περιορισμό του δικαιώματος του να διατηρεί επαφή με την κόρη του, η οποία είχε εκφράσει επανειλημμένα την επιθυμία να μην έχει επαφές μαζί του. Ειδικότερα, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι η παράλειψη του εθνικού δικαστηρίου να διατάξει ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη συνιστούσε διαδικαστικό σφάλμα από το οποίο έπασχε η διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, έκρινε ότι το εθνικό δικαστήριο ήταν σε θέση να αξιολογήσει τις καταθέσεις της κόρης και να αποφανθεί εάν είχε τη δυνατότητα να σχηματίσει ανεπηρέαστη την άποψή της.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας*¹⁶⁶, οι προσφεύγοντες – πατέρας και γιος – υποστήριξαν ότι οι όροι της διάταξης ανάθεσης επιμέλειας που εξέδωσε το εθνικό δικαστήριο παραβίαζαν τα δικαιώματά τους στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Οι όροι αυτοί δεν επέτρεπαν στον γιο να διατηρεί επαφή με την αδελφή του, την επιμέλεια της οποίας ασκούσε η μητέρα. Επίσης, ο πατέρας δεν μπορούσε να βλέπει και τα δυο του παιδιά μαζί, γιατί το διάστημα που είχε οριστεί για την επικοινωνία του γιου με τη μητέρα του συνέπιπτε με το διάστημα που είχε οριστεί για την επικοινωνία του ίδιου με την κόρη του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου να χωριστούν τα δύο αδέλφια συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος των προσφευγόντων

165 ΕΔΔΑ, *Sommerfeld κατά Γερμανίας* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], Αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003, σκέψη 72.

166 ΕΔΔΑ, *Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας*, Αριθ. 4694/03, 6 Απριλίου 2010.

στον σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής, δεδομένου ότι αφενός δεν επέτρεπε στα δύο αδέρφια να βλέπονται κι αφετέρου καθιστούσε αδύνατη την ταυτόχρονη συνύπαρξη του πατέρα και με τα δύο του παιδιά.

Στο πλαίσιο της διαδικασίας λήψης δικαστικών αποφάσεων για την ανάθεση επιμέλειας και τη ρύθμιση επικοινωνίας, το ΕΔΔΑ απαγορεύει επίσης τις διακρίσεις που δεν είναι συμβατές με το Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Vojnity κατά Ουγγαρίας*¹⁶⁷, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι του απαγορεύτηκε η προσωπική επικοινωνία με τον γιο του λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεών του¹⁶⁸. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, επισήμανε ότι δεν παρουσιάστηκαν επαρκείς αποδείξεις βάσει των οποίων να προκύπτει ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του προσφεύγοντος ενείχαν επικίνδυνες πρακτικές ή εξέθεταν τον γιο του σε κίνδυνο σωματικής ή ψυχικής βλάβης¹⁶⁹. Οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων για αφαίρεση του δικαιώματος επικοινωνίας του προσφεύγοντος καθιστούσαν αδύνατη κάθε μορφή επαφής και τη συνέχιση οποιασδήποτε μορφής οικογενειακής ζωής, παρά το γεγονός ότι η πλήρης στέρηση επικοινωνίας δικαιολογείται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις¹⁷⁰. Βάσει των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η πλήρης αποστέρηση του δικαιώματος επικοινωνίας του προσφεύγοντος ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, που είναι η προστασία του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού¹⁷¹.

Παράδειγμα: Την υπόθεση *Salgueiro da Silva Mouta κατά Πορτογαλίας*¹⁷² εισήγαγε ενώπιον του ΕΔΔΑ ένας πατέρας που είχε υποβάλει αίτηση για να του ανατεθεί η γονική μέριμνα του παιδιού του. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι στο πλαίσιο της εκδίκασης της υπόθεσής του σε εθνικό επίπεδο οι πορτογαλικές αρχές απέρριψαν την αίτησή του και ανέθεσαν τη γονική μέριμνα στη μητέρα λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού

167 ΕΔΔΑ, *Vojnity κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *P.V. κατά Ισπανίας*, Αριθ. 35159/09, 30 Νοεμβρίου 2010 (στα γαλλικά και τα ισπανικά).

168 ΕΔΔΑ, *Vojnity κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013, σκέψη 22.

169 *Αυτόθι*, σκέψη 38.

170 *Αυτόθι*, σκέψη 41.

171 *Αυτόθι*, σκέψη 43.

172 ΕΔΔΑ, *Salgueiro da Silva Mouta κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 33290/96, 21 Δεκεμβρίου 1999.

του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι όντως οι εθνικές αρχές αρνήθηκαν να του αναθέσουν την επιμέλεια λόγω της ομοφυλοφιλίας του – απόφαση που στερείτο αντικειμενικής και εύλογης αιτιολογίας. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 σε συνδυασμό με το Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ.

Επιπλέον, το δικαίωμα του παιδιού να διατηρεί επαφή με τους δύο γονείς του διατυπώνεται ρητά στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την Επικοινωνία με τα Τέκνα¹⁷³. Το Άρθρο 4 παράγραφος 1 της σύμβασης αυτής ορίζει ότι το παιδί και οι γονείς του έχουν δικαίωμα να εξασφαλίζουν και να διατηρούν τακτική επικοινωνία μεταξύ τους. Οι γενικές αρχές προς εφαρμογή στη νομολογία που διέπει την επικοινωνία δίνουν έμφαση στο δικαίωμα του παιδιού να ενημερώνεται, να ζητείται η γνώμη του και εκφράζει τις απόψεις του, και οι απόψεις αυτές να σταθμίζονται ανάλογα με την ηλικία και την ωριμότητά του. Στο Άρθρο 6 της Σύμβασης του ΣτΕ για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών¹⁷⁴ καθορίζονται τα προαπαιτούμενα της διαδικασίας λήψης δικαστικών αποφάσεων, στα οποία συγκαταλέγονται οι εξής νομικές υποχρεώσεις της δικαστικής αρχής: να εξετάσει αν διαθέτει επαρκείς πληροφορίες για να λάβει μια απόφαση προς το ύψιστο συμφέρον του παιδιού, να διασφαλίσει το δικαίωμα του παιδιού να ενημερωθεί σχετικά με τη διαδικασία και την έκβασή της, και να εξασφαλίσει ασφαλείς συνθήκες ώστε τα παιδιά να μπορούν να εκφράζουν τις απόψεις τους κατά τρόπο κατάλληλο για την ηλικία/ωριμότητά τους.

Υπάρχουν και περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά αποχωρίζονται τον ένα γονέα για άλλο λόγο, όπως για παράδειγμα λόγω φυλάκισης του γονέα. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να χειριστεί μια τέτοια περίπτωση στην υπόθεση *Horych κατά Πολωνίας*¹⁷⁵, στο πλαίσιο της οποίας εξέτασε τις συνθήκες υπό τις οποίες ο προσφεύγων, που είχε χαρακτηριστεί ως επικίνδυνος κρατούμενος, δεχόταν επισκέψεις από τις ανήλικες κόρες του. Επισήμανε ότι «οι επισκέψεις παιδιών [...] χρήζουν ειδικών ρυθμίσεων και μπορεί να υπόκεινται σε συγκεκριμένες προ-

173 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση σχετικά με την Επικοινωνία με τα Τέκνα*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 192, 2003. Βλ. επίσης Παγκόσμιος Οργανισμός για τη Διασυννοριακή Συνεργασία σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις (1996), Συνδιάσκεψη της Χάγης για το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, Σύμβαση σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών.

174 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 160, 1996.

175 ΕΔΔΑ, *Horych κατά Πολωνίας*, Αριθ. 13621/08, 17 Απριλίου 2012.

υποθέσεις ανάλογα με την ηλικία των παιδιών, τις πιθανές επιπτώσεις στη συναισθηματική τους κατάσταση ή την ευημερία τους, καθώς και στις προσωπικές περιστάσεις του προσώπου το οποίο επισκέπτονται»¹⁷⁶. Το Δικαστήριο υπογράμμισε επίσης ότι «μεταξύ των θετικών υποχρεώσεων του Δημοσίου που απορρέουν από το Άρθρο 8 [...] είναι το καθήκον να διασφαλίζει κατάλληλες, όσο το δυνατόν λιγότερο αγχογόνες για τους επισκέπτες, συνθήκες υπό τις οποίες να δέχεται τις επισκέψεις των παιδιών του, λαμβάνοντας υπόψη τις πρακτικές συνέπειες της κράτησης»¹⁷⁷.

Τέλος, το δικαίωμα των παιδιών που στερούνται την ελευθερία τους να διατηρούν επαφή με τους γονείς τους ενισχύεται από επιλεγμένες διατάξεις των κατευθυντήριων γραμμών του ΣΤΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη¹⁷⁸. Οι κατευθυντήριες γραμμές επιβεβαιώνουν ρητά το δικαίωμα των παιδιών που στερούνται την ελευθερία τους να διατηρούν τακτική και ουσιαστική επαφή με τους γονείς [και] την οικογένειά τους» (Άρθρο 21 στοιχείο α)) (βλ. επίσης [Κεφάλαιο 11](#)).

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα κάθε παιδιού να διατηρεί επαφή με τους δύο γονείς του αναγνωρίζεται ρητά στο Άρθρο 9 παράγραφος 3 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού: «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού που ζει χωριστά από τους δυο γονείς του ή από τον έναν από αυτούς να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δυο γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού.»

176 *Αυτόθι*, σκέψη 131.

177 *Αυτόθι*, σκέψη 131.

178 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*.

5.4. Αθέμιτη διασυνοριακή μετακίνηση παιδιών – απαγωγή παιδιών

Κύρια σημεία

- Το ΕΔΔΑ απαιτεί ο χειρισμός υποθέσεων αθέμιτης μετακίνησης κατά παραβίαση δικαιώματος επιμέλειας να γίνεται με γνώμονα τα δικαιώματα των παιδιών: το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) πρέπει να ερμηνεύεται σε συνάρτηση με τη Σύμβαση της Χάγης και τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.
- Το ενωσιακό δίκαιο προβλέπει ειδικότερα ότι το παιδί πρέπει να υποβάλλεται σε ακρόαση στο πλαίσιο της διαδικασίας που αφορά την επιστροφή του μετά την παράνομη μετακίνηση ή κατακράτησή του.

Ως απαγωγή παιδιού νοείται η διασυνοριακή μετακίνηση ή κατακράτηση ενός παιδιού κατά παραβίαση ισχύοντος δικαιώματος επιμέλειας (Άρθρο 3 της Σύμβασης της Χάγης για τα Αστικά Θέματα της Διεθνούς Απαγωγής Παιδιών¹⁷⁹ (Σύμβαση της Χάγης)). Βάσει της Σύμβασης της Χάγης, τα παιδιά που μετακινούνται ή κατακρατούνται παράνομα πρέπει να επιστρέφονται με επείγουσες διαδικασίες στη χώρα συνήθους διαμονής τους (Άρθρο 11 παράγραφος 1). Τα δικαστήρια της χώρας συνήθους διαμονής αποφαινόμενα επί της ουσίας της διαφοράς για την επιμέλεια. Τα δικαστήρια της χώρας από την οποία μετακινήθηκε το παιδί οφείλουν να διατάσσουν την επιστροφή του εντός έξι εβδομάδων από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης επιστροφής (Άρθρο 11). Η Σύμβαση της Χάγης εδράζεται στην αρχή του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού. Στο πλαίσιο της σύμβασης αυτής τεκμαίρεται ότι αυτή καθαυτή η παράνομη μετακίνηση είναι επιβλαβής και ότι πρέπει να αποκαθίσταται η προγενέστερη κατάσταση το ταχύτερο δυνατό ώστε να αποφεύγεται η νομιμοποίηση παράνομων καταστάσεων. Τα ζητήματα επιμέλειας και επικοινωνίας πρέπει να εκδικάζονται από τα κατά τόπον αρμόδια δικαστήρια του τόπου συνήθους διαμονής του παιδιού και όχι από τα δικαστήρια της χώρας στην οποία μετακινήθηκε παράνομα το παιδί. Ισχύουν ορισμένες εξαιρέσεις ως προς τον μηχανισμό επιστροφής, οι οποίες ορίζονται στα Άρθρα 12, 13, και 20

179 Παγκόσμιος Οργανισμός για τη Διασυνοριακή Συνεργασία σε Αστικές και Εμπορικές Υποθέσεις (1996), Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Σύμβαση της Χάγης, της 25ης Οκτωβρίου 1980, για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών, 25 Οκτωβρίου 1980.

της Σύμβασης της Χάγης. Το Άρθρο 13 περιλαμβάνει τις διατάξεις που έχουν προκαλέσει τις περισσότερες ένδικες διαφορές, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ορίζει ότι η χώρα στην οποία μετακινήθηκε το παιδί δύναται να αρνηθεί να επιστρέψει το παιδί εφόσον υπάρχει σοβαρός κίνδυνος η επιστροφή του να το εκθέσει σε φυσική ή ψυχική δοκιμασία ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο να το περιαγάγει σε μια αφόρητη κατάσταση (Άρθρο 13 στοιχείο β). Η αίτηση επιστροφής μπορεί επίσης να απορριφθεί εάν το παιδί αντιτίθεται στην επιστροφή ή εάν έχει ήδη την ωριμότητα που υπαγορεύει να ληφθεί υπόψη η γνώμη του (Άρθρο 13 στοιχείο β).

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η πιο σημαντική πράξη που ρυθμίζει κανονιστικά τον χειρισμό των υποθέσεων απαγωγής από τα κράτη μέλη είναι ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα¹⁸⁰, ο οποίος βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης. Ο κανονισμός αυτός λειτουργεί συμπληρωματικά και υπερισχύει έναντι της Σύμβασης της Χάγης σε ενδοενωσιακές υποθέσεις απαγωγών (Αιτιολογική σκέψη 17 του Προοιμίου και Άρθρο 60 στοιχείο ε)). Μολονότι η Σύμβαση της Χάγης παραμένει η κυριότερη πράξη που διέπει τις απαγωγές παιδιών, ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα «αυστηροποίησε» από ορισμένες απόψεις τους κανόνες περί αρμοδιότητας υπέρ των δικαστηρίων προέλευσης/συνήθους διαμονής. Όπως προβλέπεται και στη Σύμβαση της Χάγης, τα δικαστήρια του κράτους στο οποίο το παιδί είχε τη συνθήκη διαμονή του αμέσως πριν από την αθέμιτη μετακίνηση/κατακράτησή του διατηρούν τη δικαιοδοσία σε υποθέσεις απαγωγής παιδιών. Ο κανονισμός διατηρεί τις ίδιες εξαιρέσεις ως προς την υποχρέωση επιστροφής με αυτές που περιλαμβάνονται στη Σύμβαση της Χάγης.

Ωστόσο, βάσει του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα και σε αντίθεση με τα οριζόμενα στη Σύμβαση της Χάγης, το κράτος συνήθους διαμονής παραμένει αρμόδιο για την εκδίκαση της ουσίας υπόθεσης επιμέλειας μετά την έκδοση απόφασης μη επιστροφής κατ' εφαρμογή του Άρθρου 13 στοιχείο β) της Συνθήκης της Χάγης (Άρθρου 11 παράγραφοι 6 έως 8 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα). Η αρμοδιότητα περιέρχεται στο κράτος στο οποίο έχει μετακινηθεί το παιδί μόνο σε δύο περιπτώσεις που προβλέπονται στο Άρθρο 10 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα. Στην πρώτη περίπτωση ορίζεται ότι τα δικαστήρια του κράτους στο οποίο ευρίσκεται το παιδί είναι αρμόδια εάν το παιδί έχει αποκτήσει συνθήκη κατοικία

180 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003), Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας ο οποίος καταργεί τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1347/2000, ΕΕ 2003 L 338.

στο κράτος αυτό, και κάθε πρόσωπο που έχει δικαίωμα επιμέλειας έχει συγκατατεθεί στη μετακίνηση ή κατακράτηση¹⁸¹. Η δεύτερη περίπτωση συντρέχει όταν: το παιδί έχει αποκτήσει συνήθη κατοικία στο κράτος στο οποίο μετακινήθηκε, έχει παρέλθει ένα έτος αφότου ο γονέας που παρέμεινε στο κράτος προέλευσης γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει τον τόπο στον οποίο ευρίσκεται το παιδί, το παιδί έχει ενταχθεί στο νέο περιβάλλον του, και συντρέχει τουλάχιστον μία από τις τέσσερις περαιτέρω προϋποθέσεις που παρατίθενται στο Άρθρο 10 στοιχείο β) του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα¹⁸².

Όπως και κάθε άλλη νομική πράξη της ΕΕ, ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ιδίως δε του Άρθρου 24. Το ΔΕΕ είχε την ευκαιρία στο παρελθόν να αποσαφηνίσει την ερμηνεία του Άρθρου 24 του Χάρτη αναφορικά με τις απαγωγές παιδιών. Όπως εξετάζεται στην [Ενότητα 2.4](#), στην *υπόθεση Aguirre Zarraga*, το ΔΕΕ έκρινε ότι το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού, το οποίο κατοχυρώνεται στο Άρθρο 24 του Χάρτη, επιβάλλει, αφενός, να τίθενται στη διάθεση του παιδιού οι διαδικασίες και οι νόμιμες προϋποθέσεις που θα του παράσχουν τη δυνατότητα να εκφράσει ελεύθερα τη γνώμη του και, αφετέρου, να γίνεται δεκτή η γνώμη αυτή από τον δικαστή¹⁸³. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, ωστόσο, τα δικαστήρια του κράτους συνήθους διαμονής του παιδιού είναι αποκλειστικώς αρμόδια να εξετάζουν τη νομιμότητα των αποφάσεών τους, υπό το πρίσμα του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα. Σύμφωνα με τον κανόνα της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, οι έννομες τάξεις των κρατών μελών οφείλουν να παράσχουν ισοδύναμη και αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επομένως, κάθε προσφυγή που εδράζεται σε παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων πρέπει να υποβάλλεται από τα ενδιαφερόμενα

181 Άρθρο 10 στοιχείο α) του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα.

182 Στο Άρθρο 10 στοιχείο β) του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα ορίζονται οι τέσσερις ακόλουθες εναλλακτικές προϋποθέσεις: (i) εντός ενός έτους αφότου ο δικαιούχος της επιμέλειας γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει τον τόπο στον οποίο ευρίσκεται το παιδί, δεν έχει υποβληθεί αίτηση επιστροφής ενώπιον των αρμόδιων αρχών του κράτους μέλους στο οποίο έχει μετακινηθεί ή κατακρατείται το παιδί, (ii) έχει ανακληθεί αίτηση επιστροφής την οποία υπέβαλε ο δικαιούχος της επιμέλειας, και δεν έχει υποβληθεί νέα αίτηση εντός της προθεσμίας που προβλέπεται στο σημείο i), (iii) έχει περατωθεί υπόθεση ενώπιον δικαστηρίου του κράτους μέλους στο οποίο το παιδί είχε τη συνήθη διαμονή του αμέσως πριν από την παράνομη μετακίνηση ή κατακράτηση κατ' εφαρμογήν του Άρθρου 11 παράγραφος 7, (iv) τα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο το παιδί είχε τη συνήθη διαμονή του αμέσως πριν από την παράνομη μετακίνηση ή κατακράτησή του έχουν εκδώσει απόφαση για επιμέλεια που δεν συνεπάγεται την επιστροφή του παιδιού.

183 ΔΕΕ, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz*, 22 Δεκεμβρίου 2010. Για τις πτυχές της υπόθεσης αυτής που αφορούν τη συμμετοχή του παιδιού, βλ. επίσης την ανάλυση στην [Ενότητα 2.4](#).

μέρη ενώπιον του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο επί της ουσίας για την εκδίκαση της διαφοράς για την επιμέλεια. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι το δικαστήριο του κράτους μέλος όπου κατακρατείται παράνομα το παιδί δεν μπορεί να αντιταχθεί στην εκτέλεση απόφασης για την οποία έχει εκδοθεί πιστοποιητικό και με την οποία διατάσσεται η επιστροφή παιδιού, δεδομένου ότι η εκτίμηση της ενδεχόμενης ύπαρξης τέτοιας παράβασης εμπίπτει στην αποκλειστική διεθνή δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους μέλους προέλευσης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Povse κατά Alprago*¹⁸⁴ αφορά την παράνομη μετακίνηση ενός κοριτσιού στην Αυστρία από τη μητέρα της. Το αυστριακό δικαστήριο απέρριψε την αίτηση του πατέρα για επιστροφή της κόρης του στην Ιταλία με την αιτιολογία ότι υπήρχε σοβαρός κίνδυνος βλάβης για το παιδί. Εν τω μεταξύ, κατόπιν αιτήματος του πατέρα, το ιταλικό δικαστήριο απεφάνθη ότι ήταν αρμόδιο να επιληφθεί επί της ουσίας της διαφοράς για την επιμέλεια και εξέδωσε απόφαση για την επιστροφή του παιδιού στην Ιταλία και πιστοποιητικό εκτέλεσης στη βάση του Άρθρου 42 του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στο ΔΕΕ από αυστριακό δικαστήριο μετά την προσφυγή της μητέρας κατά της αίτησης εκτέλεσης του πιστοποιητικού και της επακόλουθης απόφασης επιστροφής στην Ιταλία. Το ΔΕΕ έκρινε ότι εφόσον εκδοθεί πιστοποιητικό εκτέλεσης δεν είναι δυνατόν τα δικαστήρια της χώρας στην οποία μετακινήθηκε το παιδί (την Αυστρία εν προκειμένω) να αντιταχθούν στην απόφαση, καθώς αυτή καθίσταται αυτομάτως εκτελεστή. Επίσης, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι, στην υπόθεση αυτή, μόνο τα ιταλικά δικαστήρια ήταν αρμόδια να κρίνουν εάν η επιστροφή του παιδιού ενείχε σοβαρό κίνδυνο για το υπέρτατο συμφέρον του και εφόσον έκριναν ότι ο κίνδυνος αυτός ήταν δικαιολογημένος, είχαν την αποκλειστική αρμοδιότητα να αναστείλουν την εκτέλεση της δικής τους απόφασης¹⁸⁵.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του ΣτΕ για την Αναγνώριση και Εκτέλεση Αποφάσεων σε θέματα Επιμέλειας των Τέκνων και για την Αποκατάσταση της Επιμέλειάς τους¹⁸⁶ και η Σύμβαση σχετικά με

184 ΔΕΕ, C-211/10, *Doris Povse κατά Mauro Alprago*, 1 Ιουλίου 2010.

185 Σε μεταγενέστερο χρόνο κατατέθηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ προσφυγή που βασιζόταν στα ίδια πραγματικά περιστατικά, η οποία κηρύχθηκε απαράδεκτη. Βλ. *Povse κατά Αυστρίας* (απόφαση περί απαραδέκτου), Αριθ. 3890/11, 18 Ιουνίου 2013.

186 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Αναγνώριση και εκτέλεση Αποφάσεων σε θέματα Επιμέλειας των Τέκνων και για την Αποκατάσταση της Επιμέλειάς τους*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 105, 1980.

την Επικοινωνία με τα Τέκνα¹⁸⁷ εμπεριέχουν εγγυήσεις για την αποτροπή της αθέμιτης μετακίνησης των παιδιών και τη διασφάλιση της επιστροφής των παιδιών¹⁸⁸.

Το ΕΔΔΑ εξετάζει συχνά υποθέσεις απαγωγής παιδιών, τις οποίες χειρίζεται κατά κανόνα με γνώμονα τις διατάξεις της Συνθήκης της Χάγης ως προς την ερμηνεία του Άρθρου 8. Κατά την εξέταση, ωστόσο, των υποθέσεων αυτών το ΕΔΔΑ αναπόφευκτα διεξάγει ανάλυση του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού. Η θέση του Δικαστηρίου επί του θέματος αυτού αποτυπώνεται σε δύο σημαντικές αποφάσεις του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης.

Παράδειγμα: Την υπόθεση *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας*¹⁸⁹ εισήγαγε ενώπιον του ΕΔΔΑ μια μητέρα η οποία μετακίνησε τον γιο της από το Ισραήλ στην Ελβετία, παραβιάζοντας τις ισχύουσες ρυθμίσεις για την άσκηση της γονικής μέριμνας. Κατόπιν προσφυγής που κατέθεσε ο πατέρας κατ'επίκληση της Σύμβασης της Χάγης, οι ελβετικές αρχές διέταξαν την επιστροφή του παιδιού στο Ισραήλ. Κατά την άποψη των εθνικών δικαστηρίων και πραγματογνωμόνων, απαραίτητη προϋπόθεση για την επιστροφή του παιδιού στο Ισραήλ ήταν να συνοδεύεται από τη μητέρα του. Το επίδικο μέτρο ενέπιπτε στο περιθώριο εκτίμησης που έχουν στην ευχέρειά τους οι εθνικές αρχές στα θέματα αυτά. Εντούτοις, για την αξιολόγηση της συμμόρφωσης με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ήταν αναγκαίο να ληφθούν υπόψη τυχόν εξελίξεις που συντελέστηκαν μετά την έκδοση της απόφασης του ομοσπονδιακού δικαστηρίου που διέτασσε την επιστροφή του παιδιού. Στην παρούσα υπόθεση το παιδί ήταν Ελβετός υπήκοος και είχε ενταχθεί αρμονικά στο περιβάλλον της χώρας, στην οποία διέμενε αδιάλειπτα επί μια τετραετία περίπου. Μολονότι βρισκόταν ακόμη σε ηλικία που επέτρεπε σημαντικά περιθώρια προσαρμογής, το ενδεχόμενο εκ νέου εκρίζωσής του θα είχε πιθανότατα σοβαρές συνέπειες για εκείνον και έπρεπε να σταθμιστεί έναντι του όποιου οφέλους θα αποκόμιζε. Σημειώνεται επίσης ότι της μετακίνησης του παιδιού

187 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση σχετικά με την Επικοινωνία με τα Τέκνα*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 192, 2003.

188 *Αυτόθι*, Άρθρα 10 στοιχείο β) και 16 αντίστοιχα· Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Αναγνώριση και Εκτέλεση Αποφάσεων σε θέματα Επιμέλειας των Τέκνων και για την Αποκατάσταση της Επιμέλειάς τους*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 105, 1980, Άρθρο 8.

189 ΕΔΔΑ, *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 41615/07, 6 Ιουλίου 2010.

είχε προηγηθεί η επιβολή περιορισμών επί των δικαιωμάτων πρόσβασης του πατέρα. Επίσης, έκτοτε ο πατέρας είχε ξαναπαντρευτεί δύο φορές και είχε γίνει ξανά πατέρας, παραλείποντας ωστόσο να καταβάλλει διατροφή για την κόρη του. Το ΕΔΔΑ διατύπωσε αμφιβολίες ως προς το κατά πόσο οι συνθήκες αυτές θα ήταν ευνοϊκές για την ευημερία και την ανάπτυξη του παιδιού. Όσον αφορά τη μητέρα, η επιστροφή της στο Ισραήλ θα την εξέθετε σε κίνδυνο να της επιβληθούν ποινικές κυρώσεις, όπως ποινή φυλάκισης. Ήταν σαφές ότι μια τέτοια εξέλιξη δεν εξυπηρετούσε το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, δεδομένου ότι η μητέρα του ήταν το μοναδικό πρόσωπο με το οποίο είχε σχέση κατανόησης. Επομένως, η άρνηση της μητέρας να επιστρέψει στο Ισραήλ δεν ήταν απολύτως αδικαιολόγητη. Επιπλέον ο πατέρας δεν είχε ζήσει ποτέ μόνος με το παιδί και δεν το είχε δει αφότου είχε φύγει, σε ηλικία δύο ετών. Λαμβάνοντας υπόψη τα προεκτεθέντα, το ΕΔΔΑ δεν επείσθη ότι η επιστροφή του παιδιού στο Ισραήλ θα εξυπηρετούσε το υπέρτατο συμφέρον του. Όσον αφορά τη μητέρα, τυχόν επιστροφή της στο Ισραήλ θα συνιστούσε δυσανάλογη παρέμβαση σε σχέση με το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής της ζωής. Συνεπώς, η εκτέλεση της απόφασης που διέταξε την επιστροφή του δεύτερου προσφεύγοντος στο Ισραήλ θα επέφερε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Χ κατά Λετονίας*¹⁹⁰, η μητέρα υποστήριξε ότι η επιστροφή της κόρης της στην Αυστραλία, από όπου είχε μετακινηθεί παράνομα, θα την εξέθετε σε κίνδυνο σοβαρής βλάβης. Προκειμένου να εκτιμηθεί εάν στο πλαίσιο των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων σταθμίστηκαν σωστά τα ανταγωνιστικά διακυβευόμενα συμφέροντα – εντός του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτουν τα κράτη σε αυτά τα θέματα – έπρεπε να δοθεί πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του. Για να εξασφαλιστεί η αρμονική ερμηνεία της ΕΣΔΑ και της Σύμβασης της Χάγης, οι παράγοντες που θα ήταν δυνατό να συνιστούν εξαίρεση στην άμεση επιστροφή του παιδιού βάσει των Άρθρων 12, 13 και 20 της Σύμβασης της Χάγης έπρεπε να ληφθούν δεόντως υπόψη από το κράτος στο οποίο υποβλήθηκε η προσφυγή, η απόφαση που θα εξέδιδε το οποίο θα έπρεπε να είναι επαρκώς αιτιολογημένη στο σημείο αυτό, και εν συνεχεία οι παράγοντες αυτοί έπρεπε να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Το συγκεκριμένο άρθρο επιβάλλει

190 ΕΔΔΑ, *Χ κατά Λετονίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 27853/09, 26 Νοεμβρίου 2013, σκέψεις 101, 106, 107 και 115-119.

οικονομική υποχρέωση στις εθνικές αρχές βάσει της οποίας, όταν κατά την εξέταση μιας προσφυγής για την επιστροφή ενός παιδιού προβάλλονται βάσιμοι ισχυρισμοί για την ύπαρξη «σοβαρού κινδύνου» για το παιδί σε περίπτωση επιστροφής του, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους ισχυρισμούς αυτούς και να αιτιολογούν την απόφασή τους. Ως προς τον ακριβή χαρακτήρα του «σοβαρού κινδύνου», η εξαίρεση που προβλέπεται στο Άρθρο 13 στοιχείο β) της σύμβασης της Χάγης αφορά μόνο συνθήκες που δεν είναι λογικό να αντέξει ένα παιδί. Στην παρούσα υπόθεση ο προσφεύγων είχε καταθέσει στο Εφετείο της Λετονίας γνωμάτευση ψυχολόγου, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της οποίας υπήρχε κίνδυνος το παιδί να υποστεί τραύμα σε περίπτωση άμεσου αποχωρισμού του από τη μητέρα του. Μολονότι δεν ήταν στην αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να εξακριβώσουν εάν όντως υπήρχε σοβαρός κίνδυνος για το παιδί και η ψυχολογική γνωμάτευση συνδεόταν άμεσα με το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, το πρωτοδικείο αρνήθηκε να εξετάσει τα συμπεράσματα της γνωμάτευσης υπό το πρίσμα των διατάξεων του Άρθρου 13 στοιχείο β) της Σύμβασης της Χάγης. Επιπλέον, τα εθνικά δικαστήρια παρέλειψαν να εξετάσουν εάν η μητέρα είχε τη δυνατότητα να ακολουθήσει την κόρη της στην Αυστραλία και να διατηρήσει επαφή μαζί της. Δεδομένης της παράλειψης των εθνικών δικαστηρίων να προβούν σε ουσιαστική εξέταση των αιτιάσεων της προσφεύγουσας, η διαδικασία λήψης απόφασης στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου δεν πληρούσε τις οικονομικές απαιτήσεις που είναι συμφυείς στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, και κατά συνέπεια υπήρξε δυσανάλογη παρέμβαση σε σχέση με το δικαίωμα της προσφεύγουσας στον σεβασμό της οικογενειακής της ζωής.

6

Εναλλακτική φροντίδα αντί της οικογενειακής φροντίδας και υιοθεσία

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 7 (οικογενειακή ζωή) και Άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού)</p> <p>Κανονισμός Βρυξέλλες Ια (2201/2003)</p>	<p>Εναλλακτική φροντίδα αντί της οικογενειακής φροντίδας</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)</p> <p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 17 (δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών προσώπων για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Wallonά και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i>, Αριθ. 23848/04, 2006 (τοποθέτηση σε φροντίδα λόγω ακατάλληλων συνθηκών στέγασης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Savinu κατά Ουκρανίας</i>, Αριθ. 39948/06, 2008 (τοποθέτηση σε φροντίδα για κοινωνικοοικονομικούς λόγους)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Β. κατά Ρουμανίας (προσφυγή αριθ. 2)</i>, Αριθ. 1285/03, 2013 (συμμετοχή των γονέων στη διαδικασία λήψης απόφασης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Β.Β. και F.B. κατά Γερμανίας</i>, Αριθ. 18734/09 και 9424/11, 2013 (οικονομικά σφάλματα στη διαδικασία λήψης απόφασης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Olsson κατά Σουηδίας (προσφυγή αριθ. 1)</i>, Αριθ. 10465/83, 1988 (εκτέλεση απόφασης τοποθέτησης σε φροντίδα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Τ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i>, Αριθ. 19315/11, 2014 (σπουδαιότητα της διατήρησης επαφής).</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 24 (δικαιώματα του παιδιού)</p>	<p>Υιοθεσία</p>	<p>Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη) ΕΔΔΑ, <i>Rini κ.λπ. κατά Ρουμανίας</i>, Αριθ. 78028/01 και 78030/01, 2004 (προτεραιότητα των συμφερόντων του παιδιού κατά την υιοθεσία) ΕΔΔΑ, <i>Kearns κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 35991/04, 2008 (γονική συγκατάθεση για υιοθεσία). ΕΔΔΑ, <i>Ε.Β. κατά Γαλλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 43546/02, 2008 (δικαίωμα ομοφυλόφιλης γυναίκας να υιοθετήσει παιδί). ΕΔΔΑ, <i>Gas και Dubois κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 25951/07, 2012 (δικαίωμα ζεύγους ομοφυλόφιλων γυναικών να υιοθετήσουν παιδί) ΕΔΔΑ, <i>Χ κ.λπ. κατά Αυστρίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 19010/07, 2013 (τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα για ομόφυλο ζευγάρι) ΕΔΔΑ, <i>Hargoudj κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 43631/09, 2012 (kafala και υιοθεσία)</p>

Κάθε παιδί έχει δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, ένα δικαίωμα που αναγνωρίζεται στο Άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και το Άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) (βλ. [Κεφάλαιο 5](#)). Τόσο το δίκαιο της ΕΕ όσο και το δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτυπώνουν τη σπουδαιότητα των οικογενειακών σχέσεων για το παιδί, και τούτο περιλαμβάνει το δικαίωμα του παιδιού να μην στερηθεί την επαφή με τους γονείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το συμφέρον του¹⁹¹. Η επίτευξη ισορροπίας ανάμεσα στην ανάγκη να παραμένει το παιδί με την οικογένειά του – όπως επιτάσσει ο σεβασμός για την ιδιωτική ζωή – και την ανάγκη να προστατεύεται το παιδί από οποιαδήποτε βλάβη είναι δύσκολη. Όταν ένα παιδί απομακρύνεται από την οικογένειά του τοποθετείται είτε σε ανάδοχη είτε σε ιδρυματική φροντίδα. Η οικογενειακή ζωή δεν παύει να υφίσταται με αυτόν τον αποχωρισμό και απαιτείται η συνέχιση της επαφής ώστε να υποστηριχθεί η επανένωση της οικογένειας εάν είναι προς το συμφέρον του παιδιού. Σε ορισμένες περιπτώσεις η απομάκρυνση είναι μόνιμη,

191 ΕΕ (2012), Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2012 C 326, Άρθρο 24 παράγραφος 3.

μέσω υιοθεσίας. Ο οριστικός χαρακτήρας της υιοθεσίας συνεπάγεται ότι πρέπει να πληρούνται αυστηρές προϋποθέσεις.

Σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι η εξέταση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας που διέπει την εναλλακτική φροντίδα. Το δίκαιο της ΕΕ, κυρίως μέσω του Κανονισμού Βρυξέλλες ΙΙα, ασχολείται με τις διασυνοριακές δικονομικές πτυχές που αφορούν την τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα. Ο κανονισμός αυτός πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ιδίως δε το Άρθρο 24. Το ΕΔΔΑ έχει και αυτό παράγει ογκώδες σώμα νομολογίας που καλύπτει τόσο ουσιαστικά όσο και δικονομικά ζητήματα που σχετίζονται με την τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα.

Στην [Ενότητα 6.1](#) παρουσιάζονται κάποιες από τις γενικές αρχές οι οποίες διέπουν την κατάσταση των παιδιών που στερούνται την οικογενειακή φροντίδα, στην [Ενότητα 6.2](#) περιγράφεται συνοπτικά η νομοθεσία που αφορά την τοποθέτηση παιδιών στην εναλλακτική φροντίδα και στην [Ενότητα 6.3](#) εξετάζονται τα ευρωπαϊκά πρότυπα που ισχύουν για την υιοθεσία.

6.1. Εναλλακτική φροντίδα: γενικές αρχές

Κύρια σημεία

- Η εναλλακτική φροντίδα είναι προσωρινό ασφαλιστικό μέτρο.
- Το διεθνές δίκαιο προβλέπει ότι η οικογενειακού τύπου φροντίδα πρέπει να προτιμάται έναντι της ιδρυματικής φροντίδας.
- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα να ενημερώνονται και να εκφράζουν τις απόψεις τους αναφορικά με την τοποθέτησή τους σε ιδρυματική φροντίδα.

Από τη συνδυαστική θεώρηση του **δικαίου της ΕΕ, του δικαίου του ΣτΕ και του διεθνούς δικαίου**, προκύπτουν έξι γενικές αρχές για την εναλλακτική φροντίδα.

Πρώτον, η εναλλακτική φροντίδα είναι ένα ασφαλιστικό μέτρο που διασφαλίζει την προσωρινή ασφάλεια των παιδιών και διευκολύνει την επιστροφή των

παιδιών στις οικογένειές τους όταν είναι δυνατό¹⁹². Ιδανικά, λοιπόν, αποτελεί μια προσωρινή λύση. Ενίοτε είναι ένα ασφαλιστικό μέτρο που λαμβάνεται εν αναμονή της επανένωσης των οικογενειών, όπως για παράδειγμα της επανένωσης των ασυνόδευτων ή των χωρισμένων από τις οικογένειές τους παιδιών μεταναστών, με τις οικογένειές τους¹⁹³. Άλλοτε, πάλι, είναι ένα ασφαλιστικό μέτρο εν αναμονή εξελίξεων στην οικογενειακή ζωή, όπως για παράδειγμα της βελτίωσης της υγείας ενός γονέα ή της παροχής υποστήριξης στους γονείς.

Δεύτερον, το διεθνές δίκαιο ορίζει ότι η φροντίδα οικογενειακού τύπου (όπως η αναδοχή) είναι η βέλτιστη μορφή εναλλακτικής φροντίδας για την εξασφάλιση της προστασίας και της ανάπτυξης του παιδιού. Τούτο επιβεβαιώνεται και από τις Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών και τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD), των οποίων η ΕΕ αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος¹⁹⁴. Στη CRPD ορίζεται ρητά ότι «τα Κράτη Μέρη αναλαμβάνουν, όπου η οικογένεια αδυνατεί να φροντίσει για το παιδί με αναπηρία, να παρέχουν με κάθε μέσο εναλλακτική φροντίδα εντός της ευρύτερης οικογενειακής και όπου δεν είναι δυνατόν να συμβεί αυτό, εντός της κοινότητας και πάλι σε οικογενειακό σχηματισμό»¹⁹⁵. Η μη οικογενειακού τύπου φροντίδα (π.χ. ιδρυματική φροντίδα) πρέπει να περιορίζεται σε περιπτώσεις που «το συγκεκριμένο περιβάλλον είναι πρόσφορο, αναγκαίο και επικοινωνιακό για το εκάστοτε παιδί και το βέλτιστο συμφέρον του»¹⁹⁶.

192 ΗΕ, Γενική Συνέλευση, *Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, Α/RES/64/142, 24 Φεβρουαρίου 2010, παρ. 48-51. Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), Γενική Παρατήρηση αριθ. 14 (2013) *για το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του* (Άρθρο 3 παράγραφος 1), έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013, παρ. 58-70.

193 ΗΕ, Γενική Συνέλευση, *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*, 20 Νοεμβρίου 1989, άρθρο 22. ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2005), Γενική Παρατήρηση αριθ. 6 (2005), *Μεταχείριση ασυνόδευτων και χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών που βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους*, έγγραφο ΗΕ CRC/GC/2005/6, 1 Σεπτεμβρίου 2005, παρ. 81-83.

194 ΗΕ, Γενική Συνέλευση, *Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, Α/RES/64/142, 24 Φεβρουαρίου 2010, παρ. 20-22. ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2006), Γενική Παρατήρηση αριθ. 7 (2005): *Εφαρμογή των δικαιωμάτων των παιδιών κατά τη νηπιακή ηλικία*, έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/7/Rev.136 (b), 20 Σεπτεμβρίου 2006, παρ. 18. ΗΕ, Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD), 13 Δεκεμβρίου 2006, Άρθρο 23 παράγραφος 5 (βλ. επίσης Άρθρο 7).

195 ΗΕ, Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD), 13 Δεκεμβρίου 2006, άρθρο 23 παράγραφος 5.

196 ΗΕ, Γενική Συνέλευση, *Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010, Α/RES/64/142, παρ. 21.

Τρίτον, το δικαίωμα του παιδιού σε επίτροπο ή αντιπρόσωπο είναι καθοριστικής σημασίας για τη διασφάλιση των ευρύτερων δικαιωμάτων του¹⁹⁷. Μολονότι το δικαίο της ΕΕ δεν προβλέπει ρητή γενική υποχρέωση για τον διορισμό επιτρόπου για παιδιά χωρίς γονική μέριμνα, τουλάχιστον επτά οδηγίες της ΕΕ υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να διορίζουν επίτροπο για παιδιά σε διάφορες περιστάσεις, κάποιες από τις οποίες αφορούν άμεσα τα παιδιά χωρίς γονική μέριμνα¹⁹⁸. Το εν λόγω σώμα νομολογίας συμπληρώνεται από τις Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την Εναλλακτική Φροντίδα των Παιδιών (διατάξεις που αφορούν γενικώς τα παιδιά χωρίς γονική μέριμνα), τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (διατάξεις που αφορούν ειδικώς τα ασυνόδευτα παιδιά) και τη Σύμβαση του ΣΤΕ για τη Δράση κατά της Εμπορίας ανθρώπων¹⁹⁹. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων ο νόμιμος επίτροπος έχει εντολή να προασπίζεται το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού, να διασφαλίζει τη γενικότερη ευημερία του και να αναπληρώνει την περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητά του (ενίοτε δε να ασκεί και τη νόμιμη εκπροσώπησή του)²⁰⁰.

Τέταρτον, στο Άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων προβλέπεται εμμέσως η νομική υποχρέωση για λήψη θετικών μέτρων με τα οποία θα διασφαλίζεται ότι οι αποφάσεις για την τοποθέτηση του παιδιού λαμβάνονται με γνώμονα το υπέρτατο συμφέρον²⁰¹ και τις απόψεις του²⁰². Στις Γενικές παρατηρήσεις Αριθ. 5 και 14 της Επιτροπής για Δικαιώματα του Παιδιού²⁰³ καθώς και στις Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την Εναλλακτική Φροντίδα των Παιδιών δίνεται έμφαση στην ανάγκη να διασφαλίζεται το δικαίωμα του παιδιού να πληροφορείται, μεταξύ άλλων, τα δικαιώματα και τις

197 FRA (2014b), σ. 31.

198 *Αυτόθι*, σ. 14.

199 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010, A/RES/64/142, παρ. 100-103. ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Γενική Παρατήρηση αριθ. 6 (2005), *Μεταχείριση ασυνόδευτων και χωρισμένων από την οικογένειά τους παιδιών που βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους*, έγγραφο ΗΕ CRC/GC/2005/6, 1 Σεπτεμβρίου 2005, παρ. 33-38. Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων*, CETS αριθ. 197, 2005, 15 Μαΐου 2005, Άρθρο 10 παράγραφος 4.

200 FRA (2014b), σ. 15.

201 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), Γενική Παρατήρηση αριθ. 14 (2013) για το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του (Άρθρο 3, παράγραφος 1), έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/14, 29 Μαΐου 2013.

202 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), Γενική Παρατήρηση αριθ. 12 (2009), *Το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού*, έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/12, 20 Ιουλίου 2009, παρ. 97.

203 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Γενική Παρατήρηση αριθ. 14, παρ. 15 στοιχείο ζ), 29 Μαΐου 2013. Γενική Παρατήρηση αριθ. 5, παρ. 24, 27 Νοεμβρίου 2003.

επιλογές του, καθώς και το δικαίωμα του παιδιού «να ζητείται και να λαμβάνεται δεόντως υπόψη η γνώμη του ανάλογα με την ανάπτυξη των ικανοτήτων του»²⁰⁴.

Πέμπτον, τα ευρύτερα δικαιώματα των παιδιών που απορρέουν από τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, την ΕΣΔΑ και τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ισχύουν και στις περιπτώσεις εναλλακτικής φροντίδας (ανάδοξης ή ιδρυματικής φροντίδας). Τούτο περιλαμβάνει τα ατομικά και πολιτικά τους δικαιώματα (π.χ. τα δικαιώματά τους στην ιδιωτική ζωή, την ελευθερία έκφρασης και την ελευθερία θρησκευματος και την προστασία από κάθε μορφή βίας) και τα κοινωνικοοικονομικά δικαιώματά τους (όπως, μεταξύ άλλων, τα δικαιώματά τους στην εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη και τη συμμετοχή στον πολιτιστικό βίο)²⁰⁵.

Τέλος, το Άρθρο 4 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού υποχρεώνει τα κράτη να παίρνουν «όλα τα νομοθετικά, διοικητικά και άλλα μέτρα που είναι αναγκαία» για την εφαρμογή της σύμβασης. Τούτο ισχύει εξίσου και στην περίπτωση της εναλλακτικής φροντίδας. Αλλά και το Άρθρο 17 παράγραφος 1 στοιχείο γ) του αναθεωρημένου Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ) υποχρεώνει τα κράτη να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και αναγκαία μέτρα που έχουν σχεδιαστεί για την παροχή προστασίας και ειδικής βοήθειας σε παιδιά και νέους που έχουν στερηθεί προσωρινά ή μόνιμα τη στήριξη της οικογένειάς τους.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι στις αποφάσεις τοποθέτησης παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα τυγχάνει εφαρμογής ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα. Όπως επισημαίνεται στο **Κεφάλαιο 5**, ο Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα ενσωματώνει τα δικαιώματα των παιδιών στην προσέγγιση που υιοθετεί, υπογραμμίζοντας ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, μεταξύ άλλων, η ισότητα όλων των παιδιών, το ύψιστο συμφέρον του παιδιού και το δικαίωμα ακρόασης²⁰⁶. Στο σημείο αυτό οι «λόγοι μη αναγνώρισης αποφάσεων που αφορούν τη γονική μέριμνα», όπως διατυπώνονται στο άρθρο 23 του Κανονισμού

204 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010, Α/RES/64/142, παρ. 6.

205 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, άρθρα 3-4, 7, 10-11, 14 και 24· ΕΣΔΑ, ιδίως Άρθρο 8· και Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Άρθρα 13-14, 16, 19, 28, 29, 24, 31 και 37· ΗΕ, Γενική Συνέλευση (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για την εναλλακτική φροντίδα των παιδιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010, Α/RES/64/142, δεύτερο 2.

206 Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα, Προοίμιο. Βλ. επίσης **Κεφάλαιο 5**.

Βρυξέλλες ΙΙα, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικοί. Στο Άρθρο 23 ορίζεται ότι οι αποφάσεις δεν αναγνωρίζονται:

- (α) αν η αναγνώριση αντίκειται προδήλως στη δημόσια τάξη του κράτους μέλους αναγνώρισης, λαμβάνοντας υπόψη το ύψιστο συμφέρον του παιδιού,
 (β) αν έχει εκδοθεί, εκτός περιπτώσεων κατεπείγοντος, χωρίς να δοθεί στο παιδί δυνατότητα ακρόασης, κατά παράβαση θεμελιωδών δικονομικών αρχών του κράτους μέλους αναγνώρισης [...].

Δυνάμει του κανονισμού, η δικαιοδοσία προσδιορίζεται βάσει της συνήθους διαμονής του παιδιού, με ορισμένες εξαιρέσεις στις οποίες συμπεριλαμβάνεται το ύψιστο συμφέρον του παιδιού (Άρθρα 8, 12 και 15 του Κανονισμού Βρυξέλλες 2α).

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι η οικογένεια είναι το φυσικό περιβάλλον για την ανάπτυξη και ευημερία των παιδιών. Ωστόσο, όταν η οικογένεια δεν είναι σε θέση να παράσχει στο παιδί την απαιτούμενη φροντίδα και προστασία, ενδεχομένως επιβάλλεται η μετακίνησή του σε περιβάλλον εναλλακτικής φροντίδας. Η μετακίνηση αυτή αποτελεί παρέμβαση σε σχέση με το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής. Το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει επίσης ότι στις περισσότερες περιπτώσεις η τοποθέτηση ενός παιδιού σε εναλλακτική φροντίδα πρέπει να αποτελεί προσωρινό μέτρο και ότι το παιδί πρέπει εντέλει να επανενώνεται με την οικογένειά του προς εκπλήρωση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ²⁰⁷.

Μολονότι το ΕΔΔΑ δεν επιβάλλει συγκεκριμένη υποχρέωση στα κράτη να παρέχουν στα παιδιά φροντίδα και προστασία, το Άρθρο 17 του ΕΚΧ ορίζει ότι τα κράτη οφείλουν «να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και αναγκαία μέτρα που έχουν σχεδιαστεί για την παροχή προστασίας και ειδικής βοήθειας σε παιδιά και νέους που έχουν στερηθεί προσωρινά ή μόνιμα τη στήριξη της οικογένειάς τους»²⁰⁸.

207 ΕΔΔΑ, *Κ.Α. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 27751/95, 14 Ιανουαρίου 2003. Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης υιοθέτησε την προσέγγιση αυτή στη Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας, την οποία εξέδωσε στις 16 Μαρτίου 2005.

208 Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 163, 1996, Άρθρο 17 παράγραφος 1 στοιχείο γ).

6.2. Τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα

Κύρια σημεία

- Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, η τοποθέτηση ενός παιδιού σε εναλλακτική φροντίδα πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο, να εξυπηρετεί νόμιμους σκοπούς και να αποτελεί αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η αρμόδια αρχή οφείλει να προβάλλει λυσιτελή και επαρκή αιτιολογία.
- Βάσει του δικαίου του ΣΤΕ, κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης πρέπει να τηρούνται ορισμένες δικονομικές εγγυήσεις.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**²⁰⁹, η τοποθέτηση ενός παιδιού σε εναλλακτική φροντίδα είναι συμβατή με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ μόνο εάν προβλέπεται από τον νόμο, εξυπηρετεί νόμιμους σκοπούς (όπως η προστασία του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού) και θεωρείται αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Προϋπόθεση για να πληρούται το τελευταίο κριτήριο είναι να προβάλλει το δικαστήριο αιτιολογία που να είναι τόσο λυσιτελής όσο και επαρκής προς υποστήριξη των μέσων που χρησιμοποιούνται για τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Olsson κατά Σουηδίας (προσφυγή αριθ. 1)*²¹⁰, οι προσφεύγοντες προσέφυγαν κατά της απόφασης για τοποθέτηση των τριών παιδιών τους σε εναλλακτική φροντίδα. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι η απόφαση τοποθέτησης εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης του κάθε κράτους, επικεντρώθηκε στον τρόπο με τον οποίο εκτελέστηκε η απόφαση τοποθέτησης. Κατά το Δικαστήριο, η απόφαση τοποθέτησης έπρεπε να λογιστεί ως προσωρινό μέτρο, το οποίο επρόκειτο να αρθεί όταν θα το επέτρεπαν οι καταστάσεις, δεδομένου ότι το ενδεχόμενο υιοθεσίας δεν είχε τεθεί υπό εξέταση. Επομένως, τα μέτρα που θα λαμβάνονταν θα έπρεπε να συνάδουν με τον απώτατο σκοπό της επάνωσης της βιολογικής οικογένειας. Ως προς τούτο, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι εθνικές αρχές τοποθέτησαν τα παιδιά σε διαφορετικές ανάδοχες

²⁰⁹ Η τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα έχει υπάρξει αντικείμενο πολιτικού διαλόγου στους κόλπους του ΣΤΕ επί σειρά ετών. Βλ. για παράδειγμα Απόφαση (77) 33 της Επιτροπής Υπουργών σχετικά με την τοποθέτηση παιδιών, η οποία εξεδόθη στις 3 Νοεμβρίου 1977.

²¹⁰ ΕΔΔΑ, *Olsson κατά Σουηδίας (προσφυγή αριθ. 1)*, Αριθ. 10465/83, 24 Μαρτίου 1988.

οικογένειες, οι κατοικίες των οποίων απείχαν αρκετά τόσο μεταξύ τους όσο και από τους γονείς. Μολονότι οι αρχές ενήργησαν καλόπιστα κατά την εκτέλεση της απόφασης τοποθέτησης, το Δικαστήριο επισήμανε ότι ήταν απαράδεκτο διοικητικές δυσχέρειες, όπως η έλλειψη κατάλληλων ανάδοχων οικογενειών ή τοποθετήσεων, να αποτελούν προσδιοριστικό παράγοντα για την τοποθέτηση των παιδιών. Σε ένα τόσο θεμελιώδες πεδίο, όπως ο σεβασμός της οικογενειακής ζωής, τέτοιου είδους παράγοντες δεν επιτρέπεται να παίζουν παρά δευτερεύοντα ρόλο. Συνεπώς το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, ανέφερε ότι τα μέτρα που έλαβαν οι αρχές κατά την εκτέλεση της απόφασης δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένα για να θεωρηθούν ανάλογα προς τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό βάσει του Άρθρου 8.

Πιο πρόσφατα, το ΕΔΔΑ εξέτασε το βάσιμο αποφάσεων τοποθέτησης παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Walloná και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*²¹¹ οι προσφεύγοντες προσέφυγαν κατά της τοποθέτησης των πέντε παιδιών τους σε δύο διαφορετικά ιδρύματα παιδικής προστασίας λόγω των ανεπαρκών συνθηκών στέγασής τους. Η επιμέλεια των παιδιών ανατέθηκε στα ιδρύματα προστασίας παιδιών το 2002 λόγω της οικονομικής αστάθειας των γονέων και εν συνεχεία οι αποφάσεις τοποθέτησης ήρθαν μετά τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και των συνθηκών στέγασης των γονέων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο βασικός λόγος για τον οποίο αποφασίστηκε η τοποθέτηση των παιδιών σε φροντίδα ήταν η έλλειψη κατάλληλης στέγης και ως εκ τούτου θα μπορούσε να είχε ληφθεί ένα λιγότερο δραστικό μέτρο για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Η τσεχική νομοθεσία προέβλεπε τη δυνατότητα παρακολούθησης των συνθηκών διαβίωσης και υγιεινής της οικογένειας και παροχής συμβουλευτικής υποστήριξης για τη βελτίωση της κατάστασης στην οποία βρισκόταν, η επιλογή αυτή όμως δεν αξιοποιήθηκε. Η αιτιολογία που προβλήθηκε για την τοποθέτηση των παιδιών ήταν λυσιτελής αλλά όχι επαρκής, και οι αρχές δεν κατέβαλαν αρκετές προσπάθειες για να βοηθήσουν τους προσφεύγοντες να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν μέσω εναλλακτικών μέτρων. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, έλαβε επίσης υπόψη τα συμπεράσματα της Επιτροπής των

211 ΕΔΔΑ, *Walloná και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 23848/04, 26 Οκτωβρίου 2006 (διατίθεται στα γαλλικά).

Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου επισημαίνεται ότι η αρχή που επιτάσσει να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού δεν είχε ακόμη επαρκώς οριστεί και αποτυπωθεί στο σύνολο της νομοθεσίας, των δικαστικών αποφάσεων και των πολιτικών της Τσεχίας που αφορούν τα παιδιά.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Saviný κατά Ουκρανίας*²¹² τα παιδιά των προσφευγόντων τοποθετήθηκαν σε φροντίδα επειδή οι γονείς δεν διέθεταν επαρκή οικονομικά μέσα και το εθνικό δικαστήριο έκρινε ότι τα προσωπικά τους γνωρίσματα έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή, την υγεία και την ηθική ανατροφή των παιδιών τους. Στο πλαίσιο της εξέτασης της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ διατύπωσε αμφιβολίες για την επάρκεια των αποδεικτικών στοιχείων στα οποία οι εθνικές αρχές βάσισαν τα συμπεράσματά τους και έκρινε ότι δεν υπήρχε επαρκής πληροφόρηση σχετικά με την έκταση της παρασχεθείσας κοινωνικής αρωγής. Το στοιχείο αυτό ήταν αναγκαίο προκειμένου να αξιολογηθεί εάν οι αρχές εκπλήρωσαν την υποχρέωσή τους για διατήρηση της ενότητας της οικογένειας και εάν διερεύνησαν επαρκώς την αποτελεσματικότητα λιγότερο δραστηκών εναλλακτικών επιλογών προτού καταφύγουν στον χωρισμό των παιδιών από τους γονείς τους. Επίσης, σε κανένα στάδιο της διαδικασίας δεν πραγματοποιήθηκε ακρόαση των παιδιών από τους δικαστές. Εν κατακλείδι, μολονότι η αιτιολογία που προέβλεπαν οι εθνικές αρχές για την απομάκρυνση των παιδιών ήταν λυσιτελής, ωστόσο δεν ήταν επαρκής ώστε να δικαιολογείται μια τόσο σοβαρή παρέμβαση στην οικογενειακή ζωή των προσφευγόντων. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ προβλέπει στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ότι κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης σε υποθέσεις που αφορούν τον σεβασμό της οικογενειακής ζωής πρέπει να τηρούνται ορισμένες δικονομικές εγγυήσεις. Το Δικαστήριο ορίζει ότι η διαδικασία λήψης απόφασης (διοικητικές και δικαστικές διαδικασίες) που έχει ως αποτέλεσμα τη λήψη μέτρων που παρεμβαίνουν στην οικογενειακή ζωή πρέπει να είναι δίκαιη και να γίνεται απολύτως σεβαστό το δικαίωμα που προστατεύεται δυνάμει του Άρθρου 8. Το ζήτημα που εξετάζεται βάσει του Άρθρου 8 είναι εάν «οι γονείς συμμετείχαν στη διαδικασία λήψης απόφασης [...] σε επαρκή βαθμό ώστε να εξασφαλίζεται η απαιτούμενη προστασία των

212 ΕΔΔΑ, *Saviný κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 39948/06, 18 Δεκεμβρίου 2008.

συμφερόντων τους»²¹³. Προς τούτο θα έπρεπε να τηρούνται ενήμεροι για τις εξελίξεις, να διασφαλίζεται ότι έχουν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν²¹⁴ και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να πραγματοποιείται ακρόαση των ενδιαφερόμενων παιδιών²¹⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Β. κατά Ρουμανίας (προσφυγή αριθ. 2)*²¹⁶, η προσφεύγουσα είχε διαγνωστεί με παρανοϊκή σχιζοφρένεια και σε αρκετές περιπτώσεις είχε μεταχθεί από την αστυνομία σε ψυχιατρικά ιδρύματα για θεραπεία. Τα παιδιά της δεν ζούσαν πλέον μαζί της και είχαν τοποθετηθεί σε ίδρυμα παιδικής προστασίας λόγω της ασθένειας της μητέρας τους. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει κατά πόσο, λαμβανομένης υπόψη της σοβαρότητας των αποφάσεων που έπρεπε να ληφθούν αναφορικά με την τοποθέτηση παιδιών σε εναλλακτική φροντίδα, η διαδικασία λήψης απόφασης, στο σύνολό της, εξασφάλιζε σε επαρκή βαθμό την απαιτούμενη προστασία των συμφερόντων των γονέων. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι για την προσφεύγουσα, η οποία έπασχε από σοβαρή ψυχική διαταραχή, δεν διορίστηκε δικηγόρος ή επίτροπος *ad litem* προκειμένου να την εκπροσωπεί κατά τη διαδικασία, και ως εκ τούτου ήταν αδύνατο για εκείνη να συμμετάσχει στη διαδικασία λήψης της απόφασης για τα ανήλικα παιδιά της. Επίσης, τόσο η κατάσταση της προσφεύγουσας όσο και εκείνη των παιδιών της δεν εξετάστηκαν παρά μόνο δύο φορές στη δωδεκαετή περίοδο που μεσολάβησε έως την ενηλικίωση των παιδιών, και δεν υπήρχαν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι υπήρξαν τακτικές επαφές μεταξύ κοινωνικών λειτουργών και της προσφεύγουσας, οι οποίες θα μπορούσαν να είχαν αποτελέσει πρόσφορο δίαυλο μέσω του οποίου οι απόψεις της θα γίνονταν γνωστές στις αρχές. Εν όψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης ως προς την τοποθέτηση των παιδιών της σε εναλλακτική φροντίδα δεν προστατεύτηκαν επαρκώς τα συμφέροντά της και ότι κατά συνέπεια υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων της στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

213 ΕΔΔΑ, *W. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 9749/82, 8 Ιουλίου 1987, σκέψη 64.

214 ΕΔΔΑ, *McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 16424/90, 24 Φεβρουαρίου 1995.

215 ΕΔΔΑ, *Β. κατά Ρουμανίας (προσφυγή αριθ. 2)*, Αριθ. 1285/03, 19 Φεβρουαρίου 2013· ΕΔΔΑ, *Β.Β. και F.B. κατά Γερμανίας*, Αριθ. 18734/09 και 9424/11, 14 Μαρτίου 2013.

216 ΕΔΔΑ, *Β. κατά Ρουμανίας (προσφυγή αριθ. 2)*, Αριθ. 1285/03, 19 Φεβρουαρίου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *B.B. και F.B. κατά Γερμανίας*²¹⁷, μετά από τους ισχυρισμούς που διατύπωσε η δωδεκάχρονη κόρη των προσφευγόντων ότι η ίδια και ο οκτάχρονος αδελφός της είχαν πέσει κατ' επανάληψη θύματα ξυλοδαρμού από τον πατέρα τους, τα γονικά δικαιώματα των δύο παιδιών περιήλθαν στην Δικαστήριο Ανηλίκων και τα παιδιά τοποθετήθηκαν σε ίδρυμα παιδικής προστασίας. Το Πρωτοδικείο εξέδωσε πλήρη απόφαση για μεταβίβαση της άσκησης της γονικής μέριμνας από τους προσφεύγοντες στην Υπηρεσία Κοινωνικής Μέριμνας Ανηλίκων, βασιζοντας την απόφασή του σε αποδεικτικά στοιχεία που είχαν συλλεχθεί απευθείας από τα παιδιά. Έναν χρόνο μετά, κατά την πρώτη συνάντηση που είχαν με τους γονείς τους, η κόρη παραδέχθηκε ότι είπε ψέματα για τους ξυλοδαρμούς και τα παιδιά επιστράφηκαν στους γονείς τους. Στο πλαίσιο της εξέτασης της καταγγελίας των προσφευγόντων ότι οι αρχές δεν εξέτασαν επαρκώς τα σχετικά πραγματικά περιστατικά, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι το γεγονός ότι οι πραγματογνώμονες έκαναν λάθος στις αξιολογήσεις τους δεν σήμαινε κατά ανάγκη ότι τα μέτρα που ελήφθησαν αντίκειντο στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Η απόφαση τοποθέτησης μπορούσε να αξιολογηθεί υπό το πρίσμα της τότε κατάστασης όπως αυτή παρουσιάστηκε ενώπιον των εθνικών αρχών. Το ΕΔΔΑ αξιολόγησε ως ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι το Πρωτοδικείο βασίστηκε αποκλειστικά στις μαρτυρίες των παιδιών, μολονότι οι προσφεύγοντες είχαν προσκομίσει γνωματεύσεις ιατρικών πραγματογνωμόνων οι οποίοι δεν διαπίστωσαν ενδείξεις σωματικής κακοποίησης, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το Εφετείο δεν προέβη σε επανεξέταση των παιδιών. Δεδομένου ότι κατά τον χρόνο της πλήρους εκδίκασης της υπόθεσης τα παιδιά είχαν τοποθετηθεί σε ασφαλές περιβάλλον, δεν υφίστατο λόγος σπουδής και οι δικαστικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν την αυτεπάγγελτη διερεύνηση των πραγματικών περιστατικών, χωρίς ωστόσο να το πράξουν. Εν κατακλείδι, οι γερμανικές δικαστικές αρχές δεν προέβαλαν επαρκή αιτιολογία για την απόφασή τους να αφαιρέσουν την άσκηση της γονικής μέριμνας, κατά παράβαση του Αρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Ακόμη και μετά την τοποθέτησή τους σε εναλλακτική φροντίδα, τα παιδιά διατηρούν το δικαίωμα διατήρησης επαφής με τους γονείς τους. Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται στην ΕΣΔΑ²¹⁸, καθώς το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η αμοιβαία επαφή μεταξύ γονέων και τέκνων αποτελεί θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της οικογενειακής ζωής δυνάμει του Αρθρου 8. Δεδομένου ότι η τοποθέτηση σε εναλλακτι-

217 ΕΔΔΑ, *B.B. και F.B. κατά Γερμανίας*, Αριθ. 18734/09 και 9424/11, 14 Μαρτίου 2013

218 ΕΔΔΑ, *Olsson κατά Σουηδίας (προσφυγή αριθ. 1)*, Αριθ. 10465/83, 24 Μαρτίου 1988.

κή φροντίδα συνήθως αποτελεί προσωρινό μέτρο, η διατήρηση οικογενειακών σχέσεων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να διασφαλιστεί η επιτυχής επιστροφή του παιδιού στην οικογένειά του²¹⁹. Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, οι θετικές υποχρεώσεις απορρέουν από αυτές τις αρχές, όπως καταδεικνύεται από τις ακόλουθες υποθέσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Τ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*²²⁰, το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει εάν τα δικαιώματα ενός πατέρα και της κόρης του (προσφεύγοντες) παραβιάστηκαν ως αποτέλεσμα της τοποθέτησης του παιδιού σε ιδρυματική φροντίδα και της παράλειψης των αρχών να συνδράμουν τη διατήρηση της μεταξύ τους επαφής. Το παιδί τοποθετήθηκε σε εξειδικευμένο ίδρυμα μετά το θάνατο της μητέρας του και την απόρριψη των αιτήσεων του πατέρα για ανάληψη της επιμέλειας της κόρης του λόγω αμφιβολιών για την προσωπικότητά του. Τα αιτήματα που υπέβαλε αργότερα ο πατέρας για να μπορέσει να περάσει διακοπές με την κόρη του απορρίφθηκαν, ενώ μετά την έκδοση γνωμάτευσης από θεραπευτικό κέντρο ότι οι επισκέψεις δεν ήταν επωφελείς για το παιδί λόγω του φόβου που είχε για τον πατέρα του, διακόπηκε κάθε επαφή. Αργότερα, οι δικαστικές αρχές αποφάνθηκαν ότι θα μπορούσε να υπάρξει επικοινωνία μεταξύ των δύο προσφευγόντων, αλλά μόνο γραπτή, σύμφωνα με τις επιθυμίες του παιδιού. Το ΕΔΔΑ απογράμμισε μεταξύ άλλων ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα να διατηρούν δεσμούς με την οικογένειά τους, εξαιρουμένων κάποιων ιδιαίτερα ακραίων περιπτώσεων στις οποίες αυτό δεν εξυπηρετεί το υπέρτατο συμφέρον των παιδιών. Το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της απόφασης για τοποθέτηση του παιδιού σε φροντίδα, επιδοκίμασε το γεγονός ότι οι εθνικές αρχές εξέτασαν με ιδιαίτερη προσοχή την υπόθεση, δεδομένου ότι κατέληξαν στην απόφασή τους μετά τη διενέργεια ψυχολογικής και ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης και λαμβάνοντας υπόψη τις επιθυμίες του παιδιού. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ σε ό,τι αφορά την απόφαση για τοποθέτηση του παιδιού σε φροντίδα. Αντίθετα, ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 8 η επιβολή περιορισμών στην επαφή μεταξύ των προσφευγόντων, ιδίως διότι δεν ασκήθηκε εποπτικός έλεγχος στις αποφάσεις που ελήφθησαν από το ίδρυμα στο οποίο τοποθετήθηκε το παιδί

219 ΕΔΔΑ, *Eriksson κατά Σουηδίας*, Αριθ. 11373/85, 22 Ιουνίου 1989.

220 ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 19315/11, 17 Ιουλίου 2014 (διατίθεται στα γαλλικά).

για απαγόρευση κάθε επαφής, δεδομένου ότι οι αποφάσεις αυτές εν τέλει περιόρισαν τις πιθανότητες οικογενειακής επανένωσης.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Κ.Α. κατά Φινλανδίας*²²¹, τα παιδιά του προσφεύγοντος τοποθετήθηκαν σε εναλλακτική φροντίδα λόγω ισχυρισμών ότι υφίσταντο σεξουαλική κακοποίηση. Κατά το διάστημα της παραμονής τους σε εναλλακτική φροντίδα, τα παιδιά είχαν ελάχιστες επαφές με τους γονείς τους και δεν καταβλήθηκαν ιδιαίτερες προσπάθειες για τον προγραμματισμό της επανένωσής τους. Το ΕΔΔΑ, στο πλαίσιο της εξέτασης της υπόθεσης, επισήμανε ότι το κράτος είχε τη θετική υποχρέωση να διευκολύνει την επανένωση της οικογένειας το συντομότερο δυνατό, λαμβάνοντας υπόψη την υποχρέωση προστασίας του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, οι αυστηροί περιορισμοί που επιβλήθηκαν στο δικαίωμα του προσφεύγοντος να επισκέπτεται τα παιδιά του καταδεικνύουν ότι στις προθέσεις των αρχών κοινωνικής πρόνοιας ήταν η ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των παιδιών και της ανάδοχης οικογένειας και όχι η επανένωση της αρχικής οικογένειας, και αυτό παρά την αισθητή βελτίωση των περιστάσεων του πατέρα. Βάσει των ανωτέρω, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

6.3. Υιοθεσία

Κύρια σημεία

- Με την υιοθεσία εξασφαλίζεται η εναλλακτική φροντίδα παιδιών που δεν είναι δυνατό να παραμείνουν με τις βιολογικές τους οικογένειες.
- Πρωταρχική σημασία κατά τη διαδικασία της υιοθεσίας πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.
- Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ ή του ΣτΕ δεν προβλέπεται δικαίωμα υιοθεσίας, ωστόσο η διαδικασία υιοθεσίας πρέπει να πληροί ορισμένα κριτήρια ώστε να διασφαλίζεται ότι εξυπηρετεί το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.²²²

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, στις υποθέσεις υιοθεσίας πρέπει να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Πέραν της αρχής του

²²¹ ΕΔΔΑ, *Κ.Α. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 27751/95, 14 Ιανουαρίου 2003.

²²² Αναφορικά με το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει την καταγωγή του, βλ. [Κεφάλαιο 4](#).

υπέρτατου συμφέροντος, άλλες γενικές αρχές της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού καθοδηγούν και διέπουν την εφαρμογή της στο πλαίσιο της υιοθεσίας: απαγόρευση διακρίσεων, δικαίωμα στη ζωή, την επιβίωση και την ανάπτυξη, και σεβασμός των απόψεων των παιδιών²²³. Βαρύνουσα σημασία έχει η Γενική Παρατήρηση Αριθ. 14 της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με το «δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του»²²⁴.

Ομοίως, ένας από τους στόχους της Σύμβασης της Χάγης για την Προστασία των Παιδιών και τη Συνεργασία σχετικά με τη Διακρατική Υιοθεσία είναι «να καθιερώσει εγγυήσεις για να εξασφαλίσει ότι οι διακρατικές υιοθεσίες γίνονται για το συμφέρον του παιδιού και με σεβασμό προς τα θεμελιώδη δικαιώματά του, όπως αυτά αναγνωρίζονται στο διεθνές δίκαιο»²²⁵.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, τα δικαιώματα και οι σχετικές νομικές υποχρεώσεις του Άρθρου 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εφαρμόζονται και στην υιοθεσία, στον βαθμό που ο χειρισμός των σχετικών υποθέσεων γίνεται στα πλαίσια της ΕΕ.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής όπως εκφράζεται στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται και προβάλλεται σε υποθέσεις υιοθεσίας. Του θέματος αυτού επιλαμβάνονται δύο ακόμη ειδικού ενδιαφέροντος συμβάσεις του ΣΤΕ: η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών²²⁶ και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)²²⁷. Οι πράξεις αυτές προβλέπουν ότι η προσέγγιση του θέματος της υιοθεσίας πρέπει να βασίζεται στα δικαιώματα των παιδιών. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη), για παράδειγμα, ορίζει ότι «[η] αρμόδια αρχή δεν εγκρίνει μια υιοθεσία εάν δεν πεισθεί ότι η υιοθεσία

223 Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Άρθρα 2, 3, 6 και 12. Βλ. επίσης, ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2010), Ειδικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον τύπο και το περιεχόμενο των περιοδικών εκθέσεων που υποβάλλονται από τα Συμβαλλόμενα Κράτη βάσει του Άρθρου 44 παράγραφος 1 στοιχείο β) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/58/Rev.2, 23 Νοεμβρίου 2010, παρ. 23-27.

224 Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *Γενική Παρατήρηση αριθ. 14 (2013) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του*, CRC /C/GC/14, Άρθρο 3 παράγραφος 1.

225 Συνδιάσκεψη της Χάγης για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών και τη Συνεργασία σχετικά με τη Διακρατική Υιοθεσία, 29 Μαΐου 1993, Άρθρο 1 στοιχείο α).

226 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 202, 2008.

227 Αυτόθι. Η σύμβαση αυτή άνοιξε προς υπογραφή το 2008 και τέθηκε σε ισχύ το 2011.

εξυπηρετεί το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού»²²⁸. Ομοίως, το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει ότι το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού δύναται να υπερισχύει του συμφέροντος των γονέων σε ορισμένες περιπτώσεις, στις οποίες περιλαμβάνεται και η υιοθεσία²²⁹. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη) ορίζει επίσης ότι η αρμόδια αρχή δεν πρέπει να εγκρίνει την υιοθεσία «χωρίς τη συγκατάθεση του παιδιού όταν θεωρείται εκ του νόμου ότι διαθέτει επαρκή αντίληψη»²³⁰. Επίσης, όταν το παιδί δεν θεωρείται ότι διαθέτει επαρκή αντίληψη, «στον βαθμό του δυνατού, θα ζητείται η γνώμη του και θα λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις και οι επιθυμίες του ανάλογα με τον βαθμό ωριμότητάς του»²³¹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Pini κ.λπ. κατά Ρουμανίας*²³², δύο ζευγάρια Ιταλών προσέφυγαν κατά της παράλειψης των ρουμανικών αρχών να εκτελέσουν την απόφαση ρουμανικού δικαστηρίου που αφορούσε την από μέρους τους υιοθεσία δύο παιδιών από τη Ρουμανία. Κατά παράβαση των δικαστικών αποφάσεων, το ιδιωτικό ίδρυμα στο οποίο διέμεναν τα παιδιά στη Ρουμανία αρνήθηκε να τα παραδώσει στους προσφεύγοντες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η σχέση μεταξύ των προσφευγόντων και των υιοθετημένων παιδιών τους ενέπιπτε στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν ζήσει ποτέ μαζί και δεν είχαν αναπτύξει συναισθηματικούς δεσμούς. Στο πλαίσιο της εξέτασης της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ ερμήνευσε το Άρθρο 8 υπό το πρίσμα της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού και της Σύμβασης της Χάγης και αποφάνθηκε ότι η θετική υποχρέωση των αρχών να δώσουν τη δυνατότητα στους προσφεύγοντες να δημιουργήσουν οικογενειακούς δεσμούς με τα υιοθετημένα παιδιά τους οριοθετείται από το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού²³³. Βάσει αυτού έκρινε ότι το συμφέρον του παιδιού δύναται, αναλόγως της φύσης και της βαρύτητάς του, να υπερισχύει του συμφέροντος των γονέων. Το Δικαστήριο, αποφαινόμενο ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8, επισήμανε

228 *Αυτόθι*, Άρθρο 4 (1).

229 ΕΔΔΑ, *Pini κ.λπ. κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 78028/01 και 78030/01, 22 Ιουνίου 2004.

230 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 202, 2008, Άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο β).

231 *Αυτόθι*, Άρθρο 6.

232 ΕΔΔΑ, *Pini κ.λπ. κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 78028/01 και 78030/01, 22 Ιουνίου 2004.

233 *Αυτόθι*, σκέψη 155.

ότι σε μια σχέση που βασιζείται σε υιοθεσία είναι σημαντικό να υπερισχύει το συμφέρον του παιδιού έναντι του συμφέροντος των γονέων, δεδομένου ότι το νόημα της υιοθεσίας είναι να βρεθεί οικογένεια για το παιδί και όχι παιδί για την οικογένεια²³⁴.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kearns κατά Γαλλίας*²³⁵, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν αντίκειται στην ΕΣΔΑ το γεγονός ότι δεν επιτράπη σε μια Ιρλανδή που είχε δώσει το παιδί της για υιοθεσία να ανακαλέσει την επίσημη συγκατάθεσή της για την πραγματοποίηση της υιοθεσίας μετά την παρέλευση δίμηνης περιόδου. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε εν πρώτοις ότι η απόρριψη από τις εθνικές αρχές του αιτήματος για επιστροφή του παιδιού εξυπηρετούσε τον θεμιτό σκοπό της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τρίτων προσώπων, στην προκειμένη δε περίπτωση του παιδιού²³⁶. Όσον αφορά την επιβολή προθεσμίας για την ανάκληση της συγκατάθεσης, το γαλλικό δίκαιο αποβλέπει με τον τρόπο αυτό στη σωστή στάθμιση και τη διασφάλιση της αναλογικότητας μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων της βιολογικής μητέρας, του παιδιού και της υιοθετούσας οικογένειας. Κατά τη διαδικασία αυτή, το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί πρωταρχικό μέλημα²³⁷. Από τα αποδεικτικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου προέκυψε ότι η δημιουργία σταθερών σχέσεων μεταξύ του παιδιού και της νέας του οικογένειας το ταχύτερο δυνατό εξυπηρετούσε το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού και ότι είχαν ληφθεί όλα τα αναγκαία μέτρα ώστε η προσφεύγουσα να μπορέσει να κατανοήσει τις ακριβείς επιπτώσεις των πράξεών της. Για τους παραπάνω λόγους, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η Γαλλία δεν παρέλειψε να εκπληρώσει τις απορρέουσες από το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ θετικές υποχρεώσεις της έναντι του προσφεύγοντος.

Το ΕΔΔΑ βεβαιώνει επίσης ότι η διαδικασία λήψης απόφασης σε θέματα υιοθεσίας πρέπει να διεξάγεται κατά τρόπο που συνάδει με την απαγόρευση των διακρίσεων που κατοχυρώνεται στο Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ εξέτασε τη συμβατότητα της μη αναγνώρισης του δικαιώματος των προσφευγόντων για υιοθεσία, είτε λόγω γενετήσιου προσανατολισμού είτε

234 *Αυτόθι*, σκέψη 156.

235 ΕΔΔΑ, *Kearns κατά Γαλλίας*, Αριθ. 35991/04, 10 Ιανουαρίου 2008.

236 *Αυτόθι*, σκέψη 73.

237 *Αυτόθι*, σκέψη 79.

λόγω ηλικίας, με το Άρθρο 14, σε συνδυασμό με το Άρθρο 8, και, στο πλαίσιο αυτό, επανεπιβεβαιώνει ότι η υποχρέωση ανάληψης αναλογικής δράσης με στόχο την προστασία του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού είναι ύψιστης σημασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Schwizgebel κατά Ελβετίας*²³⁸, δεν επιτράπη στην προσφεύγουσα, μια άγαμη σαρανταεπτάχρονη γυναίκα, να υιοθετήσει δεύτερο παιδί λόγω του ηλικιακού χάσματος που τη χώριζε από το παιδί που επιθυμούσε να υιοθετήσει. Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι υπέστη διακριτική μεταχείριση λόγω ηλικίας. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόρριψη της αίτησης υιοθεσίας που υπέβαλε η προσφεύγουσα εξυπηρετούσε τον θεμιτό σκοπό της προστασίας της ευημερίας και των δικαιωμάτων του παιδιού²³⁹. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη ενιαίας στάσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσον αφορά το δικαίωμα των μεμονωμένων ανηλίκων στην υιοθεσία, τα κατώτατα και τα ανώτατα ηλικιακά όρια για τους υιοθετούντες και την αποδεκτή ηλικιακή διαφορά μεταξύ του υιοθετούντος και του παιδιού, και το ευρύ περιθώριο εκτίμησης του κάθε κράτους που αυτό συνεπάγεται στον συγκεκριμένο τομέα, αλλά και την αναγκαιότητα προστασίας του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού, η άρνηση χορήγησης έγκρισης για την τοποθέτηση ενός δεύτερου παιδιού δεν αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας²⁴⁰. Το Δικαστήριο έκρινε κατά συνέπεια ότι η αιτιολογία που προέβαλε το δημόσιο ήταν αντικειμενική και εύλογη και ότι η καταγγελλόμενη διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστούσε διάκριση υπό την έννοια του Άρθρου 14 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *E.B. κατά Γαλλίας*²⁴¹ αφορά την άρνηση των εθνικών αρχών να εγκρίνουν το αίτημα υιοθεσίας της προσφεύγουσας, μιας ομοφυλόφιλης γυναίκας που συζούσε με τη σύντροφό της, το οποίο είχε υποβάλει ως μεμονωμένο πρόσωπο²⁴². Το δικαστήριο επανέλαβε ότι το Άρθρο 8 δεν θεμελιώνει από μόνο του δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας ή δικαίωμα υιοθεσίας. Ωστόσο, είναι δυνατό μια αιτίαση για διακρίσεις να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής ενός συγκεκριμένου

238 ΕΔΔΑ, *Schwizgebel κατά Ελβετίας*, Αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010.

239 *Αυτόθι*, σκέψη 86.

240 *Αυτόθι*, σκέψη 97.

241 ΕΔΔΑ, *E.B. κατά Γαλλίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008.

242 *Αυτόθι*, σκέψη 49.

δικαιώματος, ακόμη κι αν το υπό εξέταση ζήτημα δεν σχετίζεται με συγκεκριμένο δικαίωμα που εκχωρείται από την ΕΣΔΑ²⁴³. Δεδομένου ότι η γαλλική νομοθεσία επιτρέπει στα άγαμα άτομα να υιοθετούν παιδιά, δεν μπορεί να μην αναγνωρίζεται το δικαίωμα αυτό σε ένα άτομο για λόγους που συνιστούν διακριτική μεταχείριση. Όπως αναγνώρισε το εθνικό δικαστήριο, η προσφεύγουσα διέθετε αναμφίβολα προσωπικά χαρίσματα και έφεση στην ανατροφή παιδιών, στοιχεία οπωσδήποτε ευεπίφορα για την εξυπηρέτηση του υπέρτατου συμφέροντος των παιδιών, το οποίο αποτελεί βασική έννοια των σχετικών διεθνών πράξεων²⁴⁴. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο γενετήσιος προσανατολισμός της προσφεύγουσας συνέβαλε καθοριστικά στην απόρριψη, εκ μέρους των αρχών, του αιτήματός της να υιοθετήσει παιδί, γεγονός που συνιστούσε διακριτική μεταχείριση σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα που είχαν δικαίωμα να υιοθετήσουν παιδί δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας²⁴⁵.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*²⁴⁶ αφορά το ζήτημα της εξομοίωσης των ομοφυλόφιλων ζευγαριών με τα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια όσον αφορά την τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα. Οι προσφεύγουσες ήταν ένα ομοφυλόφιλο ζευγάρι που είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης. Από κοινού είχαν αναλάβει την ανατροφή της κόρης τους, η οποία είχε συλληφθεί με τεχνητή γονιμοποίηση και γεννηθεί από τη μία εξ αυτών το 2000. Η αίτηση της άλλης συντρόφου για απλή υιοθεσία απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι η υιοθεσία θα στερούσε από τη βιολογική μητέρα του παιδιού τα γονικά δικαιώματά της, αποτέλεσμα που θα ήταν αντίθετο τόσο με τις προθέσεις της προσφεύγουσας όσο και με το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Βάσει της γαλλικής νομοθεσίας, η μοναδική περίπτωση κατά την οποία μια απλή υιοθεσία δεν έχει ως αποτέλεσμα την αφαίρεση των δικαιωμάτων των βιολογικών γονέων υπέρ του υιοθετούντος γονέα είναι όταν ένα άτομο υιοθετεί το παιδί του/της συζύγου του. Οι προσφεύγουσες ισχυρίστηκαν ότι υφίσταντο διακριτική μεταχείριση σε σχέση τόσο με τα έγγαμα όσο και με τα άγαμα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια. Το ΕΔΔΑ, καλούμενο να εξετάσει εάν οι προσφεύγουσες υφίσταντο διακριτική μεταχείριση σε σχέση με ένα έγγαμο ζευγάρι,

243 *Αυτόθι*, σκέψεις 41-48.

244 *Αυτόθι*, σκέψη 95.

245 *Αυτόθι*, σκέψη 96.

246 ΕΔΔΑ, *Gas και Dubois κατά Γαλλίας*, Αριθ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012.

απεφάνθη ότι ο γάμος θεμελιώνει ένα ειδικό καθεστώς, το οποίο ενέχει κοινωνικές, προσωπικές και νομικές συνέπειες, και για τον λόγο αυτό οι προσφεύγουσες δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση από ουσιαστικής άποψης με τα έγγαμα ζευγάρια. Όσον αφορά τη σύγκριση με τα άγαμα ζευγάρια του αντίθετου φύλου, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι βάσει των διατάξεων της γαλλικής νομοθεσίας θα απορριπτόταν και η αίτηση για απλή υιοθεσία που θα υπέβαλε ένα ετεροφυλόφιλο ζευγάρι που βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση και είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη, συνεπώς, ότι δεν υπήρξε διαφορετική μεταχείριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και, επομένως, ούτε παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφευγουσών που απορρέουν από τη συνθήκη.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Χ κ.λπ. κατά Αυστρίας*²⁴⁷ αφορά την καταγγελία ομοφυλόφιλου ζευγαριού ότι υφίστατο διακριτική μεταχείριση σε σχέση με τα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια όσον αφορά την τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα. Η πρώτη και η τρίτη προσφεύγουσα διατηρούσαν σταθερή σχέση και η πρώτη προσφεύγουσα θέλησε να υιοθετήσει τον δεύτερο προσφεύγοντα, ο οποίος ήταν γιος της τρίτης προσφεύγουσας. Όπως και στην υπόθεση *Gas και Dubois*, το ΕΔΔΑ απέρριψε το επιχείρημα ότι οι προσφεύγουσες βρίσκονταν σε ανάλογη κατάσταση με εκείνη ενός έγγαμου ζευγαριού όταν ο ένας σύζυγος επιθυμεί να υιοθετήσει το τέκνο του άλλου συζύγου. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι οι προσφεύγουσες βρίσκονταν σε κατάσταση που προσομοιάζει με την κατάσταση των άγαμων ετεροφυλόφιλων ζευγαριών. Μολονότι η τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα επιτρέπεται για τα άγαμα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια βάσει της αυστριακής νομοθεσίας, ο αυστριακός αστικός κώδικας προβλέπει ότι το πρόσωπο που υιοθετεί ένα παιδί υποκαθιστά τον βιολογικό γονέα του ίδιου φύλου, καθιστώντας νομικά απαγορευτική την τεκνοθεσία από δεύτερο γονέα για τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπό τις δεδομένες συνθήκες υπήρξε διαφορετική μεταχείριση των προσφευγουσών ερειδόμενη στον γενετήσιο προσανατολισμό τους και ότι το δημόσιο δεν είχε προβάλει επαρκώς βαρύνοντες και πειστικούς λόγους, κατά παράβαση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

247 ΕΔΔΑ, *Χ κ.λπ. κατά Αυστρίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013.

Τέλος, το ΕΔΔΑ επικεντρώνει την προσοχή του επί της ουσίας της συμμόρφωσης με το πνεύμα και τον σκοπό του διεθνούς δικαίου που διέπει τη διαδικασία λήψης απόφασης σε θέματα υιοθεσίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Harroudj κατά Γαλλίας*²⁴⁸, οι γαλλικές αρχές απέρριψαν το αίτημα της προσφεύγουσας για πλήρη υιοθεσία ενός αλγερινού κοριτσιού το οποίο είχε εγκαταλειφθεί αμέσως μετά τη γέννησή του και την επιμέλειά του είχε αναλάβει η προσφεύγουσα στο πλαίσιο του θεσμού της *kafala*, ενός θεσμού επιτροπείας του ισλαμικού δικαίου. Η αιτιολογία στην οποία βασίστηκε η απόρριψη ήταν το γεγονός ότι ο γαλλικός αστικός κώδικας δεν επιτρέπει την υιοθεσία ενός παιδιού, η υιοθεσία του οποίου θα απαγορευόταν βάσει της νομοθεσίας της χώρας καταγωγής του (όπως όντως ισχύει στην περίπτωση της αλγερινής νομοθεσίας), καθώς και το γεγονός ότι βάσει της *kafala* η προσφεύγουσα είχε αναλάβει ήδη τη γονική μέριμνα και ήταν ως εκ τούτου σε θέση να λαμβάνει αποφάσεις με γνώμονα το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Η έφεση που ασκήθηκε στη συνέχεια απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι η εθνική νομοθεσία είναι εναρμονισμένη με τη Σύμβαση της Χάγης για την Προστασία των Παιδιών και τη Συνεργασία σχετικά με τη Διακρατική Υιοθεσία και ότι στο Άρθρο 20 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ο θεσμός της *kafala* αναγνωρίζεται ως ισοδύναμος της υιοθεσίας ως προς την προάσπιση του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού. Στο πλαίσιο της εξέτασης της καταγγελίας της προσφεύγουσας, το ΕΔΔΑ υπενθύμισε την αρχή που προβλέπει ότι αφ' ης στιγμής δημιουργηθεί οικογενειακός δεσμός, το κράτος οφείλει να ενεργεί με γνώμονα την ανάπτυξη αυτού του δεσμού και να θεσπίζει νομικές εγγυήσεις που καθιστούν δυνατή την ενσωμάτωση του παιδιού στην οικογένεια. Υπογράμμισε επίσης την ανάγκη η ερμηνεία της ΕΣΔΑ να εναρμονίζεται με τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι, κατά την εκτίμησή του, μέλημα των γαλλικών αρχών ήταν η συμμόρφωση με το πνεύμα και τον σκοπό των διεθνών συμβάσεων, συμπεριλαμβανομένης της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η *kafala* αναγνωρίζεται από τη γαλλική νομοθεσία και η προσφεύγουσα είχε δικαίωμα να ασκεί γονική μέριμνα και να λαμβάνει αποφάσεις προς το συμφέρον του παιδιού. Είχε τη δυνατότητα, για παράδειγμα, να συντάξει διαθήκη με κληρονόμο το παιδί, ξεπερνώντας έτσι τις δυσχέρειες που προέκυπταν από την απαγόρευση

248 ΕΔΔΑ, *Harroudj κατά Γαλλίας*, Αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012.

υιοθεσίας. Εν κατακλείδι, παρακάμπτοντας σταδιακά την απαγόρευση της υιοθεσίας με τον τρόπο αυτό, το εναγόμενο κράτος, στόχος του οποίου ήταν να ενθαρρύνει την ένταξη των παιδιών ξένης καταγωγής χωρίς να αποκόπτονται αμέσως από τους κανόνες της χώρας καταγωγής τους, επέδειξε σεβασμό στον πολιτιστικό πλουραλισμό και στάθμισε σωστά το δημόσιο συμφέρον και το συμφέρον της προσφεύγουσας. Κατά συνέπεια το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση των δικαιωμάτων της προσφεύγουσας.

7

Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ)</p>	<p>Βία στο σπίτι, το σχολείο ή σε άλλα περιβάλλοντα</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρα 2 (δικαίωμα στη ζωή), 3 (απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση), και 8 (σωματική ακεραιότητα) · Πρωτόκολλο Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, Άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Kayaçak κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 60444/08, 2012 (επίθεση με μαχαίρι κοντά σε σχολείο)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>O'Keefe κατά Ιρλανδίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 35810/09, 2014 (σεξουαλική κακοποίηση σε σχολείο)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 7511/76 και 7743/76, 1982 (σωματική τιμωρία)</p> <p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρα 7 (δικαίωμα ειδικής προστασίας έναντι κινδύνων κατά της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας) και 17 (δικαίωμα προστασίας)</p> <p>ΕΕΚΔ, <i>World Organisation against Torture (OMCT) κατά Βελγίου</i>, προσφυγή Αριθ. 21/2003, 2004 (απαγόρευση της σωματικής τιμωρίας στο Βέλγιο)</p> <p>Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote)</p> <p>Σύμβαση σχετικά με την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (Σύμβαση Κωνσταντινούπολης)</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 5 παράγραφος 2 (αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία)</p> <p>Οδηγία για τους Εργαζόμενους Νέους (94/33/ΕΚ)</p> <p>Οδηγία για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (2011/36/ΕΕ)</p>	<p>Αναγκαστική εργασία</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 4 (απαγόρευση της ειλωτείας, της αναγκαστικής και της υποχρεωτικής εργασίας)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>C.N. και V. κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 67724/09, 2012 (ειλωτεία - θετικές υποχρεώσεις του κράτους)</p> <p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 7 παράγραφος 10 (προστασία των παιδιών έναντι κινδύνων κατά της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας)</p> <p>Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote)</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 5 παράγραφος 3 (απαγόρευση της εμπορίας)</p> <p>Οδηγία για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (2011/36/ΕΕ)</p>	<p>Εμπορία παιδιών</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 4 (απαγόρευση της ειλωτείας)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας</i>, Αριθ. 25965/04, 2010 (παράλειψη του κράτους να διερευνήσει καταγγελίες για εμπορία)</p> <p>Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων</p>
<p>Οδηγία για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (2011/36/ΕΕ)</p>	<p>Παιδική πορνογραφία</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Söderman κατά Σουηδίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως] Αριθ. 5786/08, 2013 (κρυφή βιντεοσκόπηση παιδιού)</p> <p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 7 παράγραφος 10 (ειδική προστασία έναντι κινδύνων κατά της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας)</p> <p>Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote)</p> <p>Σύμβαση για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο</p>
	<p>Παιδιά που ανήκουν σε μειονότητες</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Centre for Legal Resources ex ονόματος του Valentin Câmpreanu κατά Ρουμανίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 47848/08, 2014 (θάνατος νέου με βαριά αναπηρία σε δημόσιο ίδρυμα)</p>
<p>Απόφαση 2010/48/ΕΚ του Συμβουλίου</p>	<p>Παιδιά με αναπηρία</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Nencheva κ.λπ. κατά Βουλγαρίας</i>, Αριθ. 48609/06, 2013 (θάνατος παιδιών σε δημόσιο ίδρυμα)</p>
<p>Απόφαση 2007/698/ΕΚ της Επιτροπής</p>	<p>Εξαφανισμένα παιδιά</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Zorica Jovanović κατά Σερβίας</i>, Αριθ. 21794/08, 2013 (δικαίωμα στην πληροφόρηση)</p>

Η προστασία των παιδιών σχετίζεται, με την ευρεία έννοια, με κάθε μέτρο που έχει στόχο να διασφαλίζει την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών. Με τη στενή έννοια, σχετίζεται με το δικαίωμα των παιδιών να μην υφίστανται οποιαδήποτε μορφή βίας. Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ότι τα παιδιά τυγχάνουν επαρκούς προστασίας και ότι μπορούν να ασκούν στην πράξη το δικαίωμά τους για προστασία της σωματικής ακεραιότητας και της αξιοπρέπειάς τους. Η υποχρέωση του κράτους να παρέχει προστασία λαμβάνει διάφορες μορφές, ανάλογα με τον εκάστοτε κίνδυνο άσκησης βίας στον οποίο είναι εκτεθειμένο το παιδί και το πρόσωπο που την ασκεί. Ως εκ τούτου, οι υποχρεώσεις των κρατών είναι πιο προφανείς όταν τα παιδιά τελούν υπό τη μέριμνα και τον έλεγχο του κράτους, όπως, λόγου χάρη, όταν ζουν σε δημόσια ιδρύματα. Τα κράτη οφείλουν να παρεμβαίνουν όταν ο κίνδυνος βίας είναι μεγάλος. Ωστόσο, η υποχρέωση του κράτους να παρέχει προστασία δεν είναι εξίσου εύκολο να οριοθετηθεί στις περιπτώσεις που οι αυτουργοί πράξεων βίας κατά των παιδιών είναι ιδιώτες, π.χ. μέλη των οικογενειών τους.

Στην αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσον αφορά το συγκεκριμένο πεδίο εμπίπτουν κυρίως τα διασυνοριακά εγκλήματα (Άρθρο 83 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)). Στο πλαίσιο αυτό έχουν θεσπιστεί συγκεκριμένα νομοθετικά μέτρα για την παιδική πορνογραφία και την εμπορία ανθρώπων. Η ΕΕ έχει επίσης θεσπίσει νομοθεσία που επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να θεσπίζουν ως ποινικά αδικήματα διάφορες μορφές σεξουαλικής κακοποίησης. Σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ), η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – κυρίως στα Άρθρα 2, 3 και 8 – εξειδικεύει τα καθήκοντα των κρατών ως προς ένα ευρύ φάσμα πράξεων που λογίζονται ως βία κατά των παιδιών. Δραστηριότητα στον τομέα αυτό έχει αναπτύξει και η ΕΕΚΔ, μέσω τόσο της διαδικασίας υποβολής εκθέσεων όσο και της διαδικασίας εξέτασης συλλογικής προσφυγής. Τέλος, το ΣΤΕ έχει πλέον θεσπίσει συμβάσεις ειδικού ενδιαφέροντος, όπως είναι κυρίως η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης (Σύμβαση Lanzarote)²⁴⁹, η εφαρμογή των οποίων τελεί υπό την επίβλεψη φορέων παρακολούθησης.

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται ανάλυση συγκεκριμένων πτυχών της βίας κατά των παιδιών και της αντιμετώπισής τους από τη διεθνή κοινότητα. Στην [Ενότητα 7.1](#)

249 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 201, 2007.

εξετάζεται η βία στο σπίτι, στο σχολείο και σε άλλα περιβάλλοντα και αναλύονται ζητήματα όπως η σωματική τιμωρία, η παιδική κακοποίηση και παραμέληση, και η σεξουαλική βία. Στην **Ενότητα 7.2** παρουσιάζονται υποθέσεις παιδικής εκμετάλλευσης με σημαντική διασυννοριακή διάσταση, συμπεριλαμβανομένων υποθέσεων εμπορίας (με σκοπό την αναγκαστική εργασία ή τη σεξουαλική εκμετάλλευση), παιδικής πορνογραφίας και αθέμιτης προσέγγισης παιδιών μέσω διαδικτύου. Τέλος, στην **Ενότητα 7.3** εξετάζονται περιπτώσεις κακοποίησης όπου τα παιδιά βρίσκονται σε ιδιαίτερος ευάλωτη κατάσταση.

7.1. Βία στο σπίτι, το σχολείο ή σε άλλα περιβάλλοντα

Κύρια σημεία

- Τα κράτη έχουν υποχρέωση να διασφαλίζουν την αποτελεσματική προστασία των παιδιών από τη βία και την πρόκληση βλαβών σε κάθε περιβάλλον.
- Τα κράτη έχουν υποχρέωση να θεσπίζουν επαρκές νομικό πλαίσιο για την προστασία του παιδιού.
- Τα κράτη οφείλουν να προβαίνουν στην αποτελεσματική διερεύνηση βásiμων ισχυρισμών για κακοποίηση, άσκηση βίας εναντίον παιδιών ή πρόκληση βλάβης σε παιδιά.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**²⁵⁰, η κυριότερη νομοθετική πράξη στο συγκεκριμένο πεδίο, η οποία θεσπίστηκε δυνάμει των Άρθρων 82 και 83 της ΣΛΕΕ, είναι η Οδηγία 2011/93/ΕΕ σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας²⁵¹.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το ΕΔΔΑ και η ΕΕΚΔ έχουν παράγει πλούσιο σώμα νομολογίας σχετικά με την προστασία των παιδιών από τη βία σε κάθε περιβάλλον. Επιπλέον, ειδικού ενδιαφέροντος συμβάσεις του ΣτΕ (π.χ. η Σύμβαση Lanzarote) προβλέπουν λεπτομερείς εγγυήσεις για την προστασία των παιδιών από συγκεκριμένες μορφές βίας.

²⁵⁰ Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας, ΕΕ 2011 L 335/1.

²⁵¹ *Αυτόθι*.

7.1.1. Εμβέλεια της κρατικής ευθύνης

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έχει αναλύσει τις σοβαρότερες μορφές βίας κατά των παιδιών στη βάση διαφόρων άρθρων της ΕΣΔΑ, και κυρίως των Άρθρων 2 και 3. Το Δικαστήριο έχει προσδιορίσει σαφείς υποχρεώσεις που φέρουν τα κράτη όταν αναλαμβάνουν τη μέριμνα των παιδιών που τοποθετούνται σε ιδρύματα²⁵². Ομοίως, εάν η σκληρότητα μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς ή κατάστασης υπερβαίνει τα όρια πέραν των οποίων χαρακτηρίζεται ως απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση κατά τα διαλαμβανόμενα στο Άρθρο 3, το κράτος έχει θετική υποχρέωση να προστατεύει τα παιδιά από σωματική κακοποίηση, ακόμη κι όταν αυτοουργοί είναι ιδιώτες. Καταστάσεις όπως μακροχρόνια παραμέληση από τους γονείς²⁵³, σεξουαλική κακοποίηση κατ' εξακολούθηση από εκπαιδευτικούς²⁵⁴, βιασμός²⁵⁵ ή σωματικές ποινές²⁵⁶ έχει κριθεί ότι εμπίπτουν στο πεδίο του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Σε περίπτωση θανάτου, το κράτος μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο στη βάση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, ακόμη κι αν ο θάνατος προκλήθηκε από ιδιώτη και όχι από δημόσιο λειτουργό. Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών διαφέρουν ανάλογα με την περίπτωση, ωστόσο η βασικότερη υποχρέωση είναι η *αποτελεσματική* προστασία των παιδιών από τη βία. Σε περιπτώσεις σοβαρών μορφών σωματικής κακοποίησης, στις θετικές υποχρεώσεις συγκαταλέγεται η υποχρέωση θέσπισης αποτελεσματικών διατάξεων ποινικού δικαίου που υποστηρίζονται από τον μηχανισμό επιβολής του νόμου²⁵⁷. Τα κράτη οφείλουν επίσης να θεσπίζουν ειδικά μέτρα και εγγυήσεις για την προστασία των παιδιών²⁵⁸.

Το ΕΔΔΑ έχει κληθεί επανειλημμένως να εξετάσει υποθέσεις που αφορούσαν την άσκηση βίας κατά παιδιών από ιδιώτες σε σχολεία, ιδιωτικές κατοικίες ή άλλα ιδρύματα όπου η διαχείριση ανήκε σε μη δημόσιους φορείς, στο πλαίσιο των οποίων δεν ήταν σαφές εάν συνέτρεχε ευθύνη του κράτους. Το

252 ΕΔΔΑ, *Nencheva κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013 (διατίθεται στα γαλλικά).

253 ΕΔΔΑ, *Z κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001.

254 ΕΔΔΑ, *O'Keefe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014.

255 ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003.

256 ΕΔΔΑ, *Tyger κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 5856/72, 25 Απριλίου 1978.

257 ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003, σκέψη 150.

258 ΕΔΔΑ, *O'Keefe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 146.

ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το κράτος δεν απαλλάσσεται από την υποχρέωση προστασίας των παιδιών όταν αναθέτει την ευθύνη της διοίκησης σημαντικών δημόσιων υπηρεσιών – όπως η εκπαίδευση – σε ιδιώτες²⁵⁹. Στις υποθέσεις που αφορούσαν τον καταλογισμό κρατικής ευθύνης, το ΕΔΔΑ κατά κανόνα προέβη σε διάκριση μεταξύ της γενικότερης υποχρέωσης των κρατών να παρέχουν προστασία, όταν ο κίνδυνος δεν είναι σαφώς αναγνωρίσιμος, και της ειδικότερης υποχρέωσης να παρέχουν προστασία, σε περιπτώσεις που το θύμα είναι σαφώς αναγνωρίσιμο. Στην πρώτη περίπτωση, το ΕΔΔΑ εξέτασε εάν η απουσία κρατικής παρέμβασης είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί πραγματικός κίνδυνος να πέσει το παιδί θύμα βίας.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Kayak κατά Τουρκίας*²⁶⁰ αφορά τη θανάσιμη επίθεση με μαχαίρι που δέχθηκε δεκαπεντάχρονος από άλλο έφηβο κοντά σε σχολείο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα σχολεία έχουν υποχρέωση να προστατεύουν όσους εγγράφονται σε αυτά από κάθε μορφή βίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η Τουρκία έφερε ευθύνη στη βάση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ διότι δεν προστάτεψε το δικαίωμα στη ζωή του γιου και αδελφού των προσφευγόντων, δεδομένου ότι κατά την επίδικη περίοδο δεν υπήρχε αποτελεσματικό σύστημα επιτήρησης. Η απουσία ενός τέτοιου συστήματος ήταν ο λόγος που ένας έφηβος μπόρεσε να πάρει από την κουζίνα του σχολείου το μαχαίρι που χρησιμοποίησε για να σκοτώσει το θύμα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *O'Keefe κατά Ιρλανδίας*²⁶¹ αφορά πράξεις κακοποίησης που διαπράχθηκαν τη δεκαετία του 1970 σε ένα ιρλανδικό εθνικό σχολείο. Την εποχή εκείνη, τα εθνικά σχολεία στην Ιρλανδία ήταν αναγνωρισμένα και χρηματοδοτούνταν από το κράτος, ενώ υπεύθυνη για τη διαχείριση και τη διοίκησή τους ήταν η Εκκλησία. Η προσφεύγουσα, η οποία ήταν τότε μαθήτρια, υπήρξε θύμα περίπου 20 πράξεων σεξουαλικής κακοποίησης από εκπαιδευτικό του σχολείου. Προέβη στην καταγγελία των πράξεων αυτών στις κρατικές αρχές μόλις το 1998, αφού ανακάλυψε ότι ο ίδιος δάσκαλος είχε διαπράξει και άλλες πράξεις σεξουαλικής κακοποίησης. Το ΕΔΔΑ κλήθηκε να αποφασίσει εάν το

259 *Αυτόθι*, σκέψη 150· ΕΔΔΑ, *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993, σκέψη 27.

260 ΕΔΔΑ, *Kayak κατά Τουρκίας*, Αριθ. 60444/08, 10 Ιουλίου 2012 (διατίθεται στα γαλλικά).

261 ΕΔΔΑ, *O'Keefe κατά Ιρλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014.

κράτος μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνο για πράξεις κακοποίησης που δεν είχαν καταγγεληθεί σε πρώτο χρόνο στις αρχές. Καταρχάς το Δικαστήριο έκρινε ότι οι πράξεις κακοποίησης που υπέστη η προσφεύγουσα ενέπιπταν στο πεδίο του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Στη συνέχεια το ΕΔΔΑ έκρινε, βασιζόμενο σε διάφορες εκθέσεις, ότι το κράτος όφειλε να έχει επίγνωση των πιθανών κινδύνων σεξουαλικής κακοποίησης στα σχολεία. Κατά την επιδικη περίοδο δεν προβλεπόταν κάποια επαρκής διαδικασία μέσω της οποίας θα μπορούσε ένα παιδί ή ένας γονέας να καταγγείλει πράξεις κακοποίησης απευθείας στο κράτος. Επίσης δεν υπήρχαν μηχανισμοί για την επίβλεψη της μεταχείρισης των παιδιών από τους δασκάλους. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η Ιρλανδία δεν εκπλήρωσε τις θετικές υποχρεώσεις της στη βάση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, καθώς δεν μερίμνησε για την ύπαρξη αποτελεσματικού μηχανισμού προστασίας από πράξεις κακοποίησης κατά ανηλίκων στα σχολεία.

Κατά το ΕΔΔΑ, τα κράτη οφείλουν επίσης να προβαίνουν στην αποτελεσματική διερεύνηση ισχυρισμών για σωματική κακοποίηση ή απώλεια ζωής, ανεξαρτήτως εάν αυτοιργοί των πράξεων ήταν δημόσιοι λειτουργοί²⁶² ή ιδιώτες. Η διερεύνηση είναι αποτελεσματική εάν, αμέσως μετά την υποβολή καταγγελίας από τα θύματα ή τους διαδόχους τους, το κράτος εφαρμόζει διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει στον εντοπισμό και την τιμωρία των υπαιτίων πράξεων βίας που αντίκεινται είτε στο Άρθρο 2 είτε στο Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

Στη βάση του ΕΚΧ, το δικαίωμα των παιδιών στην προστασία από σεξουαλική και σωματική κακοποίηση αναγνωρίζεται κυρίως στα Άρθρα 7 και 17.

Επίσης, βάσει της Σύμβασης Lanzarote, τα κράτη έχουν υποχρέωση να θεσπίζουν ως ποινικά αδικήματα διάφορες μορφές γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης παιδιών²⁶³. Η σύμβαση αυτή υποχρεώνει επίσης τα κράτη να λαμβάνουν νομοθετικά ή άλλα μέτρα για την πρόληψη της γενετήσιας κακοποίησης παιδιών, μέσω της διοργάνωσης εκστρατειών ευαισθητοποίησης, της παροχής εκπαίδευσης σε εξειδικευμένο προσωπικό, της ενημέρωσης των παιδιών για τους κινδύνους κακοποίησης και παρέχοντας εξειδικευμένη βοήθεια στα άτομα που διατρέχουν κίνδυνο να διαπράξουν αδικήματα κακοποίησης παιδιών. Επιπλέον, βάσει των Άρθρων 4 και 5 της Σύμβασης του Συμβουλίου

262 ΕΔΔΑ, *Asenov κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 24760/94, 28 Οκτωβρίου 1998.

263 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 201, 2007.

της Ευρώπης σχετικά με την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση Κωνσταντινούπολης)²⁶⁴, τα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να θεσπίζουν ειδικά νομοθετικά μέτρα και να προβαίνουν στη διερεύνηση πράξεων βίας κατά των γυναικών. Βάσει του Άρθρου 22 της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης τα κράτη οφείλουν να μεριμνούν για την παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών υποστήριξης σε γυναίκες και παιδιά που είναι θύματα ενδοοικογενειακής βίας.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτελεί τη σημαντικότερη νομική πράξη για τη διασφάλιση της προστασίας των παιδιών σε επίπεδο κρατών. Δυνάμει του Άρθρου 19, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα, προκειμένου να προστατεύσουν το παιδί από κάθε μορφή βίας. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει εκδώσει μεγάλο αριθμό γενικών παρατηρήσεων και συστάσεων στις οποίες ερμηνεύονται οι υποχρεώσεις των κρατών που απορρέουν από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Για παράδειγμα, στη Γενική Παρατήρηση Αριθ. 13 περιγράφονται μέτρα για την προστασία των παιδιών από κάθε μορφή βίας²⁶⁵. Στη Γενική Παρατήρηση Αριθ. 5 γίνεται αναφορά στη θέσπιση μέτρων για την εφαρμογή και παρακολούθηση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στο πλαίσιο των εθνικών νομοθεσιών και πολιτικών²⁶⁶.

7.1.2. Σωματική τιμωρία

Ως σωματική τιμωρία ορίζεται σε γενικές γραμμές οποιαδήποτε μορφή τιμωρίας κατά την οποία ασκείται φυσική βία και σκοπό με σκοπό την πρόκληση πόνου ή δυσφορίας σε κάποιον. Κατά κύριο λόγο συνίσταται στο χτύπημα των παιδιών με το χέρι ή με κάποιο αντικείμενο, αλλά μπορεί επίσης να αφορά

264 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 210, 2011.

265 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2011), *Γενική Παρατήρηση αριθ. 13*, CRC/C/GC/13, 18 Απριλίου 2011

266 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2003), *Γενική Παρατήρηση αριθ. 5*, CRC/GC/2003/5, 27 Νοεμβρίου 2003.

ενέργειες που δεν περιλαμβάνουν την άσκηση σωματικής βίας (όπως οι απειλές) αλλά έχουν το ίδιο τελικό αποτέλεσμα – την ταπείνωση του παιδιού²⁶⁷.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει προσφυγές που αφορούν τη χρήση σωματικής τιμωρίας ως μορφής πειθαρχικού μέτρου κυρίως στη βάση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Στις περιπτώσεις που η σκληρότητα του εκάστοτε μέτρου υπερβαίνει τα όρια που διαλαμβάνονται στο Άρθρο 3, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η μεταχείριση παραβιάζει τη συγκεκριμένη διάταξη²⁶⁸. Ακόμη και στις περιπτώσεις που η σκληρότητα των μέτρων σωματικής τιμωρίας δεν υπερβαίνει τα όρια που διαλαμβάνονται στο Άρθρο 3, τα μέτρα μπορεί εντούτοις να εμπίπτουν στο Άρθρο 8 και δη στο σκέλος που αφορά το δικαίωμα προστασίας της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δεν έχει διαπιστώσει έως σήμερα παράβαση στη βάση του Άρθρου 8 σε υποθέσεις που αφορούν σωματική τιμωρία. Η χρήση σωματικής τιμωρίας σε δημόσια σχολεία ενδέχεται επίσης να παραβιάζει το δικαίωμα των γονέων στην ανατροφή των παιδιών τους σύμφωνα με τις φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις, όπως ορίζεται στο Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ²⁶⁹.

Παράδειγμα: Οι υποθέσεις *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*²⁷⁰ αφορούν την αποβολή από το σχολείο δύο αγοριών επειδή αρνήθηκαν να δεχτούν σωματική τιμωρία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ δεδομένου ότι τα παιδιά δεν υπέστησαν εν τέλει σωματική τιμωρία. Εντούτοις, απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ με το σκεπτικό ότι, επιτρέποντας τη σωματική τιμωρία, το εναγόμενο κράτος δεν επέδειξε σεβασμό στις φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι η αποβολή ενός εκ των αγοριών από το σχολείο συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός του στην εκπαίδευση που αναγνωρίζεται στο Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ.

267 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Γενική Παρατήρηση Αριθ. 8 (2006), *Το δικαίωμα του παιδιού στην προστασία από σωματική τιμωρία και άλλες μορφές σκληρής ή ταπεινωτικής τιμωρίας* (Άρθρα 19, 28 παράγραφος 2 και 37, μεταξύ άλλων) CRC/C/GC/8, 2 Μαρτίου 2007.

268 ΕΔΔΑ, *Tyler κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 5856/72, 25 Απριλίου 1978.

269 ΕΔΔΑ, *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982, σκέψη 38.

270 ΕΔΔΑ, *Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982.

Ο ΕΚΧ δεν περιλαμβάνει ρητή απαγόρευση της σωματικής τιμωρίας. Κατά την ερμηνεία της ΕΕΚΔ, ωστόσο, το Άρθρο 17 του ΕΚΧ εμπεριέχει σιωπηρά την υποχρέωση αυτή²⁷¹. Η ΕΕΚΔ, στο πλαίσιο του εποπτικού ρόλου που ασκεί μέσω τόσο της διαδικασίας υποβολής εκθέσεων όσο και της διαδικασίας εξέτασης συλλογικής προσφυγής ως προς τη συμμόρφωση των κρατών με το Άρθρο 17, έκρινε ότι το γεγονός ότι αρκετά συμβαλλόμενα κράτη δεν έχουν απαγορεύσει όλες τις μορφές σωματικής τιμωρίας συνιστά παραβίαση της συγκεκριμένης διάταξης από μέρους τους. Σε τρεις παρόμοιες προσφυγές που υπέβαλε η Association for the Protection of All Children (APPROACH) Ltd. κατά του Βελγίου²⁷², της Τσεχικής Δημοκρατίας²⁷³ και της Σλοβενίας²⁷⁴ αντίστοιχα, η ΕΕΚΔ διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 17 του ΕΚΧ, καθώς στις χώρες αυτές δεν υπήρχε νομοθεσία που να προβλέπει «ρητή και πλήρη απαγόρευση κάθε μορφής σωματικής τιμωρίας των παιδιών που είναι πιθανό να επηρεάζει τη σωματική ακεραιότητα, την αξιοπρέπεια, την ανάπτυξη ή την ψυχική ευημερία τους»²⁷⁵. Η ΕΕΚΔ όρισε επίσης ότι οι νόμοι που απαγορεύουν τη σωματική τιμωρία των παιδιών πρέπει να εφαρμόζονται και στις μορφές εναλλακτικής φροντίδας, όπως η ιδρυματική φροντίδα, η ανάδοχη φροντίδα και οι παιδικοί σταθμοί. Στο πλαίσιο αυτό υπενθυμίζεται ότι η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέδωσε το 2004 σύσταση με την οποία καλούσε όλα τα συμβαλλόμενα κράτη να απαγορεύσουν τη σωματική τιμωρία²⁷⁶.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η σωματική τιμωρία θεωρείται εμμέσως μορφή βίας που εμπίπτει στα Άρθρα 19, 28 παράγραφος 2 και 37 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Επίσης, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει εκδώσει τη Γενική Παρατήρηση Αριθ. 8/2006,

271 Βλ., για παράδειγμα, ΕΕΚΔ, *World Organisation against Torture (OMCT) κατά Βελγίου*, προσφυγή Αριθ. 21/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004, ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα XVI-2, Πολωνία, άρθρο 17, σ. 65.

272 ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Βελγίου, προσφυγή Αριθ. 98/2013, 29 Μαΐου 2015*, σκέψη 49.

273 ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, προσφυγή Αριθ. 96/2013, 29 Μαΐου 2015.

274 ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Σλοβενίας*, προσφυγή Αριθ. 95/2013, 27 Μαΐου 2015.

275 ΕΕΚΔ, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Σλοβενίας*, προσφυγή Αριθ. 95/2013, 27 Μαΐου 2015, σκέψη 51.

276 Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2004), Σύσταση 1666 (2004) σχετικά με την απαγόρευση της σωματικής τιμωρίας των παιδιών σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, 23 Ιουνίου 2004.

καλώντας τα κράτη να λάβουν κατάλληλα μέτρα κατά κάθε μορφής σωματικής τιμωρίας²⁷⁷.

7.1.3. Σεξουαλική κακοποίηση

Η εμπορία ανθρώπων και η παιδική πορνογραφία εξετάζονται στις [Ενότητες 7.2.2](#) και [7.2.3](#) αντίστοιχα.

Η σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών λαμβάνει διάφορες μορφές, όπως, μεταξύ άλλων, η παρενόχληση, το απρεπές άγγιγμα, η αιμομιξία και ο βιασμός. Η παιδική σεξουαλική κακοποίηση λαμβάνει χώρα σε διάφορα περιβάλλοντα, όπως το σπίτι, το σχολείο, τα ιδρύματα φροντίδας, οι εκκλησίες κ.λπ. Τα παιδιά είναι ιδιαίτερος εύλωτα στην σεξουαλική κακοποίηση, καθώς συχνά βρίσκονται υπό την εξουσία και τον έλεγχο ενηλίκων και έχουν πολύ πιο περιορισμένη πρόσβαση σε μηχανισμούς υποβολής καταγγελιών.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2011/93/ΕΕ – η οποία υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό την προσέγγιση που καθιερώνεται στη Σύμβαση Lanzarote – έχει στόχο την εναρμόνιση των κρατών μελών ως προς τη θέσπιση ελάχιστων ποινικών κυρώσεων για τα διάφορα αδικήματα σεξουαλικής κακοποίησης²⁷⁸. Σύμφωνα με το Άρθρο 3 της οδηγίας αυτής, τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ποινικού δικαίου ώστε να εξασφαλίζεται ο κολασμός διαφόρων μορφών σεξουαλικής κακοποίησης, όπως ο εξαναγκασμός του παιδιού να γίνει μάρτυρας σεξουαλικών πράξεων, ή η σεξουαλική κακοποίηση και η τέλεση σεξουαλικών πράξεων με παιδί. Η οδηγία προβλέπει αυστηρότερες ποινές εάν τα αδικήματα διαπράττονται από πρόσωπα που έχουν θέση εμπιστοσύνης επάνω σε ιδιαίτερος εύλωτα παιδιά ή/και μέσω της χρήσης εξαναγκασμού. Επίσης, τα κράτη μέλη οφείλουν να εξασφαλίζουν ότι η ποινική δίωξη υπόπτων για κακοποίηση κινείται αυτεπάγγελτα και ότι στους δράστες που έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα σεξουαλικής κακοποίησης επιβάλλεται απαγόρευση άσκησης επαγγελματικών δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν άμεσες ή τακτικές επαφές με παιδιά. Η οδηγία περιλαμβάνει επίσης διατάξεις

277 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2008), Γενική Παρατήρηση Αριθ. 8 (2006): *Το δικαίωμα του παιδιού στην προστασία από σωματική τιμωρία και άλλες μορφές σκληρής ή ταπεινωτικής τιμωρίας*, (Άρθρα 19, 28 παράγραφος 2 και 37, μεταξύ άλλων), CRC/C/GC/8, 2 Μαρτίου 2007.

278 Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας, ΕΕ 2011 L 335/1.

για τη θέσπιση φιλικών προς τα παιδιά διαδικασιών και διασφαλίζει την προστασία των παιδιών θυμάτων ενώπιον των δικαστηρίων.

Η Οδηγία 2011/93/ΕΕ συνδέεται με την Απόφαση-πλαίσιο 2009/315/ΔΕΥ²⁷⁹ σχετικά με τη διοργάνωση και το περιεχόμενο της ανταλλαγής πληροφοριών που προέρχονται από το ποινικό μητρώο μεταξύ των κρατών μελών. Η οδηγία αυτή, παρά το γεγονός ότι δεν αφορά ειδικά τα παιδιά, καλύπτει ένα σημαντικό κενό στο σύστημα προστασίας, διασφαλίζοντας την πρόσβαση των αρχών των κρατών μελών στο ποινικό μητρώο των καταδικασθέντων. Με τον τρόπο αυτό διευκολύνεται η ταυτοποίηση προσώπων τα οποία, ενώ έχουν καταδικαστεί για σεξουαλικό αδίκημα, αναζητούν εργασία σε ιδρύματα για παιδιά σε άλλα κράτη μέλη.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης στη βάση των Άρθρων 3 και 8 της ΕΣΔΑ. Οι προσφυγές αφορούν κατά κύριο λόγο την παράλειψη των κρατών να λάβουν κατάλληλα μέτρα για την προστασία των παιδιών από κακοποίηση. Στη βάση του Άρθρου 3, το ΕΔΔΑ έχει επίσης εξετάσει υποθέσεις που αφορούν το κατά πόσο τα κράτη προέβησαν σε αποτελεσματική διερεύνηση ισχυρισμών περί σεξουαλικής κακοποίησης. Οι προσφυγές για λόγους σεξουαλικής κακοποίησης που υποβάλλονται κατ' επίκληση του Άρθρου 8 αφορούν τις επιπτώσεις που έχουν οι εν λόγω πράξεις στη σωματική ακεραιότητα των θυμάτων, καθώς και στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής. Ενίοτε, είναι δύσκολο να γίνει διάκριση ανάμεσα στις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Άρθρο 3 και σε εκείνες που απορρέουν από το Άρθρο 8, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί παρόμοιο σκεπτικό όταν διαπιστώνει παραβιάσεις των δύο αυτών άρθρων. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι υποθέσεις στη βάση του Άρθρου 8 είναι πιο συχνές σε περιπτώσεις που αφορούν αδικαιολόγητη απομάκρυνση/τοποθέτηση σε φροντίδα ή τις επιπτώσεις που έχει στην οικογένεια η διατύπωση ισχυρισμών περί παιδικής κακοποίησης. Οι περιπτώσεις αυτές αναλύονται στο [Κεφάλαιο 5](#).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Μ.Σ. κατά Βουλγαρίας*²⁸⁰ η προσφεύγουσα ήταν ένα 14χρονο κορίτσι, που υποστήριξε ότι βιάστηκε από δύο άτομα κατά τη διάρκεια βραδινής εξόδου. Η καταγγελία που υπέβαλε ενώπιον

279 Απόφαση-πλαίσιο 2009/315/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2009, σχετικά με τη διοργάνωση και το περιεχόμενο της ανταλλαγής πληροφοριών που προέρχονται από το ποινικό μητρώο μεταξύ των κρατών μελών, ΕΕ 2009 L 93, σ.σ. 23-32.

280 ΕΔΔΑ, *Μ.Σ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003.

των εθνικών αρχών τέθηκε στο αρχείο κυρίως λόγω του γεγονότος ότι δεν διαπιστώθηκαν ίχνη σωματικής βίας. Το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι ισχυρισμοί περί βιασμού εμπίπτουν στο Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ και ότι το εναγόμενο κράτος όφειλε να προβεί σε αποτελεσματική διερεύνηση των ισχυρισμών αυτών. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι οι βουλγαρικές αρχές παρέλειψαν να προβούν σε ανάλογη διερεύνηση βασιζόμενο σε στοιχεία που αποδείκνυαν ότι οι αρχές κατά κανόνα έθεται υποθέσεις στο αρχείο όταν το θύμα δεν ήταν σε θέση να αποδείξει ότι προέβαλε σωματική αντίσταση στην πράξη του βιασμού. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το συγκεκριμένο επίπεδο αποδείξεως δεν συνάδει με τις πραγματικές συνθήκες που βιώνουν τα θύματα βιασμού, στοιχείο που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να μην είναι αποτελεσματική η διερεύνηση των αρχών κατά παράβαση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Επίσης, στη Σύμβαση Lanzarote ρυθμίζεται λεπτομερώς το δικαίωμα των παιδιών στην προστασία από σεξουαλική κακοποίηση. Η σύμβαση αυτή, η οποία θεσπίστηκε στο πλαίσιο του ΣτΕ, είναι ανοικτή προς κύρωση και από κράτη εκτός Ευρώπης. Η εν λόγω δεσμευτική πράξη υποστηρίζεται από πληθώρα μη νομικώς δεσμευτικών πράξεων που έχουν στόχο την καλύτερη διασφάλιση της θέσπισης αποτελεσματικών μέτρων κατά της σεξουαλικής κακοποίησης από τα κράτη μέλη²⁸¹.

7.1.4. Ενδοοικογενειακή βία και παιδική παραμέληση

Πολλές υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας αφορούν μεταξύ άλλων την πρόβλη ισχυρισμών περί σεξουαλικής κακοποίησης. Στο ζήτημα αυτό, οι υποχρεώσεις των κρατών στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου είναι παρόμοιες με εκείνες που παρατίθενται στην [Ενότητα 7.1.3](#) ανωτέρω.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, καταγγελίες ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι το κράτος δεν εκπλήρωσε επαρκώς την κατοχυρωμένη στην ΕΣΔΑ υποχρέωση προστασίας

²⁸¹ Μεταξύ των σχετικών παραδειγμάτων είναι και τα ακόλουθα: Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2001), Σύσταση Rec (2001) 16 σχετικά με την προστασία των παιδιών από σεξουαλική κακοποίηση, 31 Οκτωβρίου 2001· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (1996), Απόφαση 1099 (1996) σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών, 25 Σεπτεμβρίου 1996· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2000), Απόφαση 1212 (2000) σχετικά με τον βιασμό στις ένοπλες συρράξεις, 3 Απριλίου 2000· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2002), Απόφαση 1307 (2002) σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών: μηδενική ανοχή, 27 Σεπτεμβρίου 2002.

έναντι της πρόκλησης βλαβών υποβάλλονται συνήθως από μητέρες. Στο πλαίσιο υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας έχουν εγερθεί ζητήματα στη βάση των Άρθρων 2, 3 και 8 της εν λόγω Σύμβασης. Τα κράτη οφείλουν να εκπληρώσουν τη θετική υποχρέωσή τους να λαμβάνουν αποτελεσματικά μέτρα κατά της ενδοοικογενειακής βίας και να προβαίνουν σε αποτελεσματική διερεύνηση των ισχυρισμών περί ενδοοικογενειακής βίας ή παιδικής παραμέλησης που κρίνονται βάσιμοι.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Kontrová κατά Σλοβακίας*²⁸², στην προσφεύγουσα ασκήθηκε αρκετές φορές σωματική βία από τον σύζυγό της. Υπέβαλε καταγγελία στην αστυνομία, την οποία όμως αργότερα ανακάλεσε. Εν συνεχεία ο σύζυγός της απείλησε να δολοφονήσει τα παιδιά τους, συμβάν που καταγγέλθηκε στην αστυνομία από έναν συγγενή. Παρ' όλ' αυτά, μερικές μέρες μετά το συμβάν, ο σύζυγος της προσφεύγουσας πυροβόλησε και σκότωσε τα δύο παιδιά τους και στη συνέχεια αυτοκτόνησε. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος υπέχει θετική υποχρέωση στη βάση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ όταν οι αρχές του γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν την ύπαρξη πραγματικού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή συγκεκριμένου ατόμου. Στην προκειμένη υπόθεση, οι σλοβακικές αρχές όφειλαν να γνωρίζουν ότι συντρέχει τέτοιος κίνδυνος, δεδομένων των επαφών που είχαν προηγηθεί μεταξύ της προσφεύγουσας και της αστυνομίας. Η αστυνομία, βάσει της θετικής υποχρέωσης που υπείχε, όφειλε να καταχωρίσει την καταγγελία της προσφεύγουσας για τέλεση ποινικού αδικήματος, να ξεκινήσει ποινική έρευνα και να κινηήσει ποινική διαδικασία, καταγράφοντας συστηματικά τις κλήσεις έκτακτης ανάγκης και προβαίνοντας στις δέουσες ενέργειες σε συνέχεια των ισχυρισμών ότι ο σύζυγος της προσφεύγουσας είχε στην κατοχή του πυροβόλο όπλο. Η αστυνομία, ωστόσο, παρέλειψε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της, και άμεση συνέπεια των παραλείψεών της αυτών ήταν ο θάνατος των παιδιών της προσφεύγουσας κατά παράβαση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Eremia κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας*²⁸³ αφορά την προσφυγή που υπεβλήθη από μια μητέρα και τις δύο κόρες της κατά της παράλειψης των αρχών να τις προστατέψουν από τη βίαιη και βάνουση συμπεριφορά του συζύγου και πατέρα τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αρχές, παρά το γεγονός ότι γνώριζαν για την κακοποίηση,

282 ΕΔΔΑ, *Kontrová κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 7510/04, 31 Μαΐου 2007.

283 ΕΔΔΑ, *Eremia κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας*, Αριθ. 3564/11, 28 Μαΐου 2013.

δεν έλαβαν αποτελεσματικά μέτρα για την προστασία της μητέρας από περαιτέρω πράξεις ενδοοικογενειακής βίας. Έκρινε επίσης ότι παρά τις δυσμενείς ψυχολογικές επιπτώσεις που είχε για τις κόρες το γεγονός ότι ήταν μάρτυρες της βίας που ασκούσε ο πατέρας τους στη μητέρα τους στην οικογενειακή τους εστία, τα μέτρα που ελήφθησαν προκειμένου να μην επαναληφθεί παρόμοια συμπεριφορά ήταν από ελάχιστα έως μηδαμινά. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι οι αρχές δεν εκπλήρωσαν ορθά τις υποχρεώσεις τους στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Ενώπιον του ΕΔΔΑ έχουν εισαχθεί επίσης υποθέσεις παιδικής παραμέλησης είτε σε δημόσια ιδρύματα ή στο σπίτι. Οι υποχρεώσεις των αρχών σε περιπτώσεις παραμέλησης ενός παιδιού από τους γονείς του είναι παρόμοιες με εκείνες στις υποθέσεις που παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Αφενός, το κράτος πρέπει να θεσπίζει αποτελεσματικούς μηχανισμούς για την προστασία του παιδιού και, αφετέρου, οι κρατικές αρχές οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία των παιδιών όταν καταγγέλλεται παιδική παραμέληση ή όταν έχουν στην κατοχή τους επαρκή αποδεικτικά στοιχεία παιδικής παραμέλησης, είτε στο σπίτι είτε σε ιδιωτικά ιδρύματα²⁸⁴. Στις περιπτώσεις παραμέλησης σε δημόσια ιδρύματα, οι αρχές φέρουν άμεση υποχρέωση να παρέχουν προστασία στα παιδιά διασφαλίζοντας ότι λαμβάνουν επαρκή (ιατροφαρμακευτική) φροντίδα, ότι οι χώροι στους οποίους τοποθετούνται είναι επαρκείς και/ή ότι το προσωπικό είναι κατάλληλα εκπαιδευμένο ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των παιδιών²⁸⁵.

Σχετική με το αντικείμενο είναι και η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης²⁸⁶, η οποία μολονότι δεν αφορά ειδικά τα παιδιά, ωστόσο περιλαμβάνει αρκετές αναφορές σε αυτά. Πρώτον, σύμφωνα με το Άρθρο 3 στοιχείο στ), τα κορίτσια κάτω των 18 ετών πρέπει να θεωρούνται «γυναίκες», κι επομένως όλες οι διατάξεις της σύμβασης εφαρμόζονται και στην περίπτωση τους. Δεύτερον, βάσει του Άρθρου 2 παράγραφος 2, τα συμβαλλόμενα κράτη ενθαρρύνονται να εφαρμόζουν τη σύμβαση σε όλα τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, στα οποία μπορεί να περιλαμβάνονται και παιδιά. Στην πραγματικότητα, στις πε-

284 ΕΔΔΑ, *Z κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001.

285 ΕΔΔΑ, *Nencheva κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013 (διατίθεται στα γαλλικά).

286 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 210, 2011.

ρισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά γίνονται μάρτυρες περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας στο σπίτι τους, από τα οποία επηρεάζονται πολύ σοβαρά²⁸⁷. Τέλος, οι ειδικές διατάξεις της σύμβασης που αφορούν τα παιδιά επιβάλλουν στα κράτη την υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα για την κάλυψη των αναγκών των παιδιών θυμάτων, να προάγουν την ευαισθητοποίηση των παιδιών γύρω από το θέμα και να παρέχουν προστασία στα παιδιά μάρτυρες.

Στο ίδιο πνεύμα, βάσει του Άρθρου 17 του ΕΚΧ τα κράτη έχουν την υποχρέωση να απαγορεύουν κάθε μορφή βίας κατά των παιδιών και να θεσπίζουν επαρκείς διατάξεις ποινικού και αστικού δικαίου.

Τα ζητήματα της ενδοοικογενειακής βίας και της παιδικής παραμέλησης εξετάζονται και σε διάφορες νομικές μη δεσμευτικές πράξεις του ΣΤΕ²⁸⁸.

7.2. Παιδική εκμετάλλευση, παιδική πορνογραφία και αθέμιτη προσέγγιση παιδιών μέσω διαδικτύου

Κύριο σημείο

- Οι κρατικές αρχές έχουν υποχρέωση να συνεργάζονται αποτελεσματικά με γνώμονα την προστασία των παιδιών από τη βία, όπως, μεταξύ άλλων, κατά τη διενέργεια ερευνών.

7.2.1. Αναγκαστική εργασία

Βάσει του **δικαίου της ΕΕ**, απαγορεύεται η δουλεία, η ειλωτεία και η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία (Άρθρο 5 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ), όπως και η εργασία των παιδιών (Άρθρο 32 του Χάρτη). Η Οδηγία 94/33/ΕΚ είναι η κυριότερη νομική πράξη που απαγορεύει την παιδική

287 FRA (2014c), σ. 134–135. Βλ. επίσης UNICEF (2006).

288 Μεταξύ των σχετικών παραδειγμάτων είναι και τα ακόλουθα: Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1985), Σύσταση Αριθ. R (85) 4 σχετικά με τη βία στην οικογένεια, 26 Μαρτίου 1985· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1990), Σύσταση Αριθ. R (90) 2 σχετικά με τη λήψη κοινωνικών μέτρων για τη βία στην οικογένεια, 15 Ιανουαρίου 1990· Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (1998), Σύσταση Αριθ. 1371 (1998) σχετικά με την κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών, 23 Απριλίου 1998.

εργασία²⁸⁹. Η ελάχιστη ηλικία για την ανάληψη εργασίας που ορίζουν τα κράτη μέλη δεν μπορεί να είναι μικρότερη από την ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις (Άρθρο 4 παράγραφος 2). Τα κράτη οφείλουν να μεριμνούν ώστε οι νέοι που εργάζονται να απολαύουν κατάλληλων συνθηκών εργασίας (Άρθρα 6 και 7). Επίσης τα παιδιά μπορούν να ασκούν μόνο συγκεκριμένες δραστηριότητες, όπως η παροχή ελαφράς οικιακής εργασίας ή οι δραστηριότητες κοινωνικής και πολιτιστικής φύσεως (Άρθρο 2 παράγραφος 2 και άρθρο 5). Στην οδηγία ορίζονται επίσης συγκεκριμένα μέτρα προστασίας που πρέπει να λαμβάνονται σε περιπτώσεις παιδικής εργασίας (Τμήμα III).

Σε πολλές περιπτώσεις, οι υποθέσεις παιδικής εργασίας αφορούν παιδιά που είναι θύματα εμπορίας²⁹⁰. Η Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων αναγνωρίζει την καταναγκαστική παροχή εργασίας ως μορφή παιδικής εκμετάλλευσης (Άρθρο 2 παράγραφος 3)²⁹¹. Για τα παιδιά που πέφτουν θύματα εμπορίας με σκοπό την αναγκαστική εργασία η οδηγία προβλέπει την ίδια προστασία με τα άτομα που πέφτουν θύματα εμπορίας για άλλους σκοπούς (όπως η σεξουαλική εκμετάλλευση, βλ. [Ενότητα 7.1.3](#))²⁹².

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το Άρθρο 4 της ΕΣΔΑ απαγορεύει με απόλυτο τρόπο κάθε μορφή δουλείας, ειλωτείας, αναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας. Το ΕΔΔΑ ορίζει την «αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» ως «εργασία ή υπηρεσία η οποία παρέχεται από ένα πρόσωπο με την απειλή ποινής παρά τη θέληση του ενδιαφερόμενου προσώπου και την οποία το εν λόγω πρόσωπο δεν προσφέρθηκε οικειοθελώς να παρέχει»²⁹³. Η ειλωτεία περιλαμβάνει, επίσης, «την υποχρέωση του “δουλοπάροικου” να ζει σε ιδιοκτησία άλλου προσώπου και την αδυναμία να μεταβάλλει την κατάσταση στην

289 Οδηγία 94/33/ΕΚ του Συμβουλίου της 22ας Ιουνίου 1994 για την Προστασία των Νέων κατά την Εργασία, ΕΕ 1994, L 216.

290 Αιτιολογική σκέψη 11, οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, ΕΕ 2011 L 101/1.

291 Οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, ΕΕ 2011 L 101/1.

292 Βλ. επίσης FRA (2015c), σ. 40-41.

293 ΕΔΔΑ, *Siliadin κατά Γαλλίας*, Αριθ. 73316/01, 26 Ιουλίου 2005, σκέψη 116.

οποία βρίσκεται»²⁹⁴. Επομένως, η ειλωτεία αποτελεί μια επαχθέστερη μορφή υποχρεωτικής εργασίας.

Σε υποθέσεις που αφορούν ισχυρισμούς περί αναγκαστικής εργασίας, το ΕΔΔΑ αποφαίνεται πρώτα εάν οι ισχυρισμοί εμπίπτουν στο πεδίο του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ²⁹⁵. Εν συνεχεία εξετάζει εάν τα κράτη εκπληρώνουν τη θετική τους υποχρέωση περί θέσπισης ενός νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου βάσει του οποίου απαγορεύονται, τιμωρούνται και διώκονται αποτελεσματικά τα φαινόμενα αναγκαστικής εργασίας, ειλωτείας και δουλείας²⁹⁶. Όσον αφορά τη δικονομική πτυχή του Άρθρου 4, το ΕΔΔΑ εξετάζει εάν οι εθνικές αρχές έχουν προβεί σε αποτελεσματική διερεύνηση των ισχυρισμών περί αναγκαστικής εργασίας ή ειλωτείας που κρίνονται βάσιμοι²⁹⁷.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *C.N. και V. κατά Γαλλίας*²⁹⁸ αφορά τους ισχυρισμούς περί αναγκαστικής εργασίας δύο αδελφών με καταγωγή από το Μπουρουντι. Ύστερα από τον θάνατο των γονέων τους, μεταφέρθηκαν στη Γαλλία για να ζήσουν με τη θεία τους και την οικογένειά της. Επί μια τετραετία διέμεναν στο σπίτι του υπόγειο του σπιτιού από συνθήκες που κατά τους ισχυρισμούς τους ήταν άθλιες. Η μεγαλύτερη αδελφή δεν πήγαινε σχολείο και ασχολούνταν αποκλειστικά με τις δουλειές του σπιτιού και τη φροντίδα του ανάπηρου γιου της θείας της. Η μικρότερη αδελφή πήγαινε σχολείο και εργαζόταν για τη θεία και την οικογένειά της μετά το σχολείο και αφού της δινόταν χρόνος για να κάνει τα μαθήματά της. Οι δύο αδελφές κατέθεσαν προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ καταγγέλλοντας ότι κρατούνταν σε ειλωτεία και υποβάλλονταν σε αναγκαστική εργασία. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η πρώτη προσφεύγουσα όντως υποβαλλόταν σε αναγκαστική εργασία καθώς ήταν υποχρεωμένη να εργάζεται επτά ημέρες την εβδομάδα χωρίς αμοιβή και χωρίς καμία αργία. Έκρινε επίσης ότι κρατείτο σε ειλωτεία διότι είχε την αίσθηση ότι η κατάστασή της ήταν μόνιμη, χωρίς καμία πιθανότητα μεταβολής. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη ακόμη ότι το κράτος δεν εκπλήρωσε τις θετικές υποχρεώσεις του, δεδομένου ότι το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο δεν παρείχε αποτελεσματική προστασία σε θύματα αναγκαστικής εργασίας. Όσον αφορά τη δικονομική υποχρέωση περί διερεύνησης, το ΕΔΔΑ έκρινε

294 *Αυτόθι*, σκέψη 123.

295 ΕΔΔΑ, *C.N. και V. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 67724/09, 11 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 70.

296 *Αυτόθι*, σκέψη 104 κ.επ.

297 ΕΔΔΑ, *C.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 4239/08, 13 Νοεμβρίου 2012, σκέψεις 70-82.

298 ΕΔΔΑ, *C.N. και V. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 67724/09, 11 Οκτωβρίου 2012.

ότι οι απαιτήσεις του Άρθρου 4 της ΕΣΔΑ πληρούνταν, καθώς οι αρχές πρόβησαν στην άμεση διενέργεια ανεξάρτητης έρευνας που μπορούσε να οδηγήσει στον εντοπισμό και την τιμωρία των υπαιτίων. Το ΕΔΔΑ απέρριψε τους ισχυρισμούς της δεύτερης προσφεύγουσας περί αναγκαστικής εργασίας, με το σκεπτικό ότι μπορούσε να πηγαίνει σχολείο και της δινόταν χρόνος να κάνει τα μαθήματά της.

Ο ΕΚΧ κατοχυρώνει το δικαίωμα των παιδιών στην προστασία έναντι κινδύνων κατά της σωματικής και ηθικής ακεραιότητάς τους εντός και εκτός του περιβάλλοντος εργασίας (Άρθρο 7 παράγραφος 10). Η ΕΕΚΔ παρατήρησε ότι η οικιακή/εργασιακή εκμετάλλευση των παιδιών, συμπεριλαμβανομένης της εμπορίας με σκοπό την εργασιακή εκμετάλλευση, πρέπει να απαγορεύεται σε επίπεδο κράτους²⁹⁹. Τα συμβαλλόμενα κράτη του ΕΚΧ οφείλουν όχι μόνο να θεσπίζουν την αναγκαία νομοθεσία για την πρόληψη της εκμετάλλευσης και την προστασία των παιδιών και των νέων, αλλά και να διασφαλίζουν ότι η νομοθεσία αυτή είναι αποτελεσματική στην πράξη³⁰⁰.

Επίσης, στη Σύμβαση Lanzarote ορίζεται ότι τα κράτη οφείλουν να θεσπίζουν ως ποινικά αδικήματα όλες τις μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών.

7.2.2. Εμπορία παιδιών

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 83 της ΣΛΕΕ προσδιορίζει την εμπορία ανθρώπων ως έναν τομέα στον οποίο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο έχουν νομοθετική εξουσία. Το Άρθρο 5 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιέχει ρητή απαγόρευση της εμπορίας ανθρώπων. Εδώ, η συμβολή της ΕΕ είναι πολύτιμη, δεδομένου ότι πρόκειται για έναν τομέα με διασυνοριακές διαστάσεις.

Η Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της είναι η πρώτη πράξη που ενέκρινε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο στη βάση του Άρθρου 83 της ΣΛΕΕ³⁰¹. Βάσει του Άρθρου 2 παράγραφος 1 της οδηγίας αυτής, ως εμπορία ανθρώπων ορίζεται «η πρόσληψη, μεταφορά, διακίνηση, στέγαση ή υποδοχή

299 ΕΚΚΔ, Συμπεράσματα 2004, Βουλγαρία, σ. 57.

300 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα 2006, Αλβανία, σ. 61- ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα 2006, Βουλγαρία, σ. 113.

301 Οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, ΕΕ 2011 L101/1.

προσώπων, συμπεριλαμβανομένης και της ανταλλαγής ή της μεταβίβασης εξουσίας επί των προσώπων αυτών, με την απειλή της χρήσης ή τη χρήση βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, με απαγωγή, απάτη, παραπλάνηση, κατάχρηση εξουσίας ή ευάλωτης θέσης ή με πληρωμή ή αποδοχή χρημάτων ή άλλων απολαβών για την εξασφάλιση της συναίνεσης προσώπου κατέχοντος εξουσία επί ενός άλλου, με σκοπό εκμετάλλευσης». Σκοπός της οδηγίας είναι να θεσπίσει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στον τομέα της εμπορίας ανθρώπων (Άρθρο 1). Η οδηγία στο σύνολό της αφορά και τα παιδιά, ενώ παράλληλα εμπεριέχει μερικές ειδικές για τα παιδιά διατάξεις που αφορούν την παροχή συνδρομής και στήριξης στα παιδιά θύματα εμπορίας και την προστασία τους στο πλαίσιο ποινικής έρευνας (Άρθρα 13–16)³⁰². Πρέπει να λαμβάνονται ειδικά μέτρα στήριξης μετά από εξειδικευμένη εκτίμηση της προσωπικής κατάστασης καθενός παιδιού θύματος (Άρθρο 14 παράγραφος 1). Τα κράτη μέλη διορίζουν επίτροπο προκειμένου να εκπροσωπεί το ύψιστο συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 14 παράγραφος 2) και παρέχουν στήριξη στην οικογένεια του παιδιού (Άρθρο 14 παράγραφος 3). Στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε εκπρόσωπο και σε δωρεάν νομικές συμβουλές, καθώς και το δικαίωμα ακρόασης σε κατάλληλους χώρους και από καταρτισμένους επαγγελματίες (Άρθρο 15 παράγραφοι 1–3). Στα περαιτέρω μέτρα προστασίας συγκαταλέγεται η δυνατότητα να διεξάγεται η ακροαματική διαδικασία κεκλεισμένων των θυρών και η δυνατότητα το παιδί να τύχει ακρόασης χωρίς να είναι παρόν, κάνοντας χρήση τεχνολογιών επικοινωνιών (Άρθρο 15 παράγραφος 5)³⁰³.

Σχετική με την εμπορία παιδιών είναι και η Οδηγία 2004/81/ΕΚ³⁰⁴. Βάσει της πράξης αυτής, τα κράτη μέλη υποδοχής δύνανται να χορηγούν τίτλους παραμονής σε θύματα εμπορίας εφόσον συνεργάζονται στο πλαίσιο της ποινικής έρευνας. Ωστόσο, εναπόκειται στα κράτη μέλη να αποφασίζουν τον βαθμό στον οποίο η οδηγία θα εφαρμόζεται στα παιδιά³⁰⁵.

Όσον αφορά την επιβολή, ο οργανισμός της ΕΕ για την επιβολή του νόμου (Ευρωπόλ) και η Μονάδα Δικαστικής Συνεργασίας της ΕΕ (Eurojust) παίζουν

302 Για την αναλυτική παράθεση των σχετικών διατάξεων βλ. FRA και ΕΔΔΑ (2014), σ. 222.

303 Βλ. FRA (2015b), σ.79.

304 Οδηγία 2004/81/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στη λαθρομετανάστευση, οι οποίοι συνεργάζονται με τις αρμόδιες αρχές, ΕΕ 2004 L 261, σ. 19–23.

305 *Αυτόθι*, Άρθρο 3.

σημαντικό ρόλο στη διασφάλιση της συνεργασίας των κρατών μελών στο πλαίσιο του εντοπισμού και της δίωξης οργανωμένων δικτύων εμπορίας. Οι διατάξεις που αφορούν την προστασία των παιδιών θυμάτων σε επίπεδο ΕΕ εξετάζονται στην [Ενότητα 11.3](#) του παρόντος εγχειριδίου.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, η ΕΣΔΑ δεν εμπεριέχει ρητή διάταξη για την εμπορία. Παρ' όλ' αυτά, η ερμηνεία που δίνει το ΕΔΔΑ στο Άρθρο 4 της ΕΣΔΑ είναι ότι περιλαμβάνει την απαγόρευση της εμπορίας³⁰⁶. Το δικαστήριο υιοθέτησε τον ορισμό της εμπορίας που παρατίθεται στο Άρθρο 3 στοιχείο α) του Πρωτοκόλλου για την πρόληψη, καταστολή και τιμωρία της διακίνησης προσώπων, ιδιαίτερα γυναικών και παιδιών, το οποίο συμπληρώνει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος (Πρωτόκολλο του Παλέρμω), και στο Άρθρο 4 στοιχείο α) της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων³⁰⁷. Το ΕΔΔΑ εξετάζει πρώτα από όλα εάν μια υπόθεση ενέχει βάσιμους ισχυρισμούς περί εμπορίας ώστε να εμπίπτει στο πεδίο του Αρθρου 4. Εάν συντρέχει τέτοια περίπτωση, το ΕΔΔΑ αναλύει την υπόθεση κατά τον τρόπο που περιγράφεται στην [Ενότητα 7.2.1](#): το Δικαστήριο εξετάζει εάν το νομικό πλαίσιο του εναγόμενου κράτους παρέχει αποτελεσματική προστασία κατά της εμπορίας, εάν το κράτος έχει εκπληρώσει τις θετικές του υποχρεώσεις βάσει των ιδιαίτερων περιστάσεων της υπόθεσης, και εάν οι αρχές έχουν προβεί σε αποτελεσματική διερεύνηση των ισχυρισμών περί εμπορίας που κρίνονται βάσιμοι.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*³⁰⁸ αφορά προσφυγή που κατέθεσε ο πατέρας μιας νεαρής Ρωσίδας που πέθανε κάτω από ύποπτες συνθήκες στην Κύπρο. Η κοπέλα είχε εισέλθει στην Κύπρο με θεώρηση καλλιτέχνιδας του καμπαρέ. Στην κατά τα φαινόμενα προσπάθειά της να δραπετεύσει, σκοτώθηκε πέφτοντας από το μπαλκόνι διαμερίσματος που ανήκε σε γνωστούς του εργοδότη της. Ο πατέρας της κατέθεσε προσφυγή κατά τόσο της Ρωσίας όσο και της Κύπρου, υποστηρίζοντας

306 ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, Αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010, σκέψη 282.

307 ΗΕ, Πρωτόκολλο για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Διακίνησης Προσώπων, Ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών, που συμπληρώνει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος (UNCTOC), Νέα Υόρκη, 15 Νοεμβρίου 2000· Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 197, 2005.

308 ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, Αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010. Παρά το γεγονός ότι η υπόθεση δεν αφορά τον θάνατο παιδιού, η παράθεσή της κρίνεται σκόπιμη δεδομένου ότι δεν έχει εισαχθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ υπόθεση εμπορίας που να αφορά ειδικώς τα παιδιά και ενόψει της ιδιαίτερης απειλής για τα παιδιά που συνιστά η εμπορία.

ουσιαστικά ότι οι αρχές δεν διερεύνησαν καταλλήλως τον θάνατο της κόρης του. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη για πρώτη φορά ότι η εμπορία ανθρώπων εμπίπτει στο πεδίο του Άρθρου 4 της ΕΣΔΑ. Η Κύπρος διέθετε μεν επαρκές νομικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της εμπορίας, ωστόσο υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 4, καθώς η διοικητική πρακτική βάσει της οποίας οι εργοδότες υποχρεούνταν να παρέχουν οικονομικές εγγυήσεις για τις χορεύτριες του καμπαρέ δεν εξασφάλιζε επαρκή προστασία κατά της εμπορίας και της εκμετάλλευσης. Επίσης, όσον αφορά τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, οι κυπριακές αρχές όφειλαν να γνωρίζουν ότι η κόρη του προσφεύγοντος διέτρεχε κίνδυνο να πέσει θύμα εμπορίας. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η αστυνομία δεν έλαβε μέτρα για να προστατέψει την κα. Rantseva από εκμετάλλευση. Τέλος, έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 4 και από τη Ρωσία, δεδομένου ότι οι ρωσικές αρχές δεν διερεύνησαν καταλλήλως τους ισχυρισμούς περί εμπορίας.

Η ΕΕΚΔ έχει αποφανθεί ότι η εμπορία ανθρώπων αποτελεί σοβαρή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και συνιστά νέα μορφή δουλείας³⁰⁹. Βάσει του Άρθρου 7 παράγραφος 10 τα κράτη οφείλουν να θεσπίζουν νομοθεσία για την ποινικοποίησή της³¹⁰. Η νομοθεσία αυτή πρέπει να υποστηρίζεται από επαρκή εποπτικό μηχανισμό, κυρώσεις και σχέδιο δράσης για την καταπολέμηση της εμπορίας και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών³¹¹.

Σε επίπεδο συνθηκών, η κυριότερη πράξη που διέπει την εμπορία ανθρώπων είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων³¹². Δεδομένου ότι το ΣΤΕ διαθέτει περισσότερα μέλη από την ΕΕ και ότι στη Σύμβαση κατά της Εμπορίας μπορούν να προσχωρούν και κράτη που δεν ανήκουν στο ΣΤΕ³¹³, η εν λόγω σύμβαση λειτουργεί συμπληρωματικά στην Οδηγία 2011/36/ΕΕ και παίζει καθοριστικό ρόλο στην καταπολέμηση της εμπορίας στα συμβαλλόμενα κράτη, ανεξαρτήτως εάν είναι κράτη μέλη της ΕΕ, στη βάση κοινών προτύπων και υποχρεώσεων. Την εφαρμογή της σύμβασης έχει

309 ΕΕΚΔ, *Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή Αριθ. 89/2013, 12 Σεπτεμβρίου 2014, σκέψη 56.

310 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα XVII-2 (2005), Πολωνία, σ. 638.

311 ΕΕΚΔ, *Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή Αριθ. 89/2013, 12 Σεπτεμβρίου 2014, σκέψη 57.

312 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 197, 15 Μαΐου 2005.

313 Για παράδειγμα, η Λευκορωσία προσχώρησε στη σύμβαση στις 26 Νοεμβρίου 2013.

αναλάβει ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων (Ομάδα Εμπειρογνομόνων για τη Δράση κατά της Διακίνησης και Εμπορίας Ανθρώπων-GRETA), η οποία εξετάζει σε περιοδική βάση την κατάσταση σε κάθε χώρα και δημοσιεύει εκθέσεις. Στη βάση των εκθέσεων αυτών, η Επιτροπή των Συμβαλλομένων Μερών, που είναι ο πολιτικός πυλώνας του μηχανισμού παρακολούθησης στο πλαίσιο της σύμβασης, εγκρίνει συστάσεις προς τα συμβαλλόμενα κράτη σχετικά με τη λήψη μέτρων για την εφαρμογή των συμπερασμάτων της GRETA και παρακολουθεί την πρόοδο που σημειώνεται.

7.2.3. Παιδική πορνογραφία και αθέμιτη προσέγγιση παιδιών μέσω διαδικτύου

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2011/93/ΕΚ είναι η κυριότερη νομική πράξη που διέπει την παιδική πορνογραφία³¹⁴. Ως παιδική πορνογραφία νοείται: «i) κάθε υλικό στο οποίο απεικονίζεται παιδί να επιδίδεται σε πραγματική ή προσομοιωμένη πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα, ii) κάθε απεικόνιση, προς σεξουαλικούς κυρίως σκοπούς, των γεννητικών οργάνων παιδιού, iii) κάθε υλικό στο οποίο απεικονίζεται πρόσωπο που εμφανίζεται ως παιδί να επιδίδεται σε πραγματική ή προσομοιωμένη πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα ή κάθε απεικόνιση των γεννητικών οργάνων οποιουδήποτε προσώπου εμφανίζεται ως παιδί, προς σεξουαλικούς κυρίως σκοπούς ή iv) ρεαλιστικές εικόνες παιδιού στις οποίες απεικονίζεται να επιδίδεται σε πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα ή ρεαλιστικές εικόνες των γεννητικών οργάνων παιδιού, προς σεξουαλικούς κυρίως σκοπούς»³¹⁵. Το Άρθρο 5 της οδηγίας αυτής εισάγει την υποχρέωση των κρατών μελών να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίζουν ότι τιμωρείται η εκ προθέσεως παραγωγή, απόκτηση, κατοχή, διανομή, διάδοση, μετάδοση, προσφορά, παροχή ή διάθεση παιδικής πορνογραφίας, καθώς και η εν γνώσει απόκτηση πρόσβασης σε τέτοιο είδος περιεχομένου.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έχει αναλύσει επανειλημμένως υποθέσεις που αφορούν την παιδική πορνογραφία στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Την υπόθεση *Söderman κατά Σουηδίας* εισήγαγε ενώπιον του ΕΔΔΑ ένα κορίτσι ο πατριός του οποίου επιχείρησε να το

314 Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας, ΕΕ 2011 L 335/1, σ. 1-14.

315 *Αυτόθι*, Άρθρο 2 στοιχείο γ).

βιντεοσκοπήσει ενώ έκανε ντους³¹⁶. Το κορίτσι υποστήριξε ότι το σουηδικό νομοθετικό πλαίσιο δεν προστάτευε επαρκώς την ιδιωτική της ζωή. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος έχει θετική υποχρέωση να θεσπίζει νομοθετικό πλαίσιο που προσφέρει επαρκή προστασία σε θύματα όπως η προσφεύγουσα. Δεδομένου ότι στη συγκεκριμένη υπόθεση υπήρξε μόνο απόπειρα βιντεοσκόπησης της προσφεύγουσας, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι δεν είναι αναγκαίο να προβλέπονται στο εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο ποινικές κυρώσεις. Η δυνατότητα προσφυγής – αστικής ή ποινικής – ενός θύματος πρέπει να είναι αποτελεσματική. Επί της ουσίας της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προσφεύγουσα δεν έτυχε αποτελεσματικής ποινικής ή αστικής προστασίας έναντι της απόπειρας του πατριού της να τη βιντεοσκοπήσει, κατά παράβαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Το Άρθρο 9 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο³¹⁷ υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να ποινικοποιήσουν την προσφορά, διάθεση, διανομή, μετάδοση, προμήθεια ή κατοχή παιδικής πορνογραφίας ή την παραγωγή τέτοιου υλικού μέσω συστήματος ηλεκτρονικού υπολογιστή. Σημαντική προϋπόθεση είναι οι πράξεις αυτές να τελούνται εκ προθέσεως. Στην Αιτιολογική Έκθεση της Σύμβασης ορίζεται ότι η σημασία του όρου «πορνογραφικό υλικό» εξαρτάται από τα εκάστοτε εθνικά πρότυπα που αφορούν το υλικό που χαρακτηρίζεται ως «άσεμνο, ενάντιο στα δημόσια ήθη ή ανήθικο κατά παρεμφερή τρόπο»³¹⁸. Ωστόσο, η εν λόγω υποχρέωση ποινικοποίησης δεν πρέπει να ισχύει μόνο για υλικό στο οποίο απεικονίζεται παιδί, αλλά και στο οποίο απεικονίζεται πρόσωπο που εμφανίζεται ως παιδί ή ρεαλιστικές εικόνες που αναπαριστούν παιδί που επιδίδεται σε πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα³¹⁹.

Επίσης, δυνάμει των Άρθρων 21 έως 23 της Σύμβασης Lanzarote, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα προκειμένου να θεσπίσουν ως νομικά αδικήματα διάφορες μορφές παιδικής πορνογραφίας. Βάσει του Άρθρου 21, η στρατολόγηση, ο εξαναγκασμός και η συμμετοχή σε δραστηριότητες παιδικής πορνογραφίας πρέπει να θεσπίζονται ως νομικά αδικήματα. Βάσει του Άρθρου 22, η εξώθηση

316 ΕΔΔΑ, *Söderman κατά Σουηδίας* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 5786/08, 12 Νοεμβρίου 2013.

317 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 185, 2001.

318 Αιτιολογική έκθεση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, παρ. 99.

319 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 185, 2001, Άρθρο 9 παράγραφος 2.

παιδιών να παρίστανται σε γενετήσια κακοποίηση ή σε γενετήσιες πράξεις πρέπει να θεσπίζεται ως νομικό αδίκημα. Τέλος, το Άρθρο 23 προβλέπει τη θέσπιση νομοθεσίας που ποινικοποιεί την άγρα παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς μέσω της τεχνολογίας πληροφόρησης και επικοινωνίας. Σε γνωμοδότησή της επί της διάταξης αυτής, η Επιτροπή Lanzarote καλεί τα συμβαλλόμενα κράτη να εξετάσουν το ενδεχόμενο να επεκταθεί η ποινικοποίηση της άγρας παιδιών ώστε να καλύπτει περιπτώσεις κατά τις οποίες η σεξουαλική κακοποίηση δεν είναι αποτέλεσμα συνάντησης διά ζώσης, αλλά διαπραττεται διαδικτυακά³²⁰.

7.3. Ομάδες υψηλού κινδύνου

Κύριο σημείο

- Τα παιδιά θύματα βίαιης εξαφάνισης (που είναι γνωστή ως «αναγκαστική εξαφάνιση» στο διεθνές δίκαιο) έχουν δικαίωμα στη διατήρηση ή την αποκατάσταση της ταυτότητάς τους.

7.3.1. Παιδιά που ανήκουν σε μειονότητες

Στο πλαίσιο **του δικαίου του ΣΤΕ**, είναι σχετικά σπάνιες οι υποθέσεις του ΕΔΔΑ που ασχολούνται ειδικά με τη βία κατά παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες – εκτός του πλαισίου της εμπορίας ανθρώπων και της αναγκαστικής εργασίας – και αφορούν κυρίως τον σχολικό διαχωρισμό και τις διακρίσεις, θέματα που αναλύονται στην [Ενότητα 3.2](#).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Centre of Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpreanu κατά Ρουμανίας*, ένας ΜΚΟ κατέθεσε προσφυγή εξ ονόματος ενός νεαρού αγοριού Ρομά που πέθανε σε δημόσιο ίδρυμα³²¹. Ήταν θετικός στον ιό του HIV και είχε σοβαρή διανοητική αναπηρία. Οι συνθήκες στο ίδρυμα όπου ζούσε ήταν άθλιες: δεν υπήρχε θέρμανση, ούτε κλινοσκεπάσματα, ρούχα ή υποστήριξη από το προσωπικό. Καθώς το θύμα δεν είχε κάποιον στενό συγγενή, η ΜΚΟ κατήγγειλε εξ ονόματός του παραβίαση

320 Γνώμη της Επιτροπής Lanzarote επί του Αρθρου 23 της Σύμβασης Lanzarote και των επεξηγήσεών της, 17 Ιουνίου 2015.

321 ΕΔΔΑ, *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpreanu κατά Ρουμανίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 47848/08, 17 Ιουλίου 2014.

των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τα Άρθρα 2, 3, 5, 8, 13 και 14 της ΕΣΔΑ. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης απεφάνθη ότι λόγω των εξαιρετικών περιστάσεων της υπόθεσης (το γεγονός ότι ο νεαρός Ρομά βρισκόταν σε εξαιρετικά ευάλωτη κατάσταση και δεν είχε κάποιον γνωστό πλησιέστερο συγγενή), η ΜΚΟ νομιμοποιείτο να εκπροσωπήσει τον αποβιώσαντα προσφεύγοντα. Επί της ουσίας της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του ουσιαστικού σκέλους του Άρθρου 2. Οι εθνικές αρχές κρίθηκαν υπαίτιες για τον θάνατο του κ. Cămpreanu καθώς τον είχαν τοποθετήσει σε ένα ίδρυμα όπου απεβίωσε λόγω της έλλειψης επαρκούς σίτισης, στέγασης και ιατρικής περίθαλψης. Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 λόγω του γεγονότος ότι οι ρουμανικές αρχές δεν προέβησαν σε αποτελεσματική διερεύνηση του θανάτου του κ. Cămpreanu.

Αναφορικά με τα παιδιά που ζουν σε ιδρύματα, η Σύσταση Rec(2005)5 του ΣΤΕ στηρίζει την απόφαση ότι η τοποθέτηση ενός παιδιού δεν πρέπει να βασίζεται σε λόγους που συνιστούν διακριτική μεταχείριση³²².

7.3.2. Παιδιά με αναπηρία

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η ΕΕ είναι συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD), η οποία είναι η πρώτη διεθνής σύμβαση στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην οποία προσχώρησε η ΕΕ³²³. Η CRPD εμπεριέχει ειδικές διατάξεις για τα παιδιά. Τα κράτη μέλη της ΕΕ και η ΕΕ έχουν αναλάβει τη δέσμευση να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά με αναπηρία απολαμβάνουν τα ανθρώπινα δικαιώματα σε ίση βάση με τα άλλα παιδιά. Βάσει του Άρθρου 16 της CRPD, οφείλουν να λαμβάνουν ειδικά μέτρα προκειμένου να προστατεύσουν τα άτομα με αναπηρίες από την κακομεταχείριση και την εκμετάλλευση³²⁴.

Στη βάση του **δικαίου του ΣΤΕ**, στο πλαίσιο των υποθέσεων που αφορούν παιδιά με αναπηρία οι οποίες έχουν εισαχθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ έχουν εγερθεί διάφορα ζητήματα, όπως μεταξύ άλλων, η συγκατάθεση, η θετική υποχρέωση των

322 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2005), Σύσταση Rec(2005)5 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας, 16 Μαρτίου 2005.

323 Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2009), Απόφαση του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2009, σχετικά με τη σύναψη, από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (2010/48/ΕΚ), ΕΕ 2010 L 23/35.

324 Βλ. επίσης [Ενότητα 3.5](#).

κρατών να παρέχουν προστασία από τον θάνατο και τη σωματική κακοποίηση, και οι συνθήκες διαβίωσης σε δημόσια ιδρύματα.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Nencheva κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*³²⁵ αφορά τον θάνατο 15 παιδιών και νεαρών ενηλίκων σε ένα ίδρυμα για άτομα με διανοητικές και σωματικές αναπηρίες. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα παιδιά τοποθετήθηκαν σε ένα εξειδικευμένο δημόσιο ίδρυμα που λειτουργούσε υπό τον αποκλειστικό έλεγχο του κράτους. Οι συνθήκες διαβίωσης των παιδιών στο ίδρυμα ήταν άθλιες: υπήρχε έλλειψη σε τρόφιμα, φάρμακα, ρούχα και θέρμανση. Η κατάσταση αυτή είχε επισημανθεί επανειλημμένα στις αρμόδιες αρχές, οι οποίες, ως εκ τούτου, γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν ότι υπήρχε κίνδυνος θανάτου. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του ουσιαστικού σκέλους του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, καθώς οι αρχές δεν έλαβαν μέτρα για την προστασία της ζωής των παιδιών που είχαν τοποθετηθεί υπό τον έλεγχό τους. Επίσης, οι βουλγαρικές αρχές δεν προέβησαν σε αποτελεσματική διερεύνηση του θανάτου των παιδιών των προσφευγόντων. Υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης, οι βουλγαρικές αρχές όφειλαν να κινήσουν αυτεπάγγελτη δικαστική έρευνα. Η διερεύνηση κρίθηκε ανεπαρκής για διάφορους λόγους: ξεκίνησε δύο χρόνια μετά τον θάνατο των παιδιών, η διάρκειά της ήταν αδικαιολόγητα μεγάλη, δεν κάλυψε τον θάνατο όλων των παιδιών και δεν έριξε φως σε όλες τις σχετικές παραμέτρους του θέματος.

7.4. Εξαφανισμένα παιδιά

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει θέσει σε λειτουργία μια ανοικτή γραμμή (116000) για τα εξαφανισμένα παιδιά³²⁶. Η υπηρεσία αυτή δέχεται κλήσεις που δηλώνουν την εξαφάνιση παιδιών και τις διαβιβάζει στις αστυνομικές αρχές, προσφέρει καθοδήγηση και υποστήριξη στα άτομα που έχουν τη φροντίδα του παιδιού που αγνοείται και συνδράμει την έρευνα.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, η αναγκαστική εξαφάνιση παιδιών έχει εξεταστεί στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

325 ΕΔΔΑ, *Nencheva κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013 (διατίθεται στα γαλλικά).

326 Απόφαση της Επιτροπής (2007), 2007/698/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής, της 29ης Οκτωβρίου 2007, για τροποποίηση της απόφασης 2007/116/ΕΚ όσον αφορά την εισαγωγή πρόσθετων δεσμευμένων αριθμών που αρχίζουν με 116, ΕΕ 2007, L 284/31.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Zorica Jovanović κατά Σερβίας*³²⁷, ένα νεογέννητο βρέφος φέρεται να απεβίωσε στο νοσοκομείο λίγο μετά τον τοκετό, αλλά η σωρός του δεν παραδόθηκε ποτέ στους γονείς. Η μητέρα κατήγγειλε ότι το κράτος δεν της παρείχε ενημέρωση για τη μοίρα του γιου της, ήτοι, μεταξύ άλλων, σχετικά με τα αίτια του φερόμενου θανάτου, τον χρόνο ή τον τόπο της ταφής του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η «συνεχιζόμενη παράλειψη [του κράτους] να παράσχει [στη μητέρα] αξιόπιστη ενημέρωση σχετικά με τη μοίρα του γιου της» συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός της για σεβασμό της οικογενειακής ζωής³²⁸.

Στο πλαίσιο της νομοθεσίας των Ηνωμένων Εθνών, στο Άρθρο 25 παράγραφος 1 στοιχείο β) της Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία Όλων των Προσώπων από Αναγκαστική Εξαφάνιση³²⁹ ορίζεται ότι τα κράτη οφείλουν να μεριμνούν για την πρόληψη και την τιμωρία της «πλαστογράφησης, απόκρυψης ή καταστροφής των εγγράφων που πιστοποιούν την πραγματική ταυτότητα» των παιδιών ή των γονέων τους που υπόκεινται σε αναγκαστική εξαφάνιση. Τα κράτη οφείλουν επίσης να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για την αναζήτηση και την ταυτοποίηση των παιδιών αυτών και για την επιστροφή τους στις οικογένειες από τις οποίες προέρχονται. Δεδομένου του δικαιώματος των παιδιών αυτών να διατηρήσουν ή να αποκαταστήσουν την ταυτότητά τους, συμπεριλαμβανομένης της ιθαγένειας, του ονόματος και των οικογενειακών τους σχέσεων, όπως αναγνωρίζονται από τον νόμο, τα κράτη οφείλουν να διαθέτουν νομικές διαδικασίες για την αναθεώρηση και την ακύρωση οποιασδήποτε υιοθεσίας ή τοποθέτησης παιδιών η οποία προέρχεται από αναγκαστικές εξαφανίσεις (Άρθρο 25 παράγραφος 4). Η σύμβαση επαναλαμβάνει δύο από τις γενικές αρχές στις οποίες ερείδονται τα δικαιώματα των παιδιών: το δικαίωμα του παιδιού να δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του και το δικαίωμα του παιδιού να εκφράζει τις απόψεις του (Άρθρο 25 παράγραφος 5). Μολονότι η σύμβαση αυτή έχει κυρωθεί από μικρό αριθμό ευρωπαϊκών κρατών, η σημασία της για το ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο δεν πρέπει να υποτιμάται³³⁰.

327 ΕΔΔΑ, *Zorica Jovanović κατά Σερβίας*, Αριθ. 21794/08, 26 Μαρτίου 2013.

328 *Αυτόθι*, σκέψη 74.

329 ΗΕ, Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία Όλων των Προσώπων από Αναγκαστική Εξαφάνιση, 20 Δεκεμβρίου 2006.

330 Έως τις 19 Φεβρουαρίου 2015 στην κύρωση της σύμβασης αυτής είχαν προβεί 9 από τα 28 κράτη μέλη της ΕΕ (Αυστρία, Βέλγιο, Ισπανία, Γαλλία, Γερμανία, Λιθουανία, Κάτω Χώρες, Πορτογαλία και Σλοβακία). Επίσης, τη σύμβαση έχουν κυρώσει και τα ακόλουθα κράτη μέλη του ΣΤΕ: Σερβία, Μαυροβούνιο, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Αρμενία και Αλβανία.

8

Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα – Ανεκτό επίπεδο διαβίωσης

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 14 (εκπαίδευση)</p> <p>Οδηγία για την Αναγνώριση (2011/95/ΕΕ)</p> <p>ΔΕΕ, C-413/99, <i>Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department</i>, 2002 (εκπαίδευση παιδιών μεταναστών)</p>	<p>Δικαίωμα εκπαίδευσης</p>	<p>ΕΣΔΑ, Πρωτόκολλο Αριθ. 1, Άρθρο 2 (δικαίωμα στην εκπαίδευση)</p> <p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 17 (δικαίωμα στην εκπαίδευση)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Catan κ.λπ. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, (γλώσσα στα σχολεία)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>D.H. κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 57325/00, 2007-ΕΔΔΑ, <i>Oršuš κ.λπ. κατά Κροατίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 15766/03, 2010 (διακρίσεις σε σχολείο παιδιών Ρομά)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Ροποταργονι κατά Βουλγαρίας</i>, Αριθ. 5335/05, 2011 (διακρίσεις λόγω καθεστώτος μετανάστη)</p> <p>FCNM, Άρθρο 12 παράγραφος 3 και Άρθρο 14 Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣτΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 35 (δικαίωμα στην προστασία της υγείας)</p> <p>Οδηγία για την Αναγνώριση (2011/95/ΕΕ), Άρθρο 29 (βασικά ευεργετήματα για παιδιά μετανάστες)</p>	<p>Δικαίωμα στην υγεία</p>	<p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 11 (δικαίωμα στην προστασία της υγείας) και Άρθρο 13 (δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική βοήθεια)</p> <p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή) και Άρθρο 8 (δικαίωμα στη σωματική ακεραιότητα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Oyal κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 4864/05, 2010 (μόλυνση νεογέννητου με τον ιό του HIV)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Iliya Petron κατά Βουλγαρίας</i>, Αριθ. 19202/03, 2012 (τραυματισμός σε υποσταθμό ηλεκτρικής ενέργειας)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpreanu κατά Ρουμανίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 47848/08, 2014 (θάνατος σε ίδρυμα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 61827/00, 2004 (εν επιγνώσει συναίνεση)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 45901/05 και 40146/06, 2010 (εξετάσεις άνευ γονικής συναίνεσης)</p> <p>ΕΕΚΔ, <i>International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή Αριθ. 14/2003, 2004 (ιατρική περίθαλψη για παιδιά μετανάστες)</p> <p>ΕΕΚΔ, <i>Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου</i>, προσφυγή Αριθ. 69/2011, 2012 (παιδιά σε αντικανονική κατάσταση)</p> <p>Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική (Σύμβαση Oviedo), Άρθρα 6 και 8</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 34 παράγραφος 3 (δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας)</p>	<p>Δικαίωμα στέγασης</p>	<p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρο 16 (δικαίωμα της οικογένειας για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία), Άρθρο 17 (δικαίωμα των παιδιών και των νέων για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία) και Άρθρο 31 (δικαίωμα στέγασης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 56328/07, 2011</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 66746/01, 2004</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 34 (κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή)</p>	<p>Δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση</p>	<p>ΕΚΧ (αναθεωρημένος), Άρθρα 12–14 (δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση, για κοινωνική και ιατρική βοήθεια, και για παροχή υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας), Άρθρο 16 (δικαίωμα της οικογένειας για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία) και Άρθρο 30 (δικαίωμα για προστασία από τη φτώχεια και τον αποκλεισμό)</p> <p>ΕΕΚΔ, <i>European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας</i>, προσφυγή Αριθ. 82/2012, 2013 (αναστολή οικογενειακού επιδόματος λόγω αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Konstantin Markin κατά Ρωσίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30078/06, 2012 (γονική άδεια)</p>

Τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, τα οποία σε ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφέρονται πιο συχνά ως κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα ή κοινωνικά δικαιώματα, περιλαμβάνουν δικαιώματα που σχετίζονται με την εργασία, καθώς και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, την υγεία, τη στέγαση, την κοινωνική ασφάλιση και, γενικότερα, σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης. Σε μεγάλο βαθμό, τα μορφωτικά δικαιώματα δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο εξέλιξης και εξέτασης σε επιστημονικό και νομολογιακό επίπεδο. Πτυχές τους εξετάζονται στην [Ενότητα 4.6](#) που αφορά την ταυτότητα παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες και στην [Ενότητα 8.2](#), στο χωρίο που αφορά την εκπαίδευση.

Ρητά πρότυπα σχετικά με τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο παρατίθενται κυρίως στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ενώ κάποιες σχετικές διατάξεις όπως, για παράδειγμα, η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, περιλαμβάνονται και στην ΕΣΔΑ. Επίσης, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι «δεν υπάρχουν στεγανά που διαχωρίζουν [τη] σφαίρα [των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων] από το πεδίο που καλύπτει η Σύμβαση»³³¹ και, κατά την ερμηνεία του Δικαστηρίου, τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα εμπεριέχονται στα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ. Στο πλαίσιο αυτό, επί παραδείγματι, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη εξετάζεται στη βάση της απαγόρευσης των

331 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

βασανιστηρίων, της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και των ποινών (Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ)³³².

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύονται τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα που παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον για τα παιδιά: το δικαίωμα στην εκπαίδευση (Ενότητα 8.2), το δικαίωμα στην υγεία (Ενότητα 8.3), το δικαίωμα στη στέγαση (Ενότητα 8.4) και το δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και κοινωνικής ασφάλισης (Ενότητα 8.5).

8.1. Προσεγγίσεις των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων

Κύρια σημεία

- Η εξασφάλιση της διαθεσιμότητας επαρκών πόρων παίζει καθοριστικό ρόλο στη διασφάλιση της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.
- Η διαθεσιμότητα, η προσβασιμότητα, η προσαρμοστικότητα και η αποδεκτότητα αποτελούν ουσιώδη συστατικά στοιχεία των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα που περιλαμβάνονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εξομοιώνονται με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Εντούτοις, στο Άρθρο 52 του Χάρτη γίνεται διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων και αρχών, καθώς τίθενται περιορισμοί ως προς την επίκληση ενώπιον δικαστηρίου των διατάξεων που περιέχουν αρχές.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, η ΕΕΚΔ επισημαίνει ότι στις περιπτώσεις που η πραγμάτωση ενός δικαιώματος είναι «εξαιρετικά σύνθετη και ιδιαιτέρως δαπανηρή ως προς την εκπλήρωσή της», αξιολογείται η σταδιακή πραγμάτωση έναντι τριών κριτηρίων: πρέπει να λαμβάνονται μέτρα ώστε «οι στόχοι του Χάρτη να επιτυγχάνονται εντός εύλογου χρονικού διαστήματος, η σχετική πρόοδος να είναι μετρήσιμη και η επίτευξη των στόχων να συμβαδίζει με

332 Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Factsheet on Prisoners' health-related rights* (Ενημερωτικό δελτίο για τα δικαιώματα που αφορούν την υγεία), Φεβρουάριος 2015 και *Factsheet on Health* (Ενημερωτικό δελτίο για την υγεία), Απρίλιος 2015.

τη μέγιστη αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων».³³³ Εισάγει επίσης το στοιχείο της ιεράρχησης προτεραιοτήτων, υπενθυμίζοντας στα κράτη «τον αντίκτυπο που θα έχουν οι επιλογές τους για ιδιαίτερως ευάλωτες ομάδες, καθώς και για άλλα πρόσωπα που επηρεάζονται»³³⁴.

Η ΕΕΚΔ έχει επισημάνει, στο ειδικότερο πλαίσιο του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλιση, ότι η λήψη μέτρων περιστολής δικαιωμάτων «προκειμένου να διασφαλίζεται η διατήρηση και βιωσιμότητα του υφιστάμενου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης» είναι επιτρεπτή με την προϋπόθεση ότι τα μέτρα αυτά «δεν υπονομεύουν το βασικό πλαίσιο ενός εθνικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ούτε στερούν από τα άτομα τη δυνατότητα να απολαμβάνουν την προστασία από σοβαρούς κοινωνικούς και οικονομικούς κινδύνους που αυτό προσφέρει»³³⁵. Και το ΕΔΔΑ αποδέχεται το ενδεχόμενο λήψης μέτρων περιστολής δικαιωμάτων, παράλληλα, όμως, εξετάζει εάν η μέθοδος που επιλέγεται είναι εύλογη και πρόσφορη για την επίτευξη του θεμιτού επιδιωκόμενου σκοπού³³⁶.

Στο πλαίσιο του δικαιώματος στην εκπαίδευση, η ΕΕΚΔ, εναρμονιζόμενη με την προσέγγιση της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά δικαιώματα, θέσπισε το αναλυτικό πλαίσιο της διαθεσιμότητας, προσβασιμότητας, αποδεκτότητας και προσαρμοστικότητας³³⁷. Αντικείμενο νομολογίας του ΕΔΔΑ έχει αποτελέσει και η διάκριση μεταξύ διαθεσιμότητας και προσβασιμότητας. Η ανάλυση που ακολουθεί, στον βαθμό που υφίσταται σχετική νομολογία, βασίζεται στα εξής κριτήρια/ουσιώδη συστατικά στοιχεία: τη διαθεσιμότητα, την προσβασιμότητα, την αποδοχή και την προσαρμοστικότητα.

333 ΕΕΚΔ, *International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 53· *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψεις 94-99.

334 ΕΕΚΔ, *International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003, σκέψη 53.

335 ΕΕΚΔ, *Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ) και Ανώνυμη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ) κατά Ελλάδας*, προσφυγή Αριθ. 66/2011, 23 Μαΐου 2012, σκέψη 47.

336 ΕΕΚΔ, *Markovics κ.λπ. κατά Ουγγαρίας* (απόφαση περί απαραδέκτου), προσφυγές Αριθ. 77575/11, 19828/13 και 19829/13, 24 Ιουνίου 2014, σκέψεις 37 και 39.

337 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή Αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 37.

8.2. Δικαίωμα εκπαίδευσης

Κύρια σημεία

- Οι περιορισμοί επί της προσβασιμότητας στην εκπαίδευση πρέπει να είναι προβλέψιμοι, να εξυπηρετούν νόμιμους σκοπούς, να είναι δικαιολογημένοι και να μην εισάγουν διακρίσεις.
- Το κριτήριο της αποδεκτότητας της εκπαίδευσης, προϋπόθεση για την εκπλήρωση του οποίου αποτελεί ο σεβασμός για τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων, δεν αποκλείει τη δυνατότητα παροχής θρησκευτικής ή σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία.
- Προϋπόθεση για να πληρούται το κριτήριο της προσαρμοστικότητας είναι η λήψη ειδικών μέτρων για παιδιά με αναπηρία και η εξασφάλιση της δυνατότητας η μάθηση και η διδασκαλία των παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες να γίνεται στη μητρική τους γλώσσα.
- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα εκπαίδευσης ανεξαρτήτως εθνικότητας ή καθεστώτος μετανάστη.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 14 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων κατοχυρώνει το δικαίωμα εκπαίδευσης, το οποίο περιλαμβάνει «την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης». Στην τρίτη του παράγραφο, το Άρθρο 14 κατοχυρώνει την ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Το ΕΔΔΑ αποσαφηνίζει ότι το άρθρο αυτό δεν υποχρεώνει τα κράτη να παρέχουν εκπαίδευση, αλλά αναγνωρίζει το «δικαίωμα πρόσβασης σε εκπαιδευτικά ιδρύματα που υφίστανται σε μια δεδομένη στιγμή»³³⁸. Επίσης, το δικαίωμα στην εκπαίδευση συμπεριλαμβάνει «τη δυνατότητα άντλησης κέρδους από την εκπαίδευση που λαμβάνεται, ήτοι το δικαίωμα εξασφάλισης, σε συμμόρφωση με τους κανόνες που ισχύουν σε κάθε κράτος, και υπό τη μία ή την άλλη μορφή, επίσημης

338 ΕΔΔΑ, *Υπόθεση «Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» κατά Βελγίου*, Αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968, σκέψη 4.

αναγνώρισης των σπουδών [...] που ολοκληρώθηκαν»³³⁹. Δεν πρόκειται, ωστόσο, για απόλυτο δικαίωμα: για τους ενδιαφερόμενους πρέπει να προβλέπονται περιορισμοί, οι οποίοι οφείλουν να εξυπηρετούν νόμιμους σκοπούς. Τα πειθαρχικά μέτρα, όπως, μεταξύ άλλων, η προσωρινή ή οριστική αποβολή από εκπαιδευτικό ίδρυμα, επιτρέπονται, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις που ισχύουν για τους επιτρεπόμενους περιορισμούς. Όταν εξετάζεται κατά πόσο οι εν λόγω μορφές αποκλεισμού από την εκπαίδευση έχουν ως αποτέλεσμα τη στέρηση του δικαιώματος της εκπαίδευσης, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη παράγοντες όπως οι δικονομικές εγγυήσεις, η διάρκεια του αποκλεισμού, οι προσπάθειες επανένταξης και η επάρκεια της εναλλακτικής εκπαίδευσης που τυχόν παρέχεται³⁴⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Catan κ.λπ. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας*³⁴¹, το ΕΔΔΑ εξέτασε τη γλωσσική πολιτική που εφάρμοσαν στα σχολεία οι αποσχιστικές αρχές στην Υπερδνειστερία. Στόχος της συγκεκριμένης γλωσσικής πολιτικής ήταν ο εκρωσισμός. Μετά το αναγκαστικό κλείσιμο των μολδόφωνων σχολείων (που χρησιμοποιούσαν το λατινικό αλφάβητο), οι γονείς ήταν υποχρεωμένοι να επιλέξουν είτε να στείλουν τα παιδιά τους σε σχολεία όπου θα διδάσκονταν έναν τεχνητό συνδυασμό γλώσσας και κυριλλικού αλφαβήτου, με χρήση εκπαιδευτικού υλικού που είχε παραχθεί την εποχή της Σοβιετικής Ένωσης, είτε να στείλουν τα παιδιά τους σε σχολεία λιγότερο εξοπλισμένα και πιο δυσπρόσιτα, καθ' οδόν προς τα οποία θα υφίσταντο παρενόχληση και εκφοβισμό. Το αναγκαστικό κλείσιμο των σχολείων και η παρεπόμενη παρενόχληση κρίθηκε ότι αποτελούσε αδικαιολόγητη παρέμβαση σε σχέση με το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση, η οποία συστούσε παράβαση του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ³⁴².

Στο πλαίσιο του δικαιώματος εκπαίδευσης, οι γονείς έχουν δικαίωμα στον σεβασμό των θρησκευτικών και φιλοσοφικών πεποιθήσεών τους. Ωστόσο, «ο καθορισμός και ο προγραμματισμός του σχολικού προγράμματος εμπίπτει κατ'

339 *Αυτόθι*.

340 ΕΔΔΑ, *Ali κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 40385/06, 11 Ιανουαρίου 2011, σκέψη 58.

341 ΕΔΔΑ, *Catan κ.λπ. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], Αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, 19 Οκτωβρίου 2012.

342 *Αυτόθι*, σκέψεις 141-144.

αρχήν στην αρμοδιότητα» του κράτους³⁴³. Στο σχολικό πρόγραμμα μπορούν να εντάσσονται και πληροφορίες ή γνώσεις θρησκευτικού ή φιλοσοφικού περιεχομένου, υπό τον όρο ότι «η μετάδοσή τους γίνεται κατά τρόπο αντικειμενικό, κριτικό και πλουραλιστικό»³⁴⁴. Για να διαφυλάσσεται ο πλουραλισμός, οι ποσοτικές και ποιοτικές διαφορές στη διδασκαλία μιας συγκεκριμένης θρησκείας ή φιλοσοφίας πρέπει να αντισταθμίζονται παρέχοντας στους γονείς τη δυνατότητα να εξασφαλίζουν τη μερική ή πλήρη εξαίρεση των παιδιών τους από την εν λόγω διδασκαλία, ήτοι τη δυνατότητα να μην παρακολουθούν συγκεκριμένες παραδόσεις ή το μάθημα των θρησκευτικών στο σύνολό του³⁴⁵. Ο χειρισμός του ζητήματος αυτού από το ΕΔΔΑ από τη σκοπιά της απαγόρευσης των διακρίσεων παρουσιάζεται στην [Ενότητα 2.1](#)³⁴⁶.

Σύμφωνα με το Άρθρο 17 παράγραφος 2 του αναθεωρημένου ΕΚΧ, τα κράτη δεσμεύονται «να λάβουν όλα τα πρόσφορα και αναγκαία μέτρα [...] για την εξασφάλιση δωρεάν πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τα παιδιά και τους νέους, καθώς και για την ενθάρρυνση της τακτικής φοίτησης στο σχολείο»³⁴⁷. Επιπροσθέτως, η ΕΕΚΔ απεφάνθη ότι στη βάση της διάταξης αυτής, τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να μεριμνούν ώστε να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση και τα παιδιά που βρίσκονται παρὰ νόμου στο έδαφος τους³⁴⁸.

Επίσης, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει να είναι προσβάσιμα από τον καθένα, χωρίς διακρίσεις³⁴⁹. Η ΕΕΚΔ απεφάνθη ότι «η ένταξη των παιδιών με αναπηρία στα κανονικά σχολεία [...] πρέπει να είναι ο κανόνας και η διδασκαλία σε ειδικά σχολεία πρέπει να αποτελεί την εξαίρεση»³⁵⁰. Τα κράτη δεν έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης ως προς την επιλογή του τύπου σχολείου για τα άτομα με αναπηρία, το οποίο πρέπει να είναι κανονικό σχολείο³⁵¹.

343 ΕΔΔΑ, *Folgerø κ.λπ. κατά Νορβηγίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], προσφυγή αριθ. 15472/02, 29 Ιουνίου 2007, σκέψη 84.

344 *Αυτόθι*, σκέψη 84.

345 *Αυτόθι*, σκέψεις 85–102 και Μειοψηφούσα γνώμη.

346 ΕΔΔΑ, *Grzelak κατά Πολωνίας*, Αριθ. 7710/02, 15 Ιουνίου 2010.

347 Ο ΕΚΧ του 1961 δεν περιλαμβάνει διάταξη για το δικαίωμα εκπαίδευσης.

348 ΕΕΚΔ, *Médecins du Monde – International κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 67/2011, 11 Σεπτεμβρίου 2012.

349 Σχετικά με το ζήτημα των παιδιών με αναπηρία, βλ. επίσης [κεφάλαια 3 και 7](#).

350 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή Αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 35.

351 ΕΕΚΔ, *European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 78.

Περιπτώσεις διαφορετικής μεταχείρισης στην εκπαίδευση λόγω εθνικότητας, καθεστώτος μετανάστη ή εθνοτικής καταγωγής εξετάζονται στο [Κεφάλαιο 3](#).

Στη βάση της νομολογίας της ΕΚΚΔ, η αγωγή σε θέματα αναπαραγωγικής και σεξουαλικής υγείας πρέπει να είναι ενταγμένη στο κανονικό σχολικό πρόγραμμα³⁵². Τα κράτη, μολονότι διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά τον προσδιορισμό της πολιτιστικής καταλληλότητας του εκπαιδευτικού υλικού που χρησιμοποιείται, οφείλουν να μεριμνούν για την παροχή αγωγής αναπαραγωγικής και σεξουαλικής υγείας «η οποία δεν διαιωνίζει ούτε ενισχύει τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη στέρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας». Το εκπαιδευτικό υλικό δεν πρέπει να ενισχύει «μειωτικά στερεότυπα», όσον αφορά, για παράδειγμα, πρόσωπα μη ετεροφυλικού προσανατολισμού³⁵³.

Τέλος, προϋπόθεση για να πληρούται το κριτήριο της προσαρμοστικότητας της εκπαίδευσης είναι, στην περίπτωση παιδιών με αναπηρία που ενσωματώνονται σε κανονικά σχολεία, «να γίνονται ρυθμίσεις για την κάλυψη των ειδικών τους αναγκών»³⁵⁴ (βλ. επίσης [Ενότητα 3.5](#)).

Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 12 παράγραφος 3 της FCNM, τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προάγουν την ισότητα των ευκαιριών όσον αφορά την πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για όσους ανήκουν σε εθνικές μειονότητες (βλ. επίσης [Κεφάλαιο 3](#))³⁵⁵. Για τα παιδιά που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, το Άρθρο 14 της FCNM εμπεριέχει

352 ΕΕΚΔ, *International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας*, προσφυγή Αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009, σκέψη 47.

353 *Αυτόθι*, σκέψεις 59 και 61.

354 ΕΕΚΔ, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας*, προσφυγή Αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008, σκέψη 35.

355 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για τη Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (FCNM), *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων) (2006), ACFC/25DOC(2006)002 Μέρος 2.1.

το δικαίωμα εκμάθησης της μητρικής τους γλώσσας³⁵⁶. Το ΕΔΔΑ επιβεβαιώνει ότι το δικαίωμα στην εκπαίδευση συνεπάγεται το δικαίωμα εκπαίδευσης στην εθνική γλώσσα (ή σε ή μία από τις εθνικές γλώσσες)³⁵⁷.

8.2.1. Δικαίωμα εκπαίδευσης των παιδιών μεταναστών

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση, ανεξαρτήτως του καθεστώτος μετανάστη που τα διέπει, αναγνωρίζεται ουσιαστικά σε όλες τις πτυχές του μεταναστευτικού δικαίου της ΕΕ³⁵⁸. Ωστόσο, η ΕΕ δεν έχει αρμοδιότητα να καθορίζει το περιεχόμενο ή την εμβέλεια των εθνικών διατάξεων που διέπουν την εκπαίδευση. Αντ' αυτού, η ΕΕ προστατεύει το δικαίωμα πρόσβασης των παιδιών μεταναστών στην εκπαίδευση σε ισότιμη ή, αναλόγως του καθεστώτος που τα διέπει, ανάλογη βάση με τους ημεδαπούς. Η Οδηγία για τους Σπουδαστές (2004/114/ΕΚ) ρυθμίζει τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές, την ανταλλαγή μαθητών, την άμισθη πρακτική άσκηση ή την εθελοντική υπηρεσία³⁵⁹. Η εισδοχή καλύπτει την είσοδο και τη διαμονή των υπηκόων τρίτων χωρών για χρονική περίοδο άνω των τριών μηνών. Οι γενικές προϋποθέσεις εισδοχής παιδιών περιλαμβάνουν την προσκόμιση έγκυρου ταξιδιωτικού εγγράφου, γονικής άδειας για την προβλεπόμενη διαμονή, ασφάλιση ασθενείας, και, αν το ζητά το κράτος μέλος, της απόδειξης πληρωμής τέλους για τη

356 Για αναλυτικότερα στοιχεία βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Συμβουλευτική επιτροπή για τη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (FCNM), *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (Θεματικό σχόλιο για την εκπαίδευση βάσει της Σύμβασης-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων) (2006), ACFC/25DOC(2006)002 Μέρος 2.3, και *Thematic Commentary No. 3: The language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention* (Θεματικό σχόλιο Αριθ. 3: Τα γλωσσικά δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες βάσει της Σύμβασης-πλαίσιο), 2012, ACFC/44DOC(2012)001 γεν., Μέρος VI, Language Rights and Education (Γλωσσικά δικαιώματα και εκπαίδευση).

357 ΕΔΔΑ, *Catan κ.λπ. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, 19 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 137.

358 Π.χ. Άρθρο 27 της οδηγίας 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιатύπωση) (Οδηγία για την Αναγνώριση), ΕΕ 2011 L 337/9, σ.σ. 9-268.

359 Οδηγία 2004/114/ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με τις προϋποθέσεις εισδοχής υπηκόων τρίτων χωρών με σκοπό τις σπουδές, την ανταλλαγή μαθητών, την άμισθη πρακτική άσκηση ή την εθελοντική υπηρεσία (Οδηγία για τους Σπουδαστές).

διεκπεραίωση της αίτησης εισδοχής³⁶⁰. Οι μαθητές, επί παραδείγματι, υποχρεούνται να προσκομίζουν απόδειξη συμμετοχής τους σε αναγνωρισμένο πρόγραμμα ανταλλαγής μαθητών που διαχειρίζεται οργανισμός αναγνωρισμένος προς τούτο από το οικείο κράτος μέλος³⁶¹. Οι άμισθοι μαθητευόμενοι οφείλουν να προσκομίζουν τα απαιτούμενα από το κράτος μέλος στοιχεία που αποδεικνύουν ότι θα έχουν κατά τη διάρκεια της διαμονής τους επαρκείς πόρους για την κάλυψη των εξόδων διαβίωσης, των σπουδών και των εξόδων επαναπατρισμού τους³⁶². Η πρόσβαση των σπουδαστών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε οικονομικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένης της απασχόλησης, υπόκειται σε περιορισμούς³⁶³.

Τα παιδιά μεταναστών που είναι πολίτες της ΕΕ και μετακινούνται σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ στο πλαίσιο της νομοθεσίας περί ελεύθερης κυκλοφορίας απολαμβάνουν, από την άποψη αυτή, τα πιο ευνοϊκά δικαιώματα. Έχουν δικαίωμα να γίνονται δεκτά στα μαθήματα γενικής εκπαίδευσης, μαθητείας και επαγγελματικής εκπαίδευσης υπό τους ίδιους όρους με τους ημεδαπούς³⁶⁴. Τούτο καλύπτει τη δημόσια και ιδιωτική, και την υποχρεωτική και μη υποχρεωτική εκπαίδευση. Το ΔΕΕ δίδει πάντοτε ευρεία ερμηνεία στο δικαίωμα αυτό, ώστε να διασφαλίζεται η πρόσβαση στην εκπαίδευση αλλά και σε ευρύτερες κοινωνικές παροχές που σχετίζονται με την εκπαίδευση, καθώς και σε άλλα ευεργετήματα που αποβλέπουν στη διευκόλυνση της φοίτησης. Στην υπόθεση *Casagrande*, για παράδειγμα, το παιδί ενός διακινούμενου εργαζόμενου μπόρεσε βάσει της νομοθεσίας της ΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας να λάβει εκπαιδευτικό βοήθημα το οποίο ήταν συνάρτηση του εισοδήματος³⁶⁵.

360 *Αυτόθι*, Άρθρο 6.

361 *Αυτόθι*, Άρθρο 7.

362 *Αυτόθι*, Άρθρο 10.

363 *Αυτόθι*, Άρθρο 17.

364 Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης, ΕΕ 2011 L 141/1, σ.σ. 1–12, Άρθρο 10· και Οδηγία 2004/38 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία), ΕΕ 2004 L158, σ. 77–123, Άρθρο 24 παράγραφος 1.

365 ΔΕΕ, C-9/74, *Donato Casagrande κατά Landeshauptstadt München*, 3 Ιουλίου 1974. Η σχετική νομολογία επιβεβαιώθηκε εν συνεχεία από άλλες αποφάσεις του ΔΕΕ, όπως στην υπόθεση *M.J.E. Bernini κατά Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, C-3/90, 26 Φεβρουαρίου 1992.

Επίσης, βάσει νομοθεσίας που θεσπίστηκε τη δεκαετία του 1970, τα κράτη μέλη οφείλουν να παρέχουν συμπληρωματική γλωσσική εκπαίδευση στα παιδιά διακινούμενων εργαζομένων της ΕΕ, η οποία να περιλαμβάνει τη διδασκαλία τόσο της γλώσσας του κράτους υποδοχής όσο και της μητρικής τους γλώσσας, με στόχο τη διευκόλυνση της ένταξής τους στο κράτος υποδοχής αλλά και της επανένταξής τους στη χώρα καταγωγής, εφόσον επιστρέψουν αργότερα σε αυτή³⁶⁶. Μολονότι η πρόβλεψη αυτή φαίνεται να παρέχει γενναίο δωρη και πολύτιμη συμπληρωματική στήριξη στα παιδιά μετά την εισδοχή τους σε σχολείο του κράτους υποδοχής, η εφαρμογή της στις διάφορες χώρες έχει υπάρξει εξαιρετικά αποσπασματική και ολοένα δυσχερέστερη λόγω του αριθμού των γλωσσών που χρειάζεται να καλυφθούν³⁶⁷.

Παράδειγμα: Το επίδικο αντικείμενο στην υπόθεση *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*³⁶⁸ ήταν εάν οι δύο κόρες ενός γερμανού διακινούμενου εργαζομένου, ο οποίος μετεγκαταστάθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο με την κολομβιανή σύζυγο και τις δύο κόρες του, μπορούσαν να συνεχίσουν να πηγαίνουν εκεί σχολείο αφότου εκείνος μετέβη από το Ηνωμένο Βασίλειο σε χώρα εκτός ΕΕ, αφήνοντας πίσω τη σύζυγο και τις κόρες του. Το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί εάν η σύζυγος και οι κόρες του μπορούσαν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής ανεξάρτητα από εκείνον, παρά το γεγονός ότι ο κ. Baumbast (από τον οποίο προήλθαν τα δικαιώματα διαμονής της οικογένειας) είχε ουσιαστικά απολέσει την ιδιότητα του διακινούμενου εργαζομένου που είναι πολίτης της ΕΕ. Καθοριστικό για την απόφαση του ΔΕΕ στάθηκε το γεγονός ότι τα παιδιά είχαν ενσωματωθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα του κράτους υποδοχής και ο εκριζωμός τους σε ένα τόσο κρίσιμο στάδιο της εκπαίδευσής τους θα ήταν τόσο επιζήμιος όσο και δυσανάλογος. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η σπουδαιότητα της εξασφάλισης της συνέχειας στην εκπαίδευση των παιδιών είναι τόσο μεγάλη ώστε να κρίνεται ουσιαστικά επιβεβλημένη η διαμονή της οικογένειας (η οποία σε διαφορετική περίπτωση δεν πληροί τις σχετικές προϋποθέσεις) στο κράτος υποδοχής για όσο διάστημα διαρκούν οι σπουδές ενός παιδιού μετανάστη.

366 Οδηγία 77/486/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί της σχολικής φοιτήσεως των τέκνων διακινούμενων εργαζομένων, ΕΕ 1997 L 199, σ. 32-33. Σημειώνεται ότι τα παιδιά μετανάστες που είναι υπήκοοι τρίτων χωρών εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας.

367 Εκθέσεις της Επιτροπής για την εφαρμογή της Οδηγίας 77/486/ΕΟΚ, COM (84) 54 τελικό και COM (88) 787 τελικό.

368 ΔΕΕ, C-413/99, *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*, 17 Σεπτεμβρίου 2002.

Η απόφαση *Baumbast* ήταν η πρώτη μεταξύ σχετικών υποθέσεων που ακολούθησαν³⁶⁹ και κωδικοποιήθηκε στο Άρθρο 12 παράγραφος 3 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ (Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία)³⁷⁰.

Τα παιδιά που είναι υπήκοοι τρίτων χωρών δύνανται κατά κανόνα να έχουν πρόσβαση μόνο σε *χρηματοδοτούμενη από δημόσιους πόρους* εκπαίδευση υπό όρους ίδιους με τους ισχύοντες για τους ημεδαπούς και εξαιρούνται από συναφή ευεργετήματα όπως οι υποτροφίες για τα έξοδα διατροφής³⁷¹. Ωστόσο, κάποιες πράξεις της ΕΕ στο πεδίο της μετανάστευσης δεν περιορίζονται στην εξασφάλιση ισότητας στην πρόσβαση, αλλά υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να υλοποιούν μηχανισμούς που διασφαλίζουν τη δέουσα αναγνώριση και δυνατότητα μεταφοράς αλλοδαπών τίτλων, ακόμη και ελλείψει τεκμηριωμένων αποδεικτικών στοιχείων των τίτλων (Άρθρο 28 της Οδηγίας για την Αναγνώριση³⁷²).

Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των παιδιών που αιτούνται άσυλο είναι ακόμη πιο περιορισμένα, καθώς για τα παιδιά αυτά προβλέπεται η παροχή πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα του κράτους υποδοχής υπό προϋποθέσεις *ανάλογες και όχι ίδιες* κατ' ανάγκη με αυτές που ισχύουν για τους δικούς τους υπηκόους³⁷³. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση μπορεί να παρέχεται σε κέντρα φι-

369 ΔΕΕ, C-480/08, *Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department*, 23 Φεβρουαρίου 2010· ΔΕΕ, C-310/08, *London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], 23 Φεβρουαρίου 2010.

370 Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ, ΕΕ 2004 L 158, 30 Απριλίου 2004, Άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχείο γ) και Άρθρο 12 παράγραφος 3.

371 Οδηγία για την Αναγνώριση (2011/95/ΕΕ), Άρθρο 11· Οδηγία για τους Επί Μακρόν Διαμένοντες (2003/109/ΕΚ), Άρθρο 14· Οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το Δικαίωμα Οικογενειακής Επανενώσεως, Άρθρο 14· Οδηγία για την Προσωρινή Προστασία (2001/55/ΕΚ)· Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής (2013/33/ΕΕ), Άρθρο 14 στοιχείο γ)· και Οδηγία για την Επιστροφή (2008/115/ΕΚ).

372 Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιτύπωση), (Οδηγία για την Αναγνώριση), ΕΕ 2011 L 337/9.

373 Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής (2013/33/ΕΕ). Επισημαίνεται ότι, βάσει της οδηγίας για την αναγνώριση (2011/95/ΕΕ, άρθρο 27), τα παιδιά πρόσφυγες (που έχουν αποκτήσει δικαιώματα πιο μακροχρόνιας διαμονής) μπορούν να έχουν πρόσβαση υπό όρους ίδιους με τους ισχύοντες για τους ημεδαπούς.

λοξενίας αντί σε σχολεία, και οι αρχές μπορούν να καθυστερούν την πλήρη πρόσβαση του παιδιού που αιτείται άσυλο στη σχολική εκπαίδευση έως τρεις μήνες από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης χορήγησης ασύλου. Όταν η πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι αδύνατη λόγω της ειδικής κατάστασης του παιδιού, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προσφέρουν εναλλακτικές εκπαιδευτικές ρυθμίσεις (Άρθρο 14 παράγραφος 3 της οδηγίας για τις συνθήκες υποδοχής³⁷⁴).

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1, σε συνδυασμό με το Άρθρο 14, έχει χρησιμοποιηθεί για την εξασφάλιση της πρόσβασης των παιδιών μεταναστών στην εκπαίδευση (βλ. επίσης **Ενότητα 3.3**).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ρομποταγιοι κατά Βουλγαρίας*³⁷⁵, το ΕΔΔΑ εξέτασε την επιβολή υποχρέωσης σε δύο Ρώσους μαθητές χωρίς μόνιμη διαμονή να καταβάλλουν δίδακτρα για τη φοίτησή τους σε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι η επιβολή διδάκτρων για τη φοίτηση σε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συνιστούσε διακριτική μεταχείριση και, ως εκ τούτου, αντίκειτο στο Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ³⁷⁶.

Ο ΕΚΧ προστατεύει τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των παιδιών μεταναστών, άμεσα (Άρθρο 17 παράγραφος 2), αλλά και έμμεσα, επιβάλλοντας περιορισμούς στα δικαιώματα απασχόλησης των παιδιών ώστε να είναι σε θέση να επωφελούνται πλήρως από την υποχρεωτική εκπαίδευση (Άρθρο 7).

Ακόμη, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων³⁷⁷ αναγνωρίζει το δικαίωμα πρόσβασης των παιδιών μεταναστών «σε ισότιμη βάση και υπό τους ίδιους όρους με τους ημεδαπούς» στη γενική εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση στο κράτος υποδοχής (Άρθρο 14 παράγραφος 1).

374 Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 96, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (αναδιαιτύπωση) (Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής), ΕΕ 2013 L 180/96, σ. 96-116.

375 ΕΔΔΑ, *Μ.Σ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 5335/05, Τρίτη, 21 Ιουνίου 2011.

376 Βλ. επίσης **Ενότητα 3.3**.

377 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 93, 1977.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η ισότητα των παιδιών μεταναστών στην πρόσβαση στην εκπαίδευση ερείδεται στη Διεθνή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους (Άρθρο 30)³⁷⁸.

Το Άρθρο 28 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού προβλέπει ότι όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα σε δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση. Σύμφωνα με το Άρθρο 29 παράγραφος 1 στοιχείο γ), το δικαίωμα αυτό δεν περιορίζεται στην ισότητα στην πρόσβαση στην εκπαίδευση, αλλά περιλαμβάνει πολύ ευρύτερες πρόνοιες που άπτονται της ανάπτυξης της πολιτισμικής ταυτότητας του παιδιού, της γλώσσας και των αξιών της χώρας από την οποία κατάγεται.

8.3. Δικαίωμα στην υγεία

Κύρια σημεία

- Τα κράτη έχουν θετική υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα για την αποσόβηση κινδύνων για την υγεία που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, κινδύνους τους οποίους οι αρχές γνωρίζουν ή οφείλουν να γνωρίζουν.
- Οι κρατικές αρχές οφείλουν να προβαίνουν σε αποτελεσματική διερεύνηση σε περιπτώσεις θανάτων.
- Βάσει του ΕΚΧ, τα παιδιά που βρίσκονται παρανόμως σε μια χώρα δικαιούνται υγειονομική περίθαλψη που δεν περιορίζεται στην παροχή επείγουσας ιατρικής βοήθειας.
- Προϋπόθεση για να πληρούται το κριτήριο της αποδεκτότητας της υγειονομικής περίθαλψης είναι η εν επιγνώσει συναίνεση ή εξουσιοδότηση.
- Βάσει του δικαίου της ΕΕ και του ΕΚΧ, τα παιδιά μετανάστες έχουν, υπό ορισμένους περιορισμούς, δικαίωμα πρόσβασης σε κοινωνική αρωγή και υγειονομική περίθαλψη.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 35 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα πρόσβασης στην ιατρική περίθαλψη.

378 ΗΕ, Διεθνή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους, 18 Δεκεμβρίου 1990.

Τα παιδιά μεταναστών υπηκόων της ΕΕ έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και υγείας σε ισότιμη βάση με τους ημεδαπούς, εφόσον συμπληρώσουν τρεις μήνες διαμονής στο κράτος υποδοχής³⁷⁹. Ανάλογα δικαιώματα παρέχονται στα παιδιά υπηκόων τρίτων χωρών που έχουν αποκτήσει μόνιμη διαμονή σε κράτος μέλος, τα οποία, ωστόσο, ενδέχεται να περιορίζονται στα επονομαζόμενα «βασικά ωφελήματα» (ή «βασικά ευεργετήματα»)³⁸⁰. Όσον αφορά τα παιδιά μετανάστες και αιτούντες άσυλο, τα κράτη μέλη οφείλουν να παρέχουν πρόσβαση σε κατάλληλη κοινωνική αρωγή σε ισότιμη βάση με τους υπηκόους τους, η οποία όμως και άλλιμ μπορεί να περιορίζεται σε βασικά ευεργετήματα (Άρθρο 29 της Οδηγίας για την Αναγνώριση). Η νομοθεσία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να παρέχουν στα ευάλωτα παιδιά μετανάστες πρόσβαση σε επαρκή υγειονομική υποστήριξη. Για παράδειγμα, στα παιδιά που έχουν υποστεί πράξεις βίας ή βασανιστήρια πρέπει να παρέχεται η κατάλληλη υποστήριξη για την κάλυψη των σωματικών και ψυχικών τους αναγκών (Αναδιατυπωμένη Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής, Κεφάλαιο IV, Άρθρα 21, 23 παράγραφος 4 και 25). Η Οδηγία για την Αναγνώριση περιέχει ανάλογες διατάξεις για τα ευάλωτα παιδιά μετανάστες.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει ρητά δικαίωμα στην υγειονομική περίθαλψη ή δικαίωμα στην υγεία. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει χειριστεί σειρά υποθέσεων που σχετίζονται με την υγεία σε διάφορες περιστάσεις. Πρώτα απ' όλα, το Δικαστήριο εξετάζει θέματα υγείας που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή των παιδιών. Προσδιορίζει τις τυχόν θετικές υποχρεώσεις που φέρει το κράτος ως προς τη λήψη μέτρων πρόληψης κατά κινδύνων για την υγεία που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή, κινδύνους τους οποίους το κράτος γνωρίζει ή οφείλει να γνωρίζει.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Oyal κατά Τουρκίας*, το κράτος παρέλειψε να λάβει μέτρα πρόληψης κατά της μετάδοσης του ιού HIV μέσω μεταγγίσεων αίματος. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα τη μόλυνση ενός νεογέννητου βρέφους με τον ιό HIV κατά τη διάρκεια μεταγγίσεων αίματος σε δημόσιο νοσοκομείο. Μολονότι προσφέρθηκαν κάποια μέτρα αποκατάστασης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, δεδομένου ότι δεν εξασφαλίστηκε πλήρης ιατρική κάλυψη για θεραπεία και φαρμακευτική αγωγή εφ' όρου ζωής του παιδιού, το κράτος δεν παρείχε ικανοποιητική έννομη προστασία και, ως εκ τούτου,

379 Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία, Άρθρο 24.

380 Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, ΕΕ L 16, 23.1.2004, Άρθρο 11 παράγραφος 4.

παραβίασε το δικαίωμα στη ζωή (Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ)³⁸¹. Επίσης, διέταξε το τουρκικό δημόσιο να παρέχει δωρεάν και πλήρη ιατρική κάλυψη εφ' όρου ζωής του θύματος.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Iliya Petron κατά Βουλγαρίας*³⁸² ένα 12-χρονο αγόρι τραυματίστηκε σοβαρά σε υποσταθμό ηλεκτρικής ενέργειας. Ο υποσταθμός βρισκόταν σε υπαίθριο πάρκο όπου σύχναζαν παιδιά και νέοι, και η πόρτα δεν ήταν κλειδωμένη. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εκμετάλλευση του δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας είναι μια δραστηριότητα που ενέχει υψηλό κίνδυνο για τα πρόσωπα που βρίσκονται κοντά στις εγκαταστάσεις. Το κράτος έχει υποχρέωση να λαμβάνει επαρκή κανονιστικά μέτρα προστασίας, που να περιλαμβάνουν ένα σύστημα για τον έλεγχο της ορθής εφαρμογής των κανόνων ασφαλείας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η παράλειψη του κράτους να μεριμνήσει για την προστασία του υποσταθμού ηλεκτρικής ενέργειας, μολονότι γνώριζε τα προβλήματα ασφαλείας, συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή (Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ)³⁸³.

Επιπροσθέτως, τα κράτη έχουν θετική υποχρέωση να λογοδοτούν για τη μεταχείριση παιδιών που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση και τη φροντίδα τους έχουν αναλάβει κρατικές αρχές (βλ. επίσης [Κεφάλαιο 6](#) και [Ενότητα 7.3](#)).

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpreanu κατά Ρουμανίας*³⁸⁴ αφορά έναν θετικό στον ιό HIV έφηβο Ρομά με σοβαρή διανοητική αναπηρία, που έπασχε παράλληλα από φυματίωση, πνευμονία και ηπατίτιδα, και έθεταν στην ηλικία των 18 ετών. Είχε περάσει όλη του τη ζωή σε δημόσια ιδρύματα πρόνοιας. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε σοβαρά ελαττώματα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αναφορικά με την παροχή φαρμακευτικής αγωγής και περίθαλψης, καθώς και την παράλειψη του ιατρικού προσωπικού να του παράσχει κατάλληλη περίθαλψη και θεραπεία. Κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ³⁸⁵.

381 ΕΔΔΑ, *Oyal κατά Τουρκίας*, Αριθ. 4864/05, 23 Μαρτίου 2010, σκέψεις 71-72.

382 ΕΔΔΑ, *Iliya Petron κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 19202/03, 24 Απριλίου 2012 (διατίθεται στα γαλλικά).

383 *Αυτόθι*.

384 ΕΔΔΑ, *Centre for Legal Resources εξ ονόματος του Valentin Câmpreanu κατά Ρουμανίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 47848/08, 17 Ιουλίου 2014. Βλ. περαιτέρω την περιγραφή της εν λόγω απόφασης του ΕΔΔΑ στο [Κεφάλαιο 7](#).

385 Βλ. επίσης [Κεφάλαιο 7](#).

Επίσης, σε περιπτώσεις που δεν συντρέχει ιατρικό επείγον, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι η παροχή ιατρικής αγωγής χωρίς γονική συναίνεση παραβιάζει το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³⁸⁶, χορηγήθηκε διαμορφίνη σε παιδί με σοβαρή αναπηρία, παρά τις σοβαρές αντιρρήσεις της μητέρας του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση των νοσοκομειακών αρχών να παρακάμψουν τις αντιρρήσεις της μητέρας για την προτεινόμενη θεραπεία χωρίς δικαστική έγκριση συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ³⁸⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³⁸⁸, ένα εννιάχρονο κορίτσι υποβλήθηκε σε αιματολογικές εξετάσεις και ελήφθησαν φωτογραφίες της χωρίς γονική συναίνεση και παρά τις ρητές οδηγίες του πατέρα της να μην διενεργηθούν περαιτέρω εξετάσεις για όσο διάστημα το κορίτσι παρέμενε μόνο του στο νοσοκομείο. Δεδομένου ότι δεν συντρέχε ιατρικό επείγον, οι συγκεκριμένες ιατρικές επεμβάσεις που έγιναν χωρίς γονική συναίνεση κρίθηκε ότι συνιστούσαν παραβίαση του δικαιώματός της στη σωματική ακεραιότητα στη βάση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ³⁸⁹.

Σύμφωνα με τα Άρθρα 6 και 8 της Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική³⁹⁰, στις περιπτώσεις που, σύμφωνα με τον νόμο, ένα παιδί δεν διαθέτει την ικανότητα να συναίνεσει σε ιατρική επέμβαση, η επέμβαση επιτρέπεται μόνο κατόπιν εξουσιοδότησης του εκπροσώπου του, εκτός εάν πρόκειται για επείγουσα κατάσταση. Η σύμβαση αυτή δεν προβλέπει μεν υποχρέωση συναίνεσης του παιδιού όταν το παιδί δεν διαθέτει δικαιοπρακτική ικανότητα, ωστόσο ορίζει ότι η γνώμη του παιδιού πρέπει να λαμβάνεται υπόψη «σαν αυξανόμενος καθοριστικός παράγοντας σε αναλογία με την ηλικία και το βαθμό ωριμότητάς του» (Άρθρο 6 παράγραφος 2).

386 ΕΔΔΑ, *Glass κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 61827/00, 9 Μαρτίου 2004.

387 *Αυτόθι*, σκέψη 83.

388 ΕΔΔΑ, *M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 45901/05 και 40146/06, 23 Μαρτίου 2010.

389 *Αυτόθι*, σκέψη 79.

390 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου σε σχέση με τις Εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής: Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 164, 1997.

Επίσης, στο πλαίσιο του Άρθρου 11 του ΕΚΧ, τα συμβαλλόμενα κράτη-μέρη συμφωνούν ως προς τη λήψη κατάλληλων μέτρων για την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών και υπηρεσιών ενημέρωσης για τη βελτίωση της υγείας και την ανάπτυξη της ατομικής ευθύνης σε θέματα υγείας³⁹¹. Με το Άρθρο 13 του ΕΚΧ αναγνωρίζεται το δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική βοήθεια των προσώπων που δεν έχουν επαρκείς πόρους και δεν είναι σε θέση να εξασφαλίζουν τους πόρους αυτούς με δικές τους προσπάθειες ή από άλλες πηγές. Τέλος, το 2011 η Επιτροπή Υπουργών θέσπισε κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη³⁹².

Κατά την κρίση της ΕΕΚΔ, όπως συνάγεται από τα παραδείγματα που ακολουθούν, τα παιδιά μετανάστες που διαμένουν παράνομα σε μια χώρα δικαιούνται υγειονομική περίθαλψη που δεν περιορίζεται στην παροχή επείγουσας ιατρικής βοήθειας. Ο ΕΚΧ περιλαμβάνει αρκετές αναφορές στα δικαιώματα των παιδιών σε υπηρεσίες πρόνοιας και υγείας (Άρθρα 11, 12, 13, 14, 16 και 17), τα οποία ισχύουν ανεξαρτήτως του καθεστώτος μετανάστη που διέπει τα παιδιά.

Παράδειγμα: Η απόφαση της ΕΚΚΔ στην υπόθεση *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας*³⁹³ αφορά τη θέσπιση από τη Γαλλία νόμου με τον οποίο καταργήθηκε η εξαίρεση των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση με πολύ χαμηλό εισόδημα από την υποχρέωση να πληρώνουν για ιατρική περίθαλψη, και επιβλήθηκε τέλος υγειονομικής περίθαλψης. Η ECSR απεφάνθη ότι στα άτομα που δεν έχουν φτάσει στην ενηλικίωση, συμπεριλαμβανομένων των ασυνόδευτων παιδιών, πρέπει να παρέχεται δωρεάν ιατρική περίθαλψη.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*³⁹⁴, η ΕΚΚΔ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 17 του ΕΚΧ λόγω της επιβολής περιορισμών επί της παροχής ιατρικής βοήθειας σε παιδιά μετανάστες χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα. Η επιτροπή επιβεβαίωσε «το δικαίωμα των ανήλικων μεταναστών που βρίσκονται παράνομα

391 Σχετικά με την αγωγή σε θέματα σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας βλ. επίσης την ενότητα για την εκπαίδευση (Ενότητα 8.2).

392 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά υγειονομική περίθαλψη*, 21 Σεπτεμβρίου 2011.

393 ΕΕΚΔ, *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 14/2003, 8 Σεπτεμβρίου 2004, σκέψεις 35-37.

394 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή Αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012.

σε μια χώρα στην παροχή υγειονομικής περίθαλψης που δεν περιορίζεται στην επείγουσα ιατρική βοήθεια και περιλαμβάνει πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια περίθαλψη»³⁹⁵. Επεσήμανε επίσης ότι η έλλειψη εγκαταστάσεων υποδοχής για αλλοδαπούς ανηλίκους που βρίσκονται παράνομα στη χώρα καθιστούσε δυσχερή την πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη. Επιπλέον, έκρινε ότι τα αίτια των προβλημάτων υγείας των παιδιών μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μόνο στον βαθμό που θα εξασφαλιζόταν η στέγαση και η τοποθέτηση τους σε αναδοχή. Βάσει των ανωτέρω, έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 11 παράγραφοι 1 και 3 του ΕΚΧ, λόγω μη εξασφάλισης στέγασης και τοποθέτησης σε αναδοχή³⁹⁶.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων³⁹⁷ προβλέπει, ομοίως, ότι στους διακινούμενους εργαζόμενους που εργάζονται νομίμως στην επικράτεια άλλου κράτους καθώς και στις οικογένειές τους πρέπει να παρέχεται ισότιμη πρόσβαση σε κοινωνική και ιατρική βοήθεια (Άρθρο 19).

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, οι πιο περιεκτικές διατάξεις σχετικά με το δικαίωμα στην υγεία βρίσκονται στο Άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά δικαιώματα (ICESCR)³⁹⁸ και στο Άρθρο 24 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Οι συγκεκριμένες πράξεις δίνουν έμφαση στην πρόληψη και τη θεραπεία. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει επισημάνει τη σημασία της πρόσβασης στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγειονομικής περίθαλψης και διατροφής κατά τη νηπιακή ηλικία³⁹⁹, καθώς και της πρόσβασης των εφήβων στην πληροφόρηση σε θέματα σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας⁴⁰⁰. Η επιτροπή έχει επίσης διευκρινίσει ότι το δικαίωμα των παιδιών στην υγεία συνεπάγεται «το δικαίωμα του καθενός να έχει τον έλεγχο της

395 *Αυτόθι*, σκέψη 128.

396 *Αυτόθι*, σκέψεις 116-118.

397 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 93, 1977.

398 ΗΕ, Γενική Συνέλευση, Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, 16 Δεκεμβρίου 1966, Ηνωμένα Έθνη, Σειρά Συνθηκών, τ. 993, σ. 3.

399 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2006), *Γενική Παρατήρηση Αριθ. 7 σχετικά με την εφαρμογή των δικαιωμάτων των παιδιών κατά τη νηπιακή ηλικία*, έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/7/Rev.1, παρ. 27.

400 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2003), *Γενική Παρατήρηση Αριθ. 4 σχετικά με την υγεία και την ανάπτυξη των εφήβων στο πλαίσιο της Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού*, έγγραφο ΗΕ CRC/GC/2003/4, παρ. 28.

υγείας και του σώματός του, περιλαμβανομένης της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής ελευθερίας να κάνει υπεύθυνες επιλογές»⁴⁰¹, και ενθαρρύνει τα κράτη να «εξετάσουν το ενδεχόμενο να επιτρέπουν στα παιδιά να συναινούν σε συγκεκριμένες ιατρικές θεραπείες και επεμβάσεις χωρίς την άδεια γονέα, προσώπου που έχει την επιμέλεια ή επιτρόπου, όπως οι εξετάσεις για τον ιό HIV και οι υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης και του προσανατολισμού σε θέματα σεξουαλικής υγείας, αντισύλληψης και ασφαλούς άμβλωσης»⁴⁰².

8.4. Δικαίωμα στέγασης

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα της πρόσβασης σε κατάλληλες συνθήκες στέγασης κατοχυρώνεται στο Άρθρο 31 του ΕΚΧ.
- Η ΕΕΚΔ έχει κρίνει ότι στα παιδιά που διαμένουν παράνομα σε μια χώρα πρέπει να παρέχονται κατάλληλα καταλύματα και ότι οι συνθήκες διαβίωσης στα καταλύματα πρέπει να είναι αξιοπρεπείς.
- Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, οι ακατάλληλες συνθήκες στέγασης δεν δικαιολογούν την τοποθέτηση σε δημόσια ιδρύματα.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 34 παράγραφος 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιλαμβάνει αναφορά στο δικαίωμα στεγαστικής βοήθειας στο πλαίσιο της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας. Η Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα συμπεριλαμβάνει τη στέγαση στα αγαθά και υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα στο κοινό, η πρόσβαση και η παροχή των οποίων πρέπει να γίνεται χωρίς διακρίσεις⁴⁰³. Η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης όσον αφορά τις παροχές στέγασης ισχύει για τους επί μακρόν διαμένοντες. Ωστόσο, το ενωσιακό δίκαιο επιχειρεί να διασφαλίσει, όσον αφορά για παράδειγμα την επανένωση των οικογενειών, ότι τα μέλη των οικογενειών δεν θα συνιστούν βάρος για τα συστήματα κοινωνικής

401 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2013), *Γενική Παρατήρηση Αριθ. 15 σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας* (άρθρο 24), έγγραφο ΗΕ CRC/C/GC/15, παρ. 24.

402 *Αυτόθι*, σκέψη 31.

403 Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, Άρθρο 3.

πρόνοιας των κρατών μελών⁴⁰⁴. Η Οδηγία για την Οικογενειακή Επανάσταση προβλέπει ότι στο πλαίσιο των αιτήσεων οικογενειακής επανάστασης πρέπει να προσκομίζονται αποδεικτικά στοιχεία ότι ο συντηρών (ήτοι, υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος κατέχει άδεια διαμονής ισχύος ανώτερης ή ίσης με ένα έτος και έχει εύλογη προοπτική να αποκτήσει δικαίωμα μόνιμης διαμονής) διαθέτει κατάλυμα το οποίο να θεωρείται κανονικό για αντίστοιχη οικογένεια στην αυτή περιοχή. Το κατάλυμα πρέπει να πληροί τις γενικές προδιαγραφές ασφάλειας και υγιεινής που ισχύουν στο οικείο κράτος μέλος⁴⁰⁵.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, στην ΕΣΔΑ δεν προβλέπεται κάποιο δικαίωμα όσον αφορά τη στέγαση, εάν, όμως, κάποιο κράτος αποφασίσει να παρέχει στέγαση, οφείλει να το πράξει κατά τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Βah κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁴⁰⁶, επιτράπη στον γιο της προσφεύγουσας, η οποία διέμενε νομίμως στο Ηνωμένο Βασίλειο, να επανενωθεί μαζί της στο Ηνωμένο Βασίλειο, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα καθίστατο υπέρμετρο βάρος για τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής. Λίγο διάστημα μετά την άφιξη του γιου της, η προσφεύγουσα αιτήθηκε βοήθεια για την εύρεση στέγης. Ωστόσο, επειδή ο γιος της υπόκειτο σε καθεστώς που δεν του επέτρεπε πρόσβαση σε δημόσια κονδύλια, δεν της δόθηκε η προτεραιότητα την οποία σε διαφορετική περίπτωση θα της εξασφάλιζε το καθεστώς της ως ακουσίως άστεγης με ανήλικο παιδί. Οι αρχές τελικώς τη βοήθησαν να βρει νέο κατάλυμα και αργότερα την ενέταξαν σε πρόγραμμα κοινωνικής στέγασης. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι η άρνηση πρόσβασης σε κατά προτεραιότητα παροχή στέγασης συνιστούσε διάκριση. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η θέσπιση κριτηρίων για τη διάθεση των λιγοστών πόρων που διατίθενται για τα προγράμματα κοινωνικής στέγασης είναι θεμιτή, υπό την προϋπόθεση ότι τα κριτήρια αυτά δεν είναι αυθαίρετα ούτε εισάγουν διακρίσεις. Δεν υπήρχε καμία αυθαιρεσία στην απόρριψη της αίτησης της προσφεύγουσας, η οποία έφερε τον γιο της στη χώρα έχοντας πλήρη επίγνωση του όρου υπό τον οποίο του χορηγήθηκε άδεια εισόδου. Επιπλέον, στην πραγματικότητα η προσφεύγουσα δεν είχε

404 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2014), σ. 201.

405 Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανάστασης (Οδηγία για την Οικογενειακή Επανάσταση), Άρθρο 7 παράγραφος 1 στοιχείο α).

406 ΕΔΔΑ, *Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 56328/07, 27 Σεπτεμβρίου 2011.

μείνει καμία στιγμή άστεγη και υπήρχαν άλλες θεσμοθετημένες υποχρεώσεις βάσει των οποίων οι τοπικές αρχές όφειλαν να βοηθήσουν την ίδια και τον γιο της εάν ανέκυπτε πράγματι ο κίνδυνος να μείνουν άστεγοι. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ εξετάζει επίσης υποθέσεις εξώσεων οικογενειών Ρομά από κάμπινγκ για τροχόσπιτα⁴⁰⁷ και έχει χειριστεί εμμέσως το ζήτημα της ποιότητας της στέγασης, αποφαινόμενο ότι οι ακατάλληλες συνθήκες στέγασης δεν δικαιολογούν την τοποθέτηση παιδιών σε δημόσια ιδρύματα⁴⁰⁸ (βλ. επίσης **Ενότητες 5.2. και 6.2.**).

Το δικαίωμα σε κατάλληλες συνθήκες στέγασης κατοχυρώνεται στο Άρθρο 31 του ΕΚΧ. Η ΕΕΚΔ έχει κρίνει ότι: «Ως κατάλληλες συνθήκες στέγασης στη βάση του Αρθρου 31 παράγραφος 1 νοείται κάθε κατάλυμα που είναι ασφαλές από άποψη υγιεινής και υγείας, που σημαίνει ότι πρέπει να διαθέτει όλες τις στοιχειώδεις παροχές, όπως ύδρευση, θέρμανση, αποχέτευση, εγκαταστάσεις υγιεινής και ηλεκτρισμό, και επίσης ότι πρέπει να είναι ασφαλές από δομικής άποψης, να μην διαμένει σε αυτό υπερβολικός αριθμός ενοίκων και να τελεί υπό ασφαλές και νομοθετικά κατοχυρωμένο ιδιοκτησιακό καθεστώς».⁴⁰⁹ Οι εξώσεις επιτρέπονται όταν είναι δικαιολογημένες, εκτελούνται υπό συνθήκες που δεν προσβάλλουν την αξιοπρέπεια και εφόσον παρέχεται εναλλακτική στέγαση⁴¹⁰. Οι συνθήκες διαβίωσης σε ένα κατάλυμα «πρέπει να είναι τέτοιες που να επιτρέπουν την αξιοπρεπή διαβίωση» «[και] πρέπει να καλύπτουν τις ανάγκες σε επίπεδο ασφάλειας, υγείας και υγιεινής, συμπεριλαμβανομένων στοιχειωδών παροχών, ήτοι καθαρό νερό, επαρκή φωτισμό και θέρμανση. Στις στοιχειώδεις ανάγκες της προσωρινής στέγης περιλαμβάνεται επίσης και η ασφάλεια του άμεσου περιβάλλοντος χώρου»⁴¹¹.

407 ΕΔΔΑ, *Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 66746/01, 27 Μαΐου 2004.

408 ΕΔΔΑ, *Walloná και Walla κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 23848/04, 26 Οκτωβρίου 2006, σκέψεις 73-74 (διατίθεται στα γαλλικά), ΕΔΔΑ, *Havelka κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 23499/06, 21 Ιουνίου 2007, σκέψεις 57-59 (διατίθεται στα γαλλικά).

409 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή Αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 43.

410 ΕΕΚΔ, *European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιταλίας*, προσφυγή Αριθ. 27/2004, 7 Δεκεμβρίου 2005, σκέψη 41· ΕΕΚΔ, *Médecins du Monde – International κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 67/2011, 11 Σεπτεμβρίου 2012, σκέψεις 74-75 και 80.

411 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή Αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 62.

Όσον αφορά τη στέγαση αλλοδαπών παιδιών που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι τόσο η παράλειψη παροχής στέγασης όσο και η παροχή ακατάλληλων συνθηκών στέγασης σε ξενοδοχεία συνιστά παραβίαση του Άρθρου 17 παράγραφος 1 του ΕΚΧ⁴¹². Επίσης, βάσει του Άρθρου 31 παράγραφος 2 του ΕΚΧ που αφορά την εξάλειψη του φαινομένου των αστέγων, τα κράτη υποχρεούνται να παρέχουν κατάλληλο κατάλυμα σε παιδιά που βρίσκονται σε αντικανονική κατάσταση, χωρίς να καταφεύγουν στην κράτησή τους⁴¹³.

8.5. Δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης και δικαίωμα σε κοινωνική ασφάλιση

Κύρια σημεία

- Η πρόσβαση σε επιδόματα τέκνων και γονικές άδειες δεν πρέπει να εισάγει διακρίσεις.
- Σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, η κάλυψη κοινωνικής ασφάλισης που παρέχεται σε νέους που εργάζονται με συμβάσεις μαθητείας δεν πρέπει να είναι περιορισμένη σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποκλείονται από το γενικό πεδίο προστασίας.
- Σύμφωνα με τον ΕΚΧ, η αναστολή χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων λόγω αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος της οικογένειας σε οικονομική, κοινωνική και νομική προστασία.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 34 παράγραφος 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι η «Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στις κοινωνικές υπηρεσίες» σε περιπτώσεις που άπτονται παραδοσιακών κλάδων κοινωνικής ασφάλισης (μητρότητα, ασθένεια, εργατικό ατύχημα, εξάρτηση ή γήρας, και απώλεια της απασχόλησης). Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται για κάθε πρόσωπο που διαμένει και διακινείται νομίμως εντός της ΕΕ. Το δικαίωμα

412 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου*, προσφυγή Αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012, σκέψεις 82-83. Βλ. επίσης FRA (2010), σ. 30.

413 ΕΕΚΔ, *Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών*, προσφυγή Αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 64.

κοινωνικής αρωγής αναγνωρίζεται προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους και προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια. Όλες οι παραπάνω πτυχές υπόκεινται στους «κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές» (Άρθρο 34 παράγραφος 1 του Χάρτη).

Κατά την κρίση του ΔΕΕ, όπου για τους υπηκόους ενός κράτους μέλους επιβάλλεται μόνον η προϋπόθεση να διαμένουν σε αυτό το κράτος μέλος προκειμένου να τους χορηγηθεί επίδομα ανατροφής, απαγορεύεται να απαιτείται από τους υπηκόους των άλλων κρατών μελών η προσκόμιση νομότυπης άδειας διαμονής προκειμένου να τους χορηγηθεί το αυτό επίδομα⁴¹⁴. Η άρνηση χορήγησης γονικής άδειας σε συγκεκριμένες κατηγορίες προσώπων, όπως κατά νόμον μητέρες που αποκτούν παιδί κατόπιν συμφωνίας παρένθετης μητρότητας, συνιστά διακριτική μεταχείριση⁴¹⁵. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της άρνησης χορήγησης γονικής άδειας σε άνδρες δημόσιους υπάλληλους - σε περιπτώσεις που οι σύζυγοι των υπαλλήλων δεν εργάζονται ή δεν ασκούν κανένα επάγγελμα, εκτός αν οι σύζυγοι δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες ανατροφής του παιδιού λόγω σοβαρής πάθησης ή βλάβης⁴¹⁶. Ομοίως, τα κράτη μέλη οφείλουν να καθιερώνουν σύστημα γονικής άδειας σε περιπτώσεις γέννησης διδύμων το οποίο διασφαλίζει ότι οι γονείς αυτοί τυγχάνουν μεταχείρισης που λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες τους. Τούτο μπορεί να επιτυγχάνεται μέσω της συνάρτησης της διάρκειας της γονικής άδειας από τον αριθμό των παιδιών που γεννιούνται και της πρόβλεψης άλλων μέτρων, όπως η έμπρακτη βοήθεια ή η χρηματική στήριξη⁴¹⁷.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το ΕΔΔΑ εξέτασε εικαζόμενη δυσμενή διακριτική μεταχείριση στη χορήγηση γονικών αδειών και γονικών επιδομάτων στη Ρωσία.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Konstantin Markin κατά Ρωσίας*⁴¹⁸, δεν χορηγήθηκε γονική άδεια σε άνδρα των ένοπλων δυνάμεων της Ρωσίας, ενώ

414 ΔΕΕ, C-85/96, *María Martínez Sala κατά Freistaat Bayern*, 12 Μαΐου 1998, σκέψεις 60-65.

415 ΔΕΕ, C-363/12, *Z κατά A Government Department, The Board of Management of a Community School* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 18 Μαρτίου 2014.

416 ΔΕΕ, C-222/14, *Κωνσταντίνος Μαϊστρέλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, 16 Ιουλίου 2015, σκέψη 53.

417 ΔΕΕ, C-149/10, *Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών*, 16 Σεπτεμβρίου 2010, σκέψεις 72-75.

418 ΕΔΔΑ, *Konstantin Markin κατά Ρωσίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012.

οι γυναίκες των ενόπλων δυνάμεων δικαιούνται ανάλογη άδεια. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, δεν υπήρχε εύλογη αιτιολογία για τον αποκλεισμό των ανδρών των ενόπλων δυνάμεων από τη χορήγηση γονικής άδειας. Ούτε ο χαρακτήρας των ειδικών ενόπλων δυνάμεων και οι αιτίσεις για τον κίνδυνο που ενέχεται για την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα, αλλά ούτε και ο ειδικός ρόλος των γυναικών στην ανατροφή των παιδιών ή οι κυριαρχούσες παραδόσεις της χώρας δικαιολογούσαν τη διαφορετική μεταχείριση. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Εκτενέστερες διατάξεις σχετικά με το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση, το δικαίωμα στην κοινωνική και ιατρική βοήθεια, και το δικαίωμα για παροχή υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας περιλαμβάνονται στα Άρθρα 12–14 του ΕΚΧ. Το Άρθρο 16 του ΕΚΧ μνημονεύει ρητά τις κοινωνικές και οικογενειακές παροχές ως μέσα για την προαγωγή οικονομικής, νομικής και κοινωνικής προστασίας της οικογένειας. Το Άρθρο 30 του ΕΚΧ προβλέπει δικαίωμα προστασίας από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Ορισμένες προνοιακές απαιτήσεις ενδέχεται να εμπίπτουν στο πεδίο του Άρθρου 1 Πρωτόκολλο Αριθ. 1 της ΕΣΔΑ, υπό την προϋπόθεση ότι η εθνική νομοθεσία γεννά περιουσιακό δικαίωμα χαρακτηρίζοντας την καταβολή της χρηματικής παροχής ως δικαίωμα σε προνοιακή παροχή, εξαρτώμενης ή μη από προηγούμενη καταβολή εισφορών⁴¹⁹.

Το Άρθρο 12 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη να εγκαθιδρύουν ή να συντηρούν ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης σε ικανοποιητικό επίπεδο και να καταβάλουν προσπάθειες για την προοδευτική βελτίωση του.

Το Άρθρο 16 του ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη να μεριμνούν για την οικονομική, νομική και κοινωνική προστασία της οικογένειας χρησιμοποιώντας κατάλληλα μέσα. Το κύριο μέσο πρέπει να είναι τα οικογενειακά επιδόματα ή τα επιδόματα τέκνων, χορηγούμενα στο πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλισης, είτε καθολικώς είτε βάσει της περιουσιακής κατάστασης. Τα επιδόματα αυτά πρέπει να συμπληρώνουν επαρκώς το εισόδημα σημαντικού αριθμού οικογενειών. Η ΕΕΚΔ αξιολογεί την επάρκεια των οικογενειακών (γονικών) επιδομάτων με βάση το διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα (Eurostat)⁴²⁰. Η ΕΕΚΔ έχει αποφανθεί ότι

419 ΕΔΔΑ, *Stummer κατά Αυστρίας* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], Αριθ. 37452/02, 7 Ιουλίου 2011, σκέψη 82.

420 ΕΕΚΔ, *Συμπεράσματα* (2006), Εσθονία, σ. 215.

η έλλειψη γενικού συστήματος για τη χορήγηση οικογενειακών επιδομάτων δεν συνάδει με τον ΕΚΧ⁴²¹.

Η ΕΕΚΔ αποδέχεται, ωστόσο, ότι η χορήγηση επιδομάτων τέκνων μπορεί να συναρτάται με τη διαμονή του παιδιού⁴²². Επίσης, κρίνει ότι με τη θεσμοθέτηση πολύ περιορισμένης προστασίας κατά κοινωνικών και οικονομικών κινδύνων σε παιδιά (15–18 ετών) που εργάζονται με ειδικές συμβάσεις μαθητείας (δικαιούνταν μόνο παροχές ασθενείας σε είδος και κάλυψη για εργατικά ατυχήματα σε ποσοστό 1 %), μια διακριτή κατηγορία (ανήλικων) εργαζομένων ουσιαστικώς αποκλείεται από το «γενικό πεδίο της προστασίας που παρέχει το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης εν γένει». Συνιστά, συνεπώς, παραβίαση της υποχρέωσης του κράτους για προοδευτική βελτίωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης⁴²³.

Η αναστολή χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων λόγω αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος της οικογένειας σε οικονομική, κοινωνική και νομική προστασία.

Παράδειγμα: Στο πλαίσιο προσφυγής της κατά της Γαλλίας, η European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) υποστήριξε ότι η αναστολή της χορήγησης οικογενειακών επιδομάτων ως μέτρο για την αντιμετώπιση των αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο συνιστά παραβίαση του δικαιώματος των οικογενειών σε κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία στη βάση του Άρθρου 16 του ΕΚΧ. Η ΕΕΚΔ απεφάνθη ότι το μέτρο ήταν δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό επισημαίνοντας ότι «το επίδικο μέτρο της αναστολής και, ενδεχομένως, της περιστολής οικογενειακών επιδομάτων καθιστά τους γονείς αποκλειστικώς υπεύθυνους για την επίδιωξη του στόχου του περιορισμού των αδικαιολόγητων απουσιών από το σχολείο και καθιστά πιο ευάλωτες από οικονομικής και κοινωνικής άποψης τις θιγόμενες οικογένειες»⁴²⁴.

421 ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα (2011), Τουρκία, σ. 16.

422 ΕΕΚΔ (2007), Συμπεράσματα XVIII-1 – Γενική εισαγωγή, σ. 11.

423 ΕΕΚΔ, *Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ) και Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ) κατά Ελλάδα*, προσφυγή Αριθ. 66/2011, 23 Μαΐου 2012, σκέψη 48.

424 ΕΕΚΔ, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας*, προσφυγή Αριθ. 82/2012, 19 Μαρτίου 2013, σκέψη 42.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων⁴²⁵ προβλέπει ότι στους διακινούμενους εργαζόμενους που εργάζονται νομίμως σε άλλο κράτος καθώς και στις οικογένειές τους πρέπει να παρέχεται ισότιμη πρόσβαση σε κοινωνική ασφάλιση (Άρθρο 18), και σε άλλες «κοινωνικές υπηρεσίες» που διευκολύνουν την υποδοχή τους στο κράτος υποδοχής (Άρθρο 10). Ομοίως, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Κοινωνική Ασφάλιση προστατεύει το δικαίωμα πρόσβασης των προσφύγων και των απάτριδων στην παροχή κοινωνικής ασφάλισης στο κράτος υποδοχής (συμπεριλαμβανομένης της παροχής επιδομάτων τέκνων)⁴²⁶.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα σε ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης κατοχυρώνεται στο Άρθρο 11 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ICESCR) και στο Άρθρο 27 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

---

425 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 93, 1977.

426 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Κοινωνική Ασφάλιση*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 78, 1972.

9

Μετανάστευση και άσυλο

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>ΣΛΕΕ, Άρθρο 21</p> <p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 45 (ελευθερία κυκλοφορίας)</p> <p>Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής (2013/33/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία για την Επιστροφή (2008/115/ΕΚ)</p> <p>Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου (2013/32/ΕΕ)</p> <p>Κανονισμός του Δουβλίνου (Αριθ. 604/2013)</p> <p>Οδηγία για την Αναγνώριση (2011/95/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ)</p> <p>ΔΕΕ, C-648/11, <i>The Queen, κατόπιν αιτήσεως των MA, BT, DA κατά Secretary of State for the Home Department</i>, 2013 (μεταφορές στο πλαίσιο του Δουβλίνου)</p> <p>Κώδικας Συνόρων Σένγκεν (Κανονισμός Αριθ. 562/2006), Παράρτημα VII, σημείο 6</p>	<p>Είσοδος και διαμονή</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (οικογενειακή ζωή)</p>
<p>Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου (2013/32/ΕΕ), Άρθρο 25 παράγραφος 5</p>	<p>Υπολογισμός της ηλικίας</p>	

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>ΣΛΕΕ, Άρθρα 67, 73 και 79 παράγραφος 2 στοιχείο α) Οδηγία για την Οικογενειακή Επανάσταση (2003/86/ΕΚ) Οδηγία για την Αναγνώριση (2011/95/ΕΕ), Άρθρο 31 Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής (2013/33/ΕΕ) Οδηγία για την Προσωρινή Προστασία (2001/55/ΕΚ) Κανονισμός του Δουβλίνου (Αριθ. 604/2013) Οδηγία για την Επιστροφή (2008/115/ΕΚ), Άρθρο 13</p>	<p>Οικογενειακή επανένωση και χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) ΕΔΔΑ, <i>Şen v. κατά Κάτω Χωρών</i>, Αριθ. 31465/96, 2001 (στάθμιση δικαιωμάτων) ΕΔΔΑ, <i>Jeunesse κατά Κάτω Χωρών</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 12738/10, 2014 (οικογενειακή ζωή, υπέρτατο συμφέρον του παιδιού)</p>
<p>Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής (2013/33/ΕΕ), Άρθρο 11 Οδηγία για την Επιστροφή (2008/115/ΕΚ), Άρθρο 17</p>	<p>Κράτηση παιδιών</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου</i>, Αριθ. 13178/03, 2006 (κράτηση ενόψει απέλασης) ΕΔΔΑ, <i>Poron κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 39472/07 και 39474/07, 2012 (κράτηση ενόψει απέλασης) ΕΔΔΑ, <i>Kanagaratnam κατά Βελγίου</i>, Αριθ. 15297/09, 2011 (κράτηση ενόψει απέλασης)</p>
<p>Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ), Προοίμιο (αιτιολογική σκέψη 24), Άρθρα 7, 12, 13 και 28 παράγραφος 3 στοιχείο β)</p>	<p>Απέλαση</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Gül κατά Ελβετίας</i>, Αριθ. 23218/94, 1996 (απέλαση οικογένειας) ΕΔΔΑ, <i>Boultif κατά Ελβετίας</i>, Αριθ. 54273/00, 2001 (απέλαση παιδιών) ΕΔΔΑ, <i>Tarakhel κατά Ελβετίας</i>, [τμήμα μείζονος συνθέσεως] Αριθ. 29217/12, 2014 (απέλαση παιδιών)</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρα 47-48 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτο δικαστήριο, τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης) Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου (2013/32/ΕΕ), Άρθρα 7 και 25 Οδηγία για τα Θύματα (2012/29/ΕΕ), Άρθρο 8</p>	<p>Πρόσβαση στη δικαιοσύνη</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 13 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής) ΕΔΔΑ, <i>Rahimi κατά Ελλάδας</i>, Αριθ. 8687/08, 2011 (αποτελεσματική προσφυγή κατά των συνθηκών κράτησης)</p>

Η ΕΕ έχει σαφή αρμοδιότητα να νομοθετεί στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου. Οι διατάξεις που καλύπτουν τα παιδιά μετανάστες διέπουν ένα ευρύ φάσμα μεταναστευτικών καταστάσεων, συμπεριλαμβανομένων της μακροχρόνιας μετανάστευσης που σχετίζεται με την εργασία, του ασύλου και της επικουρικής προστασίας, και παράλληλα καλύπτουν τις περιπτώσεις μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση. Πέραν του δικαιώματος των παιδιών μεταναστών στην προστασία δυνάμει του Άρθρου 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα Άρθρα 18 και 19 του Χάρτη πραγματεύονται το δικαίωμα ασύλου και την προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης. Η ΕΕ έχει επίσης επιδείξει προσοχή στις ιδιαίτερες ανάγκες των ασυνόδευτων παιδιών, συμπεριλαμβανομένων νομικών πτυχών όπως η επιτροπεία και η νομική εκπροσώπηση, ο υπολογισμός της ηλικίας, ο εντοπισμός οικογενειών και η επανένωση, οι διαδικασίες ασύλου, η κράτηση και η απέλαση, καθώς και πτυχών που άπτονται των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών όπως, μεταξύ άλλων, η στέγαση, η υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και κατάρτιση, η θρησκεία, τα πολιτιστικά πρότυπα και αξίες, οι δραστηριότητες αναψυχής και ψυχαγωγίας και η κοινωνική αλληλεπίδραση, καθώς και οι εμπειρίες όσον αφορά τον ρατσισμό⁴²⁷.

Στο πλαίσιο της έννομης τάξης του ΣΤΕ, τέσσερις συμβάσεις υποστηρίζουν ιδίως τα δικαιώματα των παιδιών μεταναστών σε διαφορετικά πλαίσια: η ΕΣΔΑ, ο ΕΚΧ, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια. Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται κυρίως στην εφαρμογή των διατάξεων της ΕΣΔΑ, ιδίως του Άρθρου 3 (προστασία από απάνθρωπη, εξευτελιστική μεταχείριση), του Άρθρου 5 (στέριση της ελευθερίας) και του Άρθρου 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), μεμονωμένα ή σε συνδυασμό με το Άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων). Οι ανωτέρω διατάξεις χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη των δικαιωμάτων των παιδιών μεταναστών, παιδιών προσφύγων και αιτούντων άσυλο και των μελών των οικογενειών τους όσον αφορά την επανένωση των οικογενειών, την πρόσβαση στη δικαιοσύνη και τη συνέχιση της διαμονής τους στο κράτος υποδοχής.

Σε διεθνές επίπεδο, τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο της μετανάστευσης και του ασύλου προασπίζονται από διάφορες διατάξεις της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι οποίες συνέβαλαν στην ανάπτυξη νομικών μέτρων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ειδικότερα, το Άρθρο 7

427 Βλ. επίσης FRA (2010)· FRA (2011a), σ. 27-38· FRA (2011b), σ. 26-30.

προστατεύει το δικαίωμα των παιδιών για εγγραφή στο ληξιαρχείο μετά τη γέννηση, απόκτηση ιθαγένειας και γονική μέριμνα, το άρθρο 8 προστατεύει το δικαίωμα του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητας του, συμπεριλαμβανομένων της ιθαγένειας του, του ονόματός του και των οικογενειακών σχέσεων του, το Άρθρο 9 διασφαλίζει ότι τα χωρισμένα από την οικογένειά τους παιδιά διατηρούν επαφή με τους δύο γονείς τους εφόσον αυτό είναι προς το συμφέρον τους και το Άρθρο 22 παρέχει στα παιδιά πρόσφυγες το δικαίωμα ειδικής προστασίας και βοήθειας. Επίσης, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Καθεστώς των Προσφύγων⁴²⁸ από κοινού με το Πρωτόκολλο του 1967 θεωρούνται καθολικά ως ακρογωνιαίος λίθος της διεθνούς προστασίας των προσφύγων.

Οι ενότητες που ακολουθούν επικεντρώνονται στην είσοδο και διαμονή (Ενότητα 9.1), τον υπολογισμό της ηλικίας (Ενότητα 9.2), την οικογενειακή επανένωση για χωρισμένα από τις οικογένειές τους παιδιά (Ενότητα 9.3), την κράτηση (Ενότητα 9.4), την απέλαση (Ενότητα 9.5) και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη (Ενότητα 9.6).

9.1. Είσοδος και διαμονή

Κύρια σημεία

- Οι πολίτες της ΕΕ απολαύουν του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας στην ΕΕ.
- Οι αποφάσεις σχετικά με την είσοδο και τη διαμονή των παιδιών πρέπει να λαμβάνονται στο πλαίσιο κατάλληλων μηχανισμών και διαδικασιών και με γνώμονα το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η φύση και η εμβέλεια των δικαιωμάτων των παιδιών διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με την ιθαγένεια του παιδιού και των γονέων του και ανάλογα με το εάν το παιδί μεταναστεύει με τους γονείς του ή μόνο του.

Η μετανάστευση των πολιτών της ΕΕ διέπεται από διάφορες νομικές πράξεις. Τα δικαιώματα που παρέχονται στους πολίτες της ΕΕ είναι ευρύτατα και αποσκοπούν στην ενίσχυση της βέλτιστης κινητικότητας εντός της ΕΕ. Πρώτον,

⁴²⁸ Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, Σύμβαση για το καθεστώς των προσφύγων, 28 Ιουλίου 1951, Ηνωμένα Έθνη, Σειρά Συνθηκών, τ. 189, σ. 137.

το Άρθρο 21 της ΣΛΕΕ ορίζει ότι οι πολίτες της ΕΕ και τα μέλη των οικογενειών τους έχουν το δικαίωμα να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος οποιουδήποτε κράτους μέλους της ΕΕ. Επιπλέον, μετά την άφιξή τους στο κράτος υποδοχής, έχουν δικαίωμα ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας, τις κοινωνικές παροχές και τις παροχές πρόνοιας, την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη κ.λπ.⁴²⁹ Η ελευθερία κυκλοφορίας των πολιτών της ΕΕ κατοχυρώνεται επίσης στο Άρθρο 45 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Τα δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται μαζί με γονείς/πρόσωπα που έχουν την επιμέλειά τους οι οποίοι είναι πολίτες της ΕΕ διέπονται επίσης από την Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία⁴³⁰. Η εν λόγω οδηγία ορίζει ότι τα μέλη της οικογένειας έχουν δικαίωμα εισόδου και διαμονής στο κράτος υποδοχής κατά τον χρόνο ή μετά την αρχική μετακίνηση του μετανάστη πολίτη της ΕΕ στο εν λόγω κράτος (Άρθρο 5 παράγραφος 1). Για τους σκοπούς της συγκεκριμένης νομικής πράξης, στα μέλη της οικογένειας περιλαμβάνεται κάθε βιολογικό τέκνο είτε του μετανάστη πολίτη της ΕΕ είτε του/της συζύγου ή του/της συντρόφου του, υπό την προϋπόθεση ότι είναι κάτω της ηλικίας των 21 ετών ή είναι «συντηρούμενο» (Άρθρο 2 παράγραφος 2). Τα μέλη της οικογένειας μπορεί να είναι πολίτες της ΕΕ ή όχι, υπό την προϋπόθεση ότι ο αρχικός μετανάστης μαζί με τον οποίο μετακινήθηκαν στο κράτος υποδοχής είναι πολίτης της ΕΕ. Για τους πρώτους τρεις μήνες μετά τη μετακίνησή τους, το δικαίωμα διαμονής της οικογένειας δεν υπόκειται σε κανέναν όρο, εν συνεχεία όμως οι πολίτες της ΕΕ που επιθυμούν την παραμονή των παιδιών τους μαζί τους στο κράτος υποδοχής οφείλουν να αποδείξουν ότι διαθέτουν επαρκείς οικονομικούς πόρους και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας για να τα συντηρούν (Άρθρο 7). Τα παιδιά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας αποκτούν αυτοδικαίως το δικαίωμα μόνιμης διαμονής έπειτα από χρονικό διάστημα διαμονής πέντε συναπτων ετών στο κράτος μέλος υποδοχής μαζί με τον

429 Για τους μετανάστες από την Κροατία, την τελευταία χώρα που προσχώρησε στην ΕΕ, έχουν επιβληθεί ορισμένοι περιορισμοί κατά τη διάρκεια μεταβατικής περιόδου έως τον Ιούνιο του 2015, με δυνατότητα παράτασης της περιόδου ισχύος των περιορισμών από τα κράτη μέλη έως το 2020.

430 Σημειώνεται ότι οι σχετικές διατάξεις της οδηγίας τυγχάνουν επίσης εφαρμογής στον ΕΟΧ. Βλ. επίσης Συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο, 2 Μαΐου 1992, Μέρος III, Ελεύθερη Κυκλοφορία Προσώπων, Υπηρεσιών και Κεφαλαίων και Συμφωνία για την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των Κρατών Μελών της, αφενός, και της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, αφετέρου, η οποία υπογράφηκε στο Λουξεμβούργο στις 21 Ιουνίου 1999, τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουνίου 2002, ΕΕ 2002 L 114/6.

πολίτη της ΕΕ (Άρθρο 16 παράγραφος 2 και Άρθρο 18). Από εκείνη τη στιγμή και εξής δεν υπόκεινται πλέον σε οποιονδήποτε όρο περί πόρων ή ασφαλιστικής κάλυψης ασθενείας.

Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηκόων τρίτων χωρών που δεν είναι μέλη της οικογένειας μεταναστών πολιτών της ΕΕ υπόκειται σε περισσότερους περιορισμούς. Ο εν λόγω τομέας ρυθμίζεται εν μέρει από το ενωσιακό δίκαιο και εν μέρει από την εθνική νομοθεσία περί μετανάστευσης.

Στο πλαίσιο των διαδικασιών διεθνούς προστασίας, τα παιδιά θεωρούνται «ευάλωτα άτομα» την ειδική κατάσταση των οποίων τα κράτη μέλη υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τους κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου⁴³¹. Τούτο προϋποθέτει ότι τα κράτη μεριμνούν για τον προσδιορισμό και την κάλυψη τυχόν ειδικών ρυθμίσεων που ενδέχεται να απαιτούνται ιδίως για τα παιδιά αιτούντες άσυλο κατά την είσοδό τους στο κράτος υποδοχής. Το Άρθρο 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ τυγχάνει εφαρμογής στις απαιτήσεις εισόδου και διαμονής του κεκτημένου της ΕΕ για το άσυλο όσον αφορά τα παιδιά. Το εν λόγω άρθρο ορίζει ότι σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, τα κράτη μέλη της ΕΕ διασφαλίζουν ότι δίνεται πρωταρχική σημασία στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Ειδικότερα, η αρχή του υπέρτατου συμφέροντος διαπνέει και αποτελεί τη βάση της εφαρμογής της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου)⁴³² και του Κανονισμού για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (Κανονισμός του Δουβλίνου) όσον αφορά τα παιδιά⁴³³. Αμφότερα τα κείμενα περιέχουν επίσης ειδικές εγγυήσεις για τα ασυνόδευτα παιδιά, συμπεριλαμβανομένης της νομικής εκπροσώπησής τους.

431 Βλ. ειδικότερα Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής 2013/33/ΕΕ, Άρθρο 21 και Οδηγία για την Επιστροφή 2008/115/ΕΚ, Άρθρο 3 παράγραφος 9.

432 Οδηγία 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (αναδιатύπωση), 29 Ιουνίου 2013, L 180/60, Άρθρο 25 παράγραφος 6.

433 Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (αναδιатύπωση), ΕΕ 2013 L 180/31-180/59, Άρθρο 6.

Βάσει του Κανονισμού Αριθ. 562/2006 για τον Κώδικα Συνόρων Σένγκεν, οι συνοριοφύλακες υποχρεούνται να ελέγχουν την ύπαρξη γονικής μέριμνας του συνοδού ως προς το παιδί, κυρίως όταν το παιδί συνοδεύεται από έναν μόνον ενήλικο και υπάρχουν σοβαρές υπόνοιες ότι το παιδί έχει παράνομα αποσπασθεί από την επιμέλεια του προσώπου (ή των προσώπων) στο οποίο (στα οποία) έχει ανατεθεί νόμιμα η γονική μέριμνα. Στην περίπτωση αυτή, ο συνοριοφύλακας οφείλει να πραγματοποιεί περαιτέρω έρευνα, προκειμένου να διαπιστωθούν τυχόν ασυμφωνίες ή αντιφάσεις μεταξύ των παρασχεθέντων στοιχείων. Στην περίπτωση ασυνόδευτων παιδιών, οι συνοριοφύλακες οφείλουν να διασφαλίζουν, μέσω διεξοδικού ελέγχου των ταξιδιωτικών εγγράφων και δικαιολογητικών, ότι τα παιδιά δεν εγκαταλείπουν την επικράτεια παρά τη θέληση του προσώπου (ή των προσώπων) στο οποίο (στα οποία) έχει ανατεθεί η γονική μέριμνα⁴³⁴.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, σύμφωνα με καθιερωμένη αρχή του διεθνούς δικαίου, τα κράτη έχουν το δικαίωμα, υπό την επιφύλαξη των δεσμεύσεων που έχουν αναλάβει με συνθήκες, συμπεριλαμβανομένης της ΕΣΔΑ, να ελέγχουν την είσοδο, τη διαμονή και την απέλαση των αλλοδαπών. Το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής που προβλέπεται στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ προβάλλεται συχνά ως μέσο προστασίας από απέλαση σε περιπτώσεις που αφορούν παιδιά για τα οποία θα είχε άλλως εκτιμηθεί ότι δεν χρήζουν διεθνούς προστασίας, συμπεριλαμβανομένης της επικουρικής προστασίας. Έχουν διαπιστωθεί παραβιάσεις του Άρθρου 8 σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά, καθώς ο υποχρεωτικός χωρισμός από μέλη της στενής οικογένειας είναι πιθανό να έχει σοβαρό αντίκτυπο στην εκπαίδευση, την κοινωνική και συναισθηματική σταθερότητα και την ταυτότητά τους.⁴³⁵

434 Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006, για τη θέσπιση του κοινοτικού κώδικα σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (Κώδικας Συνόρων Σένγκεν), Παράρτημα VII, σημείο 6.

435 ΕΔΔΑ, *Zen κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 31465/96, 21 Δεκεμβρίου 2001 (διατίθεται στα γαλλικά), ΕΔΔΑ, *Tuquabo-Tekle κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 60665/00, 1 Δεκεμβρίου 2005.

9.2. Υπολογισμός της ηλικίας⁴³⁶

Κύρια σημεία

- Οι διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τα δικαιώματα του παιδιού.
- Ο υπολογισμός της ηλικίας αναφέρεται στις διαδικασίες με τις οποίες οι αρχές επιδιώκουν να εξακριβώσουν τη νόμιμη ηλικία του μετανάστη προκειμένου να προσδιοριστούν οι διαδικασίες και οι κανόνες μετανάστευσης που πρέπει να ακολουθηθούν στην εκάστοτε περίπτωση.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 25 παράγραφος 5 της Οδηγίας για τις Διαδικασίες Ασύλου επιτρέπει στα κράτη μέλη να καταφεύγουν σε ιατρικές εξετάσεις, ωστόσο προβλέπει ότι κάθε ιατρική εξέταση πραγματοποιείται «με πλήρη σεβασμό της αξιοπρέπειας του αιτούντος, διενεργείται με την επιλογή των λιγότερο παρεμβατικών εξετάσεων και διενεργείται από κατάλληλα εκπαιδευμένους επαγγελματίες του τομέα της υγείας». Η εν λόγω διάταξη ορίζει επίσης ότι οι αιτούντες πρέπει να ενημερώνονται σε γλώσσα την οποία κατανοούν σχετικά με τη δυνατότητα διενέργειας του εν λόγω υπολογισμού της ηλικίας και ότι πρέπει να εξασφαλίζεται η συναίνεσή τους στη διενέργεια της εξέτασης. Η άρνηση υποβολής σε εξέταση για τον υπολογισμό της ηλικίας δεν δύναται να έχει ως αποτέλεσμα την απόρριψη της αίτησης διεθνούς προστασίας.

Όσον αφορά τη φύση και το εύρος των χρησιμοποιούμενων μεθόδων υπολογισμού της ηλικίας, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανά την ΕΕ⁴³⁷. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, το δικαστήριο εξέτασε τις εγχώριες διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας και καθόρισε στην υπόθεση *Merton* τις ελάχιστες διαδικαστικές απαιτήσεις για τον υπολογισμό της ηλικίας όταν ο αιτών ισχυρίζεται ότι είναι ασυνόδευτο παιδί⁴³⁸. Στις εν λόγω απαιτήσεις περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα του αιτούντος άσυλο να ενημε-

436 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2014), Ενότητα 9.1.2.

437 Για μια επισκόπηση των διάφορων μεθόδων που εφαρμόζονται σε κάθε χώρα, βλ. Κατευθυντήριες Γραμμές της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO) σχετικά με τις Πρακτικές Εκτίμησης της Ανηλικιότητας στην Ευρώπη, Λουξεμβούργο, 2014. Βλ. επίσης FRA (2010), σ. 53-55.

438 Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο (Court of Appeal), *R (κατόπιν αιτήσεως του Β) κατά The Mayor and Burgesses of the London Borough of Merton* [2003] EWHC 1689, 14 Ιουλίου 2003.

ρώνεται για τους λόγους απόρριψης ή τις ενστάσεις που διατυπώνει το πρόσωπο που διεξάγει τη συνέντευξη⁴³⁹. Τα εθνικά δικαστήρια ανέφεραν επίσης την ανάγκη εφαρμογής του ευεργετήματος της αμφιβολίας σε περιπτώσεις υπολογισμού της ηλικίας, παρότι το τελευταίο έχει ερμηνευθεί από ορισμένα δικαστήρια απλώς ως «εκτίμηση των αποδείξεων με ευνοϊκό πνεύμα» και όχι ως τυπική εφαρμογή της αρχής «in dubio pro geo»⁴⁴⁰.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, δεν υπάρχει ειδική διάταξη ή νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών υπολογισμού της ηλικίας. Εντούτοις, η χρήση εξόχως παρεμβατικών πρακτικών προς τον σκοπό αυτό ενδέχεται να αντίκειται στα Άρθρα 3 ή 8 της ΕΣΔΑ. Το Άρθρο 3 ερμηνεύεται ώστε να περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα σεναρίων που ενδέχεται να θεωρηθούν απάνθρωπα ή εξευτελιστικά, συμπεριλαμβανομένης της παρεμβατικής σωματικής εξέτασης των παιδιών⁴⁴¹. Βάσει του Αρθρου 8, όπως εφαρμόζεται στο πλαίσιο της μετανάστευσης, οι αρχές δύνανται να επέμβουν κατά θεμιτό τρόπο στην άσκηση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του παιδιού και να προβούν σε υπολογισμό της ηλικίας εφόσον η επέμβαση αυτή προβλέπεται από τον νόμο και αποτελεί αναγκαίο μέτρο για την προάσπιση ενός εκ των νόμιμων σκοπών που παρατίθενται στο Άρθρο 8 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 8 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού υποχρεώνει τα κράτη να σέβονται το δικαίωμα του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητάς του. Τούτο συνεπάγεται την υποχρέωση συνδρομής του παιδιού όσον αφορά την επιβεβαίωση της ταυτότητάς του, γεγονός που μπορεί να περιλαμβάνει την επιβεβαίωση της ηλικίας του παιδιού. Οι διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας, ωστόσο, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται ως έσχατο μέτρο.

Σε κάθε περίπτωση, οι εθνικές διαδικασίες υπολογισμού της ηλικίας θα πρέπει να εδράζονται στην αρχή του υπέρτατου συμφέροντος. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιβεβαιώνει ότι κατά τον

439 Βλ. FRA (2010), σ. 61-66.

440 Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο (Court of Appeal), *R (κατόπιν αιτήσεως του CJ) κατά Cardiff County Council* [2011] EWCA Civ 1590, 20 Δεκεμβρίου 2011, που επιβεβαιώθηκε στην υπόθεση: Ηνωμένο Βασίλειο, Ανώτερο Δικαστήριο (Upper Tribunal), *R (κατόπιν αιτήσεως του MK) κατά Wolverhampton City Council* [2013] UKUT 00177 (IAC), 26 Μαρτίου 2013.

441 ΕΔΔΑ, *Yazgül Yilmaz κατά Τουρκίας*, Αριθ. 36369/06, 1 Φεβρουαρίου 2011 (διατίθεται στα γαλλικά).

υπολογισμό της ηλικίας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η σωματική διάπλαση του παιδιού και η ψυχολογική του ωριμότητα. Ο υπολογισμός πρέπει να διενεργείται με τρόπο επιστημονικό, ασφαλή, δίκαιο, με ευαισθησία απέναντι στην παιδική ηλικία και στο φύλο, ώστε να αποκλείεται ο κίνδυνος παραβίασης της σωματικής ακεραιότητας του παιδιού, καθώς και με σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁴⁴².

9.3. Οικογενειακή επανένωση για χωρισμένα από τις οικογένειές τους παιδιά⁴⁴³

Κύρια σημεία

- Οι διατάξεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο εστιάζονται κυρίως στην ασφαλή επανένωση των παιδιών με τους γονείς τους, είτε στη χώρα υποδοχής είτε στη χώρα καταγωγής τους.
- Κατά τον καθορισμό των μελών της οικογένειας που πρέπει να επανενωθούν με την οικογένεια, προτεραιότητα δίδεται στους γονείς ή/και τους έχοντες πράγματι την επιμέλεια του παιδιού.
- Οι υποθέσεις οικογενειακής επανένωσης πρέπει να ερείδονται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η σημαντικότερη νομική πράξη είναι η Οδηγία για την Οικογενειακή Επανένωση, η οποία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να επιτρέπουν την είσοδο και τη διαμονή των γονέων του ασυνόδευτου παιδιού οι οποίοι είναι υπήκοοι τρίτων χωρών – στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η επανένωση με τους γονείς του στο εξωτερικό δεν εξυπηρετεί το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. Εάν δεν υπάρχουν γονείς, τα κράτη μέλη έχουν τη διακριτική ευχέρεια να επιτρέπουν την είσοδο και τη διαμονή του νόμιμου επιτρόπου του παιδιού ή άλλου μέλους της οικογένειας⁴⁴⁴. Συνεπώς, ο ορισμός και τα δι-

442 Γενική Παρατήρηση Αριθ. 6 (2005) σχετικά με τη Μεταχείριση Ασυνόδευτων και Χωρισμένων από την Οικογένειά τους Παιδιών που βρίσκονται Εκτός της Χώρας Καταγωγής τους, Ενότητα V σημείο α) παράγραφος 31 στοιχείο α).

443 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2014), Ενότητα 5.3 σχετικά με την οικογενειακή επανένωση.

444 Άρθρο 10 παράγραφος 3 στοιχεία α) και β) αντίστοιχα.

καιώματα της «οικογένειας» είναι πιο ευνοϊκά στο πλαίσιο των ασυνόδευτων παιδιών σε σχέση με την πλειονότητα των υπόλοιπων κατηγοριών παιδιών μεταναστών.

Όσον αφορά τα παιδιά αιτούντες άσυλο, η Οδηγία για την Αναγνώριση επισημαίνει την ανάγκη να διασφαλίζεται, όπου είναι δυνατό, ότι τα ασυνόδευτα παιδιά τοποθετούνται μαζί με ενήλικους συγγενείς στο κράτος υποδοχής, ότι τα αδέρφια παραμένουν ενωμένα και ότι ο εντοπισμός των απόντων μελών της οικογένειας γίνεται κατά τρόπο εμπιστευτικό και ασφαλή το συντομότερο δυνατόν (Άρθρο 31). Η Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής περιέχει ανάλογες διατάξεις για τα ασυνόδευτα παιδιά στα οποία δεν έχει χορηγηθεί ακόμη το καθεστώς του πρόσφυγα (Άρθρο 24).

Η Οδηγία 2001/55/ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων (Οδηγία για την Προσωρινή Προστασία) επιδιώκει επίσης την επίτευξη της επανένωσης των μελών της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένων των παιδιών) που χωρίστηκαν έπειτα από ξαφνική εκκένωση στη χώρα καταγωγής τους (Άρθρο 15)⁴⁴⁵. Ωστόσο, η εν λόγω οδηγία δεν έχει εφαρμοστεί έως σήμερα· για την «ενεργοποίησή» της απαιτείται σχετική απόφαση του Συμβουλίου, η οποία δεν έχει ληφθεί ακόμα.

Το Άρθρο 24 παράγραφος 3 της Οδηγίας για τις Συνθήκες Υποδοχής (αναδι-ατύπωση) υποχρεώνει επίσης τα κράτη μέλη να αρχίζουν να αναζητούν τα μέλη της οικογένειας του ασυνόδευτου παιδιού, εφόσον συντρέχει ανάγκη. Τούτο πραγματοποιείται με τη βοήθεια διεθνών ή άλλων σχετικών οργανώσεων, το συντομότερο δυνατόν αφότου ασκηθεί αίτηση παροχής διεθνούς προστασίας, προστατεύοντας παράλληλα το μείζον συμφέρον του παιδιού. Σε περίπτωση ενδεχόμενης απειλής κατά της ζωής ή της ακεραιότητας του παιδιού ή των στενών συγγενών του, ιδίως αν αυτοί διαμένουν στη χώρα καταγωγής, πρέπει να διασφαλίζεται ότι η συλλογή, επεξεργασία και διαβίβαση των πληροφοριών που τους αφορούν γίνεται εμπιστευτικά, ώστε να μην διακυβεύεται η ασφάλειά τους. Επίσης, σύμφωνα με το Άρθρο 31 παράγραφος 5

⁴⁴⁵ Οδηγία 2001/55/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 2001, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων, ΕΕ 2001 L 212.

της Οδηγίας για την Αναγνώριση (αναδιατύπωση), η χορήγηση της διεθνούς προστασίας δεν θα πρέπει να εμποδίζει την έναρξη ή τη συνέχιση της διαδικασίας αναζήτησης.

Ο Κανονισμός του Δουβλίνου ορίζει, επιπλέον, ότι στην περίπτωση που το ασυνόδευτο παιδί έχει συγγενή ή συγγενείς που διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος οι οποίοι μπορούν να αναλάβουν τη φροντίδα του, τα κράτη μέλη υποχρεούνται, όπου αυτό είναι δυνατό, να επανενώνουν το παιδί με τους συγγενείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το μείζον συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 8). Επίσης, ο Κανονισμός περιέχει υποχρέωση εντοπισμού των συγγενών στο έδαφος των κρατών μελών, προστατεύοντας το μείζον συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 6). Επιπλέον, η Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής περιλαμβάνει την υποχρέωση αναζήτησης των μελών της οικογένειας του παιδιού, εν ανάγκη με τη βοήθεια διεθνών ή άλλων σχετικών οργανώσεων (Άρθρο 24). Αντίστοιχη βοήθεια προβλέπεται επίσης στον Κανονισμό του Δουβλίνου (Άρθρο 6).

Η αρχή του υπέρτατου συμφέροντος πρέπει να εφαρμόζεται πάντοτε κατά την εξέταση αποφάσεων σχετικά με την οικογενειακή επανένωση. Για παράδειγμα, οι γονείς οφείλουν να αποδείξουν ότι είναι ικανοί να ασκήσουν τα γονικά τους καθήκοντα προς όφελος του παιδιού. Τα εθνικά δικαστήρια κρίνουν παράνομη την επιστροφή του παιδιού στη χώρα καταγωγής του, εάν οι αρχές δεν έχουν συγκεντρώσει αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη κατάλληλων ρυθμίσεων για την υποδοχή και τη φροντίδα του παιδιού στην εν λόγω χώρα (Οδηγία για την Επιστροφή, Άρθρο 10 παράγραφος 2).

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣτΕ**, το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ δεν παρέχει στους γονείς μετανάστες και τα παιδιά τους απόλυτο δικαίωμα επιλογής του τόπου διαμονής τους. Οι εθνικές αρχές δύνανται νομίμως να απελάσουν ή να αρνηθούν την είσοδο των μελών της οικογένειας, υπό την προϋπόθεση ότι δεν υφίστανται ανυπερβλήτα εμπόδια όσον αφορά το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή σε οποιοδήποτε άλλο μέρος⁴⁴⁶. Οι εν λόγω αποφάσεις πρέπει πάντοτε να υπαγορεύονται κατά τρόπο αναλογικό από ευρύτερους λόγους δημόσιας τάξης, συμπεριλαμβανομένης της επιθυμίας απέλασης ή αποτροπής εισόδου ενός γονέα που εμπλέκεται σε εγκληματική δραστηριότητα.

446 ΕΔΔΑ, *Bajrsultanov κατά Αυστρίας*, Αριθ. 54131/10, 12 Ιουνίου 2012: ΕΔΔΑ, *Latifa Benamar κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών* (απόφαση περί απαραδέκτου), Αριθ. 43786/04, 5 Απριλίου 2005.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Zen κατά Κάτω Χωρών*, το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι για τη στάθμιση των δικαιωμάτων του παιδιού/της οικογένειας έναντι των ευρύτερων συμφερόντων δημόσιας τάξης, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τρεις παράμετροι: η ηλικία των παιδιών, η κατάστασή τους στη χώρα καταγωγής και ο πραγματικός βαθμός εξάρτησής τους από τους γονείς τους.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Jeunesse κατά Κάτω Χωρών*⁴⁴⁷ αφορά την άρνηση των ολλανδικών αρχών να επιτρέψουν σε μια γυναίκα από το Σουρινάμ η οποία ήταν παντρεμένη με ολλανδό υπήκοο, με τον οποίο είχε τρία παιδιά, να διαμείνει στις Κάτω Χώρες λόγω της οικογενειακής της ζωής στη χώρα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αρχές δεν είχαν δώσει τη δέουσα σημασία στον αντίκτυπο που είχε η άρνησή τους στα παιδιά της προσφεύγουσας και στην προστασία του υπέρτατου συμφέροντός τους. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω της μη ορθής στάθμισης των προσωπικών συμφερόντων της προσφεύγουσας και της οικογένειάς της για διατήρηση της οικογενειακής τους ζωής στις Κάτω Χώρες έναντι των συμφερόντων δημόσιας τάξης του κράτους για τον έλεγχο της μετανάστευσης.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, τα παιδιά έχουν δικαίωμα να μην αποχωρίζονται τους γονείς τους, εκτός εάν ο χωρισμός θεωρείται προς το συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 9 παράγραφος 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού). Το Άρθρο 10 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει ότι πρέπει να επιτρέπεται στα παιδιά των οποίων οι γονείς διαμένουν σε διαφορετικές χώρες να μετακινούνται ελεύθερα μεταξύ των εν λόγω χωρών ώστε να διατηρούν επαφή με τους δύο γονείς τους, ή να επανενώνονται με την οικογένειά τους, βάσει της οικείας νομοθεσίας περί μετανάστευσης. Η αρχή του υπέρτατου συμφέροντος, όπως κατοχυρώνεται στο Άρθρο 3 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, συνιστά ακρογωνιαίο λίθο όλων των αποφάσεων που σχετίζονται με την οικογενειακή επανένωση παιδιών ή ασυνόδευτων παιδιών⁴⁴⁸.

447 ΕΔΔΑ, *Jeunesse κατά Κάτω Χωρών* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 12738/10, 3 Οκτωβρίου 2014.

448 Σύμφωνα με τη UNICEF, κατά την εξέταση αιτήσεων επανένωσης παιδιών με την οικογένειά τους στο κράτος υποδοχής, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν επίσης να διασφαλίζουν ότι οι γονείς δεν εκμεταλλεύονται τα παιδιά τους με σκοπό την εξασφάλιση τίτλων παραμονής στην εν λόγω χώρα. Βλ. UNICEF, *Judicial implementation of Art. 3 of the CRC in Europe* (Δικαστική εφαρμογή του Άρθρου 3 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ευρώπη), σ. 104. Βλ. επίσης Υπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR), *Guidelines on Determining the Best Interests of the Child* (Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον καθορισμό του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού), Μάιος 2008.

9.4. Κράτηση

Κύρια σημεία

- Το ευρωπαϊκό δίκαιο επιτρέπει την κράτηση παιδιών στο πλαίσιο της μετανάστευσης μόνο ως έσχατο μέτρο.
- Οι εθνικές αρχές υποχρεούνται να τοποθετούν τα παιδιά σε κατάλληλα εναλλακτικά καταλύματα.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 11 της Οδηγίας για τις Συνθήκες Υποδοχής (αναδιατύπωση) προβλέπει ότι τα παιδιά τίθενται υπό κράτηση μόνο σε έσχατη ανάγκη και μόνο εφόσον δεν μπορούν να εφαρμοσθούν αποτελεσματικά λιγότερο περιοριστικά μέτρα. Η εν λόγω κράτηση πρέπει να είναι όσο το δυνατόν συντομότερη και να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για την απελευθέρωση των κρατούμενων παιδιών και για την τοποθέτησή τους σε κατάλληλα καταλύματα. Σε περίπτωση κράτησης παιδιών, τα παιδιά πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ασχολούνται με δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, συμπεριλαμβανομένων των παιχνιδιών και των ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων που αρμόζουν στην ηλικία τους. Βάσει του ίδιου άρθρου, τα ασυνόδευτα παιδιά πρέπει επίσης να κρατούνται μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις και να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για την απελευθέρωσή τους το συντομότερο δυνατόν. Δεν πρέπει να κρατούνται ποτέ σε σφραγιστικά καταστήματα, αλλά να τους παρέχεται κατάλυμα σε ιδρύματα τα οποία διαθέτουν προσωπικό και εγκαταστάσεις κατάλληλες για την ηλικία τους. Πρέπει επίσης να στεγάζονται χωριστά από τους ενηλίκους.

Το Άρθρο 17 της Οδηγίας για την Επιστροφή προβλέπει την κράτηση παιδιών και οικογενειών των οποίων οι αιτήσεις για άσυλο έχουν απορριφθεί υπό ορισμένους όρους. Όσον αφορά τα ασυνόδευτα παιδιά, ωστόσο, το παραπάνω άρθρο ορίζει ότι τοποθετούνται σε ιδρύματα τα οποία διαθέτουν προσωπικό και εγκαταστάσεις που ανταποκρίνονται στις ανάγκες προσώπων της ηλικίας τους. Μέχρι στιγμής δεν υπάρχει νομολογία του ΔΕΕ που να αφορά ειδικά την κράτηση παιδιών.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, η κράτηση παιδιών έχει εξεταστεί στο πλαίσιο των Άρθρων 3 και 5 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου*⁴⁴⁹ αφορά την κράτηση ενός ασυνόδευτου παιδιού. Ένα πεντάχρονο παιδί κρατείτο σε κέντρο διέλευσης ενηλίκων επί δύο μήνες χωρίς να λαμβάνει προσήκουσα στήριξη. Το παιδί είχε ταξιδεύσει από τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό χωρίς τα απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα με την ελπίδα να επανενωθεί με τη μητέρα της, στην οποία είχε χορηγηθεί το καθεστώς του πρόσφυγα στον Καναδά. Το παιδί επιστράφηκε στη συνέχεια στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, παρά το γεγονός ότι στην εν λόγω χώρα δεν υπήρχε κανένα μέλος της οικογένειάς της για να αναλάβει την επιμέλειά της. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, απουσία οποιουδήποτε κινδύνου να επιχειρήσει το παιδί να διαφύγει της επιτήρησης των βελγικών αρχών, η κράτησή της σε κλειστό κέντρο ενηλίκων δεν ήταν απαραίτητη. Το ΕΔΔΑ επισήμανε επίσης ότι θα μπορούσαν να ληφθούν άλλα μέτρα –όπως η τοποθέτησή της σε εξειδικευμένο κέντρο ή σε ανάδοχη οικογένεια– τα οποία θα ήταν περισσότερο ευεπίφορα για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος του παιδιού, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο Άρθρο 3 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση των Άρθρων 3, 5 και 8 της ΕΣΔΑ.

Άλλες υποθέσεις έχουν επισημάνει τον παράνομο χαρακτήρα της κράτησης, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου το παιδί συνοδευόταν από γονέα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Muskhadzhiyeva κ.λπ. κατά Βελγίου*⁴⁵⁰, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κράτηση διάρκειας ενός μήνα σε κλειστό κέντρο διέλευσης μιας μητέρας και των τεσσάρων παιδιών της, ηλικίας μεταξύ επτά μηνών και επτά ετών, συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Κατά τη συναγωγή των συμπερασμάτων του, το Δικαστήριο επέστησε την προσοχή στο γεγονός ότι το κέντρο ήταν «ανεπαρκώς εξοπλισμένο για την υποδοχή παιδιών», γεγονός που είχε σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχική τους υγεία.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Ρορον κατά Γαλλίας*⁴⁵¹, η οποία αφορά τη διοικητική κράτηση μιας οικογένειας επί δύο εβδομάδες ενόσω εκκρεμούσε η διαδικασία απέλασής της στο Καζακστάν, επιβεβαιώνει την ως άνω

449 ΕΔΔΑ, *Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου*, Αριθ. 13178/03, 12 Οκτωβρίου 2006.

450 ΕΔΔΑ, *Muskhadzhiyeva κ.λπ. κατά Βελγίου*, Αριθ. 41442/07, 19 Ιανουαρίου 2010 (διατίθεται στα γαλλικά).

451 ΕΔΔΑ, *Ρορον κατά Γαλλίας*, Αριθ. 39472/07 και 39474/07, 19 Ιανουαρίου 2012.

απόφαση. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ στον βαθμό που οι γαλλικές αρχές δεν έλαβαν υπόψη τους τις αναπόφευκτα επιζήμιες επιπτώσεις που είχε στα δύο παιδιά (ηλικίας πέντε μηνών και τριών ετών) η κράτησή τους σε κέντρο κράτησης υπό συνθήκες «ανεπαρκώς προσαρμοσμένες στην παρουσία παιδιών»⁴⁵². Το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 5 και του Άρθρου 8 όσον αφορά ολόκληρη την οικογένεια και παρέπεμψε στο Άρθρο 37 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο ορίζει ότι «[κ]άθε παιδί που στερείται την ελευθερία [πρέπει] να αντιμετωπίζεται με ανθρωπισμό και με τον οφειλόμενο στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου σεβασμό, και κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της ηλικίας του»⁴⁵³.

Παράδειγμα: Ομοίως, στην υπόθεση *Kanagaratnam κατά Βελγίου*⁴⁵⁴, η κράτηση μιας μητέρας αιτούσας άσυλο και των τριών παιδιών της σε κλειστό κέντρο υποδοχής μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση επί τέσσερις μήνες συνιστούσε παραβίαση των Άρθρων 3 και 5 της ΕΣΔΑ. Παρά το γεγονός ότι τα παιδιά συνοδεύονταν από τη μητέρα τους, το Δικαστήριο έκρινε ότι, με την τοποθέτησή τους σε κλειστό κέντρο κράτησης, οι βελγικές αρχές υπέβαλαν τα παιδιά σε αίσθημα άγχους και κατωτερότητας και έθεσαν σε κίνδυνο, έχοντας πλήρη επίγνωση των πραγματικών περιστατικών, την ανάπτυξή τους⁴⁵⁵.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 9 παράγραφος 4 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει ότι σε περίπτωση που το παιδί τεθεί υπό κράτηση, οι κρατικές αρχές οφείλουν να ενημερώσουν τους γονείς του παιδιού σχετικά με τον τόπο στον οποίο βρίσκεται⁴⁵⁶.

452 *Αυτόθι*, σκέψη 95.

453 *Αυτόθι*, σκέψη 90.

454 ΕΔΔΑ, *Kanagaratnam κατά Βελγίου*, Αριθ. 15297/09, 13 Δεκεμβρίου 2011 (διατίθεται στα γαλλικά).

455 Στη 19η γενική έκθεση της Ευρωπαϊκής επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής εταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ) περιγράφονται οι εγγυήσεις για παράνομους μετανάστες που στερούνται της ελευθερίας τους, καθώς και πρόσθετες εγγυήσεις για παιδιά, βλ. επίσης: *20 years of combating torture, 19th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) (20 χρόνια καταπολέμησης των βασανιστηρίων, 19η Γενική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ))*, 1 Αυγούστου 2008 - 31 Ιουλίου 2009.

456 Σχετικά με τις διεθνείς εγγυήσεις για παιδιά σε καθεστώς κράτησης, βλ. *Έκθεση του Ειδικού Εισηγητή για τα βασανιστήρια και άλλες μορφές σκληρής, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας*, 5 Μαρτίου 2015, Α/ΗΡΚ/28/68.

9.5. Απόλαση⁴⁵⁷

Κύρια σημεία

- Η ευάλωτη θέση των παιδιών μεταναστών στην απόλαση συνδέεται εγγενώς με το καθεστώς διαμονής των γονέων τους στο κράτος υποδοχής.
- Η αρχή του υπέρτατου συμφέροντος πρέπει να διέπει όλες τις αποφάσεις που αφορούν την απόλαση παιδιών μεταναστών και της οικογένειας/των εχόντων πράγματι την επιμέλειά τους.
- Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά μετανάστες μπορούν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς των γονέων τους, ιδίως με σκοπό την ολοκλήρωση των σπουδών τους ή όταν η απόλαυση του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή σε άλλο μέρος θα ήταν δυσχερής.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, όπως και σε άλλους τομείς της ενωσιακής νομοθεσίας περί μετανάστευσης, οι κανόνες που διέπουν την απόλαση παιδιών διαφέρουν ανάλογα με την ιθαγένειά τους, την ιθαγένεια των γονέων τους και το εκάστοτε πλαίσιο μετανάστευσης. Μετά την είσοδό τους σε κράτος μέλος της ΕΕ βάσει της νομοθεσίας περί ελεύθερης κυκλοφορίας, τα παιδιά είναι πιθανό να μπορούν να παραμείνουν στο εν λόγω κράτος, ακόμη και σε περίπτωση που ο γονέας μετανάστης υπήκοος της ΕΕ μαζί με τον οποίο μετακινήθηκαν αρχικά δεν πληροί πλέον τις προϋποθέσεις συνέχισης της διαμονής του ή αποφασίσει να αναχωρήσει από τη χώρα.

Ειδικότερα, βάσει της Οδηγίας για την Ελεύθερη Κυκλοφορία, τα παιδιά και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας μπορούν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής μετά τον θάνατο του γονέα πολίτη της ΕΕ μαζί με τον οποίο μετακινήθηκαν αρχικά (Άρθρο 12 παράγραφος 2), υπό την προϋπόθεση ότι διέμεναν στο κράτος υποδοχής επί 12 μήνες τουλάχιστον πριν από τον θάνατο του γονέα τους. Ομοίως, μπορούν κατ' αρχήν να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής μετά την αναχώρηση του γονέα τους. Εντούτοις, και στις δύο περιπτώσεις, εάν το παιδί/μέλος της οικογένειας είναι υπήκοος τρίτης χώρας, η συνέχιση

⁴⁵⁷ Αναφέρεται επίσης ως επιστροφή, απομάκρυνση, επαναπατρισμός, έκδοση ή αποπομπή, ανάλογα με το νομικό πλαίσιο. Για τους σκοπούς του παρόντος κεφαλαίου, ως «απόλαση» νοείται η νόμιμη απομάκρυνση αλλοδαπού ή άλλου προσώπου από τη χώρα. Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2014), Ενότητα 5.4 σχετικά με τη διατήρηση της οικογένειας – προστασία έναντι της απόλασης.

της διαμονής τους τελεί υπό την προϋπόθεση ότι μπορούν να αποδείξουν ότι διαθέτουν επαρκείς πόρους για να συντηρηθούν. Οφείλουν επίσης να διαθέτουν ασφαλιστική κάλυψη ασθενείας (Άρθρο 7).

Οι κανόνες είναι ακόμη πιο ελαστικοί για τα παιδιά που είναι εγγεγραμμένα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα στο κράτος υποδοχής. Στις περιπτώσεις αυτές, τα παιδιά και ο γονέας ο οποίος έχει πράγματι την επιμέλειά τους έχουν το δικαίωμα να παραμείνουν στο κράτος υποδοχής μετά τον θάνατο ή την αναχώρηση του αρχικού μετανάστη που είναι πολίτης της ΕΕ, ανεξαρτήτως της ιθαγένειας των παιδιών (Άρθρο 12 παράγραφος 3). Μολονότι αρχικά θεωρήθηκε ότι η εν λόγω παραχώρηση για εκπαιδευτικούς σκοπούς τύγχανε εφαρμογής μόνο σε παιδιά οικογενειών με επαρκείς οικονομικούς πόρους για να συντηρηθούν⁴⁵⁸, η μεταγενέστερη νομολογία επιβεβαίωσε ότι επεκτείνεται σε παιδιά που φοιτούν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και ενδέχεται να εξαρτώνται από υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας⁴⁵⁹.

Επιπλέον, τα μέλη της οικογένειας και ιδίως οι γονείς που είναι υπήκοοι τρίτου κράτους απολαμβάνουν επίσης το δικαίωμα παραμονής στο κράτος υποδοχής σε περίπτωση διαζυγίου από τον/τη σύντροφο που είναι πολίτης της ΕΕ, εάν έχουν αναλάβει την επιμέλεια των παιδιών του ζεύγους ή απολαύουν του δικαιώματος επικοινωνίας με τα παιδιά το οποίο πρέπει να ασκείται στο κράτος υποδοχής (Άρθρο 13 παράγραφος 2 στοιχείο β) και Άρθρο 13 παράγραφος 2 στοιχείο δ)).

Το ΔΕΕ έχει αναφερθεί στην ιδιότητα του παιδιού ως πολίτη της ΕΕ δυνάμει του Άρθρου 20 της ΣΛΕΕ για τη χορήγηση στους γονείς του παιδιού που είναι υπήκοοι τρίτου κράτους άδειας εργασίας και διαμονής στο κράτος μέλος της ΕΕ του οποίου το παιδί είναι πολίτης. Το γεγονός αυτό δίνει τη δυνατότητα στο παιδί να απολαύει τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιότητά του ως πολίτη της ΕΕ, στον βαθμό που το παιδί θα υποχρεωνόταν ειδικά να εγκαταλείψει την ΕΕ προκειμένου να συνοδεύσει τους γονείς του⁴⁶⁰. Ωστόσο, σύμφωνα με μεταγενέστερη νομολογία του ΔΕΕ, «το γεγονός και μόνο ότι

458 ΔΕΕ, C-413/99, *Baumbast και R κατά Secretary of State for the Home Department*, 17 Σεπτεμβρίου 2002.

459 ΔΕΕ, C-480/08, *Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department*, 23 Φεβρουαρίου 2010· ΔΕΕ, C-310/08, *London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department* [Τμήμα μειζονος συνθέσεως], 23 Φεβρουαρίου 2010. Η εκπαίδευση των παιδιών μεταναστών εξετάζεται περαιτέρω στην [Ενότητα 8.2](#).

460 ΔΕΕ, C-34/09, *Gerardo Ruiz Zambrano κατά Office national de l'emploi (ONEm)*, 8 Μαρτίου 2011.

για οικονομικούς λόγους ή προς τον σκοπό της διατήρησης της συνοχής της οικογένειας εντός του εδάφους της Ένωσης θα ήταν ευκαταίρη για έναν υπήκοο κράτους μέλους να μπορούν τα μέλη της οικογένειάς του που δεν έχουν την ιθαγένεια κράτους μέλους να διαμένουν μαζί του εντός του εδάφους της Ένωσης δεν αρκεί για να γίνει δεκτό ότι ο πολίτης της Ένωσης θα αναγκαστεί, σε περίπτωση μη χορήγησης αυτού του δικαιώματος διαμονής, να εγκαταλείψει το έδαφος της Ένωσης»⁴⁶¹.

Η Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία ορίζει ρητά ότι τυχόν μέτρα απέλασης που λαμβάνονται κατά παιδιών σε εξαιρετικές περιστάσεις πρέπει να συμμορφώνονται με τις διατάξεις της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Αιτιολογική σκέψη 24). Επιπλέον, το Άρθρο 28 παράγραφος 3 στοιχείο β) αναγνωρίζει την ασυλία των παιδιών από την απέλαση, εκτός εάν η απέλαση κρίνεται απαραίτητη για το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού και είναι σύμφωνη με τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Όσον αφορά τα παιδιά αιτούντες άσυλο των οποίων η αίτηση έχει απορριφθεί, η οδηγία για την επιστροφή ορίζει ότι το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού πρέπει να λαμβάνεται δεόντως υπόψη κατά τη λήψη αποφάσεων επιστροφής ασυνόδευτων παιδιών (Άρθρο 10). Επιπλέον, πριν απομακρυνθεί ασυνόδευτο παιδί από το έδαφος κράτους μέλους, οι αρχές του κράτους μέλους αυτού οφείλουν να εξακριβώνουν ότι το παιδί θα επιστραφεί σε μέλος της οικογένειάς του/της, ορισθέντα κηδεμόνα ή κατάλληλες εγκαταστάσεις υποδοχής στο κράτος επιστροφής (Άρθρο 10 παράγραφος 2).

Σε περιπτώσεις επιστροφής παιδιών αιτούντων άσυλο σε άλλο κράτος μέλος για την εξέταση της αίτησης ασύλου τους, ο κανονισμός του Δουβλίνου ορίζει ότι το μείζον συμφέρον του παιδιού πρέπει να καθοδηγεί και να διέπει την εφαρμογή των εν λόγω αποφάσεων (Άρθρο 6). Επιπλέον, ο κανονισμός παραθέτει έναν κατάλογο παραγόντων προκειμένου να συνδράμει τις αρχές στον προσδιορισμό του μείζονος συμφέροντος του παιδιού. Στους παράγοντες αυτούς περιλαμβάνεται η δέουσα επιμέτρηση των δυνατοτήτων επανένωσης της οικογένειας του παιδιού, της ευζωίας και της κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού, των παραμέτρων που σχετίζονται με την ασφάλεια και την προστασία, ιδίως όπου υπάρχει κίνδυνος το παιδί να είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων και των απόψεων του παιδιού σύμφωνα με την ηλικία και την ωριμότητά του.

461 ΔΕΕ, C-256/11, *Murat Dereci κ.λπ. κατά Bundesministerium für Inneres*, 15 Νοεμβρίου 2011, σκέψη 68. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-40/11, *Yoshikazu Iida κατά Stadt Ulm*, 8 Νοεμβρίου 2012. Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2014), σ. 125-127.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *The Queen, κατόπιν αιτήσεως των MA, BT, DA κατά Secretary of State for the Home Department*⁴⁶², το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφανθεί ποιο κράτος ήταν υπεύθυνο στην περίπτωση ενός ασυνόδευτου παιδιού που είχε υποβάλει αιτήσεις ασύλου σε διαφορετικά κράτη μέλη της ΕΕ και δεν είχε οικογένεια ή συγγενείς σε άλλο κράτος μέλος της ΕΕ. Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι, εάν δεν υπάρχει μέλος της οικογένειας που να ευρίσκεται νομίμως σε κράτος μέλος, υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης ασύλου είναι το κράτος στο οποίο είναι φυσικώς παρόν το παιδί. Για την απόφασή του, το Δικαστήριο βασίστηκε στο Άρθρο 24 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, σύμφωνα με το οποίο σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, επιτρέπεται, κατ' αρχήν, στα κράτη να επεμβαίνουν στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής σύμφωνα με το Άρθρο 8 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Gül κατά Ελβετίας*⁴⁶³ αφορά την περίπτωση ενός προσφεύγοντος ο οποίος ζούσε στην Ελβετία με τη σύζυγο και την κόρη του. Σε όλους είχε χορηγηθεί άδεια διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους. Ο προσφεύγων επιθυμούσε να φέρει στην Ελβετία και τον ανήλικο γιο της οικογένειας, ο οποίος είχε παραμείνει στην Τουρκία, αλλά οι ελβετικές αρχές απέρριψαν το αίτημά του, κατά βάση με την αιτιολογία ότι δεν διέθετε επαρκείς πόρους για να συντηρήσει την οικογένειά του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων, φεύγοντας από την Τουρκία, είχε επιφέρει ο ίδιος τον αποχωρισμό του γιου του. Οι πρόσφατες επισκέψεις του δε στην Τουρκία καταδείκνυαν ότι οι αρχικοί λόγοι για τους οποίους είχε αιτηθεί πολιτικό άσυλο στην Ελβετία δεν συνέτρεχαν πλέον. Δεν υπήρχαν εμπόδια που απέτρεπαν την εγκατάσταση της οικογένειας στη χώρα καταγωγής τους, στην οποία ζούσε ανέκαθεν ο ανήλικος γιος τους. Μολονότι αναγνώρισε την εξαιρετικά δυσχερή κατάσταση της οικογένειας από ανθρωπιστικής απόψεως, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

462 ΔΕΕ, C-648/11, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως των MA, BT, DA κατά Secretary of State for the Home Department*, 6 Ιουνίου 2013.

463 ΕΔΔΑ, *Gül κατά Ελβετίας*, Αριθ. 23218/94, 19 Φεβρουαρίου 1996.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Über κατά Κάτω Χωρών*⁴⁶⁴, επιβεβαιώθηκε ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο αντίκτυπος που θα είχε η απέλαση σε τυχόν εμπλεκόμενα παιδιά της οικογένειας κατά την εκτίμηση της αναλογικότητας του μέτρου. Τούτο περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την εξέταση των εξής παραμέτρων: «το βέλτιστο συμφέρον και την ευημερία των παιδιών, και ιδίως τη σοβαρότητα των δυσκολιών που είναι πιθανόν να αντιμετωπίσει ένα παιδί [...] στη χώρα στην οποία πρόκειται να απελαθεί ο προσφεύγων· και τη σταθερότητα των κοινωνικών, πολιτισμικών και οικογενειακών δεσμών με τη χώρα υποδοχής και τη χώρα προορισμού».

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Tarakhel κατά Ελβετίας*⁴⁶⁵ αφορά στην άρνηση των ελβετικών αρχών να εξετάσουν την αίτηση ασύλου ενός ζευγαριού Αφγανών και των έξι παιδιών τους, και την απόφαση των αρχών για την επιστροφή τους στην Ιταλία. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, δεδομένης της υφιστάμενης κατάστασης του συστήματος υποδοχής της Ιταλίας και ελλείψει αναλυτικών και αξιόπιστων πληροφοριών σχετικά με τις συγκεκριμένες εγκαταστάσεις προορισμού, οι ελβετικές αρχές δεν διέθεταν επαρκείς εγγυήσεις ότι, σε περίπτωση επιστροφής τους στην Ιταλία, οι προσφεύγοντες θα ετύγχαναν μεταχείρισης κατά τρόπο που αρμόζει στην ηλικία των παιδιών. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επιστροφή των προσφευγόντων στην Ιταλία σύμφωνα με τον Κανονισμό του Δουβλίνου II, χωρίς οι ελβετικές αρχές να έχουν λάβει προηγουμένως εξατομικευμένες εγγυήσεις από τις ιταλικές αρχές ότι οι προσφεύγοντες θα ετύγχαναν μεταχείρισης κατά τρόπο που αρμόζει στην ηλικία των παιδιών και ότι η οικογένεια θα παρέμενε ενωμένη, θα συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το κράτος δίνει, μετά από αίτηση, στον γονέα ή στους γονείς ή στο παιδί τις ουσιώδες πληροφορίες σχετικά με τον τόπο όπου βρίσκονται το απόν μέλος ή τα απόντα μέλη της οικογένειας σε περιπτώσεις κράτησης, φυλάκισης, εξορίας, απέλασης ή θανάτου, εκτός εάν η αποκάλυψη των πληροφοριών αυτών θα είναι επιζήμια για την ευημερία του παιδιού (Άρθρο 9 παράγραφος 4 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού).

464 ΕΔΔΑ, *Über κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 46410/99, 18 Οκτωβρίου 2006, σκέψεις 57-58. Βλ. επίσης *Boultif κατά Ελβετίας*, Αριθ. 54273/00, 2 Αυγούστου 2001.

465 ΕΔΔΑ, *Tarakhel κατά Ελβετίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 29217/12, 4 Νοεμβρίου 2014.

9.6. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη⁴⁶⁶

Κύριο σημείο

- Τα παιδιά μετανάστες έχουν δικαίωμα πραγματικής προσφυγής.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, τα δικαιώματα των παιδιών για πρόσβαση στη δικαιοσύνη στον τομέα της μετανάστευσης κατοχυρώνονται σε διάφορες πράξεις. Πρώτον, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου κατοχυρώνεται στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Τούτο περιλαμβάνει το δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεση δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας εξασφάλισης συμβουλών από δικηγόρο, υπεράσπισης και κατάλληλης νομικής εκπροσώπησης βάσει του Άρθρου 48. Όσον αφορά τα παιδιά μετανάστες, τα εν λόγω δικαιώματα ενισχύονται από διάφορες διατάξεις του παράγωγου δικαίου. Ειδικότερα, ο Κανονισμός του Δουβλίνου υποχρεώνει τα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν την εκπροσώπηση του ασυνόδευτου παιδιού από επαγγελματία που διαθέτει τα κατάλληλα προσόντα και έχει πρόσβαση σε όλες τις σχετικές πληροφορίες του φακέλου του παιδιού (Άρθρο 6). Αντίστοιχες διατάξεις προβλέπονται στην Οδηγία για την Αναγνώριση (Άρθρο 31) και την Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου (Άρθρο 25). Το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης των παιδιών υποστηρίζεται επίσης από το δικαίωμα πρόσβασης σε υπηρεσίες υποστήριξης θυμάτων και εμπιστευτικές υπηρεσίες ειδικής υποστήριξης βάσει του Άρθρου 8 της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας (Οδηγία για τα Θύματα)⁴⁶⁷.

Ωστόσο, τα δικαιώματα που σχετίζονται με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη υπόκεινται σε περιορισμούς και ενδεχομένως σε ορισμένες προϋποθέσεις ηλικίας. Παραδείγματος χάριν, η οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου επιτρέπει στα κράτη μέλη «να μη διορίσουν [νόμιμο] εκπρόσωπο εφόσον ο ασυνόδευτος

466 Βλ. επίσης FRA και ΕΔΔΑ (2014), Ενότητα 4.5 σχετικά με τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες ασύλου και επιστροφής.

467 Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας, ΕΕ 2012 L 315/55.

ανήλικος κατά πάσα πιθανότητα θα συμπληρώσει το 18ο έτος προτού ληφθεί απόφαση σε πρώτο βαθμό» (Άρθρο 25 παράγραφος 2).

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ απέκλεισε την εφαρμογή του Άρθρου 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) σε υποθέσεις που αφορούν αποφάσεις εισόδου, διαμονής και απέλασης αλλοδαπών.⁴⁶⁸ Εντούτοις, το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής) μπορεί να εφαρμόζεται σε ορισμένες περιπτώσεις.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Rahimi κατά Ελλάδας*⁴⁶⁹ αφορά τις συνθήκες υπό τις οποίες ένας ανήλικος μετανάστης από το Αφγανιστάν, ο οποίος είχε εισέλθει παράνομα στην Ελλάδα, κρατείτο σε κέντρο κράτησης και εν συνεχεία αφέθηκε ελεύθερος εν όψει της απέλασής του. Το ΕΔΔΑ, αποφαινόμενο ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, επεσήμανε ότι το ενημερωτικό φυλλάδιο που δόθηκε στον προσφεύγοντα δεν ανέφερε τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθηθεί για την προσφυγή στον Προϊστάμενο της Αστυνομίας. Επιπλέον, ο προσφεύγων δεν ενημερώθηκε σε γλώσσα την οποία κατανοούσε σχετικά με τα διαθέσιμα μέσα προσφυγής που μπορούσε να ασκήσει προκειμένου να αναφέρει τα παράπονά του σχετικά με τις συνθήκες κράτησής του. Βασιζόμενο στις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ), το ΕΔΔΑ επεσήμανε την απουσία ανεξάρτητης αρχής στην Ελλάδα αρμόδιας να επιθεωρεί τους χώρους κράτησης των δυνάμεων επιβολής της τάξης. Υπογράμμισε δε ότι δεν υπήρχε αμερόληπτη αρχή για την αποτελεσματικότητα της προσφυγής. Βάσει των ανωτέρω, απεφάνθη ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 3, του Άρθρου 5 παράγραφοι 1 και 4 και του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ.

Ο ΕΚΧ υποχρεώνει τα κράτη να προωθούν τη νομική (καθώς και την κοινωνική και οικονομική) ανάπτυξη της οικογένειας (Άρθρο 16). Επίσης, το Άρθρο 19 παράγραφος 1 υποχρεώνει τα κράτη να διατηρούν την ύπαρξη «κατάλληλων υπηρεσιών που θα απασχολούνται δωρεάν» και να διασφαλίζουν ότι οι μετανάστες εργαζόμενοι και οι οικογένειές τους λαμβάνουν σωστές πληροφορίες σχετικά με τη μετανάστευση και παλιννόστηση. Ανάλογη υποχρέωση «πληροφόρησης» (που έχει πρωταρχική σημασία για την πρόσβαση των μεταναστών

468 ΕΔΔΑ, *Μααουία κατά Γαλλίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000.

469 ΕΔΔΑ, *Rahimi κατά Ελλάδας*, Αριθ. 8687/08, 5 Απριλίου 2011 (διατίθεται στα γαλλικά).

στη δικαιοσύνη) προβλέπεται στο Άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων, ωστόσο οι εκτενέστερες διατάξεις που διέπουν το δικαίωμα «προσφυγής στις δικαστικές και διοικητικές αρχές» (Άρθρο 26) αφορούν αποκλειστικά τους μετανάστες εργαζομένους και όχι τα μέλη των οικογενειών τους⁴⁷⁰.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι το ΣΤΕ έχει καταρτίσει εξαιρετικά περιεκτικές κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, οι οποίες καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο όλες οι δικαστικές και διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων των διαδικασιών μετανάστευσης, πρέπει να προσαρμόζονται ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες των παιδιών⁴⁷¹.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 37 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά μετανάστες που στερούνται την ελευθερία τους, καθώς διασφαλίζει ότι τα παιδιά αυτά έχουν το δικαίωμα για ταχεία πρόσβαση σε νομική ή σε άλλη κατάλληλη συμπαράσταση, καθώς και το δικαίωμα να αμφισβητούν τη νομιμότητα της στέρησης της ελευθερίας τους ενώπιον ενός δικαστηρίου ή μιας άλλης αρμόδιας, ανεξάρτητης και αμερόληπτης αρχής, αλλά και για τη λήψη ταχείας απόφασης πάνω σ' αυτό το ζήτημα.

470 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 93, 1977.

471 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

10

Προστασία των καταναλωτών και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο 38 ΣΛΕΕ, άρθρο 169 Οδηγία για τα Δικαιώματα των Καταναλωτών (2011/83/ΕΕ) Οδηγία για τις Αθέμιτες Εμπορικές Πρακτικές (2005/29/ΕΚ) Οδηγία για τη Γενική Ασφάλεια των Προϊόντων (2001/95/ΕΚ) Οδηγία για τις Κλινικές Δοκιμές (2001/20/ΕΚ) ΔΕΕ, C-244/06, <i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG</i>, 2008 (πώληση DVD μέσω Διαδικτύου) ΔΕΕ, C-36/02, <i>Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn</i>, 2004 (άδεια διεξαγωγής παιχνιδιού) Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014 για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο Οδηγία για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδική διατροφή (2009/39/ΕΚ) Οδηγία για την Ασφάλεια των Παιχνιδιών (2009/48/ΕΚ) Οδηγία για τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών (87/357/ΕΟΚ) Οδηγία «Τηλεόραση χωρίς σύνορα» (89/552/ΕΟΚ) Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων (2010/13/ΕΕ)</p>	<p>Προστασία των παιδιών ως καταναλωτών</p>	<p>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Δι-ασυνοριακή Τηλεόραση</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρα 7 (σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), 8 (προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα) και 52 (εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών)</p> <p>ΣΛΕΕ, Άρθρο 16</p> <p>Οδηγία για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (95/46/ΕΚ)</p>	<p>Παιδιά και προστασία των δεδομένων</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)</p> <p>ΕΔΔΑ, Κ.Υ. κατά Φινλανδίας, Αριθ. 2872/02, 2008 (ανάρτηση διαφήμισης στο Διαδίκτυο)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Avilkina</i> κκ.λπ. κατά Ρωσίας, Αριθ. 1585/09, 2013 (κοινοποίηση ιατρικών αρχείων)</p> <p>Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων</p>

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία στον τομέα της προστασίας των καταναλωτών και των προσωπικών δεδομένων. Στο επίπεδο της ΕΕ, η σχετική νομοθεσία και νομολογία είναι ιδιαίτερα πλούσια, καθώς η αρμοδιότητα της ΕΕ στα εν λόγω θέματα προβλέπεται ρητά στη ΣΛΕΕ. Η συνεισφορά του ΣΤΕ στον συγκεκριμένο τομέα είναι πιο περιορισμένη. Σε επίπεδο συνθηκών, υπάρχουν δύο βασικές συμβάσεις για τα μέσα ενημέρωσης και την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Το ΕΔΔΑ έχει επίσης αποφανθεί επί σειρά υποθέσεων που αφορούν την προστασία των δεδομένων του ατόμου.

Οι ενότητες που ακολουθούν εστιάζονται σε συγκεκριμένες πτυχές της νομοθεσίας για την προστασία των καταναλωτών σε σχέση με τα παιδιά (**Ενότητα 10.1**) και την προστασία των προσωπικών δεδομένων (**Ενότητα 10.2**). Για κάθε ένα εξ αυτών των θεμάτων, αναλύεται το γενικό νομικό πλαίσιο και η εφαρμοσιμότητά του στα παιδιά, καθώς και οι ειδικοί κανόνες για την προστασία των παιδιών, όπου κρίνεται σκόπιμο.

10.1. Προστασία των παιδιών ως καταναλωτών

Κύρια σημεία

- Σύμφωνα με το ΔΕΕ, το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού ως καταναλωτή και η προστασία των δικαιωμάτων του υπερισχύουν των επιταγών γενικού συμφέροντος δικαιολογώντας περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων.
- Θα πρέπει να παρέχονται σχετικές πληροφορίες στα παιδιά ως καταναλωτές, ούτως ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνουν υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία και να προβαίνουν σε τεκμηριωμένες επιλογές.
- Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές είναι αυτές που δεν συμμορφώνονται με την αρχή της επαγγελματικής ευσυνειδησίας και μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις συναλλαγής των ενήλικων και ανήλικων καταναλωτών.
- Τα παιδιά μπορεί να συμμετέχουν σε κλινικές δοκιμές μόνο εάν η λήψη του φαρμακευτικού προϊόντος αναμένεται να έχει άμεσα ωφέληματα για αυτά, τα οποία υπερτερούν των κινδύνων.
- Το δίκαιο της ΕΕ και του ΣτΕ περιορίζουν την ποσότητα των δραστηριοτήτων εμπορικής προώθησης στις οποίες μπορεί να εκτίθενται τα παιδιά, χωρίς να τις απαγορεύουν.
- Τα παιδιά δικαιούνται ειδικής προστασίας, γεγονός που συνεπάγεται την προστασία τους από διαφημίσεις και προγράμματα τηλεπωλήσεων που θα μπορούσαν να τα βλάψουν ηθικά ή σωματικά.
- Η τοποθέτηση προϊόντος σε προγράμματα για παιδιά απαγορεύεται.

10.1.1. Δικαιώματα καταναλωτών

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, οι βασικοί πυλώνες της προστασίας του καταναλωτή τίθενται στο Άρθρο 169 παράγραφος 1 της ΣΛΕΕ και το Άρθρο 38 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το ΔΕΕ έχει αναγνωρίσει ότι το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού υπερισχύει των επιταγών γενικού συμφέροντος, δικαιολογώντας περιορισμούς στις ελευθερίες της κοινής αγοράς.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Dynamic Medien*⁴⁷² αφορά την πώληση μέσω Διαδικτύου DVD ιαπωνικών κινουμένων σχεδίων στη Γερμανία. Τα κινούμενα σχέδια είχαν εγκριθεί για παιδιά άνω των 15 ετών στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά δεν είχαν αξιολογηθεί ως κατάλληλα από την οικεία γερμανική αρχή. Το βασικό ερώτημα ενώπιον του ΔΕΕ συνίστατο στο κατά πόσον η απαγόρευση στη Γερμανία ήταν αντίθετη προς την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας. Το ΔΕΕ έκρινε ότι πρωταρχικός σκοπός της γερμανικής νομοθεσίας ήταν η προστασία του παιδιού από ενημέρωση που βλάπτει την ευημερία του. Το Δικαστήριο απεφάνθη ότι ο περιορισμός στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων δεν ήταν δυσανάλογα επαχθής, στον βαθμό που δεν υπερέβαινε το μέτρο που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού της προστασίας των παιδιών από το οικείο κράτος μέλος.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Omega*⁴⁷³ αφορά στη λειτουργία ενός «ακτινοδρόμιου» στη Γερμανία. Το παιχνίδι που διεξαγόταν στο «ακτινοδρόμιο» περιελάμβανε τη στόχευση αισθητήρων προσαρμοσμένων σε γιλέκα που έφεραν οι παίκτες. Ο χρησιμοποιούμενος εξοπλισμός παρέχόταν από βρετανική εταιρεία και τόσο το παιχνίδι όσο και ο εξοπλισμός διατίθεντο νομίμως στο εμπόριο στο Ηνωμένο Βασίλειο. Το παιχνίδι απαγορεύθηκε στη Γερμανία με το σκεπτικό ότι αντέβαινε σε θεμελιώδεις αξίες, όπως η ανθρωπινή αξιοπρέπεια. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι ο περιορισμός που επιβλήθηκε από τις γερμανικές αρχές δεν ήταν αντίθετος προς το ενωσιακό δίκαιο, καθώς ήταν δεόντως δικαιολογημένος για λόγους δημοσίας τάξεως.

Η πιο πρόσφατη διαδικασία αναθεώρησης του δικαίου της ΕΕ για την προστασία των καταναλωτών κατέληξε στη θέσπιση της Οδηγίας για τα Δικαιώματα των Καταναλωτών 2011/83/ΕΕ, η οποία αποσκοπεί στην πλήρη εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών σχετικά με τις εξ αποστάσεως συμβάσεις και τις συμβάσεις εκτός εμπορικού καταστήματος, καθώς και άλλες μορφές συμβάσεων

472 ΔΕΕ, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH κατά Avides Media AG*, 14 Φεβρουαρίου 2008.

473 ΔΕΕ, C-36/02, *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*, 14 Οκτωβρίου 2004.

που συνάπτονται με καταναλωτές.⁴⁷⁴ Στόχος της οδηγίας είναι η επίτευξη της σωστής ισορροπίας μεταξύ υψηλού επιπέδου προστασίας των καταναλωτών και ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με το Άρθρο 3 παράγραφος 3 στοιχείο α), η Οδηγία για τα Δικαιώματα των Καταναλωτών δεν εφαρμόζεται στις συμβάσεις για κοινωνικές υπηρεσίες που σχετίζονται με την κοινωνική στέγαση, την παιδική μέριμνα και τη στήριξη των οικογενειών και των ατόμων που έχουν μονίμως ή προσωρινώς ανάγκη, περιλαμβανομένης της μακροπρόθεσμης μέριμνας. Στις κοινωνικές υπηρεσίες περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, υπηρεσίες για παιδιά και για τη νεολαία, υπηρεσίες αρωγής για οικογένειες, μονογονεϊκές οικογένειες και ηλικιωμένους, καθώς και υπηρεσίες για μετανάστες. Η Οδηγία για τα Δικαιώματα των Καταναλωτών δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον παράγοντα της προσυμβατικής ενημέρωσης. Βασίζει τις «υποχρεώσεις ενημέρωσης» που προβλέπει στην παραδοχή ότι εάν παρέχονται στους καταναλωτές, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, κατάλληλες πληροφορίες, αυτοί θα είναι σε θέση να λαμβάνουν υπόψη όλα τα σχετικά στοιχεία και να προβαίνουν σε τεκμηριωμένες επιλογές.

10.1.2. Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές σε παιδιά

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2005/29/ΕΚ για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά (Οδηγία για τις Αθέμιτες Εμπορικές Πρακτικές)⁴⁷⁵ καλύπτει το σύνολο των συναλλαγών μεταξύ επιχειρήσεων και καταναλωτών (είτε μέσω διαδικτύου είτε εκτός διαδικτύου, που αφορούν τόσο αγαθά όσο και υπηρεσίες). Στο πλαίσιο της Οδηγίας για τις Αθέμιτες Εμπορικές Πρακτικές, τα παιδιά συγκαταλέγονται στην κατηγορία των «ευάλωτων καταναλωτών» (Άρθρο 5 παράγραφος 3). Οι αποφάσεις συναλλαγής δεν μπορούν να λαμβάνονται κατόπιν παρενόχλησης, καταναγκασμού ή κατάχρησης επιρροής ή παραπλανητικών πληροφοριών και τα παιδιά καταναλωτές έχουν δικαίωμα να λαμβάνουν τις

474 Οδηγία 2011/83/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2011, σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών, την τροποποίηση της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 1999/44/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και την κατάργηση της οδηγίας 85/577/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 97/7/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕ 2011 L 304/64 (η οδηγία έπρεπε να εφαρμοστεί έως τις 13 Δεκεμβρίου 2013).

475 Οδηγία 2005/29/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαΐου 2005, για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά και για την τροποποίηση της οδηγίας 84/450/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των Οδηγιών 97/7/ΕΚ, 98/27/ΕΚ, 2002/65/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και του Κανονισμού (ΕΚ) Αριθ. 2006/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, ΕΕ 2005 L 149/22.

εν λόγω αποφάσεις ελεύθερα. Η οδηγία απαγορεύει τις δραστηριότητες μάρκετινγκ προϊόντος και διαφήμισης που δημιουργούν σύγχυση με άλλο προϊόν ή εμπορικό σήμα ανταγωνιστή και προϋποθέτει ότι όλες οι απαραίτητες πληροφορίες για τους καταναλωτές πρέπει να παρέχονται σε αυτούς κατά τρόπο σαφή και κατανοητό και σε κατάλληλο χρόνο ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνουν αποφάσεις συναλλαγής (Άρθρα 6 και 7).

10.1.3. Ασφάλεια των προϊόντων

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, υπάρχει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο προκειμένου να διασφαλίζεται ότι διατίθενται στην αγορά μόνον ασφαλή και άλλως συμμορφούμενα προϊόντα. Ειδικότερα, η Οδηγία 2001/95/ΕΚ για τη Γενική Ασφάλεια των Προϊόντων δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ασφάλεια των παιδιών μέσω της συμπερίληψής τους στην κατηγορία των καταναλωτών που μπορούν να είναι ιδιαίτερα ευπαθείς στους κινδύνους που παρουσιάζουν τα εξεταζόμενα προϊόντα (Αιτιολογική σκέψη 8 της Οδηγίας για τη Γενική Ασφάλεια των Προϊόντων). Συνεπώς, η ασφάλεια των προϊόντων θα πρέπει να αξιολογείται λαμβάνοντας υπόψη όλες τις σχετικές πτυχές, ιδίως τις κατηγορίες των καταναλωτών για τους οποίους προορίζονται τα προϊόντα.

Μια πιο ειδική οδηγία για την ασφάλεια των προϊόντων είναι η Οδηγία 87/357/ΕΟΚ για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών⁴⁷⁶. Η εν λόγω οδηγία απαγορεύει την εμπορία, την εισαγωγή και την κατασκευή προϊόντων που μοιάζουν με τρόφιμα, αλλά δεν είναι βρώσιμα. Τα κράτη μέλη οφείλουν να διεξάγουν ελέγχους προκειμένου να διασφαλίζουν ότι τα εν λόγω προϊόντα δεν διατίθενται στην αγορά. Στην περίπτωση που κράτος μέλος προβεί στην απαγόρευση προϊόντος σύμφωνα με τις διατάξεις της εν λόγω οδηγίας, οφείλει να ενημερώσει σχετικά την Επιτροπή και να παράσχει πληροφορίες προς ενημέρωση των άλλων κρατών μελών. Το ζήτημα της ασφάλειας των παιχνιδιών, ειδικότερα, εξετάζεται διεξοδικότερα στην [Ενότητα 10.1.6](#).

476 Οδηγία 87/357/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 1987 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών, ΕΕ 1987 L 192/49.

10.1.4. Κλινικές δοκιμές σε παιδιά

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2001/20/ΕΚ⁴⁷⁷ για την προσέγγιση των εθνικών διατάξεων όσον αφορά την εφαρμογή «ορθής κλινικής πρακτικής» κατά τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων προοριζόμενων για τον άνθρωπο συγκαταλέγει τα παιδιά στα ευάλωτα άτομα τα οποία αδυνατούν να παράσχουν τη νομότυπη συγκατάθεσή τους για συμμετοχή σε κλινική δοκιμή (Αιτιολογική σκέψη 3). Τα παιδιά μπορεί να συμμετέχουν σε κλινικές δοκιμές μόνο εάν επωφελούνται άμεσα από τη λήψη του φαρμακευτικού προϊόντος και τα εν λόγω ωφελήματα υπερτερούν των κινδύνων (Αιτιολογική σκέψη 3). Οι κλινικές δοκιμές πρέπει να διασφαλίζουν τη βέλτιστη προστασία των συμμετεχόντων (Άρθρο 4).

Ομοίως, ο Κανονισμός (ΕΕ) Αριθ. 536/2014 για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο περιλαμβάνει ειδικές διατάξεις για τα παιδιά, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού (Άρθρο 10 παράγραφος 1). Ο εν λόγω κανονισμός αποσκοπεί στη σταδιακή αντικατάσταση της Οδηγίας 2001/20/ΕΚ⁴⁷⁸. Προβλέπει δε την προσεκτική αξιολόγηση των αιτήσεων για την έγκριση κλινικών δοκιμών στις οποίες συμμετέχουν παιδιά. Ο νόμιμος εκπρόσωπος του παιδιού οφείλει να δώσει τη συγκατάθεσή του για τη συμμετοχή στην κλινική δοκιμή, όπως και το παιδί εφόσον είναι σε θέση να διαμορφώσει γνώμη (Άρθρο 29 παράγραφοι 1 και 8). Ο κανονισμός ορίζει ειδικές προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή ασφαλών κλινικών δοκιμών σε παιδιά και την εξασφάλιση της μετά από ενημέρωση συγκατάθεσής τους (Άρθρο 32). Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι εξής: δεν παρέχονται κίνητρα στον συμμετέχοντα εκτός από την αντιστάθμιση των δαπανών και της απώλειας εσόδων που σχετίζονται άμεσα με τη συμμετοχή στην κλινική δοκιμή· η κλινική δοκιμή αποσκοπεί να διερευνήσει θεραπείες για μια πάθηση που εκδηλώνεται μόνον σε παιδιά· και υφίστανται επιστημονικοί λόγοι για να αναμένει κανείς ότι η συμμετοχή στην κλινική δοκιμή θα προσφέρει άμεσο όφελος για τον ανήλικο το οποίο υπερτερεί των κινδύνων και των επιβαρύνσεων που η δοκιμή συνεπάγεται· ή κάποιο όφελος για τον πληθυσμό που αντιπροσωπεύεται από τον ανήλικο και η εν λόγω κλινική δοκιμή θα εκθέσει σε ελάχιστο μόνον κίνδυνο και θα επιβάλει ελάχιστη επιβάρυνση στον

477 Οδηγία 2001/20/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Απριλίου 2001 για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών όσον αφορά την εφαρμογή ορθής κλινικής πρακτικής κατά τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων προοριζόμενων για τον άνθρωπο, ΕΕ 2001 L 121/34.

478 Κανονισμός (ΕΕ) Αριθ. 536/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο και για την κατάργηση της οδηγίας 2001/20/ΕΚ, ΕΕ 2014 L 158/1.

συμμετέχοντα ανήλικο σε σύγκριση με τη συνήθη θεραπεία που χορηγείται για την πάθηση του ανηλίκου. Κλινικές δοκιμές σε παιδιά χωρίς να ληφθεί προηγουμένως η συγκατάθεσή τους ή η συγκατάθεση του νόμιμου εκπροσώπου τους μπορούν να διεξαχθούν μόνο σε καταστάσεις επείγουσας ανάγκης (Άρθρο 35 παράγραφος 1).

10.1.5. Τρόφιμα που προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2009/39/ΕΚ για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδική διατροφή⁴⁷⁹ επικεντρώνεται στη θρεπτική σύνθεση και την ασφάλεια των τροφών που παρασκευάζονται ειδικά για βρέφη και νήπια ηλικίας κάτω των 12 μηνών. Οι κανόνες της αφορούν παρασκευάσματα για βρέφη και παρασκευάσματα δεύτερης βρεφικής ηλικίας, μεταποιημένες τροφές με βάση τα δημητριακά και παιδικές τροφές, καθώς και πρόσθετα τροφών για βρέφη και μικρά παιδιά. Στόχος της οδηγίας είναι η εξασφάλιση της ασφάλειας των προϊόντων και η παροχή κατάλληλων προϊόντων και πληροφοριών στον καταναλωτή. Μεταξύ άλλων, ορίζεται ότι ως ειδική διατροφή νοείται εκείνη που ανταποκρίνεται στις ειδικές ανάγκες διατροφής ορισμένων κατηγοριών ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των υγιών βρεφών ή νηπίων (Άρθρο 1 παράγραφος 3 στοιχείο γ)).

10.1.6. Ασφάλεια των παιχνιδιών

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2009/48/ΕΚ σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών (Οδηγία για την Ασφάλεια των Παιχνιδιών)⁴⁸⁰ ορίζει τα παιχνίδια στο Άρθρο 2 ως «προϊόντα που έχουν σχεδιασθεί ή που προορίζονται, αποκλειστικά ή όχι, να χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο παιχνιδιού από παιδιά ηλικίας κάτω των 14 ετών»⁴⁸¹. Το Παράρτημα Ι παρέχει ενδεικτικό κατάλογο προϊόντων τα οποία δεν θεωρούνται παιχνίδια, αλλά μπορούν να δημιουργήσουν σύγχυση. Στο Άρθρο 2 παράγραφος 2 παρατίθενται επίσης ορισμένα παιχνίδια που εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Η Οδηγία για την Ασφάλεια των Παιχνιδιών ενισχύει επίσης τις απαιτήσεις ασφάλειας

479 Οδηγία 2009/39/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Μαΐου 2009, για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδική διατροφή, ΕΕ 2009 L 124/21.

480 Οδηγία 2009/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουνίου 2009, σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών, ΕΕ 2009 L 170.

481 *Αυτόθι*, Άρθρο 2 παράγραφος 1.

και υγιεινής περιορίζοντας τις τιμές ορισμένων χημικών ουσιών που μπορεί να περιέχονται στα υλικά που χρησιμοποιούνται σε παιχνίδια (Άρθρο 10)⁴⁸².

10.1.7. Παιδιά και διαφήμιση

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία 2010/13/ΕΕ για τις υπηρεσίες οπτικο-ακουστικών μέσων (Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων)⁴⁸³ διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 89/552/ΕΟΚ για το συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την άσκηση τηλεοπτικών δραστηριοτήτων (Οδηγία «Τηλεόραση χωρίς Σύνορα»). Η Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων αφορά τον περιορισμό της ποσότητας, της ποιότητας και του περιεχομένου των δραστηριοτήτων εμπορικής προώθησης στις οποίες μπορεί να εκτίθενται τα παιδιά, ρυθμίζοντας τη διάρκεια των διαφημίσεων (Άρθρα 20, 24 και 27). Απαγορεύει την τοποθέτηση προϊόντος σε προγράμματα για παιδιά (Άρθρο 11) και επιτρέπει στα κράτη μέλη την απαγόρευση της εμφάνισης λογότυπου χορηγίας κατά τη διάρκεια παιδικών προγραμμάτων (Άρθρο 10 παράγραφος 4)⁴⁸⁴. Η Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων σταθμίζει την προστασία των παιδιών έναντι άλλων σημαντικών δημοκρατικών αξιών, όπως η ελευθερία έκφρασης, υποστηρίζοντας την ιδέα ότι η εν λόγω προστασία είναι δυνατή μέσω της ουσιώδους συμμετοχής της γονικής μέριμνας (Αιτιολογικές σκέψεις 48 και 59).

482 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει συνάψει επίσης «εθελοντικές συμφωνίες» με ευρωπαϊκές βιομηχανίες/εμπόρους παιχνιδιών με στόχο τη βελτίωση της ασφάλειας των παιχνιδιών. Βλ. επίσης: http://ec.europa.eu/growth/sectors/toys/safety/index_en.htm.

483 Οδηγία 2010/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 10ης Μαρτίου 2010, για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων), ΕΕ 2010 L 95/1.

484 Για μια πιο γενική επισκόπηση σχετικά με τη λειτουργία της οδηγίας για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων, πρβλ.: COM(2012)203 τελικό, Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2010/13/ΕΕ («Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων»), Βρυξέλλες, 4 Μαΐου 2012 και SWD(2012)125 τελικό, Έγγραφο εργασίας των υπηρεσιών της Επιτροπής που επισυνάπτεται στην πρώτη έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2010/13/ΕΕ «Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων», συνοδευόμενος το έγγραφο, Βρυξέλλες, 4 Μαΐου 2012.

Η αποτελεσματική εφαρμογή της Οδηγίας για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων συμπληρώνεται με τις συστάσεις του 1998⁴⁸⁵ και του 2006⁴⁸⁶ για την προστασία των παιδιών και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Διασυνοριακή Τηλεόραση⁴⁸⁷ υπήρξε η πρώτη διεθνής σύμβαση με στόχο τη δημιουργία νομικού πλαισίου για την ελεύθερη κυκλοφορία διασυνοριακών τηλεοπτικών προγραμμάτων στην Ευρώπη. Η σύμβαση προβλέπει ειδική προστασία για τα παιδιά και τους νέους (Άρθρο 7 παράγραφος 2), απαγορεύοντας για παράδειγμα την προβολή πορνογραφικού και βίαιου υλικού και προγραμμάτων που υποδαυλίζουν το φυλετικό μίσος. Παράλληλα, καθορίζει πρότυπα για τις διαφημίσεις και ρυθμίζει τον χρόνο των διαφημιστικών μηνυμάτων και τις διακοπές για διαφημιστικούς λόγους.

485 Σύσταση 98/560/ΕΚ του Συμβουλίου της 24ης Σεπτεμβρίου 1998 για την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής βιομηχανίας οπτικοακουστικών υπηρεσιών και υπηρεσιών πληροφόρησης μέσω της προώθησης εθνικών πλαισίων με σκοπό την επίτευξη συγκρίσιμου και αποτελεσματικού επιπέδου προστασίας των ανηλίκων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ΕΕ 1998 L 270.

486 Σύσταση 2006/952/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Δεκεμβρίου 2006, για την προστασία των ανηλίκων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και για το δικαίωμα απάντησης σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής βιομηχανίας οπτικοακουστικών υπηρεσιών και επιγραμμικών υπηρεσιών πληροφόρησης, ΕΕ 2006 L 378.

487 Συμβούλιο της Ευρώπης, **Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Διασυνοριακή Τηλεόραση**, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 132, 1989. Τροποποιήθηκε βάσει των διατάξεων του **Πρωτοκόλλου**, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 171, 2002.

10.2. Παιδιά και προστασία των προσωπικών δεδομένων

Κύρια σημεία

- Βάσει του δικαίου της ΕΕ και του ΣτΕ, η προστασία των προσωπικών δεδομένων αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες δικαίωμα.
- Το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλογραφίας (Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ) περιλαμβάνει το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων.
- Τα παιδιά, μεταξύ των άλλων δικαιωμάτων σχετικά με τα προσωπικά τους δεδομένα, έχουν το δικαίωμα να αντιτάσσονται στην επεξεργασία των δεδομένων τους, εκτός αν υπάρχουν επιτακτικοί και νόμιμοι λόγοι.

10.2.1. Ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η ΕΕ έχει αρμοδιότητα να νομοθετεί επί ζητημάτων προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Άρθρο 16 της ΣΛΕΕ)⁴⁸⁸. Το Άρθρο 8 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιέχει βασικές αρχές της προστασίας των δεδομένων (νόμιμη επεξεργασία, συγκατάθεση ή θεμιτοί λόγοι που προβλέπονται από το νόμο, δικαίωμα πρόσβασης και διόρθωσης), ενώ το Άρθρο 8 παράγραφος 3 ορίζει ότι ο σεβασμός των κανόνων προστασίας δεδομένων υπόκειται στον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής. Το δικαίωμα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 μπορεί να περιορίζεται σύμφωνα με τον νόμο και για λόγους σεβασμού των αρχών της δημοκρατικής κοινωνίας, όπως οι ελευθερίες και τα δικαιώματα των τρίτων (Άρθρο 52 του Χάρτη)⁴⁸⁹.

488 Για μια γενική επισκόπηση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, βλ.: FRA και ΣτΕ (2014).

489 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-468/10 και C-469/10, *Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) και Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) κατά Administración del Estado*, 24 Νοεμβρίου 2011, σκέψη 48· ΔΕΕ, C-275/06, *Productores de Música de España (Promusicae) κατά Telefónica de España SAU* [τμήμα μειζονος συνθέσεως], 29 Ιανουαρίου 2008, σκέψη 68.

Η προστασία των προσωπικών δεδομένων έχει αναδειχθεί σε έναν από τους βασικούς τομείς του ευρωπαϊκού δικαίου αναφορικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής. Η Οδηγία 95/46/ΕΚ για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Οδηγία για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα)⁴⁹⁰ είναι η κυριότερη νομική πράξη στον συγκεκριμένο τομέα.

Επειδή η επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιείται σε κλειστούς χώρους στους οποίους δεν έχει πρόσβαση το κοινό, τα παιδιά και τα υπόλοιπα πρόσωπα στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα συνήθως δεν γνωρίζουν ότι τα προσωπικά τους δεδομένα υφίστανται επεξεργασία. Προκειμένου να περιορίσει την ευάλωτη θέση υπό την οποία τελούν τα πρόσωπα στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα, η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατοχυρώνει για τα παιδιά (και τα υπόλοιπα πρόσωπα στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα) ειδικά ατομικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα ενημέρωσης σε περίπτωση συλλογής των δεδομένων τους, το δικαίωμα πρόσβασης στα αποθηκευμένα δεδομένα και πληροφόρησης σχετικά με τις λεπτομέρειες της επεξεργασίας, το δικαίωμα αντίταξης σε περίπτωση αθέμιτης επεξεργασίας και το δικαίωμα διόρθωσης, διαγραφής και κλειδώματος των δεδομένων.

Οι υπεύθυνοι της επεξεργασίας οφείλουν να παρέχουν επαρκείς πληροφορίες σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων (Άρθρα 10 και 11 της Οδηγίας για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα). Σε ένα φιλικό προς τα παιδιά πλαίσιο, τούτο συνεπάγεται ότι η γλώσσα και η μορφή των σχετικών πληροφοριών πρέπει να προσαρμόζονται στον βαθμό ωριμότητας και κατανόησης των παιδιών. Ως ελάχιστη απαίτηση, οι πληροφορίες πρέπει να περιλαμβάνουν τον σκοπό της επεξεργασίας, καθώς και την ταυτότητα και τα στοιχεία επικοινωνίας του υπευθύνου της επεξεργασίας (Άρθρο 10 στοιχεία α) και β) της Οδηγίας για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα).

Η Οδηγία για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα προβλέπει την εξασφάλιση της συγκατάθεσης των προσώπων στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα, ανεξαρτήτως του ευαίσθητου χαρακτήρα των δεδομένων που υφίστανται επεξεργασία (Άρθρα 7, 8 και 14). Μια φιλική προς τα παιδιά

⁴⁹⁰ Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Οκτωβρίου 1995 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Οδηγία για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα), ΕΕ 1995 L 281.

διαδικασία παροχής συγκατάθεσης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την ανάπτυξη των ικανοτήτων του παιδιού, δίδοντας σταδιακά στο παιδί πιο ενεργητικό ρόλο. Το πρώτο βήμα συνεπάγεται την εξασφάλιση της δυνατότητας του παιδιού να συμβουλευέται τον νόμιμο εκπρόσωπό του προτού δώσει τη συγκατάθεσή του, και σε επόμενο στάδιο την παράλληλη συγκατάθεση του παιδιού και του νόμιμου εκπροσώπου του μέχρι, τέλος, την αποκλειστική συγκατάθεση του εφήβου.

Τα πρόσωπα στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα έχουν το δικαίωμα διαγραφής των δεδομένων τους, το οποίο περιλαμβάνει τη δυνατότητα να επιτυγχάνουν την απαλοιφή ή αφαίρεση των προσωπικών δεδομένων τους κατόπιν αιτήσεώς τους, καθώς και το δικαίωμα να αντιτάσσονται στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων τους. Το τελευταίο αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη σημασία για τα παιδιά, λόγω του μαζικού όγκου προσωπικών δεδομένων παιδιών που κυκλοφορούν και διατίθενται μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Μολονότι το ΔΕΕ δεν έχει ακόμη επιληφθεί υποθέσεων που αφορούν παιδιά, σε πρόσφατη υπόθεση που αφορούσε ενήλικο προσφεύγοντα, έκρινε ότι το δικαίωμα αντίταξης ισχύει για δεδομένα και πληροφορίες «ιδίως όταν τα δεδομένα είναι ακατάλληλα, δεν είναι ή έχουν πάψει να είναι συναφή με το οικείο ζήτημα ή είναι υπερβολικά σε σχέση με τους ως άνω σκοπούς ή με τον χρόνο που έχει παρέλθει»⁴⁹¹. Το ΔΕΕ έκρινε επίσης ότι η εφαρμογή του δικαιώματος αντίταξης πρέπει να σταθμίζεται έναντι άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων εμπίπτει στο Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ επιλαμβάνεται υποθέσεων στις οποίες εγείρεται το ζήτημα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων της υποκλοπής επικοινωνιών⁴⁹², ποικίλων μορφών παρακολούθησης⁴⁹³ και της προστασίας έναντι της διατήρησης προσωπικών δεδομένων από δημόσιες αρχές⁴⁹⁴. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η εθνική νομοθεσία πρέπει να προβλέπει κατάλληλα μέτρα που διασφαλίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να προσφύγει ενώπιον δικαστηρίου σε περίπτωση παραβίασης δικαιωμάτων που σχετίζονται με την προστασία των δεδομένων.

491 ΔΕΕ, C-131/12, *Google Spain SL και Google Inc. κατά Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) και Mario Costeja González* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 13 Μαΐου 2014, σκέψη 93.

492 Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 8691/79, 2 Αυγούστου 1984· ΕΔΔΑ, *Copland κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 62617/00, 3 Απριλίου 2007.

493 Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Klass κ.λπ. κατά Γερμανίας*, Αριθ. 5029/71, 6 Σεπτεμβρίου 1978· ΕΔΔΑ, *Uzun κατά Γερμανίας*, Αριθ. 35623/05, 2 Σεπτεμβρίου 2010.

494 Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Leander κατά Σουηδίας*, Αριθ. 9248/81, 26 Μαρτίου 1987· ΕΔΔΑ, *S. και Margre κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30562/04 και 30566/04, 4 Δεκεμβρίου 2008.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Κ.Υ. κατά Φινλανδίας*⁴⁹⁵, ο προσφεύγων ήταν ένας ανήλικος που διαμαρτυρήθηκε για την ανάρτηση αγγελίας σεξουαλικού χαρακτήρα στο όνομά του σε δικτυακό τόπο γνωριμιών. Ο φορέας παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών αρνήθηκε να αποκαλύψει την ταυτότητα του προσώπου που είχε αναρτήσει τις πληροφορίες, λόγω υποχρέωσης τήρησης του απορρήτου βάσει της φινλανδικής νομοθεσίας. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η οικεία νομοθεσία δεν παρείχε επαρκή προστασία έναντι πράξεων ιδιώτη ο οποίος δημοσιεύει στο διαδίκτυο δυσφημιστικές αναρτήσεις για τον προσφεύγοντα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα κράτη υπέχουν θετικές υποχρεώσεις όπως, μεταξύ άλλων, τη θέσπιση μέτρων που αποσκοπούν στη διασφάλιση του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής ακόμη και στη σφαίρα των σχέσεων μεταξύ των προσώπων. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, η αποτελεσματική και έμπρακτη προστασία του προσφεύγοντος απαιτούσε τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων για την άρση του απορρήτου, τη διαπίστωση της ταυτότητας και τη δίωξη του δράστη. Η προστασία αυτή όμως δεν παρασχέθηκε από το κράτος και το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ⁴⁹⁶.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Avilkina κ.λπ. κατά Ρωσίας*⁴⁹⁷ αφορά την κοινοποίηση των ιατρικών φακέλων ενός δίχρονου κοριτσιού στον εισαγγελέα, κατόπιν αιτήματός του να ενημερωθεί σχετικά με όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες μάρτυρες του Ιεχωβά είχαν αρνηθεί τη μετάγγιση αίματος. Αναγνωρίζοντας ότι τα συμφέροντα του ασθενούς και της κοινότητας στο σύνολό της όσον αφορά την προστασία του απορρήτου των ιατρικών δεδομένων μπορεί να αντισταθμίζονται από το συμφέρον της διερεύνησης εγκλημάτων, το Δικαστήριο επισήμανε ότι η προσφεύγουσα δεν ήταν ύποπτη ούτε κατηγορούμενη στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Επιπλέον, οι θεράποντες επαγγελματίες υγείας της προσφεύγουσας θα μπορούσαν να είχαν αιτηθεί δικαστική άδεια για τη διενέργεια μετάγγισης αίματος, εάν θεωρούσαν ότι απειλείτο η ζωή της ασθενούς. Ελλείψει οποιασδήποτε επιτακτικής κοινωνικής ανάγκης για την κοινοποίηση των απόρρητων ιατρικών πληροφοριών σχετικά με την προσφεύγουσα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

495 ΕΔΔΑ, *Κ.Υ. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 2872/02, 2 Δεκεμβρίου 2008. Βλ. περαιτέρω [Κεφάλαιο 4](#).

496 FRA και ΣτΕ (2014), σ. 122.

497 ΕΔΔΑ, *Avilkina κ.λπ. κατά Ρωσίας*, Αριθ. 1585/09, 6 Ιουνίου 2013.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S. και Marger κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁴⁹⁸, τα δακτυλικά αποτυπώματα και το DNA ενός εντεκάχρονου που είχαν ληφθεί στο πλαίσιο υποψίας για συμμετοχή σε απόπειρα ληστείας διατηρήθηκαν χωρίς χρονικό περιορισμό, παρότι στη συνέχεια απαλλάχθηκε από την κατηγορία. Λόγω της φύσης και του όγκου των προσωπικών πληροφοριών που περιέχονται στα κυτταρικά δείγματα και τα προφίλ DNA, η διατήρησή τους αυτή καθεαυτήν συνιστούσε επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του πρώτου προσφεύγοντος. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές της συναφούς νομοθεσίας του Συμβουλίου της Ευρώπης και την εθνική νομοθεσία και πρακτική των λοιπών συμβαλλομένων κρατών, η διατήρηση των δεδομένων απαιτείται να είναι ανάλογη του σκοπού για τον οποίο έχουν συλλεγεί και χρονικά περιορισμένη, ιδίως στον αστυνομικό τομέα. Η προστασία που παρέχει το Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ θα αποδυναμωνόταν απaráδεκτα, εάν επιτρεπόταν η χρήση σύγχρονων επιστημονικών τεχνικών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης με οποιοδήποτε κόστος και χωρίς την προσεκτική στάθμιση των ενδεχόμενων οφελών τους έναντι σημαντικών συμφερόντων της ιδιωτικής ζωής. Συναφώς, ο συλλήβδην και αδιάκριτος χαρακτήρας της εξουσίας διατήρησης προσωπικών δεδομένων στην Αγγλία και την Ουαλία προκάλούσε ιδιαίτερη έκπληξη, καθώς επέτρεπε τη διατήρηση των δεδομένων επ' αόριστον και ανεξαρτήτως της φύσης ή της βαρύτητας της αξιόποινης πράξης ή της ηλικίας του υπόπτου. Η διατήρηση θα μπορούσε να είναι ιδιαίτερος επιζήμιος στην περίπτωση ανηλίκων, δεδομένης της ειδικής κατάστασής τους και της σημασίας της ανάπτυξης και της ένταξής τους στην κοινωνία. Συμπερασματικά, η διατήρηση δεδομένων συνιστούσε δυσανάλογη επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντος.

Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων⁴⁹⁹ (Σύμβαση 108) εφαρμόζεται σε κάθε επεξεργασία προσωπικών δεδομένων που διενεργείται τόσο στον ιδιωτικό όσο και τον δημόσιο τομέα, προστατεύει δε το άτομο, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, από ενδεχόμενες καταχρηστικές ενέργειες κατά την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων. Η Σύμβαση 108 έχει πρό-

498 ΕΔΔΑ, *S. και Marger κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30562/04 και 30566/04, 4 Δεκεμβρίου 2008.

499 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων*, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 108, 1981.

σθετο πρωτόκολλο το οποίο ρυθμίζει τη σύσταση εποπτικών αρχών και τη διασυννοριακή ροή δεδομένων προς μη συμβαλλόμενα μέρη στη σύμβαση⁵⁰⁰.

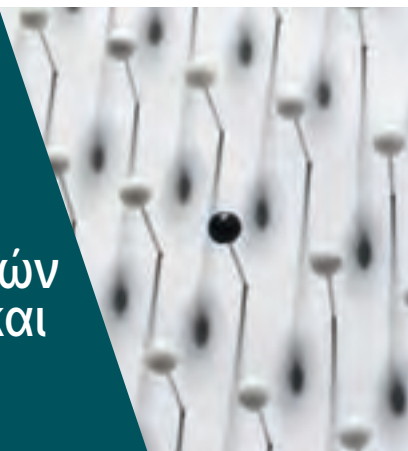
Οι αρχές που καθιερώνονται στη Σύμβαση 108 σχετικά με την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων αφορούν τη θεμιτή και νόμιμη συλλογή και αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων, τα οποία φυλάσσονται για συγκεκριμένους θεμιτούς σκοπούς και δεν χρησιμοποιούνται για σκοπούς ασύμβατους προς αυτούς, ούτε διατηρούνται για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του αναγκαίου. Αφορούν επίσης την ποιότητα των δεδομένων. Ελλείψει κατάλληλων νομικών εγγυήσεων, η επεξεργασία «ευαίσθητων» δεδομένων, π.χ. δεδομένων που αφορούν τη φυλή, τις πολιτικές πεποιθήσεις, την υγεία, τη θρησκεία, τη σεξουαλική ζωή ή το ποινικό μητρώο του προσώπου, απαγορεύεται. Η Σύμβαση κατοχυρώνει επίσης το δικαίωμα του προσώπου, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, να γνωρίζει τι είδους πληροφορίες φυλάσσονται σχετικά με αυτό και, εάν κρίνεται αναγκαίο, να ζητά τη διόρθωσή τους. Περιορισμοί των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με τη Σύμβαση μπορούν να τεθούν μόνον όταν διακυβεύεται υπέρτερο συμφέρον, όπως η εθνική ασφάλεια ή η εθνική άμυνα.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων αποτελεί μέρος του δικαιώματος προστασίας της ιδιωτικής ζωής του παιδιού που περιέχεται στο Άρθρο 16 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το εν λόγω άρθρο ορίζει ότι κανένα παιδί δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αυθαίρετης ή παράνομης επέμβασης στην ιδιωτική του ζωή, στην οικογένειά του, στην κατοικία του ή στην αλληλογραφία του, ούτε παράνομων προσβολών της τιμής και της υπόληψής του. Το δικαίωμα αυτό πρέπει να γίνεται σεβαστό από όλους, συμπεριλαμβανομένου του νόμιμου εκπροσώπου του παιδιού.

500 Συμβούλιο της Ευρώπης, Πρόσθετο πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, όσον αφορά τις εποπτικές αρχές και τη διασυννοριακή ροή δεδομένων, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 181, 2001.

11

Δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών (εξωδικαστικών) διαδικασιών

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρα 47 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου), 48 (τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης) και 49 (αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποιούνων πράξεων και ποινών)</p> <p>Οδηγία για το Δικαίωμα σε Διερμηνεία και Μετάφραση (2010/64/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης (2012/13/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία για την Πρόσβαση σε Δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)</p>	<p>Εγγυήσεις δίκαιης δίκης</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 24724/94, 1999 (παιδιά στο δικαστήριο)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Ραποβίτς κατά Κύπρου</i>, Αριθ. 4268/04, 2008 (πρόσβαση σε δικηγόρο)</p>

ΕΕ	Ζητήματα που καλύπτονται	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρα 4 (βασανιστήρια, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση) και 6 (δικαίωμα στην ελευθερία)</p>	<p>Κράτηση</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρα 3 (βασανιστήρια, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση) και 5 (δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία) ΕΔΔΑ, <i>Bouamar κατά Βελγίου</i>, Αριθ. 9106/80, 1988 (κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής) ΕΔΔΑ, <i>D.G. κατά Ιρλανδίας</i>, Αριθ. 39474/98, 2002 (κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής) ΕΔΔΑ, <i>Nart κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 20817/04, 2008 (προσωρινή κράτηση) ΕΔΔΑ, <i>Günces κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 70337/01, 2009 (συνθήκες κράτησης)</p>
<p>Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων (2012/29/ΕΕ) ΔΕΕ, C-105/03, <i>Ποινική δίκη κατά Mariá Purino</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 2005 (καθεστώς των παιδιών μαρτύρων στο δικαστήριο)</p>	<p>Παιδιά μάρτυρες και θύματα</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρα 3 (βασανιστήρια, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση) και 8 (ιδιωτική ζωή) ΕΔΔΑ, <i>Kovač κατά Κροατίας</i>, Αριθ. 503/05, 2007 (παιδί μάρτυρας) ΕΔΔΑ, <i>S.N. κατά Σουηδίας</i>, Αριθ. 34209/96, 2002 (παιδί μάρτυρας) ΕΔΔΑ, <i>R.R. κ.λπ. κατά Ουγγαρίας</i>, Αριθ. 19400/11, 2012 (αποκλεισμός οικογένειας από το πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων)</p>

Τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της δικαιοσύνης ανηλίκων αφορούν παιδιά που κατηγορούνται, δίνονται ή καταδικάζονται για την τέλεση ποινικών αδικημάτων, καθώς και παιδιά που συμμετέχουν σε δικαστικές ή συναφείς διαδικασίες ως θύματα ή/και μάρτυρες. Η θέση των παιδιών στο πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλίκων ρυθμίζεται από γενικές διατάξεις για τα ανθρωπίνια δικαιώματα που αφορούν τόσο τους ενήλικες όσο και τα παιδιά.

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια επισκόπηση των ευρωπαϊκών κανόνων σχετικά με τα παιδιά που συμμετέχουν σε δικαστικές και εναλλακτικές διαδικασίες. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται οι εγγυήσεις δίκαιης δίκης, συμπεριλαμβανομένων της ουσιαστικής συμμετοχής και της πρόσβασης σε δικηγόρο, τα

δικαιώματα των ανήλικων παραβατών που τελούν υπό κράτηση, συμπεριλαμβανομένων της προσωρινής κράτησης (ουσιαστικές και δικονομικές εγγυήσεις), των συνθηκών κράτησης και της προστασίας από την κακομεταχείριση, καθώς και την προστασία των παιδιών μαρτύρων και θυμάτων. Οι πτυχές της προστασίας είναι ιδιαίτερα συναφείς στο πλαίσιο εναλλακτικών διαδικασιών άνευ αντιμωλίας, οι οποίες θα πρέπει να χρησιμοποιούνται εφόσον δύνανται να εξυπηρετήσουν καλύτερα το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού⁵⁰¹. Στην περίπτωση των παιδιών, οι στόχοι της ποινικής δικαιοσύνης, όπως η κοινωνική ένταξη, η εκπαίδευση και η πρόληψη της υποτροπής, συνιστούν πολύτιμες θεμελιώδεις αρχές⁵⁰².

11.1. Εγγυήσεις δίκαιης δίκης

Κύρια σημεία

- Τα παιδιά στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών έχουν δικαίωμα σε δίκαιη μεταχείριση με φιλικό προς τα παιδιά τρόπο.
- Οι δικαστικές διαδικασίες θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες των παιδιών ούτως ώστε να διασφαλίζεται η ουσιαστική συμμετοχή τους.
- Τα παιδιά έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο από τα αρχικά στάδια της ποινικής διαδικασίας και από την πρώτη ανάκριση από την αστυνομία.

Μολονότι στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται συνοπτικά οι γενικές απαιτήσεις δίκαιης δίκης στο επίπεδο τόσο της ΕΕ όσο και του ΣΤΕ, ιδιαίτερη βαρύτητα δίδεται στις ειδικές εγγυήσεις δίκαιης δίκης για τα παιδιά.

Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αποτελεί βασικό πυλώνα της δημοκρατικής κοινωνίας. Τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι για τέλεση αξιόποινης πράξης έχουν δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και απολαύουν των ίδιων εγγυήσεων με κάθε άλλο πρόσωπο που βρίσκεται σε σύγκρουση με τον νόμο. Οι εγγυήσεις δίκαιης δίκης ισχύουν από την πρώτη ανάκριση του παιδιού και ενυπάρχουν καθ' όλη

501 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010, παράγραφος 24.

502 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2008), Σύσταση CM/Rec (2008)11 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη σχετικά με τους ευρωπαϊκούς κανόνες που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή άλλα μέτρα, 5 Νοεμβρίου 2008, Ενότητα I.A.2.

τη διάρκεια της δίκης. Ωστόσο, τα παιδιά που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο είναι ιδιαίτερος ευάλωτα και μπορεί συνεπώς να χρήζουν πρόσθετης προστασίας. Τα ευρωπαϊκά όργανα έχουν θεσπίσει ειδικές απαιτήσεις προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική κάλυψη των αναγκών των παιδιών.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, αρκετές διατάξεις του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ θεσπίζουν βασικά δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη τα οποία παρέχουν εγγυήσεις δίκαιης δίκης τόσο στους ενήλικες όσο και στα παιδιά. Το Άρθρο 47 πραγματεύεται ειδικά το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, θεσπίζοντας απαιτήσεις που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά, όπως η εξασφάλιση εύλογης προθεσμίας για τη δίκαιη και δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης και τα δικαιώματα υπεράσπισης, εκπροσώπησης, παροχής συμβουλών από δικηγόρο και δικαστικής αρωγής. Ομοίως, ιδιαίτερα συναφείς με τα παιδιά είναι οι αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποιώνων πράξεων και ποινών που θεσπίζονται στο Άρθρο 49. Επίσης, ειδικές εγγυήσεις δίκαιης δίκης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών θεσπίζονται σε αρκετές οδηγίες της ΕΕ: στην Οδηγία για το Δικαίωμα σε Διερμηνεία και Μετάφραση⁵⁰³, την Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης⁵⁰⁴ και την Οδηγία για την Πρόσβαση σε Δικηγόρο⁵⁰⁵. Οι δύο πρώτες οδηγίες δεν περιλαμβάνουν ειδικές εγγυήσεις για τα παιδιά, παρότι η Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης εμπεριέχει διατάξεις που αφορούν γενικότερα την κατάσταση των υπόπτων ή κατηγορουμένων που είναι ευάλωτα πρόσωπα. Οι διατάξεις της Οδηγίας για την Πρόσβαση σε Δικηγόρο που αφορούν τα παιδιά εξετάζονται λεπτομερέστερα στην [Ενότητα 11.2.2](#).

Ακόμη και ελλείψει ειδικών διατάξεων για τα παιδιά, τα κράτη μέλη οφείλουν να συμμορφώνονται με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατά την εφαρμογή των διατάξεων των ως άνω οδηγιών. Ως εκ τούτου, οι αρχές όπως αυτή του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού, που κατοχυρώνεται στο

503 Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, ΕΕ 2010 L 280/1.

504 Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2012 L 142/1.

505 Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ 2013 L 294/1.

Άρθρο 24, πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη σε υποθέσεις κατά τις οποίες τα παιδιά υπόκεινται σε οποιαδήποτε εκ των διατάξεων των οδηγιών. Έως σήμερα, δεν έχουν παραπεμφθεί ενώπιον του ΔΕΕ υποθέσεις αναφορικά με την ερμηνεία του Άρθρου 24 του Χάρτη σε συνδυασμό με κάποια από τις προαναφερθείσες οδηγίες⁵⁰⁶.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η πρόταση οδηγίας που υπέβαλε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών⁵⁰⁷, η οποία αποσκοπεί να παρέχει στα παιδιά υποχρεωτική πρόσβαση σε δικηγόρο σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Ορίζει επίσης ότι τα παιδιά πρέπει να ενημερώνονται άμεσα σχετικά με τα δικαιώματά τους, να απολαύουν της συνδρομής των γονέων τους (ή άλλων ενδεδειγμένων προσώπων) και να υποβάλλονται σε ανάκριση κλεισμένων των θυρών. Επιπλέον, τα παιδιά που στερούνται της ελευθερίας τους θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν την κατάλληλη εκπαίδευση, καθοδήγηση, κατάρτιση και ιατρική περίθαλψη και να παραμένουν χωριστά από τους ενηλίκους⁵⁰⁸.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, οι εγγυήσεις δίκαιης δίκης της ΕΣΔΑ ορίζονται στο Άρθρο 6, το οποίο έχει αποτελέσει αφορμή για την πλέον εκτενή νομολογία του ΕΔΔΑ. Το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει ορισμένες ρητές εγγυήσεις δίκαιης δίκης: το δικαίωμα δίκαιης, δημόσιας εκδίκασης της υπόθεσης/έκδοσης απόφασης (εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο, μεταξύ άλλων, προς τα συμφέροντα των ανηλίκων)· το δικαίωμα διεξαγωγής δίκης εντός λογικής προθεσμίας· το δικαίωμα διεξαγωγής δίκης υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου⁵⁰⁹ και το δικαίωμα διεξαγωγής δίκης υπό δικαστηρίου νομίμως λειτουργούντος. Το ΕΔΔΑ ανέπτυξε εγγυήσεις συνυφασμένες με την έννοια της δίκαιης δίκης: αρχή της ισότητας των μέσων και της εκατέρωθεν ακροάσεως, δικαίωμα σιωπής, πρόσβαση σε δικηγόρο, ουσιαστική

506 Το ΔΕΕ έχει εξετάσει την ερμηνεία του Άρθρου 24 σε διαδικασίες που αφορούν τη διεθνή απαγωγή παιδιών (βλ. [Ενότητα 5.4](#)).

507 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Πρόταση οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, COM(2013) 822 τελικό, Βρυξέλλες, 27 Νοεμβρίου 2013.

508 Βλ. επίσης [Ενότητα 11.2](#). Συναφής όσον αφορά με την προστασία του παιδιού είναι επίσης: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Πρόταση οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την προσωρινή νομική συνδρομή για ύποπτους ή κατηγορούμενους που στερούνται της ελευθερίας τους και τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, COM(2013) 824 τελικό, Βρυξέλλες, 27 Νοεμβρίου 2013.

509 ΕΔΔΑ, *Nortier κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 13924/88, 24 Αυγούστου 1993· ΕΔΔΑ, *Adamkiewicz κατά Πολωνίας*, Αριθ. 54729/00, 2 Μαρτίου 2010.

συμμετοχή, παράσταση στην ακροαματική διαδικασία και αιτιολογημένες αποφάσεις. Επιπλέον, κάθε πρόσωπο πρέπει να τεκμαίρεται ότι είναι αθώο μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του (Άρθρο 6 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ).

Ειδικότερα, κάθε κατηγορούμενος έχει τα εξής δικαιώματα: το δικαίωμα να πληροφορηθεί για τις εναντίον του κατηγορίες στη βραχύτερη προθεσμία σε γλώσσα την οποία κατανοεί (Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο α) της ΕΣΔΑ)· το δικαίωμα να διαθέτει τον χρόνο και τις αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισής του (Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο β) της ΕΣΔΑ)· το δικαίωμα να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο της εκλογής του (Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ)· το δικαίωμα να εξετάσει ή να ζητήσει την εξέταση μαρτύρων (Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ)· και το δικαίωμα να τύχει δωρεάν παραστάσεως διερμηνέα (Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο ε) της ΕΣΔΑ). Οι εν λόγω εγγυήσεις τυγχάνουν εφαρμογής τόσο σε ενήλικες όσο και σε παιδιά. Ωστόσο, στα ζητήματα που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά και για τα οποία έχει παραχθεί ειδική νομολογία για τα παιδιά συγκαταλέγονται το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής, καθώς και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο. Ως εκ τούτου, οι δύο αυτές ειδικές εγγυήσεις δίκαιης δίκης εξετάζονται διεξοδικότερα στο παρόν κεφάλαιο.

Ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά που είναι ύποπτοι/κατηγορούμενοι παρουσιάζουν οι *Κατευθυντήριες γραμμές του ΣτΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*⁵¹⁰. Μολονότι οι κατευθυντήριες γραμμές δεν έχουν νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, παρέχουν τη βάση προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι διαδικασίες απονομής της δικαιοσύνης, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αποτελούν μέρος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών. Οι κατευθυντήριες γραμμές βασίζονται στην υφιστάμενη νομολογία του ΕΔΔΑ και σε άλλους ευρωπαϊκούς και διεθνείς κανόνες, όπως η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, και αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο για τους επαγγελματίες που έρχονται κατά την εργασία τους σε επαφή με παιδιά. Σύμφωνα με την Ενότητα I παράγραφος 1, οι κατευθυντήριες γραμμές εφαρμόζονται σε παιδιά στο πλαίσιο των δικαστικών (ποινικών ή μη) και εξωδικαστικών διαδικασιών. Ιδιαίτερη σημασία για τα παιδιά στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών παρουσιάζει το δικαίωμα πληροφόρησης για τις εναντίον τους κατηγορίες που θα πρέπει να παρέχεται τόσο στο παιδί όσο και στους γονείς του κατά τρόπον ώστε να κατανοούν

510 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010.

επακριβώς την κατηγορία (Ενότητα IV.A.1.5)· το δικαίωμα να ανακρίνονται μόνο παρουσία δικηγόρου/των γονέων ή άλλου ατόμου της εμπιστοσύνης τους (Ενότητα Γ παράγραφος 30) το δικαίωμα ταχείας διαδικασίας (Ενότητα Δ παράγραφος 4) και το δικαίωμα φιλικών προς τα παιδιά καταθέσεων ή ακροάσεων (Ενότητα Δ παράγραφος 5).

Τον Ιούνιο του 2014, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΚΣΣΕ) ενέκρινε ψήφισμα περί φιλικής προς τα παιδιά δικαιοσύνης ανηλίκων, με το οποίο υπογράμμισε την ανάγκη για μια ειδική για τα παιδιά μεταχείριση των παιδιών που βρίσκονται σε σύγκρουση με τον νόμο με άξονα τα δικαιώματά τους⁵¹¹. Η ΚΣΣΕ καλεί τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσον αφορά τη δικαιοσύνη ανηλίκων, συμπεριλαμβανομένων των Κατευθυντήριων γραμμών του ΣΤΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη, και να διασφαλίσουν τη συμμόρφωση των εθνικών νομοθεσιών και πρακτικών με τα εν λόγω πρότυπα. Η ΚΣΣΕ προτείνει τη χρήση της στέρης της ελευθερίας μόνο ως έσχατο μέτρο της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας, τη θέση του κατώτατου ορίου ηλικίας ποινικής ευθύνης στα 14 έτη, χωρίς δυνατότητα εξαιρέσεων σε περιπτώσεις σοβαρών αξιόποινων πράξεων, και τη θέσπιση ενός εξειδικευμένου συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων, συμπεριλαμβανομένων μηχανισμών αποδικαστικοποίησης, μη στερητικών της ελευθερίας μέτρων και εξειδικευμένων επαγγελματιών.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, το Άρθρο 40 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζει ότι κάθε παιδί ύποπτο, κατηγορούμενο ή καταδικασμένο για παράβαση του ποινικού νόμου έχει το δικαίωμα σε δίκαιη μεταχείριση που λαμβάνει υπόψη την ηλικία του. Πρωταρχικός στόχος της δικαιοσύνης ανηλίκων σύμφωνα με το Άρθρο 40 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού είναι η επανένταξη των παιδιών στην κοινωνία, εντός της οποίας μπορούν να αναλάβουν εποικοδομητικό ρόλο. Το Άρθρο 40 παράγραφος 2 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναγνωρίζει στα παιδιά το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, καθώς και ορισμένα πρόσθετα δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος συμπαραστάσης των γονέων τους, το δικαίωμα προσφυγής κατά της απόφασης και το δικαίωμα να αντιμετωπίζεται η ιδιωτική τους ζωή με απόλυτο σεβασμό σε όλα τα στάδια της διαδικασίας.

511 Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, Ψήφισμα 2010 (2014), «*Child-friendly juvenile justice: from rhetoric to reality*» (Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη ανηλίκων: από τη ρητορική στην πραγματικότητα).

Επιπλέον, οι αρχές της δίκαιης δίκης και το δικαίωμα μεταχείρισης με ειδικό για τα παιδιά τρόπο που προβλέπονται στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης της στέρησης της ελευθερίας ως έσχατου μέτρου και μόνο με τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια (βλ. Άρθρο 37 στοιχείο β) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού), έχουν εξειδικευθεί από άλλες νομικές πράξεις. Ιδιαίτερης σημασίας είναι οι Στοιχειώδεις κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους (Κανόνες του Πεκίνου)⁵¹², οι Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων (Κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ)⁵¹³ και οι Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία των ανηλίκων που έχουν καταδικαστεί σε στέρηση της ελευθερίας τους (επίσης γνωστοί ως «Κανόνες της Αβάνας»)⁵¹⁴. Οι Κανόνες του Πεκίνου παρέχουν λεπτομερή καθοδήγηση για την εφαρμογή των απαιτήσεων περί δίκαιης δίκης και ειδικής για τα παιδιά μεταχείρισης του άρθρου 40 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, συμπεριλαμβανομένων των στόχων της δικαιοσύνης ανηλίκων, της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, της έρευνας και δίωξης, της προσωρινής κράτησης, της επιδίκασης και κρίσης της υπόθεσης, και της ιδρυματικής και μη μεταχείρισης. Οι Κανόνες της Αβάνας αφορούν τη μεταχείριση των ανηλίκων που τελούν υπό στερητική της ελευθερίας ποινή και περιλαμβάνουν κανόνες σχετικά με τον ορισμό της στέρησης της ελευθερίας, της αστυνομικής κράτησης και της προσωρινής κράτησης, τις συνθήκες στους χώρους κράτησης ανηλίκων, τις πειθαρχικές διαδικασίες, τις μεθόδους διαλογής και τη χρήση βίας ή μέσων καταστολής, τους μηχανισμούς υποβολής καταγγελιών, τους μηχανισμούς επιθεώρησης και παρακολούθησης και την επανένταξη των ανηλίκων. Τέλος, οι Κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ παρέχουν αναλυτικές κατευθύνσεις σχετικά με τις πολιτικές που αποσκοπούν στην πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του παιδιού εξέδωσε τη Γενική Παρατήρηση Αριθ. 10⁵¹⁵ σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στους

512 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (1985), *Στοιχειώδεις κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους*, Έγγραφο ΗΕ GA Res. 40/33, 19 Νοεμβρίου 1985.

513 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (1990), *Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων*, Έγγραφο ΗΕ GA Res. 45/112, 14 Δεκεμβρίου 1990.

514 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (1990), *Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία των ανηλίκων που έχουν καταδικαστεί σε στέρηση της ελευθερίας τους*, Έγγραφο ΗΕ GA Res. 45/113, 14 Δεκεμβρίου 1990.

515 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2007), *Γενική Παρατήρηση Αριθ. 10 σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στους κόλπους της δικαιοσύνης ανηλίκων*, CRC/C/GC/07, 25 Απριλίου 2007.

κόλπους της δικαιοσύνης ανηλίκων, η οποία παρέχει διεξοδική καθοδήγηση ως προς τον τρόπο ερμηνείας και εφαρμογής της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού στο πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλίκων. Η εν λόγω παρατήρηση πραγματεύεται σημαντικές αρχές της δικαιοσύνης ανηλίκων, μεταξύ άλλων το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής ως μέρος του δικαιώματος δίκαιης δίκης (βλ. επίσης [Ενότητα 11.1.1](#)), τη χρήση της στέρησης της ελευθερίας ως έσχατου μέτρου και για τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια, τη χρήση εξωδικαστικών λύσεων (αποδικαστικοποίηση) και την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων, την ενσωμάτωση της αρχής του υπέρτατου συμφέροντος του παιδιού και της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων στους κόλπους του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων και τα όρια ηλικίας. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού συνιστά τη θέση του κατώτατου ορίου ηλικίας ποινικής ευθύνης στα 12 έτη ή, κατά προτίμηση, υψηλότερα. Συνιστά επίσης τη χορήγηση σε όλα τα παιδιά του δικαιώματος μεταχείρισής τους στο πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλίκων και απαγορεύει την παραπομπή ανηλίκων ηλικίας 16 και 17 ετών στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ενηλίκων σε περιπτώσεις σοβαρών αξιόποινων πράξεων. Ιδιαίτερη συνάφεια στο πλαίσιο της δικαιοσύνης ανηλίκων παρουσιάζουν επίσης και άλλες γενικές παρατηρήσεις, όπως π.χ. σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης (το οποίο συνδέεται με το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής στο πλαίσιο διαδικασιών απονομής της δικαιοσύνης) και την προστασία από κάθε μορφή βίας⁵¹⁶.

11.1.1. Ουσιαστική συμμετοχή

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει ανάλογες εγγυήσεις με αυτές του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος δίκαιης, δημόσιας εκδίκασης της υπόθεσης εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, του δικαιώματος νομικής εκπροσώπησης και του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής. Η πρόταση οδηγίας σχετικά με τις οικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών περιλαμβάνει το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής, καθώς και το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης⁵¹⁷.

516 ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2009), Γενική Παρατήρηση Αριθ. 12 (2009): *Το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού*, CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009· ΗΕ, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (2011), Γενική Παρατήρηση Αριθ. 13 (2011) -*Το δικαίωμα του παιδιού να είναι απαλλαγμένο από κάθε μορφή βίας*, CRC/C/GC/13, 18 Απριλίου 2011.

517 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Πρόταση οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις οικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, COM(2013) 822 τελικό, Βρυξέλλες, 27 Νοεμβρίου 2013.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το ΕΔΔΑ έχει θεσπίσει ειδικές απαιτήσεις βάσει του Άρθρου 6 για τη διασφάλιση της ουσιαστικής συμμετοχής των παιδιών σε ποινικές διαδικασίες. Κατά γενικό κανόνα, οι διαδικασίες θα πρέπει να λαμβάνουν δεόντως υπόψη την ηλικία του παιδιού, τον βαθμό ωριμότητας και τη συναισθηματική του ανάπτυξη⁵¹⁸. Απτά παραδείγματα απαιτήσεων «ουσιαστικής συμμετοχής» αποτελούν, μεταξύ άλλων, η παρουσία του παιδιού κατά τη διάρκεια των ακροάσεων, η διεξαγωγή ακροαματικών διαδικασιών κλεισμένων των θυρών, η περιορισμένη δημοσιότητα, η διασφάλιση ότι το παιδί κατανοεί όσα διακυβεύονται και ο περιορισμός των διατυπώσεων στο πλαίσιο των συνεδριάσεων του δικαστηρίου. Μέχρι στιγμής το ΕΔΔΑ δεν έχει αποφανθεί ότι ο καθορισμός του κατώτατου ορίου ηλικίας ποινικής ευθύνης πολύ χαμηλά συνιστά αφ' εαυτού παραβίαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Κατά την εκτίμηση της δυνατότητας του παιδιού να συμμετέχει ουσιαστικά στις σχετικές διαδικασίες σε εθνικό επίπεδο, το ΕΔΔΑ εξετάζει τις συγκεκριμένες περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁵¹⁹ αφορά τη δολοφονία ενός δίχρονου παιδιού από δύο δεκάχρονα, τα οποία δικάστηκαν στο πλαίσιο δημόσιας δίκης, ενώ το θέμα έτυχε ευρείας κάλυψης από τα μέσα ενημέρωσης. Η δικαστική διαδικασία τροποποιήθηκε εν μέρει, υπό την έννοια ότι διεξήχθησαν βραχύτερες συνεδριάσεις, οι γονείς του προσφεύγοντος τοποθετήθηκαν κοντά του, υπήρχε διαθέσιμος χώρος παιχνιδιού κατά τη διάρκεια των διακοπών των συνεδριάσεων κ.λπ. Εντούτοις, ο προσφεύγων και ο συγκατηγορούμενός του δικάστηκαν σαν ενήλικες και διατηρήθηκαν οι περισσότερες αυστηρές διατυπώσεις που προβλέπονται στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να συμμετάσχει ουσιαστικά στη διαδικασία λόγω του δημόσιου χαρακτήρα των συνεδριάσεων, σε συνδυασμό με την ευρεία κάλυψη της υπόθεσης από τα μέσα ενημέρωσης και την περιορισμένη ικανότητά του να δίδει εντολές στους δικηγόρους του και επαρκείς καταθέσεις. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

518 ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999, σκέψη 61.

519 ΕΔΔΑ, *Τ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999.

Η αναγνώριση του δικαιώματος ουσιαστικής συμμετοχής βρίσκεται επίσης στον πυρήνα των κατευθυντήριων γραμμών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη για τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένης της δικαιοσύνης ανηλίκων, πρέπει να είναι «προσβάσιμη, κατάλληλη για τη συγκεκριμένη ηλικία, γρήγορη, επιμελής[ς], προσαρμοσμένη και επικεντρωμένη στις ανάγκες και τα δικαιώματα του παιδιού, σεβόμενη τα δικαιώματά του, και κυρίως το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία και κατανόησής της, το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, καθώς και το δικαίωμα στην ακεραιότητα και την αξιοπρέπεια»⁵²⁰. Οι κατευθυντήριες γραμμές παρέχουν ειδική καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο μεταχείρισης των παιδιών στο πλαίσιο διαδικασιών της δικαιοσύνης ανηλίκων ή άλλων διαδικασιών απονομής δικαιοσύνης. Τα παιδιά θα πρέπει να έχουν πρόσβαση στο δικαστήριο και στη δικαστική διαδικασία, και θα πρέπει να διασφαλίζονται τα δικαιώματα νομικής συνδρομής και αντιπροσώπευσης καθώς και ακρόασης και έκφρασης των απόψεών τους· η αδικαιολόγητη καθυστέρηση θα πρέπει να αποφεύγεται, οι διαδικασίες θα πρέπει να οργανώνονται με φιλικό προς τα παιδιά τρόπο (ως προς το περιβάλλον και τη γλώσσα) και θα πρέπει να προβλέπονται ειδικές εγγυήσεις όσον αφορά την κατάθεση/υποβολή αποδεικτικών στοιχείων εκ μέρους των παιδιών⁵²¹.

11.1.2. Πρόσβαση σε δικηγόρο

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία για την Πρόσβαση σε Δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)⁵²² — η οποία πρέπει να τεθεί σε εφαρμογή έως τις 27 Νοεμβρίου 2016— περιλαμβάνει άμεσες αναφορές στα παιδιά στις Αιτιολογικές σκέψεις 52 και 55 του προοιμίου της, καθώς και στο Άρθρο 5 παράγραφοι 2–4. Σύμφωνα με την Αιτιολογική σκέψη 55 και το Άρθρο 5 παράγραφος 2, εάν ένα παιδί στερείται της ελευθερίας του, ο ασκών τη γονική μέριμνα θα πρέπει να ενημερώνεται και να του παρέχονται οι σχετικοί λόγοι, εκτός εάν τούτο αντιβαίνει στο βέλτιστο συμφέρον του παιδιού. Στην περίπτωση αυτή, θα πρέπει να

520 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010, παράγραφος ΙΙ. γ.

521 *Αυτόθι*, ενότητα Δ.

522 Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ 2013 L 294/1.

ενημερώνεται κάποιος άλλος ενδεδειγμένος ενήλικας. Σύμφωνα με το Άρθρο 2, η οδηγία εφαρμόζεται από τη στιγμή που οι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι λαμβάνουν γνώση ότι θεωρούνται ύποπτοι ή κατηγορούνται για την τέλεση αξιόποινης πράξης, μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας με την έκδοση οριστικής απαλλακτικής ή καταδικαστικής απόφασης. Επίσης, το Άρθρο 3 παράγραφος 3 ορίζει ότι η πρόσβαση σε δικηγόρο περιλαμβάνει το δικαίωμα των υπόπτων/κατηγορουμένων για κατ' ιδίαν συνάντηση και επικοινωνία με τον δικηγόρο, μεταξύ άλλων πριν από την πρώτη ανάκριση, την παρουσία και συμμετοχή του δικηγόρου κατά την εξέταση και την παράσταση του δικηγόρου σε διάφορες ερευνητικές πράξεις ή άλλες πράξεις συλλογής αποδεικτικών στοιχείων.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι η πρόσβαση σε δικηγόρο συγκαταλέγεται μεταξύ των θεμελιωδών στοιχείων του δικαιώματος δίκαιης δίκης⁵²³. Τα πρόσωπα που κατηγορούνται για ποινικό αδίκημα έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο από τα πρώτα στάδια μίας αστυνομικής έρευνας. Το συγκεκριμένο δικαίωμα μπορεί να περιορίζεται σε εξαιρετικές περιστάσεις, υπό την προϋπόθεση ότι ο εν λόγω περιορισμός δεν προκαλεί αδικαιολόγητη βλάβη στα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι τούτο μπορεί να συμβεί όταν δηλώσεις του κατηγορουμένου που γίνονται χωρίς τη βοήθεια δικηγόρου χρησιμοποιούνται για να θεμελιώσουν την καταδίκη του⁵²⁴. Ο έλεγχος του ΕΔΔΑ σχετικά με το κατά πόσον ο προσφεύγων είχε ουσιαστική πρόσβαση σε δικηγόρο είναι αυστηρότερος σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά⁵²⁵.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Panovits κατά Κύπρου*⁵²⁶ αφορά έναν 17χρονο σε βάρος του οποίου ασκήθηκε δίωξη για ανθρωποκτονία και ληστεία. Ο 17χρονος προσήχθη στο αστυνομικό τμήμα συνοδευόμενος από τον πατέρα του. Στη συνέχεια συνελήφθη και οδηγήθηκε σε άλλο γραφείο για ανάκριση, χωρίς την παρουσία του πατέρα του ή δικηγόρου. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισης του προσφεύγοντος, ο πατέρας του ενημερώθηκε για το δικαίωμα του προσφεύγοντος να επικοινωνήσει με δικηγόρο. Αρκετά λεπτά αργότερα, ο πατέρας πληροφορήθηκε ότι ο γιος του είχε στο μεταξύ ομολογήσει ότι διέπραξε το έγκλημα. Το ΕΔΔΑ έκρινε

523 ΕΔΔΑ, *Salduz κατά Τουρκίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008, σκέψη 51.

524 *Αυτόθι*, σκέψη 62.

525 *Αυτόθι*, σκέψη 60.

526 ΕΔΔΑ, *Panovits κατά Κύπρου*, Αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008.

ότι, δεδομένης της ηλικίας του, ο προσφεύγων δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι γνώριζε το δικαίωμά του σε νομική εκπροσώπηση πριν προβεί σε οποιαδήποτε κατάθεση. Ήταν επίσης αδύνατον να εκτιμήσει λογικά τις συνέπειες των ανακριτικών διαδικασιών χωρίς συμβουλή δικηγόρου στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών σχετικά με τη διάπραξη ανθρωποκτονίας. Μολονότι οι αρχές φαίνεται ότι εξέφρασαν επανειλημμένως την προθυμία τους να επιτρέψουν στον προσφεύγοντα να επιδιώξει βοήθεια δικηγόρου, εάν αυτός το ζητούσε, δεν τον ενημέρωσαν για το δικαίωμά του να ζητήσει να του παρασχεθεί δωρεάν δικηγόρος, εάν υπήρχε ανάγκη. Δεν υπήρχαν στοιχεία βάσει των οποίων να προκύπτει ότι ο προσφεύγων ή ο πατέρας του αρνήθηκαν κατά τρόπο ρητό και σαφή το δικαίωμα του προσφεύγοντος σε νομική εκπροσώπηση. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) σε συνδυασμό με το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

11.2. Δικαιώματα ανήλικων παραβατών όσον αφορά την κράτηση

Κύρια σημεία

- Τα παιδιά μπορεί να στερούνται της ελευθερίας τους μόνο ως έσχατο μέτρο και για τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια.
- Σε περίπτωση που τεθούν υπό κράτηση, τα παιδιά πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά τρόπο που ανταποκρίνεται στην ηλικία τους και με σεβασμό στην αξιοπρέπεια τους.
- Τα παιδιά δεν θα πρέπει να κρατούνται μαζί με ενήλικες.

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία. Η στέρηση της ελευθερίας συνιστά επομένως εξαίρεση και περιλαμβάνει κάθε μορφή τοποθέτησης σε χώρο κράτησης με απόφαση δικαστικής ή διοικητικής αρχής, από τον οποίο ο ανήλικος δεν επιτρέπεται να φύγει κατά βούληση⁵²⁷. Δεδομένης της σπουδαιότητας της διασφάλισης των δικαιωμάτων του παιδιού, συμπεριλαμβανομένου

527 Κανόνας 21.5 του Συμβουλίου της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών, Σύσταση CM/Rec(2008)11 σχετικά με τους ευρωπαϊκούς κανόνες που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα, 5 Νοεμβρίου 2008.

του υπέρτατου συμφέροντός του, οι καταστάσεις στέρησης της ελευθερίας που αφορούν παιδιά θα πρέπει να εξετάζονται υπό το συγκεκριμένο πρίσμα.

Παρότι κράτηση επέρχεται σε διάφορες περιπτώσεις, η παρούσα ενότητα εστιάζει στα παιδιά που έρχονται σε επαφή με την ποινική δικαιοσύνη.

Οι διεθνείς νομικές πράξεις επιβεβαιώνουν καθολικά ότι η κράτηση πρέπει να αποτελεί έσχατο μέτρο. Τούτο σημαίνει ότι οι κρατικές αρχές που έρχονται αντιμέτωπες με το ζήτημα της θέσης υπό κράτηση ενός παιδιού θα πρέπει αρχικά να εξετάζουν επαρκώς εναλλακτικές επιλογές με γνώμονα την προστασία του συμφέροντος του παιδιού και την επανένταξή του στην κοινωνία (Άρθρο 40 παράγραφος 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού). Οι εν λόγω εναλλακτικές μπορούν να περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, «την επιμέλεια, την καθοδήγηση και την επιτήρηση, τους συμβούλους, τη δοκιμασία, την τοποθέτηση σε οικογένεια, τα προγράμματα γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης» (Άρθρο 40 παράγραφος 4) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού). Το ενδεχόμενο κράτησης θα πρέπει να εξετάζεται μόνο όταν δεν είναι δυνατή η προσφυγή σε εναλλακτικά μέτρα. Επιπλέον, η κράτηση θα πρέπει να διατάσσεται μόνο για τη μικρότερη δυνατή χρονική διάρκεια και υπό κατάλληλες ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις. Λόγω της ηλικίας και της ευάλωτης θέσης τους, τα παιδιά απολαμβάνουν ειδικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων όταν τίθενται υπό κράτηση.

11.2.1. Μορφές κράτησης (ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις)

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το ισχύον νομικό πλαίσιο για τις διαδικασίες της ποινικής δικαιοσύνης δεν περιλαμβάνει δεσμευτικές πράξεις σχετικά με την κράτηση παιδιών.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το Άρθρο 5 της ΕΣΔΑ ορίζει ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία. Η κράτηση συνιστά εξαίρεση που πρέπει να προβλέπεται από την οικεία νομοθεσία και δεν πρέπει να είναι αυθαίρετη. Επιπλέον, η κράτηση πρέπει να αιτιολογείται βάσει μίας εκ των έξι εξαντλητικών περιπτώσεων που παρατίθενται στο Άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχεία α) έως στ). Η κράτηση παιδιών που έρχονται σε επαφή με την ποινική δικαιοσύνη δύναται ειδικότερα να αιτιολογηθεί βάσει των στοιχείων α): κράτηση κατόπιν καταδίκης υπό αρμοδίου δικαστηρίου, γ): προσωρινή κράτηση ή δ): κράτηση

για την επιτήρηση της ανατροφής του. Οι δύο τελευταίες περιπτώσεις αναλύονται ακολούθως, καθώς γεννούν ειδικές υποχρεώσεις για τις κρατικές αρχές.

Προσωρινή κράτηση

Με τον όρο «προσωρινή κράτηση» νοούνται καταστάσεις κατά τις οποίες ένα πρόσωπο τίθεται υπό κράτηση από την αστυνομία ως ύποπτος τέλεσης ποινικού αδικήματος ή προφυλακίζεται. Η προσωρινή κράτηση αρχίζει από τη στιγμή που το πρόσωπο τίθεται υπό κράτηση και τελειώνει με την έκδοση απόφασης επί της ουσίας της υπόθεσης από πρωτοβάθμιο δικαστήριο⁵²⁸. Μολονότι τα παιδιά απολαύουν των ίδιων εγγυήσεων με τους ενήλικες, το ΕΔΔΑ έχει θεσπίσει αρκετές πρόσθετες αρχές προκειμένου να ενισχύσει τη θέση των παιδιών στο πλαίσιο της εθνικής ποινικής διαδικασίας.

Η γενική ερμηνεία που έχει δώσει το ΕΔΔΑ στο Άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο γ) και το Άρθρο 5 παράγραφος 3 είναι ότι επιβάλλουν τη θέση ενός προσώπου υπό προσωρινή κράτηση μόνο εφόσον υφίσταται εύλογη υπόνοια ότι το εν λόγω πρόσωπο διέπραξε ποινικό αδίκημα. Επίσης, η προσωρινή κράτηση δεν πρέπει να υπερβαίνει μια εύλογη χρονική περίοδο και θα πρέπει να επανεξετάζεται σε εύλογα χρονικά διαστήματα. Όσο μεγαλύτερη είναι η περίοδος κράτησης, τόσο ισχυρότεροι πρέπει να είναι οι λόγοι που επικαλούνται οι αρχές για την αιτιολόγησή της. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, τα πρόσωπα στα οποία έχουν απαγγελθεί κατηγορίες για κάποιο αδίκημα πρέπει πάντα να αποφυλακίζονται ενώ εκκρεμεί η δίκη τους, εκτός αν το κράτος μπορεί να αποδείξει ότι υφίστανται «σχετικοί και επαρκείς» λόγοι που δικαιολογούν τη συνέχιση της κράτησής τους⁵²⁹.

Το ΕΔΔΑ ανέπτυξε τέσσερις βασικούς αποδεκτούς λόγους για την απόρριψη του αιτήματος απόλυσης με εγγύηση του κρατουμένου σε περιπτώσεις προσωρινής κράτησης: τον κίνδυνο διαφυγής, τον κίνδυνο παρεμπόδισης της απονομής της δικαιοσύνης, τον κίνδυνο διάπραξης άλλων αδικημάτων ή τον κίνδυνο διατάραξης της δημόσιας τάξης. Επιπλέον, η συνέχιση της προσωρινής κράτησης θα πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία και το κράτος πρέπει να εξετάζει όλα τα περιστατικά που συνηγορούν υπέρ ή κατά της ύπαρξης

528 ΕΔΔΑ, *Idalov κατά Ρωσίας* Αριθ. 5826/03, 22 Μαΐου 2012, σκέψη 112.

529 ΕΔΔΑ, *Smirnova κατά Ρωσίας*, Αριθ. 46133/99 και 48183/99, 24 Ιουλίου 2003, σκέψη 58.

πραγματικής ανάγκης δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογεί τη συνέχιση της στέρησης της ελευθερίας⁵³⁰.

Σε περιπτώσεις που αφορούν παιδιά, το ΕΔΔΑ ορίζει ότι οι κρατικές αρχές θα πρέπει να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στην ηλικία του παιδιού κατά τη στάθμιση των σχετικών επιχειρημάτων υπέρ και κατά της προσωρινής κράτησης· η τελευταία θα πρέπει να εφαρμόζεται ως έσχατο μέτρο της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας⁵³¹. Τούτο συνεπάγεται ότι οι αρχές θα πρέπει να εξετάζουν εναλλακτικές λύσεις αντί της προσωρινής κράτησης⁵³². Επιπλέον, οι κρατικές αρχές θα πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια για την εκδίκαση των υποθέσεων παιδιών εντός λογικής προθεσμίας⁵³³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Nart κατά Τουρκίας*⁵³⁴, ο 17χρονος προσφεύγων συνελήφθη ως ύποπτος συμμετοχής σε ληστεία σε παντοπωλείο και τέθηκε υπό προσωρινή κράτηση, σε φυλακή ενηλίκων, για 48 ημέρες. Αναφερόμενο ιδίως στο γεγονός ότι ο προσφεύγων ήταν παιδί, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι «η προσωρινή κράτηση ανηλίκων δεν θα πρέπει να αποτελεί παρά έσχατο μέτρο και να είναι της μικρότερης δυνατής χρονικής διάρκειας και, εφόσον η κράτηση είναι απολύτως αναγκαία, οι ανήλικοι θα πρέπει να κρατούνται χωριστά από τους ενήλικες»⁵³⁵. Στην προκειμένη περίπτωση, οι αρχές επιχείρησαν να δικαιολογήσουν την προσωρινή κράτηση επί τη βάση των «υφιστάμενων αποδεικτικών στοιχείων», ωστόσο το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο λόγος αυτός δεν αρκούσε αφ' εαυτού για να δικαιολογήσει τη διάρκεια της κράτησης του προσφεύγοντος. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στοιχειοθετείτο παραβίαση του Άρθρου 5 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ.

530 *Αυτόθι*, σκέψεις 58-59· ΕΔΔΑ, *Ladent κατά Πολωνίας*, Αριθ. 11036/03, 18 Μαρτίου 2008, σκέψη 55.

531 ΕΔΔΑ, *Korneykova κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 39884/05, 19 Ιανουαρίου 2012, σκέψεις 43-44. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Selçuk κατά Τουρκίας*, Αριθ. 21768/02, 10 Ιανουαρίου 2006, σκέψεις 35-36· ΕΔΔΑ, *J.M. κατά Δανίας*, Αριθ. 34421/09, 13 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 63.

532 ΕΔΔΑ, *Dinç και Çakır κατά Τουρκίας*, Αριθ. 66066/09, 9 Ιουλίου 2013, σκέψη 63 (διατίθεται στα γαλλικά)· ΕΔΔΑ, *Güvenç κατά Τουρκίας*, Αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009, σκέψη 108.

533 ΕΔΔΑ, *Kuptsov και Kuptsova κατά Ρωσίας*, Αριθ. 6110/03, 3 Μαρτίου 2011, σκέψη 91.

534 ΕΔΔΑ, *Nart κατά Τουρκίας*, Αριθ. 20817/04, 6 Μαΐου 2008.

535 *Αυτόθι*, σκέψη 31.

Κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής

Η εν λόγω μορφή κράτησης διατάσσεται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες το παιδί χρήζει ιδιαίτερης επιτήρησης της ανατροφής του, λόγω διαταραγμένης προσωπικότητας και βίαιης συμπεριφοράς. Το Άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ αφορά πρωτίστως μορφές κράτησης εκτός του πεδίου του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Bouamar κατά Βελγίου*⁵³⁶ αφορά τη θέση ενός παιδιού υπό προσωρινή κράτηση εννέα φορές για διαστήματα 15 ημερών περίπου. Ο προσφεύγων ήταν ένας έφηβος που θεωρείτο ότι είχε διαταραγμένη προσωπικότητα και βίαιη συμπεριφορά. Η βελγική κυβέρνηση ανέφερε ότι είχε τεθεί υπό προσωρινή κράτηση για την επιτήρηση της ανατροφής του. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι η θέση υπό προσωρινή κράτηση δεν αντίκειται αφ' εαυτής στο Άρθρο 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ), υπό την προϋπόθεση ότι οι αρχές επιδιώκουν πράγματι την επιτήρηση της ανατροφής του ανηλίκου. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στην περίπτωση του προσφεύγοντος οι αρχές δεν απέδειξαν ότι είχαν την πρόθεση ή τη δυνατότητα τοποθέτησής του σε ίδρυμα όπου θα ήταν δυνατή η επιτήρηση της ανατροφής του. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στοιχειοθετείτο παραβίαση του Άρθρου 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *D.G. κατά Ιρλανδίας*⁵³⁷ αφορά την τοποθέτηση ενός βίαιου παιδιού σε κέντρο κράτησης. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η έννοια της «επιτήρησης της ανατροφής» δεν θα πρέπει να εξισώνεται αυστηρά με τη διδασκαλία σε σχολικό περιβάλλον. Η επιτήρηση της ανατροφής περιλαμβάνει πολλές πτυχές της άσκησης των δικαιωμάτων γονικής μέριμνας από την τοπική αρχή προς όφελος και για την προστασία του ενδιαφερόμενου προσώπου. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εθνικές αρχές επιτρέπεται να τοποθετούν ανηλίκους σε εγκαταστάσεις κράτησης σε προσωρινή βάση μέχρι την εξεύρεση κατάλληλου καταλύματος, υπό την προϋπόθεση ότι τούτο λαμβάνει χώρα εντός βραχείας προθεσμίας. Στην περίπτωση του προσφεύγοντος η υποχρέωση βραχείας προθεσμίας δεν πληρούνταν, καθώς τοποθετήθηκε σε κατάλληλο κατάλυμα πάνω από έξι μήνες μετά την αποφυλάκισή του. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 5 παράγραφος 1 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

536 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, Αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

537 ΕΔΔΑ, *D.G. κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002.

Προσφυγή κατά της κράτησης, βραχεία προθεσμία εξέτασης και πρόσβαση σε δικηγόρο

Το ΕΔΔΑ απαιτεί από τις εθνικές αρχές να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια σε περιπτώσεις που αφορούν παιδιά υπό κράτηση. Επιπλέον των εγγυήσεων που αναφέρονται ανωτέρω, οι κρατικές αρχές οφείλουν να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου προκειμένου να προσβάλλουν τη νομιμότητα της κράτησης εντός εύλογου χρονικού διαστήματος και ότι έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο κατά τη διάρκεια της διαδικασίας για την έκδοση απόφασης περί της νομιμότητας της κράτησής τους. Επιπλέον, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να εκδώσουν απόφαση επί της ως άνω προσφυγής εντός βραχείας προθεσμίας. Το ΕΔΔΑ εξάγει τις εν λόγω διαδικαστικές εγγυήσεις από το κείμενο του Άρθρου 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bouamar κατά Βελγίου*⁵³⁸, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 5 παράγραφος 4 επειδή: η ακροαματική διαδικασία για την έκδοση απόφασης περί της κράτησης του προσφεύγοντος διεξήχθη χωρίς την παρουσία των δικηγόρων του· η απόφαση δεν εκδόθηκε εντός βραχείας προθεσμίας· δεν εκδόθηκε ουσιαστική απόφαση επί του «νομίμου της κρατήσεως», καθώς τα εθνικά δικαστήρια απέρριψαν τις προσφυγές του προσφεύγοντος ως άνευ αντικειμένου.

11.2.2. Συνθήκες κράτησης

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο Χάρτης τυγχάνει εφαρμογής μόνον εντός του πεδίου του ενωσιακού δικαίου, η διάταξη αυτή πρέπει να συνδεθεί με άλλη νομική πράξη της ΕΕ που σχετίζεται με την κράτηση προκειμένου να καταστεί δεσμευτική για τα κράτη μέλη. Μέχρι στιγμής, δεν έχουν παραπεμφθεί ενώπιον του ΔΕΕ υποθέσεις σχετικά με το Άρθρο 4 του Χάρτη.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κράτηση παιδιών μαζί με ενήλικες μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση του Άρθρου 3⁵³⁹ ή του Άρθρου 5 της ΕΣΔΑ⁵⁴⁰. Επιπλέον, η έλλειψη επαρκούς ιατρικής περίθαλψης σε περιπτώσεις

538 ΕΔΔΑ, *Bouamar κατά Βελγίου*, Αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988.

539 ΕΔΔΑ, *Günev κατά Τουρκίας*, Αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009.

540 ΕΔΔΑ, *Nart κατά Τουρκίας*, Αριθ. 20817/04, 6 Μαΐου 2008.

κράτησης θα μπορούσε να εγείρει ζητήματα στη βάση του Άρθρου 3⁵⁴¹. Άλλες πτυχές που μπορεί πιθανώς να εγείρουν ζητήματα στη βάση του Άρθρου 3 είναι, μεταξύ άλλων, ο διαθέσιμος χώρος των κελιών, ο φωτισμός και οι ψυχαγωγικές δραστηριότητες⁵⁴². Κατά την αξιολόγηση της συμμόρφωσης των συνθηκών κράτησης με τα πρότυπα του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ βασίζεται συχνά στα πρότυπα που θέσπισε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ), η οποία παρακολουθεί τις συνθήκες των σωφρονιστικών ιδρυμάτων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, πραγματοποιώντας επιτόπιες επισκέψεις στα κράτη μέλη του ΣΤΕ⁵⁴³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Günces κατά Τουρκίας*⁵⁴⁴, ένα δεκαπεντάχρονο αγόρι συνελήφθη ως ύποπτος για συμμετοχή στο Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (ΡΚΚ) και τέθηκε υπό κράτηση από το δικαστήριο κρατικής ασφάλειας (State Security Court) σε φυλακή ενηλίκων για πέντε έτη. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι η κράτησή του αντίκειται στους κανονισμούς και τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει η Τουρκία δυνάμει διεθνών συνθηκών, συμπεριλαμβανομένου μεταξύ άλλων του Άρθρου 37 στοιχείο γ) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο προβλέπει ότι τα παιδιά κρατούνται χωριστά από τους ενήλικες. Το Δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι ο προσφεύγων άρχισε να παρουσιάζει ψυχολογικά προβλήματα στη φυλακή, με αποτέλεσμα να προβεί επανειλημμένα σε απόπειρες αυτοκτονίας. Επιπλέον, οι αρχές δεν παρείχαν στον προσφεύγοντα επαρκή ιατρική περίθαλψη. Κατά συνέπεια, λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία του προσφεύγοντος, τη διάρκεια της κράτησής του σε σωφρονιστικό κατάστημα μαζί με ενήλικες, την μη παροχή από μέρους των αρχών επαρκούς ιατρικής περίθαλψης για τα ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετώπιζε και τη μη λήψη μέτρων για την αποτροπή των επανειλημμένων αποπειρών αυτοκτονίας, το ΕΔΔΑ δεν είχε καμία αμφιβολία ότι ο προσφεύγων έτυχε απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης. Βάσει των ανωτέρω, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

541 ΕΔΔΑ, *Günces κατά Τουρκίας*, Αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009· ΕΔΔΑ, *Blokhin κατά Ρωσίας*, Αριθ. 47152/06, 14 Νοεμβρίου 2013 (παραπέμφθηκε στο τμήμα μειζονος συνθέσεως στις 24 Μαρτίου 2014).

542 ΕΔΔΑ, *Kuptsov και Kuptsova κατά Ρωσίας*, Αριθ. 6110/03, 3 Μαρτίου 2011, σκέψη 70.

543 Βλ., π.χ., ΕΔΔΑ, *Günces κατά Τουρκίας*, Αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009.

544 *Αυτόθι*.

Η ΕΕΚΔ έχει ερμηνεύσει παγίως το Άρθρο 17 του ΕΚΧ υπό το πρίσμα ότι τα παιδιά που τίθενται υπό κράτηση ή φυλάκιση πρέπει να χωρίζονται από τους ενήλικες.

Οι ευρωπαϊκοί κανόνες του ΣΤΕ που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα παρέχουν λεπτομερή καθοδήγηση σχετικά με τις συνθήκες κράτησης. Ορίζουν επίσης ότι οι ανήλικοι δεν πρέπει να κρατούνται σε χώρους κράτησης ενηλίκων, αλλά σε χώρους ειδικά διαμορφωμένους για αυτούς⁵⁴⁵.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού περιέχει χωριστή διάταξη σχετικά με τη στέρηση της ελευθερίας των παιδιών, βάσει της οποίας τα παιδιά πρέπει να χωρίζονται από τους ενήλικες, εκτός εάν τούτο αντιβαίνει στο συμφέρον του παιδιού (Άρθρο 37 στοιχείο γ) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού). Το εν λόγω άρθρο ορίζει επίσης ότι τα παιδιά έχουν, κατ' αρχήν, το δικαίωμα να διατηρήσουν την επαφή με την οικογένειά τους δι' αλληλογραφίας ή με επισκέψεις.

11.2.3. Προστασία από κακοποίηση και κακομεταχείριση

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έχει κατ' επανάληψη αποφανθεί ότι οι εθνικές αρχές είναι υπεύθυνες για την προστασία των προσώπων που τελούν υπό κράτηση από τον θάνατο, την κακοποίηση και την κακομεταχείριση από τους υπόλοιπους κρατούμενους ή τις ίδιες τις αρχές. Οι σχετικές υποχρεώσεις των κρατών είναι ιδιαίτερα ισχυρές, καθώς οι κρατούμενοι τελούν υπό τη μέριμνα και τον έλεγχο του κράτους⁵⁴⁶. Πέραν της λήψης εύλογων μέτρων για την προστασία των κρατούμενων, οι κρατικές αρχές οφείλουν επίσης να προβαίνουν στην αποτελεσματική διερεύνηση βάσιμων ισχυρισμών για κακομεταχείριση ή απώλεια ζωής.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Çoşelav κατά Τουρκίας* αφορά την αυτοκτονία ενός έφηβου κρατουμένου⁵⁴⁷, ο οποίος είχε ήδη αποπειραθεί να

545 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2008), Σύσταση CM/Rec(2008)11 σχετικά με τους ευρωπαϊκούς κανόνες που αφορούν ανήλικους παραβάτες οι οποίοι υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα, 5 Νοεμβρίου 2008, Κανόνας 59.1.

546 ΕΔΔΑ, *Angelova κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 38361/97, 13 Ιουνίου 2002· ΕΔΔΑ, *H.Y. και Hü.Y. κατά Τουρκίας*, Αριθ. 40262/98, 6 Οκτωβρίου 2005.

547 ΕΔΔΑ, *Çoşelav κατά Τουρκίας*, Αριθ. 1413/07, 9 Οκτωβρίου 2012.

αυτοκτονήσει στο παρελθόν κατ' επανάληψη. Μετά τις εν λόγω απόπειρες αυτοκτονίας, οι αρχές τον μετέφεραν από την πτέρυγα ανηλίκων στην οποία κρατούνταν σε κέντρο κράτησης ενηλίκων. Αφού αρχικά διαπίστωσε ότι οι αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν την ύπαρξη πραγματικού και άμεσου κινδύνου για τη ζωή του γιου των προσφευγόντων, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι οι αρχές δεν έλαβαν εύλογα μέτρα για την πρόληψη του κινδύνου αυτοκτονίας. Το ΕΔΔΑ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ηλικία του θανόντος και στο γεγονός ότι κρατούνταν μαζί με ενήλικες. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του ουσιαστικού σκέλους του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ. Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι υπήρξε παραβίαση του δικονομικού σκέλους του Άρθρου 2 λόγω της μη αποτελεσματικής διερεύνησης του θανάτου του γιου των προσφευγόντων από τις αρχές. Μεταξύ των λόγων προς στήριξη των ανωτέρω διαπιστώσεων περιλαμβάνονται: η μη άμεση ενημέρωση των προσφευγόντων από τις αρχές σχετικά με τον θάνατο του γιου τους, η μη εξέταση από την εισαγγελική αρχή των εικαζόμενων παραλείψεων για την αποτροπή της αυτοκτονίας και η υπέρμετρη διάρκεια της σχετικής διοικητικής διαδικασίας.

11.3. Προστασία των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων

Κύριο σημείο

- Τα παιδιά θύματα και μάρτυρες έχουν δικαίωμα στην προστασία από περαιτέρω θυματοποίηση, στην ανάρρωση και επανένταξη και στην ουσιαστική συμμετοχή στο πλαίσιο ποινικών και εναλλακτικών διαδικασιών.

Βάσει του **δικαίου τόσο της ΕΕ όσο και του ΣτΕ**, η θέση των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων έχει αναγνωρισθεί.

Στο πλαίσιο του **δικαίου της ΕΕ**, η Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων (2012/29/ΕΕ)⁵⁴⁸ αναγνωρίζει ρητά τη θέση των παιδιών θυμάτων.

⁵⁴⁸ Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας, ΕΕ 2012 L 315/55.

Σύμφωνα με την οδηγία, όταν το θύμα είναι παιδί, πρωταρχικό κριτήριο είναι το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού το οποίο πρέπει να αξιολογείται σε εξατομικευμένη βάση. Επιπλέον, πρέπει να υιοθετείται προσέγγιση με ευαισθησία προς το παιδί, γεγονός που σημαίνει ότι πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη η ηλικία, ο βαθμός ωριμότητας, οι απόψεις, οι ανάγκες και οι ανησυχίες του παιδιού. Επίσης, στόχος της οδηγίας είναι να εξασφαλίσει ότι το παιδί και ο ασκών τη γονική ευθύνη (ή άλλος νόμιμος εκπρόσωπός του) ενημερώνονται για τυχόν μέτρα ή δικαιώματα που αφορούν συγκεκριμένα το παιδί (Άρθρο 1 παράγραφος 2). Τα παιδιά θύματα έχουν επίσης το δικαίωμα ακρόασης κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, τα δε κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνούν ώστε τα θύματα να μπορούν να προσκομίζουν αποδεικτικά στοιχεία. Η ηλικία και η ωριμότητα του παιδιού πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη (Άρθρο 10 παράγραφος 1). Επιπλέον, η οδηγία αποσκοπεί στην προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ταυτότητας των παιδιών θυμάτων κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, μεταξύ άλλων, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος δευτερογενούς θυματοποίησης (Άρθρο 21 παράγραφος 1, βλ. επίσης Άρθρο 26). Επιπροσθέτως, η οδηγία θεσπίζει ειδική διάταξη σχετικά με το δικαίωμα προστασίας των παιδιών θυμάτων κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας (Άρθρο 24), η οποία πραγματεύεται την οπτικοακουστική καταγραφή των εξετάσεων των παιδιών θυμάτων και τη χρήση τους ως αποδεικτικών στοιχείων κατά την ποινική διαδικασία, τον διορισμό ειδικών εκπροσώπων και το δικαίωμα νομικού εκπροσώπου, ο οποίος ενεργεί εξ ονόματος του παιδιού, εάν υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ του παιδιού θύματος και των δικαιούχων της γονικής μέριμνας. Η οδηγία περιλαμβάνει ακόμη διάφορες διατάξεις για την προστασία των θυμάτων γενικότερα, όπως η πρόσβαση σε υπηρεσίες υποστήριξης θυμάτων. Σε περιπτώσεις παιδιών ή άλλων ευάλωτων ομάδων, θα πρέπει να παρέχονται υπηρεσίες ειδικής υποστήριξης (βλ. Παράγραφο 38 του ψηφίσματος που συνοδεύει την οδηγία)⁵⁴⁹.

Προτού αντικατασταθεί από την Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων, η Απόφαση-πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες κάλυπτε, μεταξύ άλλων, τη συμμετοχή των θυμάτων, τα δικαιώματα και τη δίκαιη μεταχείρισή τους. Αναγνώριζε την ειδική κατάσταση των ευάλωτων θυμάτων, παρότι δεν γινόταν ρητή αναφορά στα παιδιά. Δυνάμει της εν λόγω απόφασης-πλαισίου, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα παιδιά μπορούν να χαρακτηρίζονται ως ευάλωτα, λαμβανομένων υπόψη της ηλικίας τους και των εγκλημάτων των οποίων θεωρούν ότι υπήρξαν θύματα. Συνεπώς, τούτο

549 Βλ. FRA (2014b), σ. 36.

τους παρέχει το δικαίωμα πρόσβασης σε ειδικά μέτρα προστασίας, όπως η κατάθεση εκτός διαδικασίας στο ακροατήριο, και μάλιστα πριν από την έναρξή της⁵⁵⁰. Το ΔΕΕ έχει επίσης αποφανθεί ότι όλα τα μέτρα που λαμβάνονται για την προστασία των θυμάτων πρέπει να σχεδιάζονται κατά τρόπο ώστε να εξασφαλιζεται δίκαιη δίκη για τον κατηγορούμενο. Με άλλα λόγια, η προστασία των θυμάτων και των μαρτύρων δεν μπορεί να θίγει το δικαίωμα του κατηγορουμένου για δίκαιη δίκη (βλ. επίσης τα παραδείγματα νομολογίας του ΕΔΔΑ)⁵⁵¹.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Pupino*⁵⁵² αφορούσε την άσκηση δίωξης σε βάρος μιας ιταλίδας δασκάλας για κακοποίηση μαθητή. Βάσει του ιταλικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η εξέταση των μαρτύρων διεξάγεται, κατά κανόνα, κατά τη συζήτηση στο ακροατήριο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ωστόσο, η εξέταση μαρτύρων δύναται να πραγματοποιηθεί ενώπιον δικαστή πριν από την παραπομπή σε δίκη στο πλαίσιο ειδικής διαδικασίας συντηρητικής απόδειξης (*incidente probatorio*). Στην κύρια υπόθεση, ο εισαγγελέας ζήτησε από το εθνικό δικαστήριο να επιτρέψει την εξέταση των παιδιών μικρής ηλικίας στο πλαίσιο της διαδικασίας συντηρητικής απόδειξης, αλλά το εθνικό δικαστήριο απέρριψε το αίτημα. Για πρώτη φορά, το ΔΕΕ απεφάνθη σχετικά με την ερμηνεία ορισμένων διατάξεων αναφορικά με το καθεστώς των παιδιών ως θυμάτων και μαρτύρων σε ποινικές διαδικασίες. Υπογράμμισε ότι η Απόφαση-πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν την ειδική προστασία των ευάλωτων θυμάτων, γεγονός που σημαίνει ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επιτρέπει στα ευάλωτα θύματα να καταθέτουν υπό συνθήκες που διασφαλίζουν την προστασία τους, π.χ. εκτός διαδικασίας στο ακροατήριο και πριν από την έναρξή της. Όπως ανέφερε το ΔΕΕ: «Εντούτοις, ανεξάρτητα από το ζήτημα αν το γεγονός ότι το θύμα αξιόποινης πράξης είναι ανήλικος αρκεί κατά κανόνα για να χαρακτηριστεί το θύμα ως ιδιαίτερα ευάλωτο κατά την έννοια της Απόφασης-πλαισίου, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι, όταν παιδιά μικρής ηλικίας ισχυρίζονται ότι κακοποιήθηκαν, όπως συμβαίνει στην κύρια υπόθεση, και μάλιστα από μέλος του εκπαιδευτικού προσωπικού, στα παιδιά αυτά μπορεί να προσδοθεί ο χαρακτηρισμός αυτός, αν

550 ΔΕΕ, C-105/03, *Ποινική δίκη κατά Maria Pupino* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουνίου 2005, σκέψη 53.

551 ΔΕΕ, C-105/03, *Ποινική δίκη κατά Maria Pupino* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουνίου 2005. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-507/10, *Ποινική δίκη κατά Χ*, 21 Δεκεμβρίου 2011.

552 ΔΕΕ, C-105/03, *Ποινική δίκη κατά Maria Pupino* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], 16 Ιουνίου 2005.

ληφθούν υπόψη κυρίως η ηλικία τους και η φύση και οι συνέπειες των εγκλημάτων των οποίων θεωρούν ότι υπήρξαν θύματα»⁵⁵³. Επιπλέον, το ΔΕΕ έκρινε ότι όλα τα μέτρα για την προστασία και την αποφυγή δευτερογενούς θυματοποίησης πρέπει να σχεδιάζονται κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται δίκαιη δίκη για τον εναγόμενο⁵⁵⁴.

Στο πλαίσιο του **δικαίου του ΣΤΕ**, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος έχει υποχρέωση να προστατεύει τα συμφέροντα των θυμάτων. Τούτο ισχύει για τα θύματα που συμμετέχουν ως μάρτυρες στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Τα συμφέροντά τους δυνάμει των διατάξεων της ΕΣΔΑ, όπως το Άρθρο 2 και το Άρθρο 8, πρέπει να σταθμίζονται έναντι των συμφερόντων της υπεράσπισης⁵⁵⁵. Το ΕΔΔΑ έχει εκδώσει σειρά αποφάσεων σχετικά με υποθέσεις σεξουαλικών αδικημάτων στο πλαίσιο των οποίων τα παιδιά κατέθεσαν εναντίον των φερόμενων ως θυτών. Από την εν λόγω νομολογία προκύπτει ότι το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι οι ποινικές διαδικασίες που αφορούν σεξουαλικά αδικήματα «αποτελούν μεγάλη δοκιμασία για τα θύματα, ιδίως όταν τα τελευταία έρχονται παρά τη θέλησή τους αντιμέτωπα με τον εκάστοτε εναγόμενο» και ότι τούτο είναι ακόμη εντονότερο σε υποθέσεις που αφορούν παιδιά⁵⁵⁶. Το Δικαστήριο δέχθηκε, επομένως, ότι σε αυτές τις περιπτώσεις μπορούν να λαμβάνονται κάποια μέτρα για την προστασία των παιδιών θυμάτων. Εντούτοις, επεσήμανε επίσης ότι τα εν λόγω μέτρα δεν δύνανται να θίγουν την προσήκουσα και ουσιαστική άσκηση των δικαιωμάτων της υπεράσπισης και ότι οι δικαστικές αρχές ενδέχεται, συνεπώς, να απαιτείται να λαμβάνουν μέτρα για την αντιμετώπιση των μειονεκτημάτων της υπεράσπισης⁵⁵⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Κοναč κατά Κροατίας*⁵⁵⁸, ένα 12χρονο κορίτσι κατέθεσε ενώπιον του ανακριτή ότι ο προσφεύγων είχε ασελήσει σε βάρος της. Ο προσφεύγων δεν παρίστατο ούτε εκπροσωπείτο κατά τη διάρκεια της εν λόγω κατάθεσης και δεν του δόθηκε η δυνατότητα να αμφισβητήσει τη δήλωση του θύματος. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι, κατά

553 *Αυτόθι*, σκέψη 53.

554 *Αυτόθι*, σκέψη 59.

555 ΕΔΔΑ, *Doorson κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 20524/92, 26 Μαρτίου 1996.

556 ΕΔΔΑ, *S.N. κατά Σουηδίας*, Αριθ. 34209/96, 2 Ιουλίου 2002, σκέψη 47.

557 ΕΔΔΑ, *Bocos-Cuesta κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 54789/00, 10 Νοεμβρίου 2005· ΕΔΔΑ, *A.L. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 23220/04, 27 Ιανουαρίου 2009· ΕΔΔΑ, *W. κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 14151/02, 24 Απριλίου 2007· ΕΔΔΑ, *Κοναč κατά Κροατίας*, Αριθ. 503/05, 12 Ιουλίου 2007.

558 ΕΔΔΑ, *Κοναč κατά Κροατίας*, Αριθ. 503/05, 12 Ιουλίου 2007.

κανόνα, η διεξαγωγή όλων των αποδείξεων γίνεται παρουσία του κατηγορουμένου σε δημόσια συνεδρίαση ώστε να διεξαχθεί η διαδικασία κατ' αντιπαράθεση. Η χρήση καταθέσεων που ελήφθησαν στο στάδιο της αστυνομικής ή της δικαστικής έρευνας ως αποδεικτικών στοιχείων δεν αντίκειται αφ' εαυτής στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, υπό την προϋπόθεση ότι παρέχεται στον εναγόμενο πρόσφορη και επαρκής ευκαιρία να αμφισβητήσει και να εξετάσει τους μάρτυρες κατηγορίας εναντίον του, είτε κατά την κατάθεσή τους είτε σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας. Στην περίπτωση του προσφεύγοντος, οι δηλώσεις του θύματος ήταν το μόνο άμεσο αποδεικτικό μέσο των πραγματικών περιστατικών κατά του προσφεύγοντος και το εν λόγω αποδεικτικό μέσο υπήρξε καθοριστικό στην απόφαση του δικαστηρίου να εκδώσει καταδικαστική απόφαση. Ωστόσο, ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να αμφισβητήσει το περιεχόμενο των δηλώσεων ή να λάβει απάντηση από τα εθνικά δικαστήρια σχετικά με την προσφυγή που κατέθεσε. Εκτός τούτου, η κατάθεση του θύματος δεν αναγνώστηκε ποτέ πριν από την έναρξη της διαδικασίας στο ακροατήριο. Αντ' αυτού, ο δικαστής επεσήμανε απλώς ότι το θύμα ενέμεινε στην κατάθεσή της ενώπιον του ανακριτή. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι ο προσφεύγων δεν έτυχε δίκαιης δίκης, κατά παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 σε συνδυασμό με το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *S.N. κατά Σουηδίας*⁵⁵⁹, ένα δεκάχρονο αγόρι κατέθεσε στην αστυνομία ότι υπέστη σεξουαλική κακοποίηση από τον προσφεύγοντα. Το αγόρι κατέθεσε δύο φορές ενώπιον αξιωματικού της αστυνομίας ο οποίος διέθετε σημαντική εμπειρία σε υποθέσεις κακοποίησης παιδιών. Η πρώτη κατάθεση βιντεοσκοπήθηκε και η δεύτερη ηχογραφήθηκε. Ο δικηγόρος του προσφεύγοντος δεν παρίστατο στη δεύτερη κατάθεση, αλλά είχε συμφωνήσει με τον αξιωματικό της αστυνομίας σχετικά με τα ζητήματα που έπρεπε να συζητηθούν. Κατά τη διάρκεια της δίκης, το πρωτοδικείο αναπαρήγαγε τις μαγνητοσκοπήσεις των καταθέσεων, αλλά δεν εξέτασε το παιδί αυτοπροσώπως. Το δικαστήριο εν τέλει καταδίκασε τον προσφεύγοντα, βασιζόμενο σχεδόν αποκλειστικά στις καταθέσεις του παιδιού. Το εφετείο (Court of Appeal) επικύρωσε την καταδικαστική απόφαση, καθώς έκρινε ότι οι καταθέσεις ενώπιον των αστυνομικών αρχών παρείχαν επαρκή στοιχεία για την απόδειξη της ενοχής του προσφεύγοντος, παρότι αναγνώρισε ότι δεν υπήρχαν

559 ΕΔΔΑ, *S.N. κατά Σουηδίας*, Αριθ. 34209/96, 2 Ιουλίου 2002.

τεχνικά αποδεικτικά στοιχεία προς στήριξη των ισχυρισμών του παιδιού, οι οποίοι ήταν ενίοτε ασαφείς. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι, σε υποθέσεις σεξουαλικών αδικημάτων, η αντεξέταση των μαρτύρων δεν είναι πάντοτε δυνατή και ότι, σε αυτές τις περιπτώσεις, οι καταθέσεις των μαρτύρων θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με εξαιρετική προσοχή. Παρότι οι δηλώσεις του παιδιού ήταν κατ' ουσίαν το μόνο αποδεικτικό στοιχείο σε βάρος του κατηγορουμένου, η διαδικασία στο σύνολό της ήταν δίκαιη. Η βιντεοσκόπηση προβλήθηκε κατά τη διάρκεια της δίκης και των συνεδριάσεων του εφετείου και τα πρακτικά της δεύτερης κατάθεσης αναγνώστηκαν ενώπιον του πρωτοδικείου. Υπήρξε επίσης αναπαραγωγή της ηχογράφησης ενώπιον του εφετείου. Το γεγονός αυτό παρείχε στον προσφεύγοντα επαρκή ευκαιρία να αμφισβητήσει την κατάθεση του παιδιού και την αξιοπιστία του στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ) της ΕΣΔΑ.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν αφορά μόνο τη στάθμιση της προστασίας των παιδιών θυμάτων έναντι του δικαιώματος του εναγομένου σε δίκαιη δίκη, αλλά και την προστασία του δικαιώματος στη ζωή των μαρτύρων και των οικογενειών τους, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, βάσει του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, όπως φαίνεται στο παράδειγμα που ακολουθεί.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *R.R. κ.λπ. κατά Ουγγαρίας*⁵⁶⁰ αφορά έναν κρατούμενο ο οποίος κατέθεσε σε δημόσια συνεδρίαση σχετικά με τις δραστηριότητες εμπορίας ναρκωτικών στις οποίες συμμετείχε και ο οποίος, μαζί με τη σύζυγό του και τα δύο τους παιδιά, εντάχθηκαν στο επίσημο πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων υπό τον κίνδυνο αντιποίνων. Όταν οι αρχές διαπίστωσαν ότι ο κρατούμενος εξακολουθούσε να διατηρεί επαφές με εγκληματικούς κύκλους, έθεσαν αυτόν και την οικογένειά του εκτός του προγράμματος προστασίας μαρτύρων λόγω παραβίασης των σχετικών όρων. Στη βάση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, η οικογένεια ισχυρίστηκε ότι ο αποκλεισμός τους από το πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων έθεσε τις ζωές τους σε κίνδυνο αντιποίνων από τη μαφία. Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η υπαγωγή των προσφευγόντων στο πρόγραμμα προστασίας μαρτύρων και η συνεργασία του πατέρα με τις αρχές σήμαιναν ότι οι ζωές των προσφευγόντων διέτρεχαν κίνδυνο κατά τον χρόνο της αρχικής εφαρμογής του μέτρου. Καθώς η ανάκληση της προστασίας στο

⁵⁶⁰ ΕΔΔΑ, *R.R. κ.λπ. κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 19400/11, 4 Δεκεμβρίου 2012.

πλαίσιο του προγράμματος δεν επήλθε λόγω περιορισμού του εν λόγω κινδύνου, αλλά λόγω παραβίασης των όρων, το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι οι αρχές είχαν αποδείξει ότι ο κίνδυνος δεν συνέτρεχε πλέον. Επιπλέον, δεν ήταν παράλογο να υποθεθεί ότι, μετά την ανάκληση των μυστικών ταυτοτήτων της οικογένειας, οι ταυτότητές τους και οι πληροφορίες σχετικά με τον τόπο στον οποίο βρίσκονταν κατέστησαν προσβάσιμες σε οποιονδήποτε επιθυμούσε να τους βλάψει. Στο πλαίσιο αυτό, οι αρχές εξέθεσαν δυνητικά τα μέλη της οικογένειας σε κίνδυνο για τη ζωή τους, κατά παράβαση του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ.

Το Άρθρο 31 της Σύμβασης Lanzarote καθορίζει τα γενικά μέτρα προστασίας που πρέπει να λαμβάνουν τα κράτη μέλη για την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των θυμάτων, συμπεριλαμβανομένων και των ειδικών τους αναγκών ως μαρτύρων, σε όλα τα στάδια των ανακρίσεων και των ποινικών διαδικασιών (Άρθρο 31 παράγραφος 1). Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται η πληροφόρηση των θυμάτων για τα δικαιώματά τους, τις διαθέσιμες υπηρεσίες και τη γενική πρόοδο της ανάκρισης ή της ποινικής διαδικασίας, η προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ασφάλειάς τους (συμπεριλαμβανομένης της ενημέρωσης σχετικά με την απόλυση του προσώπου που διώχθηκε ή καταδικάστηκε) και η αποφυγή της επαφής μεταξύ των θυμάτων και των δραστών στο δικαστήριο και στις εγκαταστάσεις των αστυνομικών υπηρεσιών. Επίσης, το Άρθρο 31 ορίζει ότι τα θύματα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε νομική συνδρομή (Άρθρο 31 παράγραφος 3). Οι παρεχόμενες πληροφορίες πρέπει να προσαρμόζονται στην ηλικία και την ωριμότητα των παιδιών και σε γλώσσα που μπορούν να κατανοήσουν (Άρθρο 31 παράγραφος 6).

Οι Κατευθυντήριες γραμμές του ΣΤΕ για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη⁵⁶¹ δίδουν επίσης έμφαση στη θέση των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων, ιδίως κατά τις καταθέσεις τους στο πλαίσιο δικαστικών διαδικασιών. Οι κατευθυντήριες γραμμές καλούν τα κράτη μέλη να καταβάλλουν «κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε τα παιδιά να καταθέτουν σε όσο το δυνατόν ευνοϊκότερο περιβάλλον και υπό τις καλύτερες δυνατές συνθήκες, αναλόγως πάντοτε της ηλικίας τους, της ωριμότητας και του επιπέδου κατανόησής τους, λαμβάνοντας υπόψη και τις δυσκολίες επικοινωνίας που ενδεχομένως έχουν»⁵⁶². Προς τον σκοπό αυτό, θα πρέπει να εμπλέκονται καταρτισμένοι επαγγελματίες και

561 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010. Βλ. επίσης FRA (2015b).

562 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Κατευθυντήριες γραμμές για μια φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη*, 17 Νοεμβρίου 2010, παράγραφος 64.

να ενθαρρύνεται, για παράδειγμα, η οπτικοακουστική καταγραφή των καταθέσεων. Στις ποινικές υποθέσεις, τα παιδιά θα πρέπει επίσης να έχουν τη δυνατότητα να καταθέτουν χωρίς να είναι παρών ο φερόμενος ως θύτης. Οι κατευθυντήριες γραμμές αναγνωρίζουν επίσης ότι η εν λόγω φιλική προς τα παιδιά προσέγγιση θα πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των λοιπών ενδιαφερομένων να αμφισβητήσουν το περιεχόμενο των δηλώσεων του παιδιού. Επιπλέον, οι κατευθυντήριες γραμμές ορίζουν ότι η ιδιωτική και η οικογενειακή ζωή των παιδιών μαρτύρων θα πρέπει να προστατεύονται (Ενότητα IV σημείο Α παράγραφος 9) και ότι οι σχετικές διαδικασίες θα πρέπει να πραγματοποιούνται, κατά προτίμηση, κεκλεισμένων των θυρών.

Στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, η θέση των παιδιών θυμάτων αναγνωρίζεται ρητά στο Άρθρο 39 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η εν λόγω διάταξη ορίζει ότι τα Συμβαλλόμενα Κράτη οφείλουν να παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνουν τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη των παιδιών θυμάτων. Η ανάρρωση αυτή και η επανένταξη πρέπει να γίνονται μέσα σε περιβάλλον, που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού.

Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι τα Ηνωμένα Έθνη έχουν θεσπίσει τις «Κατευθυντήριες γραμμές για τη δικαιοσύνη σε υποθέσεις με ανήλικα θύματα και ανήλικους αυτόπτες μάρτυρες»⁵⁶³. Οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές επισημαίνουν την ανάγκη μεταχείρισης των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων με «φιλικό προς το παιδί τρόπο» που «υποδηλώνει μια προσέγγιση που σταθμίζει το δικαίωμα του παιδιού στην προστασία λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες και απόψεις του»⁵⁶⁴. Οι κατευθυντήριες γραμμές παρέχουν εξαιρετικά λεπτομερή καθοδήγηση σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής των εν λόγω ζητημάτων. Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει επίσης υπογραμμίσει τη συνάφεια των εν λόγω κατευθυντήριων γραμμών των Ηνωμένων Εθνών βάσει του Άρθρου 12 της Σύμβασης Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (δικαίωμα ακρόασης) στη Γενική Παρατήρησή της⁵⁶⁵. Σύμφωνα με την επιτροπή, πρέπει να δίδεται στα παιδιά θύματα και τα παιδιά μάρτυρες εγκλημάτων η δυνατότητα να ασκούν πλήρως το δικαίωμα

563 Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των ΗΕ (ECOSOC), Ψήφισμα 2005/20, *Κατευθυντήριες γραμμές για τη δικαιοσύνη σε υποθέσεις με ανήλικα θύματα και ανήλικους αυτόπτες μάρτυρες*, 22 Ιουλίου 2005.

564 *Αυτόθι*, παράγραφος 9 στοιχείο δ).

565 ΗΕ, Επιτροπή για τα δικαιώματα του παιδιού (2009), *Γενική Παρατήρηση Αριθ. 12 σχετικά με το δικαίωμα ακρόασης του παιδιού*, CRC/C/GC/12, 1 Ιουλίου 2009, παράγραφοι 62-64.

ελεύθερης έκφρασης της γνώμης τους, γεγονός που ειδικότερα «σημαίνει ότι πρέπει να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να ζητείται η γνώμη των παιδιών θυμάτων ή/και μαρτύρων επί των σχετικών θεμάτων όσον αφορά τη συμμετοχή στους στην υπό εξέταση υπόθεση και να έχουν τη δυνατότητα να εκφράζουν ελεύθερα και με το δικό τους τρόπο τις απόψεις και τις ανησυχίες τους σχετικά με τη συμμετοχή τους στη δικαστική διαδικασία».⁵⁶⁶ Η Επιτροπή επισημαίνει επίσης ότι «το δικαίωμα του παιδιού θύματος και μάρτυρα συνδέεται [...] με το δικαίωμα να ενημερώνεται για θέματα όπως η ύπαρξη υπηρεσιών υγείας και ψυχολογικής υποστήριξης και κοινωνικών υπηρεσιών, ο ρόλος του παιδιού θύματος ή/και μάρτυρα, ο τρόπος με τον οποίο διεξάγεται η «εξέταση», οι υφιστάμενοι μηχανισμοί στήριξης για το παιδί κατά την υποβολή καταγγελιών και η συμμετοχή σε έρευνες και δικαστικές διαδικασίες, οι δυνατότητες λήψης αποζημίωσης και προσφυγής κατά της απόφασης».⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ *Αυτόθι*, παράγραφος 63.

⁵⁶⁷ *Αυτόθι*, παράγραφος 64.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού: γενικό πλαίσιο και βασικές αρχές

Breen, C. (2002), 'The emerging tradition of the best interests of the child in the European Convention on Human Rights', στο: Breen, C., *The standard of the best interest of the child*, Ντόρντρεχτ, Martinus Nijhoff.

Cullen, H. (2004), 'Children's rights', στο: Peers, S. και Ward, A. (επιμ.), *The EU Charter of Fundamental Rights: Politics, law and policy*, Οξφόρδη, Hart Publishing, σ. 323-348.

González Bou, E., González Viada, N., Aldecoa Luzárraga F. και Forner Delaygua, J. (2010), *La protección de los niños en el derecho internacional y en las relaciones internacionales: Jornadas en conmemoración del 50 aniversario de la Declaración Universal de los Derechos del Niño y del 20 aniversario del Convenio de Nueva York sobre los Derechos del Niño*, Marcial Pons.

Kilkelly, U. (1999), *The child and the ECHR*, Άλντερσοτ, Ashgate.

Kilkelly, U. (2014), 'The CRC and the ECHR: 'The contribution of the European Court of Human Rights to the implementation of Article 12 of the CRC', στο: Liefwaard, T. και Doek, J. (επιμ.), *Litigating the Rights of the Child*, Λονδίνο, Springer, σ. 193-209.

Lamont, R. (2014), 'Article 24', στο: Peers, S., Hervey, T., Kenner, J. και Ward, A. (επιμ.), *The EU Charter of Fundamental Rights: A commentary*, Οξφόρδη, Hart Publishing, σ. 209-215.

Liefwaard, T. και Doek, J. (2015), 'Kinderrechten in de rechtspraak: Een internationaal perspectief', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht*, 2015/12(4), σ. 82-87.

McGlynn, C. (2002), 'Rights for children?: The potential impact of the European Union Charter of Fundamental Rights', *European Public Law*, τ. 8, αριθ. 3, σ. 387-400.

Pulles, G. (2013), 'Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens en het IVRK: receptie in het belang van het kind', στο: Graaf, J. H. de, Mak, C., Montanus, σ. J. και Wijk, F. K. van (επιμ.), *Rechten van het kind en waardigheid*, Νίμνεγκεν, Ars Aequi Libri, σ. 109-138.

Stalford, H. (2012), *Children and the European Union: Rights, welfare and accountability*, Οξφόρδη, Hart Publishing.

Stalford, H. (2014), 'Using the Convention on the Rights of the Child in litigation under EU law', στο: Liefwaard, T. και Doek, J. (επιμ.), *Litigating the Rights of the Child*, Λονδίνο, Springer, σ. 1-11.

Stalford, H. και Schuurman, M. (2011), 'Are we there yet?: The impact of the Lisbon Treaty on the EU Children's Rights Agenda', *International Journal of Children's Rights*, τ.19, αριθ. 3, σ. 381-403.

Trinidad Núñez, σ. (2003), '¿Qué es un niño? Una visión desde el Derecho Internacional Público', *Revista española de educación comparada* (Ejemplar dedicado a: La infancia y sus derechos), αριθ. 9, σ. 13-48.

Trinidad Núñez, σ. (2002), *El niño en el derecho internacional de los derechos humanos*, Universidad de Extremadura Servicio de Publicaciones.

UNICEF, Innocenti Research Centre (2009), *Reformas Legislativas e a Implementação sobre os Direitos da Criança*, UNICEF.

UNICEF, Innocenti Research Centre (2013), *In difesa dei diritti dell'infanzia: Uno studio globale sulle istituzioni indipendenti dei diritti umani per l'infanzia - Relazione di sintesi*, UNICEF.

Verheyde, M. (2004), 'Kinderen en het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens', στο: Verhellen, E., Cappelaere, G. και Decock, G. (επιμ.), *Kinderrechtengids: Commentaren, regelgeving, rechtspraak en nuttige informatie over de maatschappelijke en juridische positie van het kind*, Γάνδη, Mys en Breesch, σ. 1-76.

Villagrasa Alcaide, C. και Ravetllat Ballesté, I. (2009), *Por los derechos de la infancia y de la adolescencia: un compromiso mundial desde el derecho de participación en el XX aniversario de la Convención sobre los Derechos del Niño*, Editorial Bosch, S.A., σ. 55-80.

Κεφάλαιο 2

Βασικά ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες

Brems, E. (2006), 'Article 14: The right to freedom of thought, conscience and religion', στο: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff Publishers, σ. 7-40.

Daly, A., Ευρωβαρόμετρο (2011), 'The right of children to be heard in civil proceedings and the emerging law of the European Court of Human Rights', *The International Journal of Human Rights*, τ.15, αριθ. 3, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/ql_right_child_sum_en.pdf.

Enkelaar, A. και Zutpen, M. (2010), 'De autonomie van het kind in de rechtszaal', στο: Graaf, J. H. de, Mak, C., Wijk, F. K. van και Mulders, L. A. (επιμ.), *Rechten van het kind en autonomie*, Νίμνεγκεν.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014), *Summary of contextual overviews on children's involvement in criminal judicial proceedings in the 28 Member States of the European Union*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Υπηρεσία Εκδόσεων).

FRA (2010a), *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in European Union*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA και ΕΔΔΑ (2011), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Koeren, M. (2013), 'Recht op informatie?', στο: Graaf, J. H. de, Mak, C., Montanus, σ. J. και Wijk, F. K. van, *Rechten van het kind en waardigheid*, Νίμενγκεν.

Lundy, L. (2007), "'Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child', *British Educational Research Journal*, τ. 33, αριθ. 6, σ. 927-942.

Mazey, S. (2002), 'Gender mainstreaming strategies in the EU: Delivering on an agenda' *Feminist Legal Studies*, τ. 10, αριθ. 3-4, σ. 227-240.

Nowak, M. (2005), *U.N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR commentary*, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Kehl, Στρασβούργο και Arlington: NP Engel Publisher.

Partsch, K. J. (1981), 'Freedom of conscience and expression, and political freedoms', στο: Henkin, L. (επιμ.), *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press.

Schutter, O. de, European Network of Legal Experts in the non-discrimination field (2011), *The prohibition of discrimination under European Human Rights Law: Relevance for the EU non-discrimination directives – an update*, Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Tomuschat, C. (1993), 'Freedom of association', στο: Macdonald, R. St. J., Matscher, F. και Petzold, H., *The European system for the protection of human rights*, Ντόρντρεχτ, Martinus Nijhoff Publishers.

Wheatley Sacino, S. (2011), 'Article 17: Access to a diversity of mass media sources', στο: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff Publishers.

Woodward, A. E. (2008), 'Too late for gender mainstreaming? Taking stock in Brussels', *Journal of European Social Policy*, τ. 18, σ. 289-302.

Κεφάλαιο 3

Ισότητα και απαγόρευση των διακρίσεων

Breen, C. (2006), *Age discrimination and children's rights: Ensuring equality and acknowledging difference*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff.

Carmona Luque, M. (2003), 'La no discriminación como principio rector de la Convención sobre los Derechos del Niño', *Cursos de derechos humanos de Donostia-San Sebastián*, τ. 4, σ. 173-188.

FRA (2010b), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States. Comparative Report*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2011a), *Τα θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών που διαμένουν παρά-τυπα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2011b), *Migrants in an irregular situation: access to healthcare in 10 European Union Member States*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA και ΕΔΔΑ (2011), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2014a), *Επιτροπεία για παιδιά τα οποία στερούνται τη γονική φροντίδα Ένα εγχειρίδιο για την ενίσχυση των συστημάτων επιτροπείας με σκοπό την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών των παιδιών που είναι θύματα εμπορίας*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Karagiorgi, C. (2014), 'The concept of discrimination by association and its application in the EU Member States', *European Anti-Discrimination Law Review*, τ. 18, σ. 25-36,

Toggenburg, G. (2008), 'Discrimination by association: a notion covered by EU equality law?', *European Law Reporter*, τ. 3, σ. 82-87.

Κεφάλαιο 4

Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας

Doek, J. (2006a), 'The CRC and the Right to Acquire and to Preserve a Nationality', *Refugee Survey Quarterly*, τ. 25, αριθ. 3, σ. 26–32.

Doek, J. (2006b), 'Article 8 – The Right to Preservation of Identity; Article 9 – The Right Not to be Separated from His or Her Parents', στο: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff Publishers.

FRA (2015a), *The fundamental rights situation of intersex people*, FRA Focus, Βιέννη, 2015.

Mak, C. (2008), 'Baas in eigen buik? De rechtsgeldigheid in nakoming van draagmoederschapsovereenkomsten in het licht van grondrechten', στο: Graaf, J. H. de, Mak, C. και Wijk, F. K. van (επιμ.), *Rechten van het kind en ouderlijke verantwoordelijkheid*, Νίμενγκεν.

Vonk, M. (2010), 'De autonomie van het kind in het afstammingsrecht', στο: Graaf, J. H. de, Mak, C., Wijk, F. K. van και Mulders, L. A. (επιμ.), *Rechten van het kind en autonomie*, Νίμενγκεν.

Waas, L. E. van (2008), *Nationality matters. Statelessness under international law*, Αμβέρσα, Intersentia.

Ziemele, I. (2007), 'Article 7 – The Right to Birth Registration, Name and Nationality, and the Right to Know and Be Cared for by Parents', στο: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff.

Κεφάλαιο 5

Οικογενειακή ζωή

Bueren, G. van (2007), *Child rights in Europe, convergence and divergence in judicial protection*, Στρασβούργο, Council of Europe Publishing.

Kilkelly, U. (2010a), 'Protecting children's rights under the ECHR: The role of positive obligations', *NILQ*, τ. 61, αριθ. 3, σ. 245-261.

Kilkelly, U. (2010b), 'Relocation: A children's rights perspective', *Journal of Family Law and Practice*, τ. 1, αριθ. 1, σ. 23-35.

Lázaro González, I. (2011), 'Intervención pública en la protección de los menores y respecto a la vida en familia: aportaciones del Tribunal de Estrasburgo', *Icade: Revista de las Facultades de Derecho y Ciencias Económicas y Empresariales*, αριθ.83-84, σ. 255-290.

Κεφάλαιο 6

Εναλλακτική φροντίδα αντί της οικογενειακής φροντίδας και υιοθεσία

FRA (2014a), *Guardianship for children deprived of parental care: A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

O'Halloran, K. (2009), *The politics of adoption: International perspectives on law, policy and practice*, Springer.

Vité, S. και Boéchat, H. (2008), 'Article 21 – Adoption', στο: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff.

Κεφάλαιο 7

Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση

Fitch, K., Spencer-Charman, K. και Hilton, Z. (2007), *Protecting children from sexual abuse in Europe: Safer recruitment of workers in a border free Europe*, Λονδίνο, NSPCC.

Forder, C. (2007), 'Child protection in accordance with human rights and children's rights', στο: Meuwese, S. κ.ά. (επιμ.), *100 years of child protection*, Νίμενγκεν, Wolf Legal Publishers.

FRA (2009), *Child trafficking in the European Union: Challenges, perspectives and good practices* (Εμπορία παιδιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση: προκλήσεις, προοπτικές και ορθές πρακτικές), Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2014b), *Θύματα εγκληματικών πράξεων στην ΕΕ: η έκταση και η φύση της υποστήριξης των θυμάτων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2014c), *Violence against women: An EU-wide survey, Main Results*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2015b), *Child-friendly justice. Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2015c), *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union, States' obligations and victims' rights*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA και ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Fredette, K. (2009), 'International legislative efforts to combat child sex tourism: Evaluating the Council of Europe Convention on Commercial Child Sexual Exploitation', *Boston College International and Comparative Law Review*, τ. 32, αριθ. 1, σ. 1-43.

Hartwig, M. (2008), 'The elimination of child labour and the EU', στο: Nesi, G., Nogler, L. και Pertile, M. (επιμ.), *Child labour in a globalized world: A legal analysis of ILO action*, Άλντερσοτ, Ashgate.

Lalor, K. και McElvaney, R. (2010), 'Overview of the nature and extent of child sexual abuse in Europe', στο: *Protecting children from sexual violence: A comprehensive approach*, Συμβούλιο της Ευρώπης, Στρασβούργο, Council of Europe Publishing, σ. 13–36.

Liefwaard, T. και Doek, J. (2013), 'Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming en de grenzen van het toelaatbare, volgens Nederlands recht', στο: Deetman, W. κ.ά. (σ.), *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke kerk: Een vervolgonderzoek*, Άμστερνταμ: Uitgeverij Balans, σ. 247–282.

Ruelle, E. (2010), 'Sexual violence against children: The European legislative framework and outline of Council of Europe conventions and European Union policy', στο: *Protecting children from sexual violence: A comprehensive approach*, Συμβούλιο της Ευρώπης, Στρασβούργο, Council of Europe Publishing.

Staiger, I. (2005), 'Trafficking in children for the purpose of sexual exploitation in the EU', *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, τ. 13, αριθ. 4, σ. 603–624.

UNICEF, Innocenti Research Centre (2010), *Handbuch zum Fakultativprotokoll Betreffend den Verkauf von Kindern, die Kinderprostitution und die Kinderpornografie*, Kinderhilfswerk der Vereinten Nationen, UNICEF.

UNICEF (2006), *Behind closed doors: The impact of domestic violence on children*.

Vrancken, σ. (2007), 'Child trafficking and Article 4 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Foreign judicial decisions', *South African Yearbook of International Law*, τ. 32, σ. 285–510.

Κεφάλαιο 8

Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα – Ανεκτό επίπεδο διαβίωσης

Eide, A. (2006), 'Article 27 – The Right to an Adequate Standard of Living', στο: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff Publishers.

Eide, A. και Eide, W. B. (2006), 'Article 24 – The Right to Health', στο: Alen, A., Ang, F., Berghmans, E., Vande Lanotte, J., Verhellen, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff.

FRA (2010b), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA και ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης* Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Koch, I. E. (2009), *Human rights as indivisible rights: the protection of socio-economic demands under the European Convention on Human Rights*, Λάιντεν, Brill.

Nolan, A. (2011), *Children's socio-economic rights, democracy and the courts*, Οξφόρδη, Hart Publishing.

Stoecklin, D. (2012), 'Droits et capacité des enfants', στο: Meyer-Bisch, σ. (επιμ.), *L'enfant témoin et sujet. Les droits culturels de l'enfant*, Γενεύη-Ζυρίχη-Μπαλ, Schultess Editions Romandes, Collection interdisciplinaire, σ. 123-146.

Vandenhoele, W. (2007), 'Article 26 – The Right to Benefit from Social Security', στο: Alen, A., Ang, F., Berghmans, E., Vande Lanotte, J., Verhellen, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff.

Verheyde, M. (2006), 'Article 28 –The Right to Education', στο: Alen, A., Ang, F., Berghmans, E., Vande Lanotte, J., Verhellen, E. και Verheyde, M. (επιμ.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Λάιντεν, Martinus Nijhoff.

Κεφάλαιο 9

Μετανάστευση και άσυλο

Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση (2011), Recommendation 1969 (2011) on unaccompanied children in Europe: Issues of arrival, stay and return, 15 Απριλίου 2011.

Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2013), Έκθεση σχετικά με την κατάσταση των ασυλόμενων ανηλίκων στην ΕΕ (2012/2263(INI)), 26 Αυγούστου 2013.

Ευριδίκη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΓΔ Εκπαίδευσης και Πολιτισμού) (2004), Integrating immigrant children into schools in Europe: Communication with families and opportunities for mother tongue learning.

FRA (2010b), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2011a), *Τα θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών που διαμένουν παρά-τυπα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2011b), *Migrants in an irregular situation: Access to healthcare in 10 European Union Member States*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA και ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Ktistakis, Y. (2013), *Protecting migrants under the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*, Στρασβούργο, Council of Europe Publishing.

Lázaro González, I., Benlloch Sanz, σ. και Moroy Arambarri, B. (2010), *Los menores extranjeros no acompañados*, Universidad Pontificia Comillas, Tecnos.

Lodder, G. και Rodrigues, P (επιμ.) (2012), *Het kind in het immigratierecht*, Χάγη.

McBride, J., European Committee on Legal Co-operation (2009), *Access to justice for migrants and asylum seekers in Europe*, Στρασβούργο, Council of Europe Publishing.

Spijkerboer, T (2009), 'Structural instability: Strasbourg case law on children's family reunion', *European Journal of Migration and Law*, τ. 11, αριθ. 3, σ. 271–293.

Stalford, H. (2012), *Children and the European Union: Rights, welfare and accountability*, Οξφόρδη, Hart Publishing.

Κεφάλαιο 10

Προστασία των καταναλωτών και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Bergkamp, L. (2002), 'EU data protection policy the privacy fallacy: Adverse effects of Europe's data protection policy in an information driven economy', *Computer Law & Security Review*, τ. 18, αριθ. 1, σ. 31–47.

Buckingham, D. (2011), *The Material Child*, Κέιμπριτζ, Polity.

Cook, D. T. (2008), 'The missing child in consumption theory', *Journal of Consumer Culture*, τ. 8, αριθ. 2, σ. 219–243.

Cook, D. T. (2013), 'Taking exception with the child consumer', *Childhood*, τ. 20, αριθ. 4, σ. 423–428.

De Hert, P. και Papakonstantinou, V. (2012), 'The proposed data protection regulation replacing Directive 95/46/EC: A sound system for the protection of individuals', *Computer Law & Security Review*, τ. 28, αριθ. 2, σ. 130–142.

Garde, A. (2012), 'The best interest of the child and EU consumer law and policy: A major gap between theory and practice?', στο: Devenney, J. και Kenny, M. (επιμ.), *European consumer protection: Theory and practice*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, σ. 164–201.

FRA και ΣΤΕ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Hughes, K. (2012), 'The child's right to privacy and Article 8 European Convention on Human Rights', στο: Freeman, M. (σ.), *Current Legal Issues: Law and Childhood Studies*, τ. 14, σ. 456–486.

Kunnecke, A. (2014), 'New standards in EU consumer rights protection? The new Directive 2011/83/EU', *European Scientific Journal*, τ. 1, σ. 426-437.

Marsh, J. (επιμ.) (2005), *Popular culture, new media and digital literacy in early childhood*, Λονδίνο, Routledge Falmer.

Tonner, K. και Fangerow, K. (2012), 'Directive 2011/83/EU on consumer rights: a new approach, in European consumer law?', *EUVR*, τ. 2, σ. 74.

Wuermeling, U. (2012), 'Modernization of European data protection law at a turning point', *Computer Law & Security Review*, τ. 28, αριθ. 28, σ. 587-588.

Κεφάλαιο 11

Δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών (εξωδικαστικών) διαδικασιών

Bartels, H (2013), 'De rechtspositie van het verdachte kind tijdens het plotieverhoor', στο: Graaf, J. H. de, Mak, C., Montanus, σ. J. και Wijk, F. K. van, *Rechten van het kind en waardigheid*, Νίμμενγκεν.

Brink, Y.van den και Liefwaard, T. (2014), 'Voorlopige hechtenis van jeugdige verdachten in Nederland', *Strafblad*, τ. 12, αριθ. 1, σ. 44-55.

Doek, J. (2008), 'Juvenile justice: International rights and standards', στο: R. Loeber, R., Slot, N.W., van der Laan, σ. van der και Hoeve, M. (επιμ.), *Tomorrow's criminals*, Φάρονχαμ και Μπέρλινγκτον, Ashgate, σ. 229-246.

Dünkel, F. (2009), 'Diversion: A meaningful and successful alternative to punishment in European juvenile justice systems', στο: Junger-Tas, J. και Dünkel, F. (επιμ.), *Reforming juvenile justice*, Ντόρντρεχτ, Springer.

Dünkel, F. (2010), 'Where do we go from here?: Current trends in developing juvenile justice in Europe', στο: Groenhuijsen, M. κ.ά. (επιμ.), *Fervet opus: Liber amicorum Anton van Kalmthout*, Άπελντουμ και Αμβέρσα και Πόρτλαντ, Maklu, σ. 49-62.

Dünkel, F. (2014), 'Juvenile justice systems in Europe: Reform developments between justice, welfare and "new punitiveness"', *Kriminologijos Studijos*, τ. 1.

FRA (2014b), *Victims of crime in the EU: The extent and nature of support for victims* (Θύματα εγκληματικών πράξεων στην ΕΕ: η έκταση και η φύση της υποστήριξης των θυμάτων), Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

FRA (2015b), *Child-friendly justice. Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States* (Φιλική προς τα παιδιά δικαιοσύνη: απόψεις και εμπειρίες επαγγελματιών σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών σε αστικές και ποινικές διαδικασίες σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ), Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων.

Goldson, B. και Kilkelly, U. (2013), 'International human rights standards and child imprisonment: Potentialities and limitations', *International Journal of Children's Rights*, τ. 21, αριθ. 2, σ. 345-371.

Jonge, G de. και Linden, A van der (2013), *Handboek Jeugd en strafrecht*, Ντρέβεντερ.

Liefaard, T. (2007), 'The right to be treated with humanity: Implications of Article 37(c) CRC for children in detention', στο: Alen, A. κ.ά. (επιμ.), *The UN Children's Rights Convention: Theory meets practice*, Αμβέρσα και Οξφόρδη, Intersentia Publishing.

Liefaard, T. (2008), *Deprivation of liberty of children in light of international human rights law and standards*, Αμβέρσα, Οξφόρδη και Πόρτλαντ, Intersentia Publishing.

Newell, σ. (2008), 'The principles of child-friendly justice at international level', στο: *International justice for children*, Στρασβούργο, Council of Europe Publishing, σ. 129-132.

Νομολογία

Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

<i>Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF)</i> και <i>Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD)</i> κατά <i>Administración del Estado</i> , Συνεκδικαζόμενες Υποθέσεις C-468/10 και C-469/10, 24 Νοεμβρίου 2011	221
<i>Barbara Mercredi</i> κατά <i>Richard Chaffe</i> , Υπόθεση C-497/10 PPU, 22 Δεκεμβρίου 2010	94
<i>Baumbast</i> και <i>R</i> κατά <i>Secretary of State for the Home Department</i> , Υπόθεση C-413/99, 17 Σεπτεμβρίου 2002	17, 32, 159, 170, 204
<i>Carlos Garcia Avello</i> κατά <i>État belge</i> , Υπόθεση C-148/02, 2 Οκτωβρίου 2003	17, 32, 72
<i>Donato Casagrande</i> κατά <i>Landeshauptstadt München</i> , Υπόθεση C-9/74, 3 Ιουλίου 1974	169
<i>Doris Ponsve</i> κατά <i>Mauro Alprago</i> , Υπόθεση C-211/10 PPU, 1 Ιουλίου 2010.....	86, 104
<i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH</i> κατά <i>Avides Media AG</i> , Υπόθεση C-244/06, 14 Φεβρουαρίου 2008	33, 211, 214
<i>E.</i> κατά <i>B.</i> , Υπόθεση C-436/13, 1 Οκτωβρίου 2014	93
<i>Gerardo Ruiz Zambrano</i> κατά <i>Office national de l'emploi (ONEm)</i> , Υπόθεση C-34/09, 8 Μαρτίου 2011.....	70, 204
<i>Google Spain SL</i> και <i>Google Inc.</i> κατά <i>Agencia Española de Protección de Datos (AEPD)</i> και <i>Mario Costeja González</i> [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-131/12, 13 Μαΐου 2014	223
<i>J. McB.</i> κατά <i>L. E.</i> , Υπόθεση C-400/10 PPU, 5 Οκτωβρίου 2010.....	88

<i>J. Nold Kohlen- und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων</i> , Υπόθεση C-4/73, 14 Μαΐου 1974.....	30
<i>Jasna Detiček κατά Maurizio Sgueglia</i> , Υπόθεση C-403/09 PPU, 23 Δεκεμβρίου 2009.....	93
<i>Joseba Andoni Aguirre Zarraga κατά Simone Pelz</i> , Υπόθεση C-491/10 PPU, 22 Δεκεμβρίου 2010.....	33, 38, 47, 103
<i>Kunqian Catherine Zhu και Man Lavette Chen κατά Secretary of State for the Home Department</i> , Υπόθεση C-200/02, 19 Οκτωβρίου 2004.....	17, 32, 54, 62, 70, 81
<i>London Borough of Harrow κατά Nimco Hassan Ibrahim και Secretary of State for the Home Department</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-310/08, 23 Φεβρουαρίου 2010.....	17, 32, 171, 204
<i>M.J.E. Bernini κατά Minister van Onderwijs en Wetenschappen</i> , Υπόθεση C-3/90, 26 Φεβρουαρίου 1992.....	169
<i>María Martínez Sala κατά Freistaat Bayern</i> , Υπόθεση C-85/96, 12 Μαΐου 1998.....	183
<i>Maria Teixeira κατά London Borough of Lambeth και Secretary of State for the Home Department</i> , Υπόθεση C-480/08, 23 Φεβρουαρίου 2010.....	17, 32, 171, 204
<i>Murat Dereci κ.λπ. κατά Bundesministerium für Inneres</i> , Υπόθεση C-256/11, 15 Νοεμβρίου 2011.....	205
<i>Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn</i> , Υπόθεση C-36/02, 14 Οκτωβρίου 2004.....	211, 214
<i>Productores de Música de España (Promusicae) κατά Telefónica de España SAU</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-275/06, 29 Ιανουαρίου 2008.....	221
<i>S. Coleman κατά Attridge Law και Steve Law</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-303/06, 17 Ιουλίου 2008.....	54, 66
<i>Stefan Grunkin και Dorothee Regina Paul</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-353/06, 14 Οκτωβρίου 2008.....	72
<i>The Queen, κατόπιν αιτήσεως των MA, BT, DA κατά Secretary of State for the Home Department</i> , Υπόθεση C-648/11, 6 Ιουνίου 2013.....	187, 206
<i>Yoshikazu Iida κατά Stadt Ulm</i> , Υπόθεση C-40/11, 8 Νοεμβρίου 2012.....	205
<i>Z κατά A Government Department, The Board of Management of a Community School</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-363/12, 18 Μαρτίου 2014.....	183
<i>Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-540/03, 27 Ιουνίου 2006.....	32, 33

<i>Ζωή Χατζή κατά Υπουργού Οικονομικών, Υπόθεση C-149/10, 16 Σεπτεμβρίου 2010</i>	183
<i>Κωνσταντίνος Μαϊστρέλης κατά Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Υπόθεση C-222/14, 16 Ιουλίου 2015</i>	183
<i>Ποινική δίκη κατά Μαρία Ρυρίφο [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Υπόθεση C-105/03, 16 Ιουνίου 2005</i>	228, 249
<i>Ποινική δίκη κατά Χ, Υπόθεση C-507/10, 21 Δεκεμβρίου 2011</i>	249

Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

<i>A.L. κατά Φινλανδίας, Αριθ. 23220/04, 27 Ιανουαρίου 2009</i>	250
<i>A.M.M. κατά Ρουμανίας, Αριθ. 2151/10, 14 Φεβρουαρίου 2012</i>	77
<i>Adamkiewicz κατά Πολωνίας, Αριθ. 54729/00, 2 Μαρτίου 2010</i>	231
<i>Airey κατά Ιρλανδίας, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979</i>	161
<i>Alí κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 40385/06, 11 Ιανουαρίου 2011</i>	165
<i>Απαγο κατά Γερμανίας, Αριθ. 20578/07, 21 Δεκεμβρίου 2010</i>	96
<i>Anguelova κατά Βουλγαρίας, Αριθ. 38361/97, 13 Ιουνίου 2002</i>	246
<i>Assepon κ.λπ. κατά Βουλγαρίας, Αριθ. 24760/94, 28 Οκτωβρίου 1998</i>	137
<i>Avilkina κ.λπ. κατά Ρωσίας, Αριθ. 1585/09, 6 Ιουνίου 2013</i>	212, 224
<i>B. κατά Ρουμανίας (προσφυγή αριθ. 2), Αριθ. 1285/03, 19 Φεβρουαρίου 2013</i>	109, 119
<i>B.B. και F.B. κατά Γερμανίας, Αριθ. 18734/09 και 9424/11, 14 Μαρτίου 2013</i>	109, 119, 120
<i>Bah κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 56328/07, 27 Σεπτεμβρίου 2011</i>	160, 180
<i>Bajsultanov κατά Αυστρίας, Αριθ. 54131/10, 12 Ιουνίου 2012</i>	198
<i>Blokhin κατά Ρωσίας, Αριθ. 47152/06, 14 Νοεμβρίου 2013</i>	245
<i>Bocos-Cuesta κατά Κάτω Χωρών, Αριθ. 54789/00, 10 Νοεμβρίου 2005</i>	250
<i>Bouamar κατά Βελγίου, Αριθ. 9106/80, 29 Φεβρουαρίου 1988</i>	65, 228, 243, 244
<i>Boultif κατά Ελβετίας, Αριθ. 54273/00, 2 Αυγούστου 2001</i>	188, 207
<i>C.N. και V. κατά Γαλλίας, Αριθ. 67724/09, 11 Οκτωβρίου 2012</i>	132, 148
<i>C.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 4239/08, 13 Νοεμβρίου 2012</i>	148
<i>Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 7511/76 και 7743/76, 25 Φεβρουαρίου 1982</i>	131, 139
<i>Catan κ.λπ. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 43370/04, 8252/05 και 18454/06, 19 Οκτωβρίου 2012</i>	159, 165, 168

<i>Centre for Legal Resources</i> εξ ονόματος του <i>Valentin Câmpreanu</i> κατά <i>Ρουμανίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 47848/08, 17 Ιουλίου 2014.....	132, 155, 160, 175
<i>Christian Democratic People's Party</i> κατά <i>Μολδαβίας</i> , Αριθ. 28793/02, 14 Φεβρουαρίου 2006.....	38, 51
<i>Connors</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 66746/01, 27 Μαΐου 2004.....	160, 181
<i>Corland</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 62617/00, 3 Απριλίου 2007.....	223
<i>Çoşelanel</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 1413/07, 9 Οκτωβρίου 2012.....	20, 246
<i>Costello-Roberts</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993.....	136
<i>Cusan</i> και <i>Fazzo</i> κατά <i>Ιταλίας</i> , Αριθ. 77/07, 7 Ιανουαρίου 2014.....	72, 73
<i>D.G.</i> κατά <i>Ιρλανδίας</i> , Αριθ. 39474/98, 16 Μαΐου 2002.....	65, 228, 243
<i>D.H. κ.λπ.</i> κατά <i>Τσεχικής Δημοκρατίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 57325/00, 13 Νοεμβρίου 2007.....	53, 59, 159
<i>Darby</i> κατά <i>Σουηδίας</i> , Αριθ. 11581/85, 23 Οκτωβρίου 1990.....	40
<i>Dinç</i> και <i>Çakir</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 66066/09, 9 Ιουλίου 2013.....	242
<i>Doğru</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 27058/05, 4 Δεκεμβρίου 2008.....	37, 40
<i>Doorson</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 20524/92, 26 Μαρτίου 1996.....	250
<i>E.B.</i> κατά <i>Γαλλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 43546/02, 22 Ιανουαρίου 2008.....	110, 126
<i>Eremia</i> κατά <i>Δημοκρατίας της Μολδαβίας</i> , Αριθ. 3564/11, 28 Μαΐου 2013.....	144
<i>Eriksson</i> κατά <i>Σουηδίας</i> , Αριθ. 11373/85, 22 Ιουνίου 1989.....	121
<i>Fabris</i> κατά <i>Γαλλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 16574/08, 7 Φεβρουαρίου 2013.....	54, 66, 67
<i>Folgerø</i> κ.λπ. κατά <i>Νορβηγίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 15472/02, 29 Ιουνίου 2007.....	42, 166
<i>Gas</i> και <i>Dubois</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 25951/07, 15 Μαρτίου 2012.....	110, 127
<i>Gaskin</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 10454/83, 7 Ιουλίου 1989.....	38, 45, 69, 74
<i>Genovese</i> κατά <i>Μάλτας</i> , Αριθ. 53124/09, 11 Οκτωβρίου 2011.....	70, 81, 82
<i>Glass</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 61827/00, 9 Μαρτίου 2004.....	160, 176
<i>Godelli</i> κατά <i>Ιταλίας</i> , Αριθ. 33783/09, 25 Σεπτεμβρίου 2012.....	69, 78
<i>Grzelak</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 7710/02, 15 Ιουνίου 2010.....	37, 40, 166
<i>Guillot</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 22500/93, 24 Οκτωβρίου 1993.....	72
<i>Gül</i> κατά <i>Ελβετίας</i> , Αριθ. 23218/94, 19 Φεβρουαρίου 1996.....	188, 206
<i>Güneş</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 70337/01, 20 Ιανουαρίου 2009.....	20, 228, 242, 244, 245
<i>H.Y.</i> και <i>Hü.Y.</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 40262/98, 6 Οκτωβρίου 2005.....	246

<i>Handyside</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 5493/72, 7 Δεκεμβρίου 1976	38, 44, 45
<i>Harroudj</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 43631/09, 4 Οκτωβρίου 2012	31, 110, 129
<i>Hasan και Eylem Zengin</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 1448/04, 9 Οκτωβρίου 2007	42
<i>Havelka κ.λπ.</i> κατά <i>Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , Αριθ. 23499/06, 21 Ιουνίου 2007 ...	181
<i>Hogych</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 13621/08, 17 Απριλίου 2012	99
<i>Idalon</i> κατά <i>Ρωσίας</i> , Αριθ. 5826/03, 22 Μαΐου 2012	241
<i>Ignaccolo-Zenide</i> κατά <i>Ρουμανίας</i> , Αριθ. 31679/96, 25 Ιανουαρίου 2000.....	88
<i>Iliya Petron</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 19202/03, 24 Απριλίου 2012.....	160, 175
<i>J.M.</i> κατά <i>Δανίας</i> , Αριθ. 34421/09, 13 Νοεμβρίου 2012.....	242
<i>Jeunesse</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 12738/10, 3 Οκτωβρίου 2014	188, 199
<i>Johansson</i> κατά <i>Φινλανδίας</i> , Αριθ. 10163/02, 6 Σεπτεμβρίου 2007	69, 72
<i>Κ. και Τ.</i> κατά <i>Φινλανδίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 25702/94, 12 Ιουλίου 2001	90, 96
<i>Κ.Α.</i> κατά <i>Φινλανδίας</i> , Αριθ. 27751/95, 14 Ιανουαρίου 2003	115, 122
<i>Κ.Υ.</i> κατά <i>Φινλανδίας</i> , Αριθ. 2872/02, 2 Δεκεμβρίου 2008.....	70, 80, 212, 224
<i>Kanagaratnam</i> κατά <i>Βελγίου</i> , Αριθ. 15297/09, 13 Δεκεμβρίου 2011.....	188, 202
<i>Kayak</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 60444/08, 10 Ιουλίου 2012	131, 136
<i>Kearns</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 35991/04, 10 Ιανουαρίου 2008.....	110, 125
<i>Kervanci</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 31645/04, 4 Δεκεμβρίου 2008	37, 40
<i>Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen</i> κατά <i>Δανίας</i> , Αριθ. 5095/71, 5920/72 και 5926/72, 7 Δεκεμβρίου 1976.....	42
<i>Klass κ.λπ.</i> κατά <i>Γερμανίας</i> , Αριθ. 5029/71, 6 Σεπτεμβρίου 1978.....	223
<i>Konstantin Markin</i> κατά <i>Ρωσίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30078/06, 22 Μαρτίου 2012	161, 183
<i>Kontroná</i> κατά <i>Σλοβακίας</i> , Αριθ. 7510/04, 31 Μαΐου 2007	144
<i>Kornejkova</i> κατά <i>Ουκρανίας</i> , Αριθ. 39884/05, 19 Ιανουαρίου 2012.....	242
<i>Kovač</i> κατά <i>Κροατίας</i> , Αριθ. 503/05, 12 Ιουλίου 2007.....	228, 250
<i>Krušković</i> κατά <i>Κροατίας</i> , Αριθ. 46185/08, 21 Ιουνίου 2011.....	76
<i>Kuřtsov και Kuřtsova</i> κατά <i>Ρωσίας</i> , Αριθ. 6110/03, 3 Μαρτίου 2011	242, 245
<i>Labassee</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 65941/11, 26 Ιουνίου 2014.....	77
<i>Ladent</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 11036/03, 18 Μαρτίου 2008.....	242
<i>Latifa Benamar κ.λπ.</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> (απόφαση περί απαραδέκτου), Αριθ. 43786/04, 5 Απριλίου 2005.....	198

<i>Lautsi κ.λπ. κατά Ιταλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30814/06, 18 Μαρτίου 2011	37, 42
<i>Leander κατά Σουηδίας</i> , Αριθ. 9248/81, 26 Μαρτίου 1987	223
<i>Levin κατά Σουηδίας</i> , Αριθ. 35141/06, 15 Μαρτίου 2012	86, 96
<i>M.A.K. και R.K. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 45901/05 και 40146/06, 23 Μαρτίου 2010	160, 176
<i>M.C. κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003.....	135, 142
<i>Μααουία κατά Γαλλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000.....	209
<i>Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 8691/79, 2 Αυγούστου 1984.....	223
<i>Marckx κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 6833/74, 13 Ιουνίου 1979	15, 20
<i>Μαρκονίς κ.λπ. κατά Ουγγαρίας</i> (απόφαση περί απαραδέκτου), Αριθ. 77575/11, 19828/13 και 19829/13, 24 Ιουνίου 2014	163
<i>Maslon κατά Αυστρίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 1638/03, 23 Ιουνίου 2008	16, 35
<i>Mazurek κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 34406/97, 1 Φεβρουαρίου 2000.....	67
<i>McMichael κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 16424/90, 24 Φεβρουαρίου 1995....	119
<i>Mennesson κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 65192/11, 26 Ιουνίου 2014.....	69, 75, 77
<i>Mikulić κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002	75
<i>Mizzi κατά Μάλτας</i> , Αριθ. 26111/02, 12 Ιανουαρίου 2006	69, 76
<i>Mubilanzila Mayeka και Kaniki Mitunga κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 13178/03, 12 Οκτωβρίου 2006	188, 201
<i>Muskhadzhiyeva κ.λπ. κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 41442/07, 19 Ιανουαρίου 2010	201
<i>Mustafa και Armağan Akin κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 4694/03, 6 Απριλίου 2010	86, 97
<i>Nart κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 20817/04, 6 Μαΐου 2008.....	228, 242, 244
<i>Nencheva κ.λπ. κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 48609/06, 18 Ιουνίου 2013.....	132, 135, 145, 157
<i>Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 41615/07, 6 Ιουλίου 2010	86, 105
<i>Nortier κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 13924/88, 24 Αυγούστου 1993	231
<i>O’Keefe κατά Ιρλανδίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 35810/09, 28 Ιανουαρίου 2014.....	131, 135, 136
<i>Odièvre κατά Γαλλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 42326/98, 13 Φεβρουαρίου 2003	74, 78
<i>Olsson κατά Σουηδίας</i> (προσφυγή αριθ.1), Αριθ. 10465/83, 24 Μαρτίου 1998.....	109, 116, 120

<i>Oršuš</i> κ.λπ. κατά Κροατίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010	53, 60, 159
<i>Oyal</i> κατά Τουρκίας, Αριθ. 4864/05, 23 Μαρτίου 2010.....	160, 174, 175
<i>P.V.</i> κατά Ισπανίας, Αριθ. 35159/09, 30 Νοεμβρίου 2010	98
<i>Rapanovits</i> κατά Κύπρου, Αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008.....	227, 238
<i>Pini</i> κ.λπ. κατά Ρουμανίας, Αριθ. 78028/01 και 78030/01, 22 Ιουνίου 2004	110, 124
<i>Ροποπαγονί</i> κατά Βουλγαρίας, Αριθ. 5335/05, 21 Ιουνίου 2011.....	54, 63, 159, 172
<i>Ρορον</i> κατά Γαλλίας, Αριθ. 39472/07 και 39474/07, 19 Ιανουαρίου 2012.....	188, 201
<i>Ρονσε</i> κατά Αυστρίας (απόφαση περί απαραδέκτου), Αριθ. 3890/11, 18 Ιουνίου 2013	104
<i>R.M.S.</i> κατά Ισπανίας, Αριθ. 28775/12, 18 Ιουνίου 2013.....	85, 89, 90
<i>R.R.</i> κ.λπ. κατά Ουγγαρίας, Αριθ. 19400/11, 4 Δεκεμβρίου 2012	228, 252
<i>Rahimi</i> κατά Ελλάδας, Αριθ. 8687/08, 5 Απριλίου 2011	188, 209
<i>Rantsev</i> κατά Κύπρου και Ρωσίας, Αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010	132, 151
<i>S.</i> και <i>Margret</i> κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30562/04 και 30566/04, 4 Δεκεμβρίου 2008	223, 225
<i>S.N.</i> κατά Σουηδίας, Αριθ. 34209/96, 2 Ιουλίου 2002	228, 250, 251
<i>Sahin</i> κατά Γερμανίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 30943/96, 8 Ιουλίου 2003	38, 48
<i>Salduz</i> κατά Τουρκίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008	238
<i>Salgueiro da Silva Mouta</i> κατά Πορτογαλίας, Αριθ. 33290/96, 21 Δεκεμβρίου 1999	98
<i>Saviny</i> κατά Ουκρανίας, Αριθ. 39948/06, 18 Δεκεμβρίου 2008.....	109, 118
<i>Schneider</i> κατά Γερμανίας, Αριθ. 17080/07, 15 Σεπτεμβρίου 2011.....	86, 96
<i>Schwizgebel</i> κατά Ελβετίας, Αριθ. 25762/07, 10 Ιουνίου 2010	20, 126
<i>Selçuk</i> κατά Τουρκίας, Αριθ. 21768/02, 10 Ιανουαρίου 2006	242
<i>Şen</i> κατά Κάτω Χωρών, Αριθ. 31465/96, 21 Δεκεμβρίου 2001.....	188, 193, 199
<i>Siliadin</i> κατά Γαλλίας, Αριθ. 73316/01, 26 Ιουλίου 2005.....	147
<i>Slivenko</i> κ.λπ. κατά Λετονίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], (απόφαση περί παραδεκτού), Αριθ. 48321/99, 23 Ιανουαρίου 2002	81
<i>Smirnova</i> κατά Ρωσίας, Αριθ. 46133/99 και 48183/99, 24 Ιουλίου 2003.....	241
<i>Söderman</i> κατά Σουηδίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 5786/08, 12 Νοεμβρίου 2013	132, 153, 154

<i>Sommerfeld</i> κατά Γερμανίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 31871/96, 8 Ιουλίου 2003	49, 86, 97
<i>Stummer</i> κατά Αυστρίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 37452/02, 7 Ιουλίου 2011.....	184
<i>T.</i> κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999	227, 236
<i>T.</i> κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, Αριθ. 19315/11, 17 Ιουλίου 2014.....	109, 121
<i>Tarakhel</i> κατά Ελβετίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 29217/12, 4 Νοεμβρίου 2014.....	188, 207
<i>Tuquabo-Tekle</i> κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών, Αριθ. 60665/00, 1 Δεκεμβρίου 2005.....	193
<i>Tyger</i> κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 5856/72, 25 Απριλίου 1978	135, 139
<i>Üner</i> κατά Κάτω Χωρών, Αριθ. 46410/99, 18 Οκτωβρίου 2006	207
<i>Uzun</i> κατά Γερμανίας, Αριθ. 35623/05, 2 Σεπτεμβρίου 2010.....	223
<i>Vidal</i> κατά Βελγίου, Αριθ. 12351/86, 22 Απριλίου 1992	48
<i>Vojnity</i> κατά Ουγγαρίας, Αριθ. 29617/07, 12 Φεβρουαρίου 2013.....	86, 98
<i>W.</i> κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 9749/82, 8 Ιουλίου 1987	119
<i>W.</i> κατά Φινλανδίας, Αριθ. 14151/02, 24 Απριλίου 2007.....	250
<i>Wallonά και Walla</i> κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, Αριθ. 23848/04, 26 Οκτωβρίου 2006.....	109, 117, 181
<i>X</i> κ.λπ. κατά Αυστρίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 19010/07, 19 Φεβρουαρίου 2013	110, 128
<i>X</i> κατά Λετονίας [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 27853/09, 26 Νοεμβρίου 2013	86, 106
<i>Y.C.</i> κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 4547/10, 13 Μαρτίου 2012	89, 90
<i>YazgüI Yilmaz</i> κατά Τουρκίας, Αριθ. 36369/06, 1 Φεβρουαρίου 2011.....	195
<i>Z</i> κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001.....	135, 145
<i>Zorica Jonapaniό</i> κατά Σερβίας, Αριθ. 21794/08, 26 Μαρτίου 2013	132, 158
<i>Βαλσαμής</i> κατά Ελλάδας, Αριθ. 21787/93, 18 Δεκεμβρίου 1996	42
<i>Λαβίδας</i> κ.λπ. κατά Ελλάδας, Αριθ. 7973/10, 30 Μαΐου 2013.....	59
<i>Υπόθεση «Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium»</i> κατά Βελγίου, Αριθ. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64, 23 Ιουλίου 1968.....	66, 164

Νομολογία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων

<i>Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Βελγίου, προσφυγή Αριθ. 98/2013, 29 Μαΐου 2015</i>	140
<i>Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Σλοβενίας, προσφυγή Αριθ. 95/2013, 27 Μαΐου 2015</i>	140
<i>Association for the Protection of All Children (APPROACH) κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, προσφυγή Αριθ. 96/2013, 29 Μαΐου 2015</i>	140
<i>Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου, προσφυγή Αριθ. 69/2011, 23 Οκτωβρίου 2012</i>	36, 160, 177, 182
<i>Defence for Children International (DCI) κατά Κάτω Χωρών, προσφυγή Αριθ. 47/2008, 20 Οκτωβρίου 2009</i>	20, 31, 181, 182
<i>European Action of the Disabled (AEH) κατά Γαλλίας, προσφυγή Αριθ. 81/2012, 11 Σεπτεμβρίου 2013</i>	163, 166
<i>European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) κατά Γαλλίας, προσφυγή Αριθ. 82/2012, 19 Μαρτίου 2013</i>	161, 185
<i>European Roma Rights Centre (ERRC) κατά Ιταλίας, προσφυγή Αριθ. 27/2004, 7 Δεκεμβρίου 2005</i>	181
<i>Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) κατά Ιρλανδίας, προσφυγή Αριθ. 89/2013, 12 Σεπτεμβρίου 2014</i>	152
<i>International Association Autism Europe (IAAE) κατά Γαλλίας, προσφυγή Αριθ. 13/2002, 4 Νοεμβρίου 2003</i>	67, 163
<i>International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) κατά Κροατίας, προσφυγή Αριθ. 45/2007, 30 Μαρτίου 2009</i>	167
<i>International Commission of Jurists (ICJ) κατά Πορτογαλίας, προσφυγή Αριθ. 1/1998, 9 Σεπτεμβρίου 1999</i>	35, 36
<i>International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) κατά Γαλλίας, προσφυγή Αριθ. 14/2003, 8 Σεπτεμβρίου 2004</i>	160, 177
<i>Médecins du Monde – International κατά Γαλλίας, προσφυγή Αριθ. 67/2011, 11 Σεπτεμβρίου 2012</i>	166, 181
<i>Mental Disability Advocacy Center (MDAC) κατά Βουλγαρίας, προσφυγή Αριθ. 41/2007, 3 Ιουνίου 2008</i>	36, 67, 163, 166, 167
<i>Syndicat des Agrégés de l’Enseignement Supérieur (SAGES) κατά Γαλλίας, προσφυγή Αριθ. 26/2004, 15 Ιουνίου 2005</i>	54

<i>World Organisation against Torture (OMCT) κατά Βελγίου, προσφυγή Αριθ. 21/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004</i>	131, 140
<i>World Organisation Against Torture (OMCT) κατά Ελλάδας, προσφυγή Αριθ. 17/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004</i>	36
<i>World Organisation against Torture (OMCT) κατά Ιρλανδίας, προσφυγή Αριθ. 18/2003, 7 Δεκεμβρίου 2004</i>	31
<i>Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ) και Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ) κατά Ελλάδας, προσφυγή Αριθ. 66/2011, 23 Μαΐου 2012</i>	163, 185

Νομολογία των εθνικών δικαστηρίων

<i>Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο (Court of Appeal), R (κατόπιν αιτήσεως του Β) κατά The Mayor and Burgesses of the London Borough of Merton [2003] EWHC 1689, 14 Ιουλίου 2003</i>	194
<i>Ηνωμένο Βασίλειο, Ανώτερο Δικαστήριο (Upper Tribunal), R (κατόπιν αιτήσεως του ΜΚ) κατά Wolverhampton City Council [2013] UKUT 00177 (IAC), 26 Μαρτίου 2013</i>	195
<i>Ηνωμένο Βασίλειο, Εφετείο (Court of Appeal), R (κατόπιν αιτήσεως του CJ) κατά Cardiff County Council [2011] EWCA Civ 1590, 20 Δεκεμβρίου 2011</i>	195

Πώς να αναζητήσετε νομολογία των ευρωπαϊκών δικαστηρίων

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: βάση δεδομένων νομολογίας HUDOC

Η **βάση δεδομένων HUDOC** παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στη νομολογία του ΕΔΔΑ: <http://HUDOC.echr.coe.int>.

Η βάση δεδομένων διατίθεται στα αγγλικά και στα γαλλικά και παρέχει μια φιλική προς τον χρήστη μηχανή αναζήτησης για εύκολη αναζήτηση νομολογίας.

Η σελίδα **Help** της βάσης δεδομένων HUDOC περιλαμβάνει παρουσιάσεις βίντεο και εγχειρίδια χρήστη. Για λεπτομέρειες και παραδείγματα ως προς τη χρήση των φίλτρων και των πεδίων αναζήτησης, ο χρήστης μπορεί να τοποθετεί το δρομέα του ποντικιού επάνω στο σύμβολο που βρίσκεται στα δεξιά κάθε εργαλείου αναζήτησης στον ιστότοπο HUDOC.

Οι παραπομπές νομολογίας στο παρόν εγχειρίδιο παρέχουν στον αναγνώστη τις πληροφορίες που χρειάζεται προκειμένου να εντοπίζει εύκολα το πλήρες κείμενο της σχετικής απόφασης.

Πριν από την έναρξη μιας αναζήτησης έχετε υπόψη ότι, σύμφωνα με τις ρυθμίσεις της βάσης δεδομένων, εμφανίζονται με χρονολογική σειρά οι πιο πρόσφατες αποφάσεις του τμήματος μείζονος συνθέσεως και λοιπών τμημάτων. Για να αναζητήσει έγγραφα σε άλλες συλλογές, π.χ. άλλες αποφάσεις, ο χρήστης πρέπει να επιλέξει το σχετικό πλαίσιο στο πεδίο **Document Collections**, επάνω αριστερά στην οθόνη.

Ο απλούστερος τρόπος να αναζητήσετε υποθέσεις είναι να πληκτρολογήσετε τον αριθμό της προσφυγής στο πεδίο **Application Number**, στη στήλη **Advanced Search**, επάνω δεξιά στην οθόνη και, στη συνέχεια, να κάνετε κλικ στο γαλάζιο πλήκτρο «Search».

Για πρόσβαση σε περαιτέρω νομολογία που αφορά άλλα θέματα, π.χ. ζητήματα σχετικά με τα παιδιά, ο χρήστης μπορεί επίσης να χρησιμοποιεί το πεδίο αναζήτησης (Search field), το οποίο επισημαίνεται με έναν μεγεθυντικό φακό στο άνω δεξιό μέρος της οθόνης. Στο πεδίο αναζήτησης, ο χρήστης μπορεί να πραγματοποιήσει αναζήτηση εντός του κειμένου με βάση:

- μια λέξη (π.χ. child)
- μια φράση (π.χ. migrant children)
- τον τίτλο μιας υπόθεσης
- το κράτος
- μια φράση λογικής Boole (π.χ. child IN alternative care)

Προς αρωγή του χρήστη στην αναζήτηση κειμένου, εμφανίζεται το πεδίο **Simple Boolean search** (πεδίο απλής αναζήτησης με τελεστές Boole) κάνοντας κλικ στο βέλος που εμφανίζεται μέσα στο **πεδίο αναζήτησης**. Η συγκεκριμένη επιλογή αναζήτησης παρέχει έξι δυνατότητες: *this exact word or phrase* (τη συγκεκριμένη λέξη ή φράση), *all of these words* (όλες αυτές τις λέξεις), *any of these words* (οποιαδήποτε από αυτές τις λέξεις), *none of these words* (καμία από αυτές τις λέξεις), *near these words* (κοντά σε αυτές τις λέξεις) και *free Boolean search* (ελεύθερη αναζήτηση με τελεστές Boole).

Εφόσον έχουν εμφανιστεί τα αποτελέσματα της αναζήτησης, ο χρήστης μπορεί εύκολα να περιορίσει το εύρος τους χρησιμοποιώντας τα φίλτρα που εμφανίζονται στο πεδίο **Filters**, στα αριστερά της οθόνης, π.χ. «Language» ή «State» (γλώσσα ή κράτος). Τα φίλτρα μπορούν να χρησιμοποιούνται μεμονωμένα ή συνδυαστικά για περαιτέρω περιορισμό των αποτελεσμάτων. Το φίλτρο «Keywords» μπορεί να είναι χρήσιμο εργαλείο, καθώς περιλαμβάνει συχνά όρους από το κείμενο της ΕΣΔΑ και συνδέεται άμεσα με το σκεπτικό και τα συμπεράσματα του Δικαστηρίου.

Παράδειγμα: Αναζήτηση της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με την απέλαση αιτούντων άσυλο η οποία μπορεί να συνεπάγεται κίνδυνο βασανιστηρίων ή απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας δυνάμει του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

1) Ο χρήστης πληκτρολογεί τη φράση «asylum seekers» στο πεδίο αναζήτησης και κάνει κλικ στο γαλάζιο πλήκτρο **Search**.

2) Εφόσον έχουν εμφανιστεί τα αποτελέσματα, ο χρήστης επιλέγει στη συνέχεια το «3» στη στήλη **Violation** του πεδίου **Filters** ώστε να περιορίσει τα αποτελέσματα σε εκείνα που αφορούν παραβίαση του Άρθρου 3.

3) Ο χρήστης μπορεί στη συνέχεια να επιλέξει τις αντίστοιχες λέξεις-κλειδιά από τη στήλη **Keywords** προκειμένου να περιορίσει τα αποτελέσματα σε εκείνα που σχετίζονται με το Άρθρο 3, π.χ. επιλέγοντας τις λέξεις-κλειδιά «(Art. 3) Prohibition of torture».

Για τις σημαντικότερες υποθέσεις η βάση HUDOC παρέχει και την αντίστοιχη νομική περίληψη. Η περίληψη περιλαμβάνει τα πλήρη στοιχεία παραπομπής της υπόθεσης και μια σύντομη παρουσίαση των πραγματικών περιστατικών και νομικών δεδομένων με έμφαση στα σημεία νομικού ενδιαφέροντος. Εάν υπάρχει περίληψη, ο σχετικός σύνδεσμος εμφανίζεται στα αποτελέσματα μαζί με τον σύνδεσμο του κειμένου της απόφασης. Εναλλακτικά, ο χρήστης μπορεί να πραγματοποιήσει αναζήτηση μόνο για νομικές περιλήψεις κάνοντας κλικ στο πλαίσιο **Legal Summaries** του πεδίου **Document Collections**.

Εάν έχουν δημοσιευθεί ανεπίσημες μεταφράσεις μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, ο σύνδεσμος **Language versions** εμφανίζεται στα αποτελέσματα μαζί με τον σύνδεσμο της απόφασης. Η βάση HUDOC παρέχει επίσης συνδέσμους προς δικτυακούς τόπους τρίτων οι οποίοι φιλοξενούν άλλες μεταφράσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. «Language versions» στην ενότητα Help της βάσης HUDOC.

Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: βάση δεδομένων νομολογίας CURIA

Η **βάση δεδομένων νομολογίας CURIA** παρέχει ελεύθερη πρόσβαση στη νομολογία του ΔΕΚ/ΔΕΕ: <http://curia.europa.eu>.

Η μηχανή αναζήτησης διατίθεται σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ⁵⁶⁸. Η **γλώσσα** μπορεί να επιλεγεί στη πάνω δεξιά πλευρά της οθόνης. Η μηχανή αναζήτησης μπορεί να χρησιμοποιείται για αναζήτηση πληροφοριών σε όλα τα έγγραφα που αφορούν περατωθείσες ή εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του Δικαστηρίου, του Γενικού Δικαστηρίου και του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης.

Υπάρχει μια ενότητα **Βοήθεια** διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://curia.europa.eu/common/juris/en/aideGlobale.pdf#>. Κάθε πλαίσιο αναζήτησης συνοδεύεται επίσης από σελίδα βοήθειας η οποία είναι προσβάσιμη μέσω κλικ στο διπλανό εικονίδιο και περιέχει χρήσιμες πληροφορίες ώστε να μπορεί ο χρήστης να κάνει την καλύτερη δυνατή χρήση του εργαλείου.

Ο απλούστερος τρόπος αναζήτησης μιας συγκεκριμένης υπόθεσης είναι να πληκτρολογήσετε τον πλήρη αριθμό της υπόθεσης στο πλαίσιο αναζήτησης με τίτλο **Αριθμός υποθέσεως** και στη συνέχεια να κάνετε κλικ στο πράσινο πλήκτρο «Αναζήτηση». Μπορείτε επίσης να αναζητήσετε μια υπόθεση χρησιμοποιώντας μέρος μόνο του αριθμού της. Για παράδειγμα, εάν πληκτρολογήσετε 122 στο πεδίο «Αριθμός υποθέσεως», θα βρείτε όλες τις υποθέσεις υπ' αριθμόν 122 για οποιοδήποτε έτος και ενώπιον οποιουδήποτε από τα τρία όργανα: Δικαστήριο, Γενικό Δικαστήριο ή/και Δικαστήριο Δημόσιας Διοίκησης.

Εναλλακτικά, για αναζήτηση βάσει του κοινού ονόματος μιας υπόθεσης, μπορείτε επίσης να χρησιμοποιήσετε το πεδίο **Ονόματα των διαδίκων**. Αυτό είναι συνήθως η απλουστευμένη μορφή των ονομάτων των διαδίκων της υπόθεσης.

⁵⁶⁸ Από τις 30 Απριλίου 2004 στα ισπανικά, δανικά, γερμανικά, ελληνικά, γαλλικά, ιταλικά, ολλανδικά, πορτογαλικά, φινλανδικά και σουηδικά· από την 1 Μαΐου 2004 στα τσεχικά, εσθονικά, λετονικά, λιθουανικά, ουγγρικά, πολωνικά, σλοβακικά και σλοβενικά· από την 1η Ιανουαρίου 2007 στα βουλγαρικά και ρουμανικά· από τις 30 Απριλίου 2007 στα μαλτέζικα και από 31 Δεκεμβρίου 2011 στα ιρλανδικά. Προσωρινές παρεκκλίσεις έχουν τεθεί στον **Κανονισμό (ΕΚ) Αριθ. 920/2005** και στον **Κανονισμό (ΕΕ) Αριθ. 1257/2010**. Παράγωγη νομοθεσία που βρίσκεται εν ισχύ κατά την έναρξη της Κροατίας, μεταφράζεται στα κροατικά και θα δημοσιευτεί σταδιακά στην Ειδική έκδοση της Επίσημης Εφημερίδας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Υπάρχουν συνολικά 16 πολυλειτουργικά πεδία αναζήτησης τα οποία σας βοηθούν να περιορίσετε τα αποτελέσματα της αναζήτησης. Τα διάφορα πεδία αναζήτησης είναι εύχρηστα και μπορούν να χρησιμοποιούνται σε διάφορους συνδυασμούς. Τα πεδία συνοδεύονται συχνά από καταλόγους αναζήτησης στους οποίους έχετε πρόσβαση εάν κάνετε κλικ στο εικονίδιο για να επιλέξετε στη συνέχεια τους διαθέσιμους όρους αναζήτησης.

Για τις πιο γενικές αναζητήσεις, η χρήση του πεδίου **Λέξεις του κειμένου** δίνει αποτελέσματα αναζητήσεων βάσει λέξεων-κλειδίων στο σύνολο των κειμένων που έχουν δημοσιευτεί στη Συλλογή της Νομολογίας από το 1954, και από το 1994 στη Συλλογή της Νομολογίας – Υποθέσεις Υπαλλήλων (Συλλογή Υπ.Υπ.).

Για αναζητήσεις που αφορούν περισσότερο συγκεκριμένα θέματα, μπορεί να χρησιμοποιείται το πεδίο **Θεματική κατηγορία**. Στην περίπτωση αυτή κάνετε κλικ στο εικονίδιο στα δεξιά του πεδίου και επιλέγετε το σχετικό θέμα ή θέματα από τον κατάλογο. Τα αποτελέσματα της αναζήτησης δίνουν κατάλογο με αλφαβητική σειρά των εγγράφων που συνδέονται με τα νομικά ζητήματα στα οποία αφορούν οι αποφάσεις του Δικαστηρίου, του Γενικού Δικαστηρίου, του Δικαστηρίου Δημόσιας Διοίκησης, καθώς και οι προτάσεις των γενικών εισαγγελέων.

Η βάση δεδομένων CURIA έχει επίσης πρόσθετα εργαλεία νομολογίας:

Ψηφιακή πρόσβαση: η ενότητα αυτή είναι μια συλλογή πληροφοριών για οποιαδήποτε υπόθεση έχει εισαχθεί ενώπιον ενός εκ των τριών δικαστηρίων. Οι υποθέσεις παρατίθενται σύμφωνα με τον αριθμό τους και με χρονολογική σειρά κατάθεσής τους στην αντίστοιχη γραμματεία. Κάθε αριθμός υποθέσεως περιλαμβάνει σχετικό υπερσύνδεσμο. Η ενότητα «Ψηφιακή πρόσβαση» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7045/.

Επιτομή νομολογίας: η εν λόγω ενότητα προσφέρει μια συστηματική ταξινόμηση περιλήψεων υποθέσεων με τα ουσιώδη νομικά ζητήματα που αναφέρονται στην εκάστοτε απόφαση. Οι περιλήψεις αυτές βασίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο στην πραγματική διατύπωση των αποφάσεων. Η ενότητα «Ευρετήριο» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7046/.

Σχολιασμός των δικαστικών αποφάσεων: η ενότητα αυτή περιλαμβάνει παραπομπές σε σχόλια νομικών επί των αποφάσεων των τριών δικαστηρίων από της συστάσεώς τους. Οι αποφάσεις κατατάσσονται, για κάθε δικαιοδοτικό όργανο, κατ' αύξοντα αριθμό υποθέσεως, ενώ οι αναφορές στα νομικά σχόλια κατατάσσονται σε συνάρτηση με την ημερομηνία δημοσιεύσεώς τους. Οι παραπομπές εμφανίζονται στην πρωτότυπη γλώσσα τους. Η ενότητα «Σχολιασμός των δικαστικών αποφάσεων» είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7083/.

Βάση δεδομένων εθνικής νομολογίας: η εξωτερική αυτή βάση δεδομένων μπορεί να προσπελαστεί μέσω του δικτυακού τόπου CURIA. Παρέχει πρόσβαση στη συναφή εθνική νομολογία που αφορά την ΕΕ και βασίζεται σε συλλογή νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών της ΕΕ. Οι πληροφορίες έχουν συλλεχθεί βάσει συστηματικής αποδελτίωσης των διαφόρων νομικών επιθεωρήσεων και σε απευθείας επικοινωνία με πολλά εθνικά δικαστήρια. Η ενότητα «Βάση δεδομένων εθνικής νομολογίας» είναι διαθέσιμη στα αγγλικά και στα γαλλικά, στη διεύθυνση http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7062/.

Νομικές πράξεις στις οποίες παραπέμπει το παρόν εγχειρίδιο

Νομικές πράξεις ΕΕ

Σχετικά με τις κυριότερες συνθήκες των συνθηκών των Ηνωμένων Εθνών, περιλαμβανομένης της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, καθώς και με τους φορείς παρακολούθησής τους, βλέπε: www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CoreInstruments.aspx.

Σχετικά με τις Συμβάσεις της Διεθνούς Συνδιάσκεψης της Χάγης για το Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο που αφορά τη Διεθνή Προστασία των Παιδιών, της Οικογένειας και των Περιουσιακών Σχέσεων βλέπε: www.hcch.net/en/instruments/conventions.

Νομικές πράξεις ΣΤΕ

Όλες οι νομικές πράξεις του ΣΤΕ διατίθενται στο Διαδίκτυο, στη διεύθυνση <http://conventions.coe.int/Treaty/>. Για πληροφορίες σχετικά με το στάδιο αποδοχής των νομικών πράξεων του ΣΤΕ από τα κράτη μέλη της ΕΕ, ανατρέξτε στην ενότητα «International obligations» του δικτυακού τόπου του FRA στη διεύθυνση: <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/int-obligations>.

	Τίτλος
Δικαιώματα των παιδιών/ατομικά δικαιώματα	
<i>Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών</i>	Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών όπως τροποποιήθηκε από τα Πρωτόκολλα Αριθ. 11 και Αριθ. 14, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 005, Ρώμη, 4.11.1950, σ. 1-15.
<i>Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών</i>	Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών όπως τροποποιήθηκε από το Πρωτόκολλο Αριθ. 11, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 009, Παρίσι, 20.3.1952, σ. 1-3.
<i>Πρωτόκολλο Αριθ. 12 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών</i>	Πρωτόκολλο Αριθ. 12 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών όπως τροποποιήθηκε από το Πρωτόκολλο Αριθ. 11, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 177, Ρώμη, 4.11.2000, σ. 1-3.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Άσκηση των Δικαιωμάτων των Παιδιών, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 160, Στρασβούργο, 25.1.1996, σ. 1-10.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Νομικό Καθεστώς των Τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 085, Στρασβούργο, 15.10.1975, σ. 1-5.
<i>Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική</i>	Σύμβαση για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου σε σχέση με τις Εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής: Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 164, Οβιέδο, 4.4.1997, σ. 1-12.
Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας	
<i>Σύμβαση-πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων</i>	Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 157, Στρασβούργο, 1.2.1995, σ. 1-10.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 166, Στρασβούργο, 6.11.1997, σ. 1-13.
<i>Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη της Ανιθαγένειας στις περιπτώσεις Διαδοχής Κρατών</i>	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη της Ανιθαγένειας στις περιπτώσεις Διαδοχής Κρατών, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 200, Στρασβούργο, 19.5.2006, σ. 1-7.

Οικογενειακή ζωή και γονική μέριμνα	
<i>Σύμβαση για τις Προσωπικές Σχέσεις όσον αφορά τα Παιδιά</i>	Σύμβαση για τις Προσωπικές Σχέσεις όσον αφορά τα Παιδιά, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 192, Στρασβούργο, 15.5.2003, σ. 1-13.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη)</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί της Υιοθεσίας Παιδιών (αναθεωρημένη), Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 202, Στρασβούργο, 27.11.2008, σ. 1-11.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Αναγνώριση και Εκτέλεση Αποφάσεων σε Θέματα Επιμέλειας των Τέκνων και για την Αποκατάσταση της Επιμέλειάς τους</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Αναγνώριση και Εκτέλεση Αποφάσεων σε θέματα Επιμέλειας των Τέκνων και για την Αποκατάσταση της Επιμέλειάς τους, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 105, Λουξεμβούργο, 20.5.1980, σ. 1-12.
Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση	
<i>Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης</i>	Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 201, Lanzarote, 25.10.2007, σ. 1-21.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 126, Στρασβούργο, 26.11.1987, σ. 1-9.
<i>Σύμβαση για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο</i>	Σύμβαση για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 185, Βουδαπέστη, 23.11.2001, σ. 1-27.
<i>Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων</i>	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 197, Βαρσοβία, 16.5.2005, σ. 1-21.
<i>Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας</i>	Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 210, Κωνσταντινούπολη, 11.5.2011, σ. 1-31.
Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα	
<i>Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης</i>	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 035, Τορίνο, 18.10.1961, σ. 1-18.
<i>Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος)</i>	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (αναθεωρημένος), Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 163, Στρασβούργο, 3.5.1996, σ. 1-29.

Ζητήματα μετανάστευσης και ασύλου	
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Παλιννοστήσεως Ανηλίκων</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Παλιννοστήσεως Ανηλίκων, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 071, Χάγη, 28.5.1970, σ. 1-9.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με το Νομικό Καθεστώς των Μεταναστών Εργαζομένων, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 093, Στρασβούργο, 26.11.1987, σ. 1-14.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Κοινωνική Ασφάλιση</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Κοινωνική Ασφάλιση, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 078, Παρίσι, 14.12.1972, σ. 1-42.
<i>Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλειας</i>	Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλειας, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 048, Στρασβούργο, 16.4.1964, σ. 1-33.
Ασφάλεια και προστασία δεδομένων:	
<i>Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων</i>	Σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 108, Στρασβούργο, 28.1.1981, σ. 1-10.
<i>Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Διασυνοριακή Τηλεόραση</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη διασυνοριακή τηλεόραση, Σειρά Συνθηκών Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ.: 132, Στρασβούργο, 5.5.1989, σ. 1-20.

Νομικές πράξεις ΕΕ

Όλες οι νομικές πράξεις της ΕΕ διατίθενται στο Διαδίκτυο, στη διεύθυνση <http://eur-lex.europa.eu>.

	Τίτλος
Απαγόρευση των διακρίσεων	
<i>Οδηγία για την ίση μεταχείριση (2000/43/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, ΕΕ L 180, 19.7.2000, σ. 22-26.
<i>Οδηγία για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και εργασία (2000/78/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, ΕΕ L 303, 2.12.2000, σ. 16-22.

<i>Οδηγία για την ισότητα των φύλων στον τομέα των αγαθών και υπηρεσιών (2004/113/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2004, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών, ΕΕ L 373, 21.12.2004, σ. 37-43.
Οικογενειακή ζωή και γονική μέριμνα	
<i>Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα (κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 2201/2003)</i>	Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας ο οποίος καταργεί τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1347/2000, ΕΕ L 338, 23.12.2003, σ. 1-29.
<i>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου</i>	Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής, ΕΕ L 7, 10.1.2009, σ. 1-79.
<i>Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Συμβουλίου</i>	Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2008, για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ L 136, 24.5.2008, σ. 3-8.
<i>Οδηγία για την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη (2002/8/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2002/8/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιανουαρίου 2003, για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυννοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές, ΕΕ L 26, 31.1.2003, σ. 41-47.
Προστασία του παιδιού από τη βία και την εκμετάλλευση	
<i>Οδηγία για την προστασία των νέων κατά την εργασία (94/33/ΕΚ)</i>	Οδηγία 94/33/ΕΚ του Συμβουλίου της 22ας Ιουνίου 1994 για την προστασία των νέων κατά την εργασία, ΕΕ L 216, 20.8.1994, σ. 12-20.
<i>Οδηγία για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (2011/36/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2011/36/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5ης Απριλίου 2011 για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων της, καθώς και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ του Συμβουλίου
<i>Οδηγία για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (2011/93/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου, ΕΕ L 335, 17.12.2011, σ. 1-14.

<i>Οδηγία για τα Θύματα (2012/29/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλασιού 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου, ΕΕ L 315, 14.11.2012, σ. 57-73.
<i>Οδηγία για τους τίτλους παραμονής που χορηγούνται σε θύματα εμπορίας ανθρώπων (2004/81/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2004/81/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών θύματα εμπορίας ανθρώπων ή συνέργειας στη λαθρομετανάστευση, οι οποίοι συνεργάζονται με τις αρμόδιες αρχές, ΕΕ L 261, 6.8.2004, σ. 19-23.
<i>Απόφαση 2007/698/ΕΚ της Επιτροπής</i>	Απόφαση της Επιτροπής, της 29ης Οκτωβρίου 2007, για τροποποίηση της απόφασης 2007/116/ΕΚ όσον αφορά την εισαγωγή πρόσθετων δεσμευμένων αριθμών που αρχίζουν με 116 [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό Ε(2007) 5139] (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (2007/698/ΕΚ), ΕΕ L 284, 30.10.2007, σ. 31-32.
Μετανάστευση και άσυλο, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών δικαιωμάτων των παιδιών μεταναστών	
<i>Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου (2013/32/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, ΕΕ L 180, 29.6.2013, σ. 60-95.
<i>Κανονισμός του Δουβλίνου (κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013)</i>	Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26 ^{ης} Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα, ΕΕ L 180, 29.6.2013, σ. 31-59.
<i>Οδηγία για την Αναγνώριση (2011/95/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας ΕΕ L 337, 20.12.2011, σ. 9-26.
<i>Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011</i>	Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ, ΕΕ L 141, 27.5.2011, σ. 1-12.

<p><i>Οδηγία για την Ελεύθερη Κυκλοφορία (2004/38/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 1612/68 και την κατάργηση των οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ L 158, 30.4.2004, σ. 77-123.</p>
<p><i>Οδηγία 77/486/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί της σχολικής φοιτήσεως των τέκνων δικαιουμένων εργαζομένων</i></p>	<p>Οδηγία 77/486/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Ιουλίου 1977 περί της σχολικής φοιτήσεως των τέκνων δικαιουμένων εργαζομένων, ΕΕ L 199, 6.8.1977, σ. 32-33.</p>
<p><i>Οδηγία για την Οικογενειακή Επανάνωση (2003/86/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανάνωσης, ΕΕ L 251, 3.10.2003, σ. 12-18.</p>
<p><i>Οδηγία 2001/55/ΕΚ</i></p>	<p>Οδηγία 2001/55/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 2001, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων, ΕΕ L 212, 7.8.2001, σ. 12-23.</p>
<p><i>Οδηγία για τις Συνθήκες Υποδοχής (2013/33/ΕΕ)</i></p>	<p>Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία, ΕΕ L 180, 29.6.2013, σ. 96-116.</p>
<p><i>Οδηγία για την Επιστροφή (2008/115/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 2008/115/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών, ΕΕ L 348, 24.12.2008, σ. 98-107.</p>
<p><i>Οδηγία για τους Επί Μακρόν Διαμένοντες (2003/109/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, ΕΕ L 16, 23.1.2004, σ. 44-53.</p>
<p><i>Κώδικας Συνόρων Σένγκεν (Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006)</i></p>	<p>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαρτίου 2006 για τη θέσπιση του κοινοτικού κώδικα σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (κώδικας συνόρων του Σένγκεν), ΕΕ L 105, 13.4.2006, σ. 1-32.</p>

Προστασία των καταναλωτών και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	
<i>Οδηγία για τα δικαιώματα των καταναλωτών (2011/83/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2011/83/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2011, σχετικά με τα δικαιώματα των καταναλωτών, την τροποποίηση της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 1999/44/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και την κατάργηση της οδηγίας 85/577/ΕΟΚ του Συμβουλίου και της οδηγίας 97/7/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ, ΕΕ L 304, 22.11.2011, σ. 64–88.
<i>Οδηγία 87/357/ΕΟΚ για τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών</i>	Οδηγία 87/357/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 1987 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τα προϊόντα που, επειδή δεν εμφανίζονται υπό την πραγματική τους μορφή, θέτουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ασφάλεια των καταναλωτών, ΕΕ L 192, 11.7.87, σ. 49–50.
<i>Οδηγία για την προστασία των καταναλωτών κατά τις εξ αποστάσεως συμβάσεις (97/7/ΕΚ)</i>	Οδηγία 97/7/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Μαΐου 1997 για την προστασία των καταναλωτών κατά τις εξ αποστάσεως συμβάσεις - Δήλωση του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με το άρθρο 6 παράγραφος 1 - Δήλωση της Επιτροπής σχετικά με το άρθρο 3 παράγραφος 1 πρώτη περίπτωση, ΕΕ L 144, 4.6.1997, σ. 19–27.
<i>Οδηγία για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων (2001/95/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2001/95/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 3ης Δεκεμβρίου 2001, για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ L 11, 15.1.2002, σ. 4–17.
<i>Οδηγία 2009/39/ΕΚ για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδική διατροφή</i>	Οδηγία 2009/39/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Μαΐου 2009, για τα τρόφιμα που προορίζονται για ειδική διατροφή (αναδιατύπωση) (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ L 124, 20.5.2009, σσ. 21–29.
<i>Οδηγία για την Ασφάλεια των Παιχνιδιών (2009/48/ΕΚ)</i>	Οδηγία 2009/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Ιουνίου 2009, σχετικά με την ασφάλεια των παιχνιδιών (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ L 170, 30.6.2009, σσ. 1–37.
<i>Οδηγία «Τηλεόραση χωρίς σύνορα» (89/552/ΕΟΚ)</i>	Οδηγία 89/552/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 3ης Οκτωβρίου 1989 για το συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την άσκηση τηλεοπτικών δραστηριοτήτων, ΕΕ L 298, 17.10.1989, σ. 23–30.

<p><i>Οδηγία για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων (2010/13/ΕΕ)</i></p>	<p>Οδηγία 2010/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 10ης Μαρτίου 2010, για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ L 95, 15.4.2010, σ. 1–24.</p>
<p><i>Οδηγία για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (95/46/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Οκτωβρίου 1995, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, ΕΕ L 281, 23.11.1995, σ. 31–50.</p>
<p><i>Οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες (2002/58/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 2002/58/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) ΕΕ L 201, 31.7.2002, σ. 37–47.</p>
<p><i>Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές (2005/29/ΕΚ)</i></p>	<p>Οδηγία 2005/29/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαΐου 2005, για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές των επιχειρήσεων προς τους καταναλωτές στην εσωτερική αγορά και για την τροποποίηση της οδηγίας 84/450/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των οδηγιών 97/7/ΕΚ, 98/27/ΕΚ, 2002/65/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 2006/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου («Οδηγία για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές») (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ L 149, 11.6.2005, σ. 22–39.</p>
<p><i>Οδηγία 2001/20/ΕΚ</i></p>	<p>Οδηγία 2001/20/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Απριλίου 2001, για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών όσον αφορά την εφαρμογή ορθής κλινικής πρακτικής κατά τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων προοριζόμενων για τον άνθρωπο, ΕΕ L 121, 1.5.2001, σ. 34–44.</p>
<p><i>Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014 για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο</i></p>	<p>Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 536/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων που προορίζονται για τον άνθρωπο και για την κατάργηση της οδηγίας 2001/20/ΕΚ Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ, ΕΕ L 158, 27.5.2014, σ. 1–76.</p>

Ποινική δικαιοσύνη και εναλλακτικές διαδικασίες	
<i>Οδηγία για το Δικαίωμα σε Διερμηνεία και Μετάφραση (2010/64/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, ΕΕ L 280, 26.10.2010, σ. 1-7.
<i>Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης (2012/13/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ L 142, 1.6.2012, σ. 1-10.
<i>Οδηγία για την Πρόσβαση σε Δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)</i>	Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ L 294, 6.11.2013, σ. 1-12.
<i>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων</i>	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ C 326, 26.10.2012, σ. 391-407.
Παιδιά με αναπηρία	
<i>Απόφαση του Συμβουλίου 2010/48/ΕΚ</i>	Απόφαση του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2009, σχετικά με τη σύναψη, από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, της σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (2010/48/ΕΚ) L 23, 27.1.2010, σ. 35-61.

Ένα μεγάλο μέρος των πληροφοριών για τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι διαθέσιμο στο Διαδίκτυο. Πρόσβαση παρέχεται μέσω του δικτυακού τύπου του FRA, στη διεύθυνση fra.europa.eu.

Περαιτέρω πληροφορίες για τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου παρέχονται στον δικτυακό τόπο του Δικαστηρίου, στη διεύθυνση echr.coe.int. Η πύλη αναζήτησης HUDOC παρέχει πρόσβαση σε δικαστικές και άλλες αποφάσεις στα αγγλικά και/ή γαλλικά, μεταφράσεις σε επιπλέον γλώσσες, νομικές συνόψεις, δελτία τύπου και άλλες πληροφορίες για το έργο του Δικαστηρίου.

ΠΩΣ ΘΑ ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΕΙΤΕ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΕ

Δωρεάν εκδόσεις:

- ένα αντίτυπο:
από το EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>);
- περισσότερα από ένα αντίτυπα ή αφίσες/χάρτες:
από τις αντιπροσωπείες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (http://ec.europa.eu/represent_el.htm),
από τα γραφεία εκπροσώπησης στις εκτός ΕΕ χώρες
(http://eeas.europa.eu/delegations/index_el.htm),
- επικοινωνώντας με την υπηρεσία Άμεση Ευρώπη (http://europa.eu/europedirect/index_el.htm)
ή καλώντας τον αριθμό 00 800 6 7 8 9 10 11 (δωρεάν τηλεφωνικός αριθμός από όλη την Ένωση) (*).

(*) Οι πληροφορίες παρέχονται δωρεάν, και οι κλήσεις είναι γενικές δωρεάν (ενδέχεται όμως κάποιες κλήσεις που πραγματοποιούνται μέσω ορισμένων τηλεπικοινωνιακών φορέων ή από τηλεφωνικούς θαλάμους ή ξενοδοχεία να χρεώνονται).

Εκδόσεις επί πληρωμή:

- από το EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).

Πώς θα προμηθευθείτε δημοσιεύσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Οι δημοσιεύσεις των Εκδόσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης αφορούν όλους τους τομείς δραστηριότητας του Οργανισμού, και κυρίως τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις νομικές επιστήμες, την υγεία, τη δεοντολογία, τα κοινωνικά ζητήματα, το περιβάλλον, την παιδεία, τον πολιτισμό, τον αθλητισμό, τη νεολαία και την αρχιτεκτονική κληρονομιά.

Μπορείτε να παραγγείλετε απευθείας στη διεύθυνση <http://book.coe.int> όλα τα βιβλία και τις ηλεκτρονικές δημοσιεύσεις που αναφέρονται στον εκτενή κατάλογο.

Μια εικονική αίθουσα ανάγνωσης σας επιτρέπει να συμβουλευθείτε δωρεάν αποσπάσματα από τα κύρια βιβλία μόλις αυτά εκδίδονται ή και τα πλήρη κείμενα ορισμένων επίσημων εγγράφων.

Το πλήρες κείμενο των Συμβάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και διάφορες πληροφορίες είναι στη διάθεσή σας στην ιστοσελίδα των Συμβάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης: <http://conventions.coe.int/>.

Τα παιδιά είναι πλήρεις κάτοχοι δικαιωμάτων. Χαίρουν του συνόλου των ανθρωπίνων και θεμελιωδών δικαιωμάτων και τυγχάνουν ειδικής κανονιστικής μεταχείρισης, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Το παρόν εγχειρίδιο επιχειρεί να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία επιλαμβάνεται των συγκεκριμένων συμφερόντων και των αναγκών των παιδιών. Αναδεικνύει επίσης τη σημασία του ρόλου των γονέων και επιτρόπων ή άλλων προσώπων που έχουν νόμιμα την ευθύνη για τα παιδιά, κάνοντας μνεία, όπου κρίνεται σκόπιμο, στις περιπτώσεις που τα σχετικά δικαιώματα και ευθύνες ανήκουν κατά κύριο λόγο στα πρόσωπα που έχουν τη φροντίδα των παιδιών. Στόχος του εγχειριδίου είναι η ευαισθητοποίηση και ο εμπλουτισμός των γνώσεων σε θέματα νομικών κανόνων προστασίας και προαγωγής των δικαιωμάτων των παιδιών στην Ευρώπη. Το εγχειρίδιο αποτελεί ένα πρώτο σημείο αναφοράς για το δίκαιο τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) όσο και του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ) αναφορικά με τα θέματα αυτά και εξηγεί πώς αντιμετωπίζεται κανονιστικά το κάθε ζήτημα στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου, συμπεριλαμβανομένου του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ) και άλλων πράξεων του ΣΤΕ. Το εγχειρίδιο απευθύνεται σε μη εξειδικευμένους νομικούς, σε δικαστές, εισαγγελείς, αρχές προστασίας του παιδιού, καθώς και σε άλλους επαγγελματίες και οργανισμούς που είναι αρμόδιοι για τη διασφάλιση της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού. Επεξηγεί τη βασική νομολογία, συνοψίζοντας τις κυριότερες αποφάσεις τόσο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) όσο και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ).

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Βιέννη – Αυστρία
Τηλ. +43 158030-0 – Φαξ +43 158030-693
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

67075 Στρασβούργο Cedex - Γαλλία

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Τηλ. +33 388 41 20-18 – Φαξ +33 388 41 27-30
echr.coe.int – publishing@echr.coe.int

ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Τηλ. +33 (0) 388 41 25 07 – Φαξ +33 (0) 90 21 52 85
coe.int/children – children@coe.int

Υπερησία Εκδόσεων

ISBN 978-92-871-9911-9 (ΣΤΕ)
ISBN 978-92-9239-921-4 (FRA)